

HRVATSKO KOLO

XXII

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE
1941 U GODINI OBNOVE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE 1941

HRVATSKO KOLO

KNJIŽEVNO-NAUČNI ZBORNIK

XXII

TISAK „TIPOGRAFIJE" U ZAGREBU

HRVATSKO KOLO

KNJIŽEVNO-NAUČNI ZBORNIK

UREDILI:

B. LIVADIĆ i M. JURKIĆ

KNJIGA XXII

ZAGREB MCMXLI

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE

Dr Ante Pavelić

DR MLADEN LORKOVIĆ, ZAGREB

ZADACI NAŠEG NARAŠTAJA

Ostvareno je, za čim su svijetli duhovi i topla srca najboljih hrvatskih sinova stremili i zalud čeznuli kroz kojih trideset naraštaja: na narodnom i povijesnom tlu Hrvata od Panonske nizine do Jadranskoga mora, od međe svjetova na Drini pa do Slovenskih Alpi uspostavljena je državna vlast hrvatske nacije, obnovljena je Država Hrvatska, koja je teškoj prošlosti uprkos i kao simbol budućnosti u svoj diplomatski naslov stavila ime »Nezavisna«.

U borbi za održanje fragmentarne državnosti, u teškoj i krvavoj borbi za obranu cjelokupnosti narodnoga područja, u predanoj i fanatičnoj borbi za očuvanje narodnoga imena i samosvojnosti, kroz duga razdoblja najsnažniji predstavnici hrvatske nacije imali su pred očima ostvarenje toga cilja. Sudbina im je uskratila ono, što je nama pružila. No uz ove lučonoše hrvatskoga naroda, uz Šubiće, Frankopane, Vukčić-Hrvatiniće, Zrinske, Bakače, Starčeviće i Kvaternike, bilo je u Hrvatskoj od propasti narodne dinastije uvijek ljudi i struja, koji su temeljnom zasadom hrvatske politike htjeli učiniti načelo, da Hrvatska ne može biti svoja, da ne može stati sama za se. Na tu struju, koju je Ante Starčević svojom gotovo vrhunaravnom pronicavošću, gledajući u rasnu tajnu toga pitanja, nazvao slavosrbskom, pada odgovornost, da Hrvatska u nekoliko navrata kod velikih svjetsko-povijesnih odluka nije stala na vlastite noge.

U razmaku od nešto više od pola vijeka Hrvatskoj se rodiše Ante Starčević i Ante Pavelić. Na njihovim titanskim leđima hrvatski se narod konačno osovio na vlastite noge. Starčević je raspalio zublju nezavisnosti, koja je u spektru njegove ličnosti zasjala sjajnije negoli ikada prije, dočaravši narodu, ponešto malodušnom zbog stoljetnih razočaranja, slavnu sliku naroda u slobodi. No pojava Starčevića ostala bi u hrvatskoj povijesti po svoj prilici tek fragmentom, da se s njome nije slila u povijesnu cjelinu ličnost Ante Pavelića. Na pozornici hrvatske povijesti Starčević i Pavelić jedno su: prorok i buditelj Ante, nakon što je naciji dao misao i cilj, pretvara se u Antu državnika, revolucionara i vojnika, koji

iz misli stvara djelo. Iz sliva tih najvećih ličnosti prošlih hrvatskih vjekova niknula je Nezavisna Država Hrvatska.

Ona je danas tu, još mlada, ali ne slabašna — jer ju mladu nosi stara nacija, prekaljena u vjekovnim borbama — te konačno vođena vođom, kakvog taj narod zaslužuje. Nastala je u jednom od najsilnijih orkana, koji su ikada zahvatili ljudstvo. U novom svijetu, koji se rađa u neizmjernim žrtvama, stvorena je naša nova država. Kako baš sada nakon osam stoljeća? Jer kroz osam stoljeća u buri vjekova nije bilo među Hrvatima ličnosti razmjera našega Poglavnika, a pogotovo nije bilo ništa slično veličajnom slivu Starčević-Pavelić.

Misao je postala stvarnost, a pred nama, pred čitavim slobodnim i nezavisnim narodom hrvatskim, stoji zadaća, da tu stvarnost oblikuje prema misli. Oni, koji u Nezavisnu Državu Hrvatsku nisu vjerovali — a bilo ih je dosta — ti danas slabo shvaćaju zadaće, koje stoje pred državom, ti nemaju razumijevanja za žrtve i odricanja, koja ispunjenje tih zadaća nameće. Prvi mjeseci naše državne nezavisnosti jasno su pokazali jednu istinu: da se za održanje Nezavisne Države Hrvatske, za mukotrpno rješavanje njenih teškoba, znadu svom snagom založiti samo oni, koji su se prije toga, ovako ili onako, znali založiti za njeno stvaranje. Oni, koji su državu u širokoj fronti narodne borbe stvarali, ti dobro razumiju složenost njenih zadaća. U čitavoj toj zamršenosti, koja se uvijek iznova razmrsuje prema dalekosežnim i često izbliza nerazumljivim planovima Poglavnika, jasno se razabiru tri sklopa velikih narodnih i državnih pitanja.

Prvo su velika narodna pitanja, koja su stoljeća stvarala, a koja se bez državne samostalnosti nisu mogla riješiti. Pitanja, koja rješava naš naraštaj, jer ih prijašnji naraštaji nisu mogli ili nisu znali riješiti. Dug prošlosti, koji mi otplaćujemo. Krvave rane prošlih vjekova, koje sada vida ruka Poglavnika. Neka nas ne čudi, ako ih Poglavnik, čija povijesna veličina leži u njegovoj beskompromisnosti u osnovnim narodnim pitanjima, liječi po onoj narodnoj: »Na ljutu ranu, ljutu travu«.

Tih je velikih otvorenih pitanja nekoliko. Sva su ona, jer su ih stoljeća gradila, teška. Tu je očuvanje hrvatske rase i okončanje gospodarskog robovanja Hrvata Židovima.

Mnogo više negoli se čini na prvi pogled, Hrvatska je već bila rastočena prilivom židovske krvi u gornje hrvatske slojeve, što je povlačilo za sobom slabljenje svih zdravih narodnih osjećaja i snaga te sklonost izrođivanju. Uz to stoji pitanje nastalo u turskim vremenima, koje je do danas ostalo otvoreno, pitanje hrvatskog narodnog jedinstva. U turskom vihoru hrvatski se narod vjerski rascijepio. Jedan dio prešao je na islam, drugi — veoma znatan — na pravoslavlje; k tome se na hrvatskom narodnom tlu naselilo dosta življa sa središnjeg Balkana, što slavenske što aromunske pasmine, a pravoslavne vjere. Hrvati-muslimani kroz nekoliko stoljeća zvali su se po državnoj vjeri Turcima (ali među rasnim Turcima opet Hrvatima!), premda bijahu i ostadoše najčistija hrvatska krv. Unatrag nekoliko naraštaja probudila se ponovno među islamskim svijetom hrvatska narodna svijest, progovorila je hrvatska krv, i danas hvala Bogu islamski Hrvati po svojoj volji i svojom sviješću čine nerazdruživ dio hrvatske narodne zajednice. Drugačije je sa pravoslavcima, koji su također velikim dijelom hrvatskog podrijetla, te tek zbog pomanjkanja katoličkog svećenstva, a često i pod najstrašnijim nasiljem, prijeđoše na pravoslavnu vjeru. Kod toga pučanstva posredstvom pravoslavne crkve, koja se proglasila srpsko-pravoslavnom, razvijala se u posljednjim desetljećima srpska politička promičba pod zaštitom Rusije, pod zastavom sveslavenske misli i uz potporu onih, koji su mislili, da im je od koristi slabiti Hrvatsku po načelu: Divide et impera! Taj svijet, koji živi u Hrvatskoj, nerazdvojno izmiješan s kompaktnim hrvatskim naseljima od Mure, Drave i Dunava do Jadranskoga mora, koji govori čisti hrvatski književni jezik i pjeva hrvatske narodne pjesme, taj svijet oslobođen tuđinskih agitatora, s kojima nema ništa zajedničko, ulazi danas u hrvatsku narodnu zajednicu. Obračun s tuđinskim agitatorima, koji žele na vjerskom temelju trovati hrvatsko narodno i državno jedinstvo, jest i bit će do kraja nemilosrdan, jer Nezavisna Država Hrvatska u svome interesu i u vršenju svoje europske dužnosti ne će i ne može dopustiti, da se smeta uspostava potpunog hrvatskog narodnog jedinstva. U pitanja, koja nam je namrla prošlost, spada i niska razina života, prosvjete i proizvodnje u znatnim područjima Nezavisne Države Hrvatske. U mno-

gim našim krajevima narodni život danas se ne razlikuje bitno od života, koji je hrvatski narod tamo provodio u doba Tomislava i Zvonimira. Ta činjenica sa svim svojim političkim, prosvjetnim i gospodarskim posljedicama jedan je od teških dugova, koje nam namriješe prijašnji naraštaji. Mi za to stanje ne snosimo odgovornost, jer ga nismo stvorili, ali smo pred budućim naraštajima odgovorni, da to stanje s krajnim naporom svih narodnih snaga uklonimo, jer ono, gledano iz povijesnog vidokruga, samo po sebi znači izravno ugrožavanje državne nezavisnosti.

Drugi sklop pitanja, koja stoje pred nama, jest onaj, koji izlazi iz organizacionih zadataka kod stvaranja nove države. Rješavanje tih pitanja utoliko je teže, što se provodi usred golemog europskog rata. U posljednjih 20 godina hrvatski narod spao je na stupanj parije. Na pojedinim područjima potrebnim za državni razvoj i za državnu organizaciju hrvatski je narod nemajući države i ne sudjelujući u državnoj vlasti stvarno zahirio. Vršak narodnog života je državna organizacija; taj vršak hrvatskome narodu dugo već nedostaje. K tome je u bivšoj Jugoslaviji zbog korupcije, lijenosti, nestašice svake stege i odgovornosti, lakomosti za novcem i za materijalnim užicima čitav državni aparat, pa i onaj niži, u kome su Hrvati u skromnom opsegu sudjelovali, bio toliko zatrovan, da ta baština za Hrvatsku Državu znači teško opterećenje. Nezavisna Država Hrvatska kao nova država stoji dakle pred slijedećim organizacionim pitanjima: stvoriti s jedne strane u vrhovnom državnom vodstvu građanskom kao i vojničkom vršak narodnog organizma, koji Hrvatska kroz osam stoljeća više nije imala, a s druge strane stvoriti građanski, vojnički i politički srednji i niži aparat iz balkanske kaljuže, koju smo baštinili.

Treći sklop pitanja označen je naročitim zadaćama, koje sadašnjica nameće svim narodima Europe. To je prijelaz iz sustava liberalno-demokratske države i kapitalističkog gospodarstva u autoritativnu narodnu državu i dirigirano gospodarstvo. Taj prijelaz sam po sebi revolucija je najvećih razmjera: on tvori sadržinu svjetsko-povijesne revolucije fašizma i nacionalnog socijalizma. Liberalna građanska pravna država, zasužnjena potrebama kapitala i upravljana anonimnim tajnim silama, koje vladaju demokratskim strankama,

»javnim mnijenjem« i koalicionim vladama, dovela je narode u stanje potpunog moralnog, političkog i privrednog bezvlađa. Nemoćna, u sebi razdrta i vječno nemirna demokratska država postaje konačno zrelim plijenom boljševizma. Nacionalni pokreti Njemačke i Italije spasavaju Europu i čovječanstvo od toga razvoja. Kao povijesna antiteza demokratskog nereda stvara se autoritativna država, koja počiva na narodnome jedinstvu, poslušnosti prema vođi, narodnoj solidarnosti, poštivanju rada, a čije organizaciono počelo jest trorazredni sustav — država, pokret i vojska — usredotočen u rukama jednog jedinog vođe, koji pred narodom i pred poviješću nosi odgovornost za sudbinu nacije i države. Prije 10. travnja Hrvatska doduše nije bila demokratska, ali je još manje bila autoritativna. Državna vlast pozivala se doduše na demokratska načela, ali se služila primitivnim nasiljem, nimalo liberalnim i nimalo demokratskim, već prosto balkanskim. Banovina Hrvatska, bijedan kompromis u državnopravnom pogledu, bijaše jednako tako bijedan kompromis suprotnih nazora na svijet, tužan spoj smušenih demokratskih i agrarno-socijalističkih načela sa stvarnošću silovite balkanske države i malograđanskog glavničarstva. Ustaška Hrvatska i na tom području označuje potpun prekid sa prošlošću i otvara novu stranicu u hrvatskoj povijesti. Iz triju grana narodnog života stvara se danas nova Hrvatska: iz državne uprave, vojske i ustaškog pokreta. U tome pogledu ustaška revolucija sama po sebi imade za hrvatski narod ono značenje, koje za Njemačku imade nacionalno-socijalistička, a za Italiju fašistička revolucija. I ove posljednje revolucije nalaze se po shvaćanju njihovih vođa tek u početnom razdoblju. Koliko više to vrijedi za ustašku revoluciju!

K tim pitanjima dolazi još svladavanje onih zadaća, koje nameće sadašnji europski rat — zadaća, koje su same po sebi dovoljne da napnu snagu čitavog bića jednog naroda i države.

Od 10. travnja rješava dakle Poglavnik s ustaškim pokretom i čitavim hrvatskim narodom četiri golema sklopa pitanja, od kojih svaki sam za sebe označuje dubok stoljetni rez u narodnome životu. Samo krajna smionost, iznimna pronicavost i neizmjerna stvaralačka volja mogu dati snagu za ovakav zahvat u povijesno zbivanje. Te vrline rese Poglavnika. One mu dadoše povijesni poziv, da jednim mahom rješava ono, što stoljeća nisu riješila.

FILIP LUKAS, ZAGREB

PAVLINOVIĆ O BOSNI

Jedno značajno pismo o pripadnosti Bosne i Hercegovine

1.

Mihovio Pavlinović ide uz Mihovila Klaića među najveće ličnosti Dalmatinske Hrvatske u doba narodnog hrvatskog preporoda prošloga vijeka. Rođen u Podgori u prvoj polovini prošloga vijeka ispisuje kao narodni borac i kulturni radnik svojim djelovanjem i stvaranjem najljepše stranice najnovije povijesti te zemlje.

Kada je nacionalni princip u prvoj polovini prošloga vijeka zatalasao po svim našim zemljama, a uspostavom ustavnosti bila i narodu dana mogućnost da očituje svoje osjećaje i želje, te ili da prihvati narodnost, koja je stajala u opreci s njegovim duhom i iskonskim vlastitostima, a koju mu je kušala ucijepiti za višestoljetnog gospodstva tuđa vlast, ili da u njemu pobijede: duh, krv i predaja i da se na osnovi njihovoj izjavi za Hrvatstvo, pobijedio je glas krvi i duše i narod se u neopisivom zanosu i poletu izjavio za priključak narodnoj zajednici, kojoj je štoviše u početku činio jezgru.

Kao u svakom velikom pokretu, tako su i u ovome pojedinci — u kojima su se unutarnje snage uma i volje jače očitovale i kroz koje je najjasnije progovarao narodni duh — došli u prve redove, a među njima dvije velike ličnosti: Mihovio Klaić i Mihovio Pavlinović. Do njih i uz njih stajale su i druge ličnosti: Prodan, Ivčević, Pucić, Borčić, Čingrija, Gajo Bulat, a kasnije Don Frane Bulić, dr. Ante Trumbić, Bijankini, Ljubić i drugi.

Obzirom na različiti odgoj, način i ciljeve rada zapažale su se odmah među njima u početku neke razlike, tako da se postupno oblikuju dvije skupine; moglo bi se kazati, skupina idealista i skupina realista. Na čelu prve stajao je don Miho Pavlinović, a na čelu druge Miho Klaić. Idejnih razlika među njima, pogledom na neposredni program sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, nije bilo. Uz Pavlinovića su se svrstali gotovo svi svećenici, osobito seoski, koji su u borbi za narodni preporod imali glavni udio, te svojim požrtvovnim i nesebičnim radom najviše pridonijeli pobjedi narodne stvari. Kako su pak svećenici, osobito seoski, ukorijenjeni u narodu, a s druge strane po svome zvanju konservativni, to je posve očito, da su oni bili najvjerniji predstavnici koliko vjerskih toliko i narodnih predaja. Vjerni narodnoj stvari

i predaji uzeli su za program svoga rada ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom na osnovi povijesnog prava, a kao drugu točku nezavisnost i osamostaljenje cjelokupne hrvatske zemlje na osnovi hrvatskog državnog prava. Bilo je posve prirodno, da je ova skupina, kojoj je program bio isti programu dr. Ante Starčevića preko Velebita, prihvatila pravašku misao, i tako je misao nezavisnosti hrvatskih zemalja našla uporište u onoj zemlji, gdje je prvotno hrvatska država i nastala.

Druga skupina narodnih radnika, koju je predvodio Klaić, a uz njega su bili: Pucić, Ivčević, Bulat, Borčić, Čingrija i drugi, imala je također u svome programu ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, ne niječući državno pravo, ali je snagu svoga rada izvodila iz prirodnog narodnog prava. Kako je u toku razvoja, osobito u doba provale Turaka, uselio u naše zemlje veliki broj: Vlaha, Cincara, Srba i Cigana, koji se s vremenom zbog zajedničke grčkoistočne vjere stopiše i proglasiše Srbima, a takovih je bilo mnogo u Bosni i Hercegovini — gdje i mnoštvo Hrvata za turske vladavine prihvati grčkoistočnu vjeru — dosta u Hrvatskoj, a nešto manje od jedne šestine u Dalmaciji, a imajući s Hrvatima isti jezik, koji se uzimao pogrješno kao da je jedini znak narodnosti, pomišljala je ova druga skupina, ne bi li se dalo to ujedinjenje proširiti i na sve useljene skupine, vjerski i povijesno odvojene, ali jezično srodne, i sve povezati u jednu cjelinu na osnovi narodnog jedinstva.

Don Miho Pavlinović, seljački sin, bio je rođenjem ukorijenjen u zemlji i baštinio je predajom sve iskonske osobitosti svoga hrvatskoga naroda. Posvetio se svećeničkom staležu i postao župnikom, a već to zvanje ga je jače povezalo uz narodne potrebe i želje. Čovječji karakter, ma koliko je rođenjem, kao pračinjenicom, u čovjeku usađen, ipak se kasnije u društvenoj sredini, iskustvom i odgojem, dade nešto premijesiti, pri čemu se neke crte jačaju, dok druge blijede. Svakako su ga svećenički stalež i župnička služba primakli izvoru praiskonskih narodnih snaga, a uz urođeni osjećaj za narod njegova nutarnja volja, da narodne želje ostvari, njegovo je lično djelo, a to ga je učinilo velikim. Osjećaj za narod, vlastito uvjerenje i baštinjena vjekovna predaja, da u Dalmaciji živi samo hrvatski narod, i znanje, da je on tu izgradio svoju sredovječnu državu i da je kasnije na tom istom prostoru bio izvršen hrvatski književni preporod u 15. i 16. vijeku, te je tako Dalmacija bila kolijevkom hrvatske države i prosvjete, potakli su Pavlinovića na rad i na borbu, da se opet ta zemlja i njezino stanovništvo povrate u zajednicu hrvatskih zemalja i hrvatskoga naroda, od koga

su bili zlim udesom otrgnuti za više vjekova. Zapreke za ostvarenje toga cilja bile su velike: Na jednoj strani bila je protivnost Beča, koji je uvijek bio neprijatelj hrvatskih težnja i želja, a tada još više, jer Austrija, gospodarica Lombardije i Venecije, nije se htjela zamjeriti stanovnicima onih talijanskih pokrajina, pa je stoga pogodovala i u Dalmaciji talijanskom stanovništvu, premda u neznatnoj manjini, i nastojala, da i tu bude talijanski jezik službeni, te tako prelazila preko osjećaja i volje goleme hrvatske većine. U drugu ruku dugovjekovno mletačko vladanje u Dalmaciji, a ponešto i useljene talijanske obitelji u toj zemlji, sprečavali su i usporavali na drugoj strani puno očitovanje hrvatske svijesti. Kako je još pored tuđih, tu useljenih elemenata, bilo dosta i domaćeg otuđenog življa, to je sve slabilo dinamiku narodne borbe. U treću ruku središte Hrvatstva u Banovini — iscrpljenoj u stoljetnoj borbi s Otomanskim carstvom — nije bilo u polovini prošloga vijeka još ni politički, a niti kulturno jako, da bi moglo snažno djelovati na stanovništvo Dalmacije i njega privlačiti k sebi, jer svaka izgrađenija kultura po sebi privlači, a talijanska u primorskim gradovima, crpeći snagu sa susjednog poluotoka, pošteđenog od turskih provala, snažno je prožimala tamošnje stanovništvo, pa je talijanski jezik bio gotovo kulturnim jezikom u gradovima.

Kako je jezik najveći pokretač nacionalne svijesti, to nije čudo, da je u takvoj dvojezičnoj sredini, ili još bolje, u dvojezičnim ljudima, narodna svijest kolebala između urođenog duha, stranog jezika i kulture, što se još danas zapaža u nekim gradovima primorske Dalmacije. Treba još imati na umu, da je tada mnogo dalmatinskih đaka svršavalo visoke nauke na talijanskom jeziku u Padovi — jer je mletačka pokrajina stajala u okviru Austrije sve do god. 1867. — a među ostalima i sam vođa dalmatinskih Hrvata Mihovio Klaić, pa su tako tuđi jezik i tuđa viša kultura bacali gotovo sjenu na one naše samonikle kulturne tvorevine i nedali im da dođu do pravog izražaja. Iz svih ovih momenata se razabire, koje su velike teškoće stajale na putu narodnim ljudima u Dalmaciji, da bi mogli lako uzbuditi u narodnim slojevima iskonsku svijest njihove etničke pripadnosti i potaknuti ih na borbu za narodni preporod. Mnogim našim ljudima, osobito onima realističkog pravca — a u ove je spadao kod nas u užoj Hrvatskoj i dični borac Erazmo Barčić — stajao je kao primjer talijanski preporod u Italiji, a baš u tome se često zabasalo u stranputicu, što se htjelo talijanski preporod upoređivati s našim, pa se zaključivalo, da je onako, kako je talijanski preporod obuhvatio sve krajeve Italije, gdje se govorio talijanski jezik, i kod nas moguće združiti sve one krajeve u jednu

narodnu i državnu cjelinu, gdje se govorio jedan ili sličan jezik. Dvije su se pogrješke u ovoj zamisli krile; prva, što su mislili, da je jezik jedini znak narodnosti, a druga, što nijesu uzreli, da je u Italiji vladala ista vjera i kultura, te ista tradicija, koja ih je vukla sve tamo na rimsku državu, dok kod nas svega toga nije bilo. Svaki je narod — u području između Jadranskog i Crnog mora — izgrađivao svoju kulturu i imao svoju povijest prema svome narodnom duhu i na svome životnom prostoru; svakoga je zanosila njegova prošlost, te je svaki imao drugačije predodžbe o svojoj domovini, a što je još vrlo važno, ni krvno se nijesu poklapali, pa prema tome ni duhovne osobine nijesu im bile jednake. Ujediniti nešto, što se krvno i duhovno razlikuje, može imati samo mekanično značenje, a da iz toga ne mogu nastati nikakve dobre posljedice, dokazuju događaji, koji su se kod nas razvijali iza god. 1918.

Premda su te želje i nastojanja u prvi mah bili zavodljivi, te se njihovim predstavnicima ne može uskratiti priznanje istinske ljubavi za budućnost svoga naroda, jedno im je ipak nedostajalo, osnovno i bitno, a to je poznavanje psihe i praiskonskih osobitosti vlastitoga naroda, koje su se pače u toku razvoja učvršćivale, a one nijesu stvarno ovdje na jugu istovjetne sa osobitostima drugih naroda, nego su im često potpuno oprečne.

Pavlinović, duboko ukorijenjen u narodnoj prošlosti, bio je bliže duši narodnoj, te je poput Starčevića odmah uvidio, da su kod Hrvata i Srba duh i krv različiti i da su se oni kao dvije odjelite cjeline izgradili na drugim osnovicama, te da svaki od njih ima ostvariti svoju misiju na svome životnom prostoru i po tome drugačije razvijati i svoju povijest. »Političko naše pravo jest hrvatsko, država naša jest Hrvatska, a hrvatski je narod na svome zemljištu, u svojoj državi, te ima i svoje ime narodno i državno«, ističe Pavlinović u jednom svome pismu. Tu istu posebnost hrvatskoga državnog teritorija i odjelitu individualnost hrvatskog i srpskog naroda ponavlja često u mnogim svojim spisima, posebice u radnji »Misao hrvatska i misao srpska«.

Posve je stoga bilo prirodno, da je preporod u Dalmaciji imao u vidu ostvarenje dviju posebnih tražbina: prvu, da bude narodni jezik uveden kao službeni jezik u sve urede, a drugu, da Dalmacija kao hrvatska zemlja i srčika bivše hrvatske države bude ujedinjena s ostalim hrvatskim zemljama, prvotno s Hrvatskom i Slavonijom, kao njihova sastavna čest. Protiv oba ta opravdana zahtjeva borila se šaka talijanaša, tražeći za Dalmaciju autonomiju i talijanski jezik u uredima, pa su se zato i prozvali autonomaši. S tom talijanskom

strankom sklopili su kasnije dalmatinski grčkoistočni doseljenici, u to doba već nazvani Srbi, politički savez, dokazujući tako i ovom prilikom, kao i cijelom svojom prošlošću, neprijateljsko stajalište prema opravdanim zahtjevima hrvatskoga naroda. Posljedicom je toga srpskog čina svakako bilo usporenje narodnoga preporoda u Dalmaciji, a on je još k tome omogućio za dulje vremena talijansku upravu nekih primorskih općina, a najdulje pak Zadra, koji je imao u općini sve do propasti monarhije nehrvatsku većinu viječnika — s pomoću kurijalnog izbornog sistema, koji je većinu stanovništva svrstao u treću kuriju i omogućio joj samo trećinu mandata — pa ga je Italija na osnovi samoodređenja tražila i dobila, a to su svojom politikom omogućili samo Srbi. Taj čin osvjetljuje i cijelu rabotu Srba u hrvatskim zemljama. Odmah na početku svoga dolaska, ulazeći kao »Vlasi«, »Martolozi« i »Čiči« u hrvatske zemlje, kao sluge, pratioci i pomagači Turaka, iskorišćuju turske pobjede, da se ne samo ugnijezde na onom prostoru, koji su Hrvati stopu po stopu branili, ginući za svoju slobodu i za spas zapadne civilizacije, već da i djecu i žene mobiliziranih i poginulih Hrvata unište ili ih kao roblje prodadu na tržištima Istoka. Eto to je bio prvi čin tih došljaka svakojakog podrijetla i imena, koji se u novije doba — kao i mnoštvo katoličkih Hrvata u Bosni, koji su ostavši za turske invazije bez svoga svećenstva prišli njihovoj crkvi — nazvaše po vjeri Srbima. Takvo je bilo djelovanje Srba u našim zemljama pri njihovu prvom useljenju; sve, što je kasnije slijedilo, činilo se u istom duhu, tako da se srpsko djelovanje povlači kao crna nit kroz cijelu našu povijest. Mjesto da sa starosjediocima Hrvatima porade, kako bi se ta zemlja digla, narod ojačao i Hrvatska osamostalila, čime bi i njima bilo bolje, sve su radili i sa svakim se udruživali, kako bi Hrvatstvo oslabili i hrvatski narod onesposobili u borbi za postignuće narodnih i ljudskih prava. Ne mogu se tužiti, da im se nije išlo u svemu ususret, pa i u vjerskom pitanju. Prikazujući se kao kršćanska braća, dobiše za svoje bogoslužje katoličke crkve u Šibeniku, Zadru i Zagrebu, a njihova hvala je bila zato neizreciva mržnja na sve, što je bilo katoličko. Dosta je spomenuti u najnovije doba borbu pravoslavnoga svećenstva protiv sklapanja konkordata s Rimom, kojim su se imala priznati katolicima njihova vjerska prava.*) Što bi na pr. bilo ispravnije, nego da su pomagali

* Između dokumenata o nedavnoj borbi u bivšoj Jugoslaviji protiv ravnopravnosti Rimokatoličke crkve navodimo izvatke iz poslanice srpskopravoslavnog patrijarha Varnave i tumačenja te poslanice:

»Svetovno suverenstvo (papa) ugrožava suverenstvo država i mirni razvitak građana u njima, naročito onih rimokatoličke crkve. Stoga ona nužno izazivlje samoodbranu.« — »Satana je ponudio Hristu svetovnu vlast,

Hrvate u Dalmaciji u borbi za narodni preporod i za pobjedu zajedničkog jezika u uredima? Ali oni to ne čine, već se udružuju s talijanašima, te na izborima za Carevinsko Vijeće osamdesetih godina prošloga vijeka ruše vođu dalmatinskih Hrvata Mihovila Klaića, i to baš čovjeka, koji je bio za nemoguću koncepciju udruženja Hrvata i Srba u jednu narodnu političku cjelinu i od svih

ali ju je on odbio. Rimokatolička crkva je tu zemaljsku vlast ipak prihvatila. Papinska vlast, kao vrhovna duhovna vlast, protivi se ponosu i državnoj samostalnosti, ona se nameće kao država u državi, ili čak kao država nad državom, ona je tuđinska vlast. Rimokatolička crkva i vera su parasitstvo, koje je bilo i ostalo najvećom nesrećom u istoriji hrišćanstva.«

»Svaki vek izgradnje zapadne crkve samo je jedno slovo u užasnom napisu ferro igneque, ognjem i mačem. Turobniji napis ne nalazi se ni na paklu Danteovom. Crkva katolička je satanski čovek, koji tuđa stradanja doživljuje pod muklom kategorijom satanskog sadizma. To je unutrašnji znak Kainov katoličke crkve.«

»Katolička crkva je podivljala i besplodna vinjaga, zalutala crkva, bludni sin; katolici u Srbiji su pustošni skakavci, antipodi evanđelja, moljci u močljivom tkivu savremenosti, izvrnute nauke; katolička crkva je stara zmija u raju zemaljskom, ona je rodila slobodno zidarstvo i sve filozofske i kulturno-prosvetne, humanističke i socijalne pokrete na zapadu: protestantizam, marksizam i ateizam, koji su pokreti samo opravdana reakcija na tiraniju katolicizma i begstvo od teške depresije zapadne crkve, koji predstavljaju samo pobunu verskog rimokatoličkog roblja, pobunu tiranisanih protiv tirana, unutrašnji plod verskog tlačenja. Ti su pokreti spasavanje čoveka pod svaku cenu iz polomljenih sunovratih kolesa rimskih. Marksizam je kao i svaki materijalizam verska negacija duha.«

»Prevashodno i najinteligentnije čedo rimskog katolicizma je ateizam. I jedan i drugi, rimokatolicizam i ateizam su podvojene ćelije atheosa: jedna je kao krupan parasit ostala u crkvenom organizmu, druga se izdvojila i odlutala svojim bespućem.«

»Unutrašnji život zapadnog čoveka i zapadnog čovečanstva organizovan je na mržnji, na osnovu na kome je organizovana i zapadna crkva. Ideal crkvene države raspet je u stvarnosti na dva polusa, na dva glavna akomulatora mržnje: na ropstvu i tiraniji verskoj.«

(Iz časopisa: »*Glasnik*«, službeni list srpske pravoslavne patrijaršije, br. 11—12, 1931., i »*Vesnik srpske crkve*«, organ srpskog pravoslavnog svešteničkog udruženja, 1931.)

Napominjemo, da ove rečenice nije napisao nikakav zanesenjak ni kakva neodgovorna osoba, nego predstavnici srpske crkve, i da su objavljene u službenim glasilima iste crkve. Dodajemo, da je ovo bilo tiskano u doba diktature, kad je bila zavedena preventivna cenzura i kada je »Hrvatska Revija«, glasilo Matice Hrvatske, bila zaplijenjena samo zato, što je na jednoj stranici spomenuto *Hrvatsko* Zagorje, kao čisto geografski pojam, s obrazloženjem, da je to »separatizam« i da se tim imenom širi »plemenska mržnja«!

drugih zastupnika najdalje izlazio ususret srpskim željama. Taj srpski čin je bio izazvao veliko ogorčenje Hrvata u Dalmaciji, pa se u znak protesta a iz plemenitog velikodušja sam Pavlinović, drugi hrvatski vođa u Dalmaciji, odrekao svoga mandata i prepustio ga Klaiću, koji je naknadno tu bio i izabran. U prekovelebitskoj pak Hrvatskoj Srbi su pomagali zadugo madžaronski režim i omogućivali vladanje Khuena Hedervary-a, kojemu je bio poglaviti cilj, da u klici uništi životno i prirodno pravo Hrvata na ujedinjenje i osamostaljenje hrvatskih zemalja, te je borce za to narodno pravo najžešće progonio, a Srbi ga u tom izdašno pomagali, pa ga zbog toga djelovanja od milja nazivali »srpskim banom«. U Bosni pak bili su opet Srbi najveća potpora Madžara Kallay-a, koji je kao upravitelj te zemlje htio, da bude Bosna kao »corpus separatum« izravno pridružena Madžarskoj mimo Hrvatsku, pa je htio uništiti ne samo starosjedilačke Hrvate te zemlje, već i njihovo ime, koje je bilo zabranjeno i gotovo smatrano za veleizdajničko.

2.

Sa ovo nekoliko razmatranja o kobnoj ulozi Srba u našem povijesnom razvoju vraćam se sada na Pavlinovića i njegovu idejno-političku konstrukciju o ujedinjenju hrvatskih zemalja u jedno političko tijelo, o čemu daje dokaz i ovdje doneseno pismo. No uz to ima i mnogo drugih priloga u njegovim spisima, ali kako se o tome ovdje ne piše rasprava — koja bi bila svakako nužna za upoznavanje njegovih misli i rada — već se samo usput to ovdje spominje, to ne će biti na odmet da donesem nekoliko rečenica o tome iz njegova najboljeg djela »Puti«, u kojem on opisuje svoje putovanje po Hrvatskoj i Bosni u g. 1867.

»Pametno bi bilo,« piše Pavlinović prigodom svoga posjeta u Novoj Gradiški, upoznavši tamošnje političke prilike, »da netko ne izazivlje vjetra po tišini. Na to upućuje vlastito i opće dobro. Zar da bi danas tko razumam tražio Hrvatsku u Kragujevcu? Zašto da se traži Srbija u Novoj Gradiški!?« (str. 52.). Pri putovanju po Bosni čuo je također mnogo značajnih izjava, poglavito u Banjoj Luci, koje su vrijedne spomena. U razgovoru s gostioničarom u jednom hanu pred gradom, upitao ga ovaj: »Tko ste vi, gospodine?« »Ja sam putnik«. Nato će Pavlinović upitati njega: »A tko si ti, junače?« »Ja sam Srbin. A odakle si ti?«, upita ga ponovno. »Tamo od Nove Gradiške«. »A kako govoriš?« upita njega Pavlinović. »Ja samo hrvatski, a moja mlada, ona i njemački«. Kako se vidi, jedan »Srbin« iz Bosne iz onih godina nazivlje svoj

jezik hrvatskim. Najznačajniji su pak njegovi doživljaji u Banjoj Luci, jer se tu uputio u djelovanje srpske bogoslovije i u bezobzirno obrađivanje grčkoistočnjaka za srpstvo u toj zemlji. U jednom dućanu, gdje se raspreo razgovor između Pavlinovića i domaćeg prodavača Srbina, upitao ga prodavač, pozna li profesore pravoslavne bogoslovije, a kada mu Pavlinović odgovori, da ih ne pozna, primijeti prodavač, da je to šteta, jer da su to pametni ljudi, koji su učili u Beogradu. Nato se umiješa u razgovor drugi jedan stariji prodavač, pa Pavlinovšiću reče: »Ovako još desetak godina, pa će nam popovi u crkvi učiti, da nema Boga. Ah moj gospodine, da znadete, kakvi su im đaci! Skoro mi je pop Melentije iz Varcara kazivao, da bi volio, da je sina u Vrbasu utopio, nego da ga je amo u bogosloviju otpremio. U četiri godine jedva čita, a kartanja, pijanluka i psosti do grdila; da ga je narod gotovo kamenovati htio«. Sve njihovo djelovanje sastojalo se u sijanju mržnje na katolike, i to se činilo riječju i štampom. Tako je Pavlinović vidio najpogrdnije slike protiv Pape i katolika, a dijelili su ih badava profesori one srpske bogoslovije. U Banjoj Luci je također doznao, da se u Petričevcu nije mogla svršiti katolička crkva, jer su se Turci tome protivili po nagovoru srpskih učitelja, »koji mutno gledaju na taj napredak latinluka«. Vrijedno je također spomenuti, da je u jednom dućanu čuo, da se kape, što ih seljaci i seljakinje kupuju i nose, zovu hrvatke, pa kada je Pavlinović upitao jednoga katolika, što je on po narodnosti, ovaj mu odgovori: »Pa vidite, gospodine, da nosim hrvatku, pa što bih onda bio drugo nego Hrvat?«

Proučavajući Pavlinovićev nacionalni i politički rad, koji je on u doba hrvatskog preporoda razvijao u svojoj užoj domovini, po obalama Jadrana, pa ako ga uporedimo s radom i mislima drugoga velikoga sina hrvatskog naroda, dr. Ante Starčevića, vidimo, da se njihove misli gotovo posve podudaraju. Nastaje pitanje, zašto se onda ta dva odlična sina hrvatskog naroda nijesu osobno slagali, i zašto se Pavlinović u jednoj svojoj kratkoj publikaciji oštro izražavao o dr. Anti Starčeviću, i to baš iza svoga povratka iz Đakova, gdje je inače bio česti gost biskupa Strossmayera. Na to pitanje nije lako odgovoriti bez poznavanja intimnih dispozicija samoga Pavlinovića, no ovdje treba odmah naglasiti i imati na umu, da je teško zamisliti, da bi netko mogao utjecati na Pavlinovića, poznatog sa svoga čvrstog značaja, jer se zna, da ne bi nitko mogao njega potaknuti na napadaj protiv vlastitog uvjerenja. Da na čovjeka djeluje sredina, posebice socijalna, ne može se zanijekati, pa je lako moguće, da je na Pavlinovića ponešto utjecalo društvo Strossmayera i njegovih prijatelja, ili još bolje, jednostrano mu prika-

zalo značenje Starčevićeve ličnosti i uzroke njegovih čisto političkih nastupa. Ali sve to ne bi dostajalo, da se protumače onako krupni izrazi i napadaji, da nije u njemu bilo unutarnjih raspoloženja i naklonosti, koje su stajale ne u opreci s njihovom naukom — jer u tome se Starčević i Pavlinović gotovo posvema slažu, — već s načinom izražavanja misli i drugačijem gledanju na osobe i događaje, prema kojima su se jedan i drugi po svome odgoju razilazili.

Ako se pronikne u život, rad, težnje i djela obojice velikih Hrvata, jasno će se razabrati, da se u životu i radu dr. Ante Starčevića vidi dublja ukorijenjenost u prošlosti i zemlji svoga naroda i da u njemu dolaze jače do izražaja prvotni praiskonski instinkti njegove rase, a to još u neukroćenom i neoblikovanom stanju, dok iz Pavlinovića kao seljačkog djeteta progovara također naslijeđeni instinkt njegove rase, borbenost i otvorenost, ali već u istančanom i prekaljenom obliku, a to pod utjecajem romanske kulture i strogo katoličkog odgoja. U Starčevića nijesu još bili oni praiskonski instinkti u vezi s prahrvatskim duhovnim sadržajem našli posvema svoju organsku formu, pa on progovara neposredno i gotovo »neuglađeno«, glasom matere zemlje, dok je u Pavlinoviću romanska kultura, u koju se bio duboko uživio, objektivirala njegov vlastiti »Ja«, pa se tako i njegovi doživljaji srca i mozga očituju u nekoj jasnoći, ali i u ograničenju. Kod Starčevića predstavljaju izvorne rasne osobine, psihične i fizične, u čistoj primitivnosti, kod Pavlinovića su one oblikovane u formi i stilu.

S ovim pogledima na osobitost obiju ličnosti slažu se mnoge misli i opažanja Pavlinovićeva o Starčeviću. On veli: »Starčević je lička korenika staroga kova, golem, neotesan, nepokolebiv u vjeri svoje nepogrješivosti, priviknut samoglavu ispredanju, riječi zasukane, klinaste, nepogodne; ali je on svojim životom bez ljage, svojom tvrdom vjerom u hrvatsko pravo na slobodu, svojim marom i trudom pravi pojav u povijesti Hrvatske«. Pa kad Pavlinović veli, da »nezavisni značaj ovoga čovjeka treba poštovati«, ali mu zamjerava, kao da bi »prekipio mržnjom, prezirom, samosjetom«, da je »sliven u svoju lupinu teško se ikomu mogao primaknuti«, a to u doba — kad Pavlinović nije imao iskustva, što ga je stekao hrvatski narod u posljednjim decenijama, onda nam se čini kao glas krvi i sudbine ono nezadovoljstvo hrvatske omladine u Dalmaciji, koje se je očitovalo povodom Pavlinovićeva pisanja o Starčeviću.

U Pavlinoviću su oštri napadaji na Strossmayera i druge istaknute osobe onoga doba izazivali negodovanje, jer je on bio uvjeren, da su oni ljudi ostvarili, bilo to na kulturnom, bilo na kojem drugom polju narodnoga života, izvjesni dio narodnih ideala, i da su oni urezali u razvoju hrvatskoga naroda nekoliko jakih crta; Starčević nasuprot gleda na integralnu slobodu, koja se može ostvariti jedino u vlastitoj državi, a odbacuje svaki drugi kompromis ili rad, kao štetan po konačni cilj, koji bi posredno ili neposredno odlagao postignuće toga cilja. Pogotovo napada Starčević Strossmayerovo jugoslavenstvo i u njemu vidi ponavljanje ilirstva, koje je bilo zamutilo čiste poglede i odlagalo ostvarenje hrvatske narodne države pod vlastitim hrvatskim imenom.

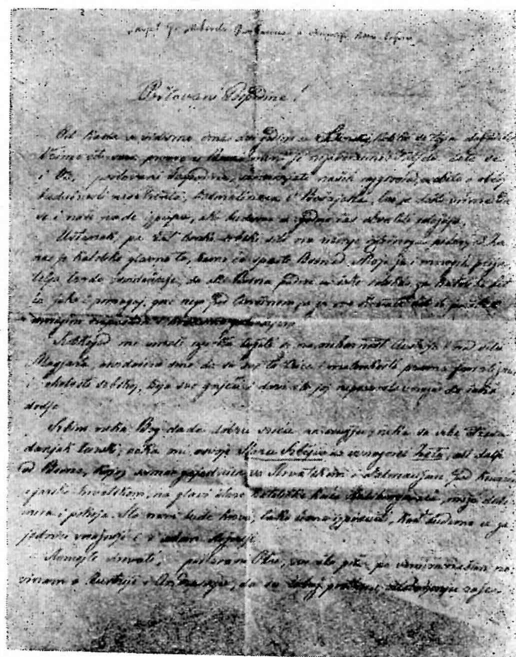
Iz ovih razlika u prosuđivanju osoba i događaja, te iz načina izražavanja misli i pridavanja veće ili manje važnosti ovome ili onome pitanju, došlo je do razilaženja izmedju tih dviju velikih ličnosti naše nedavne prošlosti, koje se inače u nauci o individualnosti hrvatskoga naroda kao i o nuždi samostalnosti hrvatske države ne razilaze, a pogotovo se poklapaju u mišljenju o negativnoj ulozi Srba u našem narodnom životu.

Uz ovo nekoliko misli o idejama, značaju i radu Mihovila Pavlinovića donosim ovdje jedno njegovo pismo jednom fratru u Bosni, iz kojega se vidi nužda okupacije Bosne, kao i njezina daljnjega uklapanja u okvir ostalih hrvatskih zemalja.

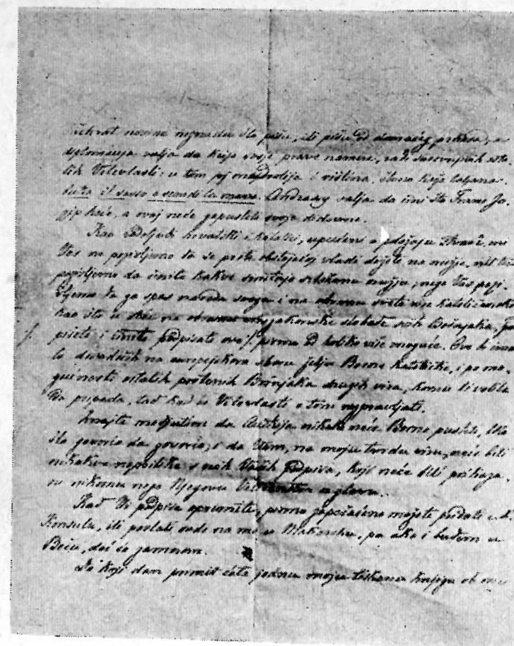
Pismo Mihovila Pavlinovića o Bosni i Hercegovini nepoznatom bosanskom Franjevcu

»Poštovani gospodine! Od kada se vidismo ima dvi godine u Sutinskoj, koliko se toga dogodilo! Vrime što sam proveo u Bosni meni je nezaboravno. Valjda ćete se i Vi, poštovani Gospodine, spominjati naših razgovora osobito o obćoj budućnosti nas Hrvata, Dalmatinaca i Bošnjaka. Evo je došlo vrime, da se i naše nade izpune, ako budemo u zgodni čas shvatiti položaja. Ustanak, pa rat tursko-srbski sile na rišenje iztočnoga pitanja. Za nas je katolike glavno to, kamo će spasti Bosna. Moje i mnogih prijatelja tvrdo osvidočenje, da ako Bosna padne u šake srbske, za katolike bit će jaho i pomagaj, gore nego li pod Turčinom; a za sve Hrvate bit će početak mnogim napastim i krvavim zamršajem. Kolikogod mi imali uzroka tužiti se na neharnost Austrije i na silu Magjara, osvidočeni smo da su sve to trice i malenkosti prama fanatizmu i oholosti srbskoj, koja sve gnječi i davi što joj nepravoslavnog do šaka dodje. Srbim neka Bog dade dobru sriću na oružju; neka sa sebe otresu danjak turski; neka oni osvoje *Staru Srbiju a crnogorci Zetu;* ali dalje od Bosne, kojoj sama zajednica sa Hrvatskom i Dalmacijom pod krunom ugarsko-hrvatskom, a na glavi

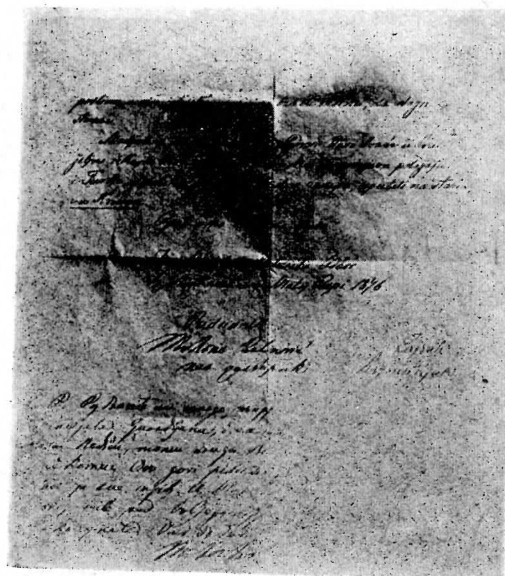
stare katoličke kuće Habsburgovaca, može dati mira i pokoja. Što nam bude krivo, lako ćemo izpraviti, kad budemo u zajednici snažniji i s sobom složniji. Nemojte virovati, poštovani Otče, sve što pišu po našim samim novinama o Austriji i Andrassyu, da su tobož protivni oslobodjenju raje. Višekrat novine neznadu što pišu, ili pišu od domaćeg prkosa; a diplomacija valja da krije svoje prave namire radi surevnjivih ostalih Velevlasti: u tom joj i jest mudrolija i viština, štono kaže taljanac: *Butta il sasso e scondi la mano.* Andrassy valja da čini što hoće Franjo Josip, a ovaj neće zapustiti svoje didovine. Kao rodoljubi hrvatski i katolici, upućeni o položaju stvari, mi vas ne pozivljemo da se proti obstojećoj vladi dižete na oružje, nit vas pozivljemo da činite kakve smetnje srbskomu oružju; nego vas pozivljemo da za spas naroda svoga i na obranu svete vire katoličke, kaošto u obće na obranu virozakonske slobode svih Bošnjaka, podpišete i činite podpisati ovo pismo od koliko više moguće. Ovo bi imalo dosvidočiti na

europejskom sboru želju katoličke Bosne, i po mogućnosti ostalih Bošnjaka drugih vira, komu bi volila da pripada, tad kad će Velevlasti o tom raspravljati. Znajte medjutim da Austrija nikako neće Bosne pustiti, tko što govorio da govorio; i da vam, na moju tvrdu viru, neće biti nikakve neprilike s ovih vaših podpisa, koji neće biti nikomu prikazani nego Nj. Vel. u glavu. Kad vi podpise opremite, pismo zapečaćeno možete pridati c. k. Konsulu, ili poslati ovde na me u Makarsku, pa ako i odem u Beč, doć će zamnom. Do koji dan primit ćete jednu moju knjigu ob ovim poslim, u više iztisaka, za se i za braću okolnu da obaznadu (stanje) stvari. Medjutim primite srdčeni pozdrav Vaše braće u Isusu (koji) željno čekaju Vaša pisma i obavisti o tamošnjem položaju. (Gledajte) i Turke iz daleka, za slučaj turskog rasapa, uputi na staru *(o) vu Krunu.* Opet smo Vaši do duše. Za hrvatski katolički odbor. Iz Makarske o Maloj Gospi 1876. Pridsidnik: Mihovio Pavlinović, narodni zastupnik. Tajnik: Kažimir Ljubić.

P. P. Pozdravite mi mnogopoštovanog provincijala, Guardijana, i excustosu Nedića, momu drugu Bobovačkom. Ovo gori pisao sam (Va) mi za sve njih. A Vi se sporazumite rad boljega uspjeha, kako znate. Vaš do duše Mihovio Pavlinović«.*)

*) Faksimile i prijepis ovoga pisma dobio sam dobrotom g. Fra V. Ilovače iz Sarajeva. Na kraju pisma dodao je prepisivač ove napomene: — Sve sam točno prepisao. Gdje je podcrtano, i u izvorniku je podcrtano. Gdje je izlizano, stavljao sam zagrade i popunjavao. Druga je ruka metnula naslov: »Savjet ...« — Drug »Bobovački« znači, da je M. Pavlinović hodočastio na obližnji Bobovac sa Franjevcem, kojega se posebno sjeća.

ANTUN DABINOVIĆ, ZAGREB

BIZANT I KULTURA

Ako ikad, danas ima naziv Bizanta najgori zvuk. Sve, što makar izdaleka sluti na neiskrenost, podmuklost i pretvaranje, veže se s pojmom Bizanta i bizantinštine. Pretega varljive spoljašnjosti nad vječnim vrednotama unutrašnjeg bogatstva, protivnost između slike i bitnosti, između vanjske i unutrašnje ljepote, isprazmost prve, trajna vrijednost druge, sve nam to lebdi pred maštom, kad hoćemo da se pridružimo nepovoljnom mišljenju velike većine o onome, što je bio i što znači stari Bizant.

Ali, većina onih, koji tako brzo i odriješito sude o Bizantu, znaju o njemu samo to, da je nekad bio stvarnost, i to stvarnost, koja je mnoge odbijala i u mnogima izazivala duboku duševnu odvratnost.

No, kad pokušamo da toj stvarnosti odredimo jasnije granice, dobivamo tako raznovrsne predodžbe, tolike razlike između Bizanta ranijih i kasnijih vremena, da nam sud postaje nesiguran i neodređen. Jer kroz 1500 godina njegove povijesti od onog značajnog 11. svibnja 330., kad je Konstantin Veliki osnovao »novi Rim«, do onog sudbonosnog dana, kad je »sveta četa« Fanariota izginula kod Dragačana (1815.), doživio je Bizant toliki broj bitnih promjena, da mu, pokraj najsavjesnijih nastojanja, ne možemo odrediti složenu, kroz stoljeća jedinstvenu predodžbu.

Ono, što međutim spaja početak i svršetak Bizanta, zapravo su dva osnovna čimbenika, po kojima se određuje osobnost grada i obrazac njegove naobrazbe.

Na jednoj strani stoji naime neusporediva pozornica, sam grad Bizant, Konstantinova tvorevina, Carigrad. Na drugoj je strani osnovni pojam, s kojim je nastajala i nestajala bitna povijesna uloga same bizantske kulture: ispovijedanje kršćanske vjere. Dakako, u tome smo daleko od toga, da dijelimo mišljenje pravih Bizantinaca. — Bog je — govorili su — sam ostao zadivljen, zaustavljajući se nad Bosporom, ljepotom svojeg djela. A samo je ta neviđena ljepota vrijedna — tako su mislili Bizantinci — da u sebi krije napomućeno vrelo najčistije, najnepatvorenije Božje istine. Bogom je određen taj grad, da čuva vječnu ljepotu Božje mudrosti, Hagiju Sofiju.

Nema sumnje, da je to mišljenje vodilo Konstantina Velikog, kad je, poslije prvog Nikejskog sabora (325.) odlučio, da kršćanstvu tu udari i uredi najsjajnije boravište. Sam je bio potresen doživlja-

jem svojega obraćenja, sam je u tom trenutku osjećao, koliko mu je daleko, tuđe i mrsko praznovjerno mnogoboštvo staroga Rima. Sam je bio pod dojmom prijezirnog držanja rimskog senata, koji je oholo gledao na njega, barbara, potomka rimskih podanika, sljedbenika ropske vjere pogaženih i prezrenih. Da se otme uvredljivom sudu rimske okoline, htio je Konstantin pokazati drugima svu ljepotu svoje nove predodžbe. Njega samoga je kršćanstvo podiglo i usavršilo, od njega je napravilo novog, ćudoredno jačeg čovjeka. Taj svoj duševni preporod je htio prenijeti na sam Rim. Nasuprot starom, mnogobožačkom, on je htio osnovati novi, kršćanski Rim, mnogo ljepši, mnogo raskošniji, mnogo primamljiviji, mnogo bliži onom Istoku, koji je na zastarjelu Europu točio duševnu obnovu svojih vjerovanja.

Ali o mjestu novog Rima nije Konstantin dugo bio na čistu. Rodom iz Dardanije, mislio je dugo, da mu je najprikladnije obnoviti staru postojbinu Dardanaca i Ilijaca, onu istu Troju, iz koje su Stesihor i Vergil odredili put pobožnom Eneji prema Kartagi i cvjetnim poljima nasmijane Hesperije.

No, kad je, polazeći na prvi zbor kršćanstva u Nikeju, ugledao Bizant, jedva podignut iz ruševina građanskog rata i poraza Pescenija Nigra (199.), ukazala mu je — kaže pobožna legenda — sama Božja mudrost mjesto za njegovu novu osnovu. Toj Božjoj mudrosti je Konstantin podigao prije Justinijana jednu od prvih javnih crkava, odmah iza Sarajskog rta, na uzvisini, s koje se kao s carskog prijestolja gleda na pokorenu Aziju.

Bizant, tvorevina Megarana, koji su Atenjanima i Pejzistratu htjeli zatvoriti trgovački put do taurijskog Hersoneza, nije se međutim svom novom osnivaču odmah pokazao u svečanom ruhu kasnijih stoljeća. Podneblje mu je bilo neprijazno zbog čestih crnomorskih vjetrova, koji su donosili ledenu vlagu. A morski tjesnac, širok jedva 600 metara, mogao je radi svojih struja jedva služiti kao sklonište jačem brodovlju.

No Konstantin se nije time dao odvratiti od svojeg pothvata. Iz svojeg šatora je ushićen gledao ljepotu toga jedinstvenog kraja.

I zbilja, čaru toga kraja teško se čovjek može oteti. Još danas je dovoljno baciti pogled na vidik suprotnih obala, i već nam se prikazuje pred maštom bučna povorka osobnih tragedija, krvavih prizora, izraza jedne utančane uljudbe, u kojoj se usred atmosfere svjetlosti i polutame kreću uzbuđene ljudske gomile. Koliko li je čudnovatih, u životu čovječanstva neponovljenih zbivanja optakalo kao živi okvir ovu čudesnu sredinu!

Tu može svak naći ono, o čemu misli i sniva. Pred povjesničarom se nižu događaji, koji ga prate iz starog Rima u nova vremena, psihologu se predstavlja čudnovata galerija careva i carica, nošenih duševnim borbama, pred umjetnika izlaze spomenici najsavršenije ljepote iz svih vremena i svih sredina, bogoslov tu osluškuje najutančanije i najstrastvenije vjerske prepirke. A tko voli slikovitost, naći će u Bizantu najčudnovatije prizore istočne i zapadne uljudbe, jedne prema drugoj u nepomućenoj protivnosti. Bajka i zbilja, povijest borba i igra strasti, sve se to prikazuje letimično i neodređeno onome, koji se potrudi, da časomice zaviri u prizor ljudskog mnoštva, sastavljena od pripadnika najraznovrsnijih naroda, koje prelazi iz uzbuđenja u uzbuđenje pod neumoljivim zracima istočnog sunca. Jer, u Bizantu nisu glavni čimbenik car i njegov dvor ili predstavnici svjetovnih i duhovnih vlasti, nego je pravi i jedini gospodar države carigradska svjetina, mnogo raznovrsnija, mnogo samovoljnija i mnogo jača od rimske, jer ona diže svoje miljenike na prijestolje, ona ih sutradan strovaljuje s tarpejske hridi u ponor; jer nema cara, ma koliko on bio moćan, koji bi je mogao mimoići i koji ne bi trebao da se obazire na nju.

Narod u Bizantu je imao svoje sastajalište u hipodromu, gdje su se priređivale konjske utrke. Trkalište je bilo dugo 370 metara, a oko njega, svuda naokolo, 40 stepenica u visini, nalazio se amfiteatar, koji je mogao primiti više od sto tisuća gledalaca. S viših galerija se je mogao vidjeti cijeli Carigrad s morskim tjesnacem pokrivenim brojnim brodovima. A taj se je morski prolaz, kao i svjetina sakupljena u hipodromu, znao pokazati u slici olimpijske vedrine, a malo kasnije potjerati između dvije suprotne obale tamne, brdovite Azije i bezbrižno otvorene Europe svoje zapjenjene valove, uzburkane Poseidonovim trozubom.

Okolo trkališta su stajali brončani kipovi, koji su označivali daljine. Na jednom kraju su bili »carceres«, zatvoreni rešetkama, iza kojih su se spremala kola, u koja su bila upregnuta četiri do šest vatrenih konja. Na drugom kraju se nalazila »kathisma«, carska loža na uzvišenom mjestu, gdje je pred narodom zauzimao svoje mjesto »pravovjerni bazilej«, opkoljen svitom. Prijestolje mu je bilo od suhoga zlata, a nad prijestoljem razvijen zastor ugasito ošaran. Otuda je car najbolje mogao pratiti trke, govoriti sakupljenom narodu, izricati svoje prijetnje i svoja obećanja. Često je pozivao svoje miljenike na gozbu usred trkališta i častio ih jelima u zlatnom i srebrnom posuđu. Na trkalištu se nisu naime samo priređivale utakmice, nego svršavali i važni državni poslovi, od predstavljanja saveznika i vojskovođa carstva do smicanja ili

osljepljivanja njegovih neprijatelja ili pobijeđenih protucareva i izdajnika.

Četiri zastave su okupljale obrtnička društva, koja su u svojoj cjelokupnosti sačinjavala carigradski narod. Ali dvije su stranke stajale na trkalištu jedna prema drugoj, plava i zelena, Venetoi i prasinoi. Svaki gonič konja pripadao je jednoj ili drugoj stranci. Njegova pobjeda ili njegov poraz značili su pobjedu ili poraz jedne političke stranke. Uzrujanost, koja je običavala u tim prilikama zahvatiti narod, mogla je narasti do opasne mjere. Sam se je narod mogao u takvim trenutcima okrenuti protiv svoga vladara.

Stara sloboda nije naime dopuštala caru da se pojavi opkoljen vojskom pred svojim narodom. Jedino, što mu je dopušteno, bilo je uzdržavanje počasne straže. Opkoljen tom pratnjom je Maurikij stradao od gnjeva množine, kad mu je stotinar Foka prigovorio radi visine poreza i skupoće kruha. Opkoljen istom pratnjom, Foka se je sa ženom Leontijom pokazao u šetveropregu bijelih konja narodu, pred kojim Maurikija i pet njegovih sinova pogubiše, a tjelesa im baciše u more. Opkoljen od svojih počasnih stražara, Andronik Komnen je napadnut od solunskih pribjega, dok ga nije razjarena gomila izmrcvarila, iznakazila, osakatila, oslijepila i onda stala tjerati po trkalištu, privezana natraške na jednu devu, da ga najposlije za noge objese među dva stupa, gdje je Bogu vapio: »Gospodine, smiluj mi se!«

No, tko bi nabrojio krvave prizore bosporske prijestolnice, tko bi opisao sudbine pojedinih vladavina, izloženih hirima svjetine, koju je prilikom svake nove opasnosti osvajalo bezimeno bjesnilo? Ali ipak, tko je jednom oblačio na sebe znakove carskog dostojanstva, nije se pokazivao kao kukavica, nego je išao neslomljen pred narod, izlažući se njegovoj prevrtljivosti. A nije rijedak slučaj, da se je narod sam bacao ničice pred čovjekom, koji je u isto vrijeme bio car i svećenik.

Među vladarima, koji su najbolje očuvali u najtežim trenucima svoje dostojanstvo, vrijede da se spominju Justinijan i Teodora. Car je imao dvokatnu krunu, načičkanu alemovima. O desnom ramenu mu je visjela široka vrpca, urešena draguljima. A dalmatinska haljina, »dalmatica« od grimiza, padala mu je sve do crvenih sandala, optočenih dragim kamenjem. Dvorski dostojanstvenici su pred njim mahali kadionicama, a pored njega su išli časnici s kopljem u ruci, sa štitom pomazanim svetom mirhom. U sredini dvorskih gospođa je išla Teodora, visoka, vitka, velikih očiju, nevjerojatnog dostojanstva, kako nam se prikazuje još danas u mozaicima sv. Apolinara u Raveni. »Blijeda, mirna, lica obasjanog

svjetlošću pogleda, carica je bez straha nosila teški teret svoga dostojanstva«.

Kako da zaboravimo Atenjanku Irinu, koja je sama carevala bez muža i bez sina? Njezina je oholost bila beskrajna, njezina jakost volje neumoljiva. Na trkalištu je umjela čak prkositi mnoštvu, koje je kipljelo od bijesa protiv nje. Irina je, više od drugih žena, umjela glumiti i začarati, slična u tome novovjekoj Mariji Tereziji ili Katarini II. Kad je njezin sin Konstantin VI. imao samostalno stupiti na prijestolje, nije Irina mogla svladati svoju srdžbu. Izmislila je optužbu protiv njega i dala ga zatvoriti i oslijepiti u istoj sobi, u kojoj je prvi put zagledao svjetlost svijeta. Istoga dana je dala zapjevati »Tebe Boga hvalimo« u crkvi sv. Apostola i pojavila se na trkalištu prijezirno i bahato, dok su njezini sluge mnoštvu bacali novce.

Ovi vladari, koji su živjeli u najvećem sjaju i raskošju, bili su bez srca i bez obzira. Cijeli grad, cijeli svijet se morao diviti veličanstvu carskih dvora, dragocjenosti mramornih stupova i mozaika, ljepoti dragulja i sjajnoga kamenja, staklarija i zlatnih uresa zidina, raskoši vrtova i vodoskoka.

Svaki car je držao do toga, da je nešto učinio za sjaj svoga dvora. Peristili, dvorane, terase, knjižnice, kupaonice i perivoji podsjećali su na brižljivost jednog ili drugog vladara.

A kako da mimoiđemo osobnost onog Armenca ili Macedonca Vasilija, koji je zbog svoje stasitosti stupio u carsku stražu te je, odlikovan pažnjom careve miljenice Eudokije Ingerine, postao njezinim mužem, zatim uklonio careva ujaka Bardiju i napokon samoga Mihajla III., da se, krvav od izvršenog ubojstva, predstavi narodu i tako započme vladavinu slavne macedonske dinastije? Vasilij je od čednih početaka razvio svojstva graditelja i slikara. Njegova »nova crkva« i njegov »novi dvor« spadaju među najljepša djela bizantske usklađenosti. Tek se je u kasnijim godinama razvio do učenjaka i do organizatora, te je, brzo shvativši otmjenost dobrog ukusa, začudio i zadivio svojim dubokim savjetima umjetnike i graditelje.

Kako da zaboravimo na sjaj carigradske sredine pod vladavinom trojice Komnena, koji su nove dvorce podignuli u Blahernama i Bukoleonu, značajno uskladili dragulj crkava, lijepo svetište Choru, te su u svojim večernjim simpozijama pri svjetlosti duplira, umno raspravljali o Homeru, Pindaru, astrologiji i Tukididu!

No, gdje se bizantska kultura pokazuje u pravom sjaju, događa se to u vrijeme umiranja staroga carstva. Prvi udarac mu

je zadao četvrti križarski rat, kad je Carigrad porušen i opljačkan (1204.). Već je taj prvi pad Carigrada donio Europi, pa i našim krajevima, sjaj predrenesanse, novi procvat gradskog života. Umjetnost dođe u novi zamah, ljudi naučiše nove putove umnog uspona, u dotle uspavanim gradskim društvima vode se borbe oko podjele dobiti između dobavljača surovina, radnika i trgovaca. Putovi do Crnog mora otvaraju se morskim i kopnenim pravcem, a duž tih životnih cesta dižu se nove gradske naseobine, među njima naš Zagreb (1242.).

Ovaj prvi pad Bizanta je urodio ljepotom nikejske peripatetične škole. Umni ljudi, zadojeni klasicizmom, čitaoci starih spisa, u samoći malogradske tišine pripremaju nove putove zapadnom školstvu. Zapad se upravlja po njima i od njih se uči sređivanju svojega umnog balasta.

I sada, pošto je izvršena pljačka umjetnina i dragocjenosti, pljačka Europa umno blago starog Bizanta. Bizantinskih umnih velikaša ima u Lyonu još u XIII. stoljeću. Petrarca i Boccaccio slušaju odvratnog i načitanog Leontija Pilata, a iza ovog surovog, neotesanog predstavnika grčke južne Italije dolaze gospodske pojave bizantskih učenjaka, pred kojima se surovi zapad klanja do najdublje poniznosti. Od toga vremena do danas se u klasičnim školama uči starogrčki. Od toga vremena spadaju grčki pisci u umnu prtljagu našega srednje obrazovanog čovjeka.

Kad je, g. 1453., Carigrad pao pod tursku vlast, nastalo je tuđenje istoka i zapada. Bizant, povučen u jedan kut novog Istambula, živi povučen i prezren svojim unutrašnjim životom.

Opet sada dolaze do raspravljanja vjerska pitanja. Porta nije voljela, da se njezini kršćanski podanici približuju Rimu. A progonjeni i potišteni traže stvarnu i duševnu pomoć od patrijaršije, koja je iz okoliša sv. Sofije pomaknuta u blizinu crkve Prehvaljene Djevice (Pammakaristos) i zatim, u vrijeme bitaka oko Siska, oko Fanara (1602.).

Još je uvijek između vladara i patrijarha postojala stara zavisnost, koja se brzo pretvorila u zavisnost između patrijarha i velikog vezira. Time je Fanar izvrgnut svim prevrtljivostima domaćih spletaka sultanove okoline. Trebalo se je čuvati od vješala i bodeža, koji u prilici ne bi štedjeli patrijarha ni njegovih štitnika, crkvenih starješina, arhonta. To su većinom ugledni trgovci, spretni dvorjanici, koji pred silnijim znadoše upotrijebiti oružje slabijega pretvaranje, podmuklost, spletkarenje. Bizant — stari lažac, lukavac i pretvorica — sada je više no ikad osjećao svemoćnost

lukavstva i nadmudrivanja, ali u isto vrijeme i opasne posljedice raskrinkavanja.

Drugačije nisu stvari ni išle. Između jačeg i lukavijeg, između onoga, koji ima vlast u ruci, i onoga, koji umije izigrati tu vlast, nema sporazuma. I, napokon, patrijaršija je mogla iskreno odbiti svaku suradnju s nejakim protivnicima Porte, ali je u srcu morala kriti svoje očekivanje i ostati privržena jednoj nadi, koja nije htjela i nije mogla umrijeti.

Dok je naime moglo biti i malo mogućnosti, da se uspostavi stara država — a vjeru u tu mogućnost su podržavali moldavski, kasnije ruski vladari, a više od sviju Katarina II., osnivačica Odese, Sevastopola i Teodosije — bio je Bizant još uvijek živ, i s njim je bila živa zamisao jedne nadnarodne bizantske državnosti, koja je sve narodne osobitosti u sebi uskladila.

S francuskom revolucijom je ova zamisao izgubila svoj raison d'être. Prema predodžbi države zasnovane na vjeri i na starim predajama uhvatila je maha zamisao države utemeljene na usklađenoj narodnoj slobodi bez obzira na vjersku pripadnost. Na mjesto svebalkanskog Bizanta, utočišta tradicionalizma, umove je zahvatila slika one svijetle Helade, kolijevke Leonide i Temistokia. Perikla i Sokrata, koja je opet zanosila zapad, dovela Byrona pred Misolongi i tradicionalizam zamijenila nacionalizmom.

Bizant, koji je nastao iz jednog vjerskog preporoda, s njim je i prestao. Od trenutka, kad se ljudi odvraćaju od Fanara, prestao je Bizant značiti ideju i pokret.

VJEČNO STABLO

Tko je to rekô da sam zrno soli
Rastopljivo u crnu moru Smrti?
U bezdan zar će stvari zaviek strtih
Sve što me raji i sve što me boli?

Što meni dođe od Iskona zar postat
Trenutka kakva može plien? Zar ne će
Od svega što me uviek napried kreće
Na koncu konca ni čest jedna ostat?

Nesviestan biti ne znači i živjet.
Umrieti znači ne rodit. — Sjena
Ja nisam. List sam što ga nosi hvoja

Na vječnu stablu koje možda vidjet
Nikada ne ću, al osjećam ga; i moja
Ličnost je tu, u Vječnost posađena.

MRTVI I ŽIVI

Mrtvaci žive. — Kamogod se makô,
Lutanja tvoga znadu svaku stazu.
Uza te sveđ su; a njihov Raj i Pakô
Duše je tvoje u vrtu il u jazu.

Živjeli mi smo u njih, od iskona.
S njima smo jedno, sada kô i prije;
Posljednjim zvukom posmrtnog im zvona
Veza se naša prekinula nije.

Trkači nismo koji jedan drugom
Života zublju dajemo na dugom
Putu, kroz crnu noć i kroz dan sivi;

S prečke na prečku, kroz zipke i rake,
Nosi nas val gdje vječne sjaju zrake;
I sveđ smo skupa: i Mrtvi i Živi.

FANTOMI

Na vrhove sam tvoje jurišô dugo i mnogo,
Sad bučno, sada tijo;
Al nikada ja nisam osvojiti te mogô,
Božice Iluzijo!

Na koncu, lom u duši, i vrh je od drače gole
Na dlanu ostô mome:
Oh, kako srce pati, i kako ruke bole,
Kad grlimo fantome!

U KRUGU

Gledao pred zoru drum sam
Niz koji se sjene rastvaraju;
Slušao predveče šum sam
Cvjetovâ što se zatvaraju.

Taknuh se rukama svojim
I Zemlje i Pakla i Nebesa.
Sve vidjeh i čuh. Al još stojim
Sliep i gluh u krugu čudesa.

BRESKVA

Vjetrić je pohotnik pao
Pred vrt i kroz plot se vlači,
I s breskve je procvale stao
Da odoru proljetnu svlači.

Hoće — dok miriše smola
U vitlanju pestićskog praška —
Da bude, kô nevjesta, gola
Pod hakom njegova daška.

A ona, bez košulje svoje,
Od dodira nemirne ruke,
Sva drhće, — al ne znaš da l' to je
Od stida, od slasti, il od muke.

VLADIMIR NAZOR

ANTE BONIFAČIĆ, ZAGREB

BRODOLOM

Maleni oblačić u obliku pauka letio je prema jugu po plavetilu neba kao i jahta »Biboldo«.

— Evo je, prokletnice!

— Koga opet proklinješ?

— Zar je ne vidiš?

Kormilari su pritegli škotu, i mlađi je iskrivio dugi vrat prema nebu, gledajući u pravcu crne i čvorave Grgine ruke. Ta crna ruka u plavoj maji sa sidrom i šestokrakom zvijezdom pokazivala je prema paučiću, koji je sve više debljao poigravajući se na sunčanom danu. Grga i Vinko su znali, što znači bura u kanalu Maltempo. Vinko je primljen na jahtu na zagovor svoga zemljaka Grge Orića, i premda je uvjeren, kako je bolji mornar od njega, ne usuđuje se prigovoriti. Ne mora svaki paučić nositi buru, pogotovo ne u devet sati ujutro sredinom srpnja. Ali on je već prije vidio tanki, kratki rez vjetra uz obalu. To je bio samo vjetar od obale, igra stijena i voda, ali ovdje nije bilo prirodi do igre. Na brodu je svima bilo samo do igre, osim četvorici članova posade. Kuhar je bio crnac, sobar Nijemac. Jedino su Grga i Vinko znali sve jedan o drugome, kao što su poznavali i svaki kamen ove obale i svaki oblak na nebu. Svi ostali su sada ležali kojekuda po jahti vezani njezinom vitkom linijom arišovih dasaka i mjedenih čavala. Ali veza između njih bila je kozmopolitska. Grga je poznavao sve kao i njegov mali špic Haksel. Kao što je uspio osvojiti njegovu ljubav, otrgnuti ga od gospodara, koji ga je donio na brod jedno veče u džepu svoga kaputa iz hotela Danieli, tako je zajedno s njime njušio sve ljude na brodu po svome starome običaju, da ne smije biti ni čavla na brodu, za koga kapetan ne bi znao, gdje se nalazi.

Vinko je bio strojar i mornar. Ukrcali su ga u Mlecima kao i maloga špica, i Grga je sada nad njima bdio istom ljubavlju. Ali ta ljubav se je odrazivala u opreznim udarcima nogom za Haksela i u prostačkim kletvama za Vinka. Na svu sreću nitko nije vidio ni udarca nogom niti razumio njegovih psovaka.

Stali su stezati jedro.

Na pramcu je ležao zavaljen u počivaljkama mladi bračni par Edin i George Benn. Trebalo je da za nekoliko dana budu u Norfolku, ali sudbina je dovela Edinu i Georgea na »Biboldа«. Oni su spavali po mletačkim gondolama i smrdljivim kanalima isto tako mirno kao sada.

Grga je znao, da ih mora maknuti, a nije mu se dalo. Njihova dječačka lica sličila su novorođenoj djeci u prvom snu. On je bio blijed i vitak, u plavoj pyjami, a ona je sva plava i krhka sličila ljiljanu, koga je prelomio vjetar. Velebit je već bacao svoju sjenu nad vodu, ali obala i voda još nijesu uopće osjećale vjetra. Uz obalu su se čamci jedva pomicali na bonaci, dok je »Biboldo« klizio kao utvara posred kanala.

Grga je oprezno zaobilazio »mladence«, kako ih je u sebi zvao. Ali je prevrnuo nogom bocu, koju je George oprezno sklonio, nakon što su je on i Edin istrusili. Grga je pratio njihove pokrete, dok su pili, i znao je, da je njihov san samo duboki mamurluk, od koga su se rijetko budili. Bila je dovoljna jedna čaša, da Edin klone, a nakon druge klonuo bi i George u blaženom snu. Niti udarac boce nije ih prenuo. Nijesu ni čuli, kako je Grga opsovao Boga. Udesio je jedra, dok su mladenci i dalje spavali na suncu.

Svi ostali još su se skrivali u utrobi broda. Grga nije znao, tko je zapravo s kim u kabini. Dok je u svanuće dizao jedro ispod Opatije, oni su svi jedan za drugim nestali po kabinama, i sada je jedva mogao slutiti, koliko savurne ima na brodu. Za nj su oni bili samo »savurna«, teret, koji osigurava brod svojom težinom. Na ovome brodu je sve bilo ludo, počevši od njegova imena i od pseta, koje je svakoga barem jednom povuklo za nogavicu. Haksel je uvijek »dobivao više, nego što ga je spadalo«, kako je rekao gospodar. U taj dobitak su sigurno spadali i oprezni vritnjaci Grgini. Sada je i Haksel ležao zavaljen negdje dolje pred nečijom kabinom. Pred čijom, nije ni Grga znao, premda bi to vrlo rado znao. Dijelio je njegovu sklonost s gospodarem i lady Alice. Ukrcao ih je sve zajedno u Mlecima i vozi ih sve kao teret u Zadar.

Paučić je rastao i dobivao društvo. Jahta je sada klizila nadutih jedara, dok su galebovi odozgo kružili izvodeći razne loopinge. More je bilo puno skuša, i Grga je žalio, što ne će moći spustiti udice u more, kako je želio. Znao je, da ima dobar brod, jer je vidio svaku dasku i svaki čavao, koji su u nj zabili u brodogradilištu, dok su ga gradili. Taj je brod bio zapravo njegov, samo što mu nije bio gospodar pred vlastima i što mu nije on dao ime. »Biboldo«? Volio je već i tu šaljivu riječ, premda nije znao, što znači. A nije mu niti gospodar razjasnio njezin tajanstveni smisao. Sada su svi spavali od mamurluka, dok će on i Vinko zapravo sami polagati ispit. Sam đavo bi znao, koliko će metara duhati na sekundu, hoće li prestati još istoga dana ili će

ih pratiti od srijede do subote, od subote do srijede. Grga je zapalio svoju staru amerikansku lulu, bacio bocu preko palube i vratio se Vinku na krmu.

More je mijenjalo boje. Svaki udarac vjetra rastvarao je plavu lepezu s bijelim rubom. Vjetar je naglo rastao. Paučić je nestao, ali su nastajali drugi oblaci, koji su poput razmršenih ženskih kosa jurili prema jugu sa »Biboldom«.

Grga je preuzeo kormilo, jer je znao, da će za čas svi osvanuti na palubi, kada im se zanjišu kreveti i kada im plava ruka vode udari po kabinama. Lady Alice će doći među prvima i tražiti kormilo, a on joj ga ne će dati, jer ona i ne sluti, da bura nije maestral s azurne obale. Ostali će fotografirati, bljuvati, kako koji. Još nije imao prilike da ih vidi u buri. Zamišljao je u sebi, kako će se koji držati. Gospodar će gledati sve kao cirkus. Lady Alice će se graditi kapetanom, dok joj ne pozli. Sada su već valovi stizali jedan drugoga. Sve jači refuli već su dvaput nagnuli brod, ali »Biboldo« je samo škripao, sav svježe namazan i raspjevan. Edin i George su se konačno probudili. Smijali su se kao djeca brodu, koji je skakao preko valova. George je posrnuo, a Edin ga uhvatila za ruku udarivši u ludi smijeh. Golemo žuto sunce i tamno plava voda bili su prejaki dojmovi za njihove pospane duše. U njima su se rastapali likovi iz mletačkih muzeja, raskošni interieuri iz palazzo Rezzonico i polumračni misterij Kristova raspeća iz Scuole di san Rocco. I tamo su krišom ispili bocu Chiantija, ne videći, da ih dobroćudni stražar motri, dok su se gubili u polumraku tajanstva Božanske smrti i teškoga crnoga vina, koje im je danomice stvaralo potreban zanos u svijetu sunca i običnih ljudi. Tu su se njihove duše mogle stapati sa stvarima, ali ovdje su bili samo kao čepovi, koji su skakali s vala na val. Oni nijesu znali za strah, jer ih ništa nije moglo prestrašiti i baciti iz svijeta, u kome su živjeli. Taj svijet je bio umjetno stvoren, i George je posrćući deklamirao Keatsa:

What is more gentle than a wind in summer?

Taj ljetni vjetar, koji je pjesnik gledao s pitomih engleskih obala, sigurno nije bacao ovakve valove u gole pećine otoka. Ovdje je otok sav bio zasut vjetrom kao pustinja pijeskom. Sve je govorilo o njemu. Sve krošnje stabala bile su okrenute kao oblaci u protivnom pravcu vjetra. Ali George je bio u zanosu priviđenja, što ih je njegova duša tražila širom čitava svijeta:

. . . I will pass the countries that I see
In long perspective, and continually
Taste their pure fountains.

Česme su bile doduše pune vina, koje su oni kušali »neprestano«, ali perspektiva je bila sjajna. Velebit sav plav i kameni otoci na suncu.

Grga je vidio, kako posrću, ali, što se njega tiče, mogli su se baciti i preko palube. Zapisao bi samo u brodsku knjigu njihovu smrt. Kada je nekoliko puta pokušao da sazna, kako su dospjeli na brod, izazvao je samo veselost i gurkanje George-a i Edin. Mislio je, da se njemu rugaju, a oni su uživali u njegovu njujorškom slangu. Grga je naučio svoj engleski iz prve ruke: za svaku riječ imao je u dubini svoje svijesti koji mučan doživljaj.

Prvi se je pojavio iz utrobe Jonine ribe inžinir Antonio Galeani. Njegova crna, kudrava glava s plosnatim boksačkim nosom izazvala je novi nastup veselosti bračnoga para Benn. Zvali su ga mašući rukama kao plave, moderne lutke:

— Dođite! Dođite! Dođite!

A onda su ga njih dvoje okružili u dječjem kolu, pjevajući poput derišta riječima ludog carstva Lewisa Carrolla, iz koga nijesu izlazili ni po ovom mahnitom jasnom, srpanjskom danu u kanalu Maltempo:

Twinkle, twinkle, little bat!
How I wonder what you're at!

Edin je započela prva, a George je nastavljao pripjev toga ludoga kola:

Up above the world you fly,
Like a tea-tray in the sky.

Onda su oboje nastavili posrćući:

Twinkle, twinkle, little bat!

dok nije Edin opet pala na počivaljku, koja je zajedno s njome poskočila u zrak od divljega refula bure.

Grga je pratio njihovo poskakivanje i s uživanjem bi bio gledao, kako se valjaju preko palube. A Vinko je slušao njegovo mrmljanje i smijao se, premda mu nije bilo do smijeha:

— Ti bi služio za pola, samo da možeš uvijek brundati.

— Imam i za što. Pogledaj samo!

Pred njima je more kuhalo kao u loncu. Velike bijele kreste valjale su se ispred Prvića, čuvena senjska bura razmahala se iz punih pluća. Letjeli su već zaista iznad svijeta, kako je pjevala

luđakinja na pramcu. Antonio Galeani je poput iskusnog zrakoplovca osjetio snagu vjetra, koji je obuzimao brod, nebo i obalu oko njih. »Biboldo« je sada letio kao galeb. Imao je pun vjetar za svoja jedra, ali Grga i Vinko su se bojali, da ga u Senjskoj ima i za »Biboldar« odviše. Tu su zimi znali i parobrodi stati, dok bi im se vijak okretao u vrtlogu vjetra kao luda vjetrenjača.

Galeani je bio rudarski inžinir, ispitivač zlatnih žica po Abesiniji, čuveni trkač i zrakoplovac. Počeo je u Ferrari na dvokolici kružeći oko kneževske palače, zagrijan grimizom opeka, slave i ludoga oduševljavanja. Kao maturant grlio je Augustove stupove u hramu boga Marsa, i čitav njegov život trebao je biti samo dizanje prema divnim njihovim kapitelima, triumfima i bitkama. Čudnim obratima mašte pretvarala se bitka kod Filipa u samovozne trke, zrakoplovne utakmice i putovanja kroz neistražena područja Abesinije. Njegovo mišićavo tijelo nosilo je ipak samo kudravu dječačku glavu. Kao čuveni rimski šaketač bio je uvijek spreman na borbu. Ali kao pravome dječaku bilo mu je svejedno, za što se bori. Glavno je bilo, da je borba po pravilima: jednom je krvario tri dana za staklenu špekulu iz pivske boce, a za slavu carstva žrtvovao je dva rebra.

Poput dječaka Galeani je uvijek rastavljao sve igračke: znao je na motoru sve dijelove i njihovu izdržljivost, ali vjetar, koji ga je obavijao, bio je ludo nerazumljiv u svojim nastupima bijesa. Načas bi skoro sasvim popustio, »Biboldo« bi se naravnao i kliznuo po valovima, a onda bi iznebuha udarci počeli kao mahniti padati po svim dijelovima broda. Ovako ludi šaketač udara protivnika, za koga zna, da je jači od njega, te nastoji da ga odmah u početku dotuče.

Znao je za buru. Jednom je u Kairu slušao od svoga prijatelja captaina Rusta, kako engleska mornarica kroz godine proučava taj čudni vjetar Kvarnera. Okružen ovom ludom djecom, Galeani je sada znao, da bi ovaj vjetar zbilja trebalo proučavati kao i stroj, i gledao je Grgu na kormilu s drugarskim smiješkom. To je bio čovjek ovoga vjetra, kao što je on bio vozač svoje tvrtke. Vidio ga je, kako poput grabilice motri na svaki udarac vjetra. Dolazio bi još izdaleka, poigravajući poput plesačice na krestama valova, tamno plav i nazubljen, a Grga bi svakoga dočikao kao znanca, pljucajući i zaokrećući brodom. Bura je bila poput hobotnice, koja opliće bijelu neman »Biboldar«. Trakovi nemani su stizali jedan za drugim u neredovitim razmacima, povlačili brod u dubinu kao Sirene, napinjali i praznili jedra. Kadgod bi se brod uravnio, kao da uopće nema vjetra. I u tim trenucima Grga je

vrebao kao tigar na budući udarac. Antonio je konačno uspio da bračni par Edin potjera dolje. Vukao ih je kao djecu sve u šali prema vratima, a oni su posrćući slušali, sluteći, da je u kabini ležaj mnogo mekši i spavanje ugodnije.

Kad mu je uspjela šala, da djecu spremi u krevet, Galeani je odjednom uozbiljio svoje lice šaketača i pristupio Grgi.

— Danas ćemo i mi letjeti!

Grga nije volio zrakoplove, ali je nagonski slutio prijatelja u čovjeku, koji nije nikad s njime govorio kao s članom brodske posade poput lady Alice i gospodara, koji se još nijesu uopće izvoljevali trgnuti iz sna u devet sati i po ujutro.

Stajali su jedan uz drugoga. Vinko je stao uz motor i mogao ih je motriti. Velebit je već bio sav nakostrušen. Oblaci su se kidali, kao da vještice čupaju runa ličkih ovaca i bacaju ih u beskraj. Kuće uz obalu gubile su se u bijeloj maglici, pojedinosti su nestajale, samo je crna gromada planine tištala pogled. Na drugoj strani bile su svijetle obale Krka tako beskrajno puste, da ni misao nije imala gdje da se skloni, a kamoli brod. Grga je vidio svoje selo u čipkastoj kopreni pjene i vode, i dok je dočikao refule, njegovo srce je obavijao neki hladan mraz.

Tek je prošao mjesec dana, što je otišao od kuće, ali se bio ponadao, da će ove luđake skloniti, da pođu u Crikvenicu na nekoliko dana, pa da će moći skoknuti do svojih. Htio ih je iznenaditi i zagrliti svoje dječake. Stariji, Frane, svršio je maturu, a manji još lovi glavoče po Zgribnici. Ali gospoda su pošla u Abbaziu. To je bila njegova Opatija, ali za njih tamo više nije bilo ničega osim igračnice i pijanke u kasinu. Odlazili su s broda iza objeda, a vraćali se pod jutro. Morao ih je držati, da ne padnu u more, a najradije bi ih bio umočio, da se otrijezne. Uvijek ista igra mužjaka i ženke, uvijek isto opijanje i bljuvanje. Gospodar jedini nije pio nikada preko mjere, ali kao da je baš on uvijek udešavao najveće pijanke. Edin i George dobivali su uvijek najteža i najomamljivija vina iz brodskog spremišta. Kurt im je podmetao boce vezuvskog vina, koje pali jače od vatre i omamljuje kao otrov, a gospodar i lady Alice su se smijali jadnim plavim lutkicama, koje su padale iznemogle na kauč, budeći se, da padnu u još dublji san. Oko njih su ostajale prazne boce i raskošno uvezane minijaturne knjige stihova.

Neopaženo dovukao se Haksel njušeći nogavice inžinira Galeani. Grga ga oprezno turne nogom, a Haksel veselo zagrize u njegovo tamno plave engleske hlače. Grga ga tisne još jače, a Haksel stane ludo mahati repom od veselja. Antonio ga zgrabi

u naručaj, stišćući mu snažnim šakama gubicu. Haksel je htio gristi, ali nije mogao i kukavički zacvili.

— Kukavico! — rugao se Galeani, gladeći ga po leđima i stežući mu njušku.

Haksel je isprva sve uzimao za šalu, ali dok mu je snažna ruka stezala njušku, njegove oči su poprimale plameni, grimizni sjaj. Galeani je znao za te njegove nastupe bijesa i uživao u njima. Gledao ga je, kao što je gledao lava u šikarju, prije nego što bi opalio. A Haksel je zaboravljao, da je na gospodskoj jahti i da putuje iz Mletaka. Najradije bi bio zagrizao u tu mirisnu, tvrdu ruku, kao što je grizao mirisne komade govedine, koje mu je donosio crni kuhar. I kad ga je konačno spustio na palubu, Haksel nije po svome običaju pobjegao pod palubu, nego je nasrnuo na inžinirovu cipelu. Galeani ga je vidio, kako se približava, i zadao mu smjesta snažan udarac u gubicu, da je Haksel zacvilio, podvio rep i nestao.

— Pravi udarac u pravo vrijeme!

Galeani je uživao kao i Grga u svojoj pobjedi. Grga je skoro propustio jedan udarac vjetra od uživanja, a »Biboldo« se naglo nagnuo prema zapadu, da poskoči na slijedećem valu prema nebu poput zrakoplova, koji se sprema da poleti. Bilo je divno ovo letenje s vala na val. Svako jedro i svako uže bilo je napeto po prvi put. »Biboldo« je sjajno polagao ispit. Njegov šuplji jarbol i tankoća tkanine pretvarali su jedra u krila, i on je letio kljucajući čas po čas poput galebova oko njih. Antonio je dočikao valove kao znance. Gledao bi ih još u daljini, kako radoznalo istežu vratove, da jedan drugome preko ramena pogledaju, gdje je »Biboldo«. A onda su jedan iza drugoga kao hobotnice dolazili, da se protrljaju o njegove bokove. Košare bi zaškripile, jedra bi se napela, a brod bi izmakao udarcima lukavim Grginim zaokretima. Iza njih su se valovi raspadali u pjeni, sukobljavali se oko krme, udruživali se i nestajali bježeći pred sve jačim i luđim komešanjima sa sjeveroistoka. Planina se sve više stvarala crnom nemani, koja svojom divovskom sapom želi progutati »Bibolda«. Kao da se je na njega oborila sva snaga ovih visokih brda, kao da je sve sudjelovalo u njegovu prvom burnom pokrštenju. Da su Grga i Galeani znali, što znači njegovo ime, još bi se više smijali, a kad bi se Galeani okrenuo, Grga bi se sigurno potajno prekrstio. To nije nikome priznavao osim sebi, s koliko pobožnosti moli svece i Majku Božju trsatsku u ovakvim trenucima. Isto tako je skrivao škapular iz Padove ispod svoje plave majice.

— Ako ovako potraje, ne će biti zla! Glavno, da izmaknemo iz Senjske.

Ali što je Galeani mogao znati o senjskim vratima, kroz koja su kanili proći na svom putu u Rab! Sada su još išli po kanalu, ali kad se spuste prema zapadu i kad zavrije ispod krme more kao u loncu, onda će »Biboldo« postati samo krhka igračka. Galeani je bezbroj puta bio u visinama i poznavao je silu vjetrova. Ali ovdje nije bio samo vjetar, nego i voda. Taj vlažni, plavi elemenat osjećao je Antonio kao ženske suze, kao nešto, čemu se ne može izmaći, što sputava, zaustavlja i veže. U zraku bi se zaletio u vis, a ovdje se je uvijek lađa vraćala natrag u vodu, da iz nje crpe očaj i snagu u borbi. I ovoga puta je jedva izmakao ženi, da ga ne zaustavi. I dok je bura napadala »Bibolda«, Antonio je u svakom udarcu vala osjećao plač male Nicolette Aguzzi. I ona mu je bila potrebna kao brodu ovi odvratni valovi, i ona ga je zadržavala već dvije godine kod svih njegovih pothvata. I sada je htjela, da se ne upušta u pustolovine. Sve, što je on radio, sve, što je poduzimao izvan njezina nadzora, bilo je pustolovina. Dok je za druge bila ohola i nedostižna tragetkinja, za nj je bila mala Nicoletta, prestrašena curica, koja se usićila u mraku, napućila usne i samo čeka, da začuje njegovo fićukanje, dok silazi stubama, pa da padne u grčevit plač. Bojala se mraka, a nije palila svijećnjake, da bude čim dulje u njemu.

Kad joj to prigovorio, ona se je nasmijala, ali nije shvaćala, da i njemu treba vjetra i prostora i opasnosti, kao što i njoj treba mraka. Ona se je osvećivala s ostalima, koji su je osvajali svojom hladnoćom, a Antonio je bio svjedokom najtragičnijih prizora, za koje nije plaćao kao ostali ulaznine. Ali zato je i sada osjećao, da tragedija nema na pozornici, nego da ih svaki nosi u sebi, da su čovjeku potrebne kao i voda brodu i zrak zrakoplovstvu. Antonio je mnogo puta osjećao, kako je zrak oko njega preplavljen ne samo munjinom nego i nekim tajanstvenim fluidom, koji dopire do duše i spaja čovjeka s tajanstvenim prostorima boli. Ova tamno plava voda, koja tako ustrajno udara u bokove broda, ima u sebi tajanstvene snage toga fluida, koji ga obavija. Kidao se je na nekoliko strana iz sebe tražeći smirenje, a srljao je u vrtlog, koga je mrzio. Promatrajući tvrdo i mirno Grgino lice, Antonio je mislio, od čega li se brani taj snažni čovjek kod svakoga zaokreta kormilom. Vode se sigurno ne plaši, ali se bez sumnje plaši za neke svoje sne, kao što se Antonio plaši, da će Nicoletta ovaj put zbilja prekinuti. Zagrozila mu se, i još se nije javio, a on se je kidao iz zagrljaja, kao da mora, kao da mu to nije zabava, nego

dužnost i sudbina. Nekoć je s uživanjem čitao njezine jadikovke i prijetnje, da će se ubiti. Smijao se, premda je znao, da bi ona bila kadra da tako daleko potjera igru, da zaigra ozbiljno u smrt. Zar je nijesu doveli čamcem jednog dana s Lida svu iznemoglu s pučine! Njima je rekla, da je vježbala i iznemogla, a njemu je priznala, da je htjela plivati do iznemoglosti, dok ne umre i svrši. Bog zna, kakav beskrajan i tragičan monolog, kakve strastvene i tople stihove su ponavljale njezine usne mjesto očenaša, dok je plivala prema smrti. Priznala mu je, kako je već skoro bez svijesti samo skandirala njegovo ime, kao što gomila kliče vođi. Antonio je znao, da bi i u umiranju bila glumica veća nego ikada na pozornici. Ali ona je mogla tjerati igru sve do smrti, jer je taj prijelaz iz igre u zbilju bio i kod nje postupan kao i kod njega. Koliko je puta u zavojima igre i na nj vrebala smrt! Koliko puta je u loopinzima očekivao, hoće li mu se motor opet zapaliti, kada ga bude ustrebao, ili će s njime pasti u ponor. I nakon tragičnih ispovijedi pripovijedala mu je ljubavne muke i nevolje svoga maloga Werthera, maloga Enrica Borghese. Gdje je tu prestajala igra, a započinjala »teška stvarnost«? Zajedno su se smijali stvarnosti i tražili su je oko sebe, a ona kao da se pretvarala u igru. I sada na ovome bijelom brodu Antonio je još uvijek osjećao igru. Svaki fijuk vjetra i spretan zaokret Grgin izazivao je smiješak na njegove usne i potajnu želju, da se igra produbi i nastavi. Grga nije maštao, jer je osjećao odgovornost. On je bio gospodar broda, jer tobožnji gospodar još se nije ni pokazao na palubi. Njemu su bili povjereni životi i milijun dinara, koliko je sam isplatio za brod na brodogradilištu. Đavo je odnio šalu, ali svejedno je Grga računao, da će oko podne već biti u Rabu. Tamo će gospoda nastaviti da se opijaju, a on će uzalud sanjati, da vidi svoje.

Sva u bjelini, s kolonijalnim šljemom na glavi, stvorila se lady Alice uz njih baš u jednom trenutku, kada se »Biboldo« propeo kao plemeniti konj na valu. Jedan val se je okomio na nj, a kada ga je Grga presjekao, još ih je vukao u stranu, kao da nema kormila, a drugi je nagnuo brod, da je lady Alice zateturala i prihvatila se rukom za Grgu. Antonio je priskočio i ona je prasnula u smijeh, kada je vidjela njihova ozbiljna lica.

— Zar je ozbiljno?

— Jako ozbiljno, gospođo.

Pogledala ih je još jednom obojicu, da se uvjeri, da se ne šale. A kada su njihova lica i dalje zadržala mrk i ozbiljan izgled ljudi, koji se bore s elementima, ona se uhvatila rukama za klupu i napeta kao pantera pred vjetrom, koji ju je obavijao, udahnula

duboko vjetar, koji je drmao brodom. Lady Alice se nije plašila ničega na svijetu osim siromaštva. Zato je i bila sada ovdje među ovim golim stijenama, na ovome mahnitom, barbarskom vjetru. Pružila joj se prilika, da konačno postigne svoj cilj i da nametne svoju volju gospodaru broda. Stupila je na brod kao ljubavnica, a trebalo je da iziđe na kopno kao zakonita žena. Što je za nju značio taj vjetar uz ovo osnovno pitanje njezina života! Još nije bila sigurna, da je dobila bitku. Ali kad bi izgubila ovu bitku, onda bi izgubila sve ostale.

Sav ovaj brod i svi ljudi bili su samo oruđe za tu njezinu svadbu. Samo trut, koga je ona lovila, nije bio onaj kao kod pčela, koji najviše leti, već onaj, koji najviše posjeduje. James Stood još i sada na časove smatra, da je ona samo njegova tajnica, koja zna sve njegove skrivene poslove, a ne njegova žena i gospodarica. Taj odnos traje već četiri godine, od dana, kad je ostala bez sredstava nakon smrti svoga muža. Ne samo da se je propio, nego je prije smrti i zakartao svu svoju imovinu i ostavio lady Alice gotovo na ulici. Spasila je samo snop dionica nekih balkanskih rudnika, a drugi dio toga snopa posjedovali su supruzi Benn, koji su bili u rodu s njezinim suprugom ne samo po tome snopu dionica, nego i po svome pijanstvu i imenu. Strpala ih je na jahtu, da konačno dobije i te njihove dionice, ali dosad nije uspjela da ih dobije. Opijala ih je iz dana u dan, a George se je smijao u mamurluku kao i njezin John, ali nije htio da proda svoje dionice. Igra između ove lude, pijane djece i Jamesa Stooda bila je čitavo ovo vrijeme jedina prava stvarnost lady Alice. Tu nije spadao ni brod, ni ljudi, ni ovaj inžinir, koga su zbog tih dionica poveli sa sobom, pa ni ovaj vjetar, koji se je tako okomio na Bibolda, kao da ga kani razbiti na njegovu prvom putovanju.

Bura je rasla i Grga je ponovno s Vinkom smanjio jedra. Brod je teturao po vodi poput orahove ljuske, izmičući valovima, koji su se sve više međusobno razbijali. Ulazili su u najopasnije polje bure na Jadranu, u čuvena Senjska vrata. Pred njima je bio Prvić poput kamenog čunja sav obavijen tankom maglom. Baška se je stisla kao ptica na žalu, a »Bilboldo« je klizio po sredini prema pitomoj obali, koju nikako nijesu mogli da stignu. Jedan galeb je neumorno letio za brodom. Ni njemu nije izmakao ni jedan val kao ni Grgi. Odjednom se baci po krmi broda za golemim, bijelim tijelom neke sipe bez glave. Tri puta mu je pala u vodu, a visoki valovi su je prekrili i galeb je ronio za njom. Kad mu je konačno uspjelo da je uhvati i da poleti s njome, vjetar ga je bacao tamo amo, ali on se nije dao. Lady Alice je s uživanjem

pratila njegovu borbu. Ni za nj nije bilo ni mora ni vjetra: on je tražio svoju hranu. Sva divota prirode, svi ovi divlji oblaci nad njima i strašni valovi pod njima nestajali su kao bijele mrlje pred njegovim očima: za nj je sve postojalo sa jednog jedinog, životnog stanovišta. Možda je prošao stotinu kilometara u lovu za ovom sipom bez glave, koja je izniknula ovdje na valu iz dubina. Bog zna, kakav zubatac ili hobotnica izjedoše joj trakove i glavu, a sada je galeb s njome letio prema pećinama na Prviću.

On je znao, što hoće i kamo leti. Samo je ona bila sada kao i čitavog života predana na milost i nemilost nepoznatim silama, koje su je vukle prema nepoznatim obalama. Lady Alice je ovaj čas vidjela pred sobom u valovima, koji su bacali brod s boka na bok, sve one sile, koje su je bacale kroz život do ovoga trenutka. I ona je letjela prema suncu, ali taj let nije imao upornosti i određenosti ovoga leta.

Sada je i ona poput galeba bila spremna i da roni — a ova bura je prijetila, da je doslovno na to natjera. Promatrala je Grgu, koji je s poslovnom ozbiljnošću skretao kormilom i škotom, da se obrani od vjetra i mora, i bila je svijesna, da je on sada samo ovdje, da su njegovi ciljevi tvrdi kao obala i otoci na obzorju, ali određeni i nepomični. Ona nije znala za njegove muke i razočaranja. Kako da i pomisli, kako se Grgino srce steže, jer mu je Frane na odlasku kazao, da će u fratre. Dok je on nekada sanjao, da će mu sin biti kapetan na prekooceanskom parobrodu, on se je spremao u Franjevce. Još se je nadao, da je to samo luda misao dječakova i da će mu je on izbiti iz glave. Žena je doduše tvrdila, da ga nije ni jednom riječju na to nagovarala, ali tko može vjerovati ženama, kada su osim toga takve bogomoljke kao njegova Marija!

Lady Alice je osjećala, da je sada na zenitu svoje ljepote i svoje snage. Njezin vitki, muškarački lik, ocjelna prodirnost njezina pogleda, savršenstvo njezine frizure i odjeće morali su ovaj put pobijediti. Koliko je dana provela tražeći pravi izraz svojih očiju, boje svojih oprava i svoje kose. Tražila je ono nešto, što djeluje na čovjeka, kao što je sir James. Čak i sada na vjetru svaka je njezina kretnja bila proračunata. Ona je vidjela sebe, kao što su je gledali i Grga i Vinko i inžinir Galeani. Tanko, dječačko lice nestajalo je kraj tamne čelične boje očiju, koje su kao dva tamno plava cvijeta ili čelični bodeži zasjenjivali sve. Te oči su zapovijedale, i kada su se smiješile i kada su se podavale. Sir James je već davno govorio, da ga ona hipnotizira, jer čim nije bila s njime, on ju je zaboravljao kao i druge žene. Zato je već odavna nastojala da se s njim ukrca na brod, kao što je bio »Bilboldo«, gdje ga

je mogla gledati i pratiti od jutra do mraka. Noćas se je dogodilo nešto, što bi joj moglo pokvariti čitav život, kada bi za to saznao sir James. Ona je opet prevarila ljubavnika s ovim inžinirom, koji nije za nju značio niti koliko ovaj brod ili ovaj mornar. Podala mu se opijena šampanjcem, izazvala ga je kao životinja, i sada zna, da je taj Antonio Galeani, njezin drug u borbi za zlatnim balkanskim pijeskom, u isto doba jedan od njezinih mnogobrojnih ljubavnika. Mora mu reći, da spada kao i oni u sjene, u prošlost, u stvari, koje na nama ne ostavljaju ni najmanjeg traga. Lady Alice nije znala, tko je Antonio i što traži od života. Ali morala ga je uvjeriti, da je sve, što se je noćas dogodilo, samo san, pijanstvo i prošlost. Pričinilo joj se, da ju je Grga vidio, kad je u ranu zoru otišla iz inžinirove kabine. Nosio je neke stvari na palubu, i lady Alice je posumnjala, da ju je ipak vidio, dok je u mraku kliznula iz kabine u kabinu.

Sada su obojica stajali uz nju, dok se je brod sve više propinjao u vrtlozima. Nije htjela da vidi nikoga osim svojih osnova: bila je spremna da ih obojicu baci preko palube, kad bi samo posumnjala, da joj mogu smetati u njezinim nakanama. Antonio je nagonski slutio, što se zbiva u njezinoj duši, i nije je niti pogledao. Grga ih je pratio pogledom, ali nije mogao zamijetiti niti jednog trzaja na njihovim licima, koji bi mu potvrđivao njegove slutnje. Vidio je doista plavu sjenu, ali nije mogao ni pomisliti, da bi lady Alice dolazila iz druge kabine osim iz gospodareve. Jedan čas mu je ipak sijevnula misao, da je možda ipak iskrsla baš iz inžinirove kabine, ali je tu pomisao odbio kao nemoguću. On je sada imao brod izvući iz ove bure. Sve ostalo je bilo sporedno i nevažno. Kako bi on i mogao naslutiti, da je Antonio bio kadar povući ovu oholu ženu, s kojom zapravo i nije pravo govorio u životu, u svoju kabinu! I da mu se je ta žena podala bez borbe, tvrdeći, da je očekivala baš tu njegovu kretnju od prvoga časa, otkad ga je ugledala na brodu!

Vjetar je neprestano jačao. More se je prašilo i prekrivalo sitnom maglicom. Na mahove su samo klizili kao u regatama, onda bi se »Bilboldo« stao ponovno propinjati i skakutati s vala na val. Grga se je divio sobaru, kuharu i gospodaru, koji se još nijesu ni pokazali na palubi. Kurt je zacijelo uređivao sobe, a debeli crnac je spremao užinu. Za nj nije bilo ni bure ni opasnosti, dok se je mogao oblizivati i omamljivati mirisima jela. Ali gospodar se je inače znao već rano ujutro pokazati na palubi, kad ne bi računao u kabini. Grga je poznavao njegovu mapu s bezbrojnim skrižaljkama i brojevima. I znao je, da je u tim računima bio samo nezna-

tan, mali broj. Ali za nj je taj šutljivi i ledeni gospodar bio važan kao sudbina. Još nikada u životu nije imao ovoliku plaću i ovakovo mjesto. I baš na svome prvome putu morao je doživjeti ovu buru, koja može ogorčiti plovidbu i najboljem mornaru. Što će reći sir James, kada ugleda ovaj pakao senjske buke pred sobom? Planina Velebita stoji već tisuće godina pod ovim suncem i vjetrom, i dok oni prvi put u svome životu proživljuju bijes njegove bure, on savršenim mirom pokazuje svoja mala bijela seoca kao kitice cvijeća na prsima. Golemo, žuto sunce nema snage za ovaj vjetar, koji iz gudura i šuma sada zavija po moru, uništavajući sve, što mu se nađe na putu. »Bilboldo« je sada sam na čitavom obzorju. Promatraju ga iz svjetionika na Prviću i gata u Baški. Slute njegovu snagu, ali poznavajući bijes vjetra, svi radoznalo prate njegovu borbu. Hoće li izmaći?

Niti Grga, niti Antonio, niti lady Alice nijesu još znali, u kakvoj se pogibli nalaze. Grga bi to morao znati, ali on je precjenjivao brod, koga je vidio u gradnji i koga je sam platio. Antonio je opet letio po nepoznatim prostorima. I ovo je bio samo jedan doživljaj kao onaj noćas. Čak ni on nije pomislio u Mlecima, da bi tako brzo mogao doći do ove ohole Engleskinje. A prošle noći ona je bila samo igračka u njegovim rukama, stroj za uživanje kao i svi ostali, koje je polupao putem svoga života. Koliko je krhotina ležalo iza njega! Smjesta je opazio igru skrivača: gospođa izvolijeva zaboraviti po danu, što radi po noći. Sreo je već takvih mjesečarka na svome putu i nije mu bilo žao. I onako je mislio samo na Nicolettu, koja se ovaj put ozbiljno zaprijetila, da će se udati za kojeg od svojih obožavatelja. I sada se je morao smijati, dok ju je zamišljao kao vlasništvo maloga Borghese. Koliko puta ga je vidio, kako je čeka kao pseto pred vratima, predaje svoje ruže i nestaje u mraku, da je promatra iza kojeg ugla na cesti, dok se je Antonio s njome vozio u mrak i ljubav!

Zar nije i sam tako čeznuo za nepoznatim pustolovinama? Kako da se ruga tome dječaku, što nema svoje volje i ponosa pred tom divnom, malom ženom, dok sam napušta svoje planove, mijenja ono, što je odlučio jučer? Ceste su bile kao zmije u svim njegovim snima: rastvarale su se u svim pravcima i svi su mu pravci bili jednako važni. Vodili su ga u Rim odasvud, ali na dnu svoga srca Antonio je osjećao tamno plavu modricu, hladnu poput ove uzavrele morske dubine. Trebalo je baciti sidro, stati negdje i na nekome brijegu sagraditi kapelicu nepoznatom božanstvu. Ali on nije mogao naći božanstvo, kome bi podigao kapelicu. Nicoletta ga je htjela posjedovati, kao što je on nju posjedovao, ova nepo-

znata žena zaboravlja na nj u prvo jutro, a sve svoje pothvate briše on sam kao nevažne.

Golema autostrada senjskih vrata tražila je danas od ljudi i stvari najveći mogući otpor. »Bilbodo« i Grga su se hrvali kao mahniti i prodirali su prema pučini. Tamo vani je bio samo vjetar, a ne kao ovdje komešanje struja i vjetra. Skoro u istome trenutku pojaviše se na palubi James Stood i golema peraja morskoga psa iza broda. Gospodar ju je opazio prvi i stao je ukočen. Grga je pratio njegov pogled i opazi neman ispod broda. Plivala je uporedo s brodom, prebacujući se preko valova lakoćom, kakvu nije »Bilboldo« mogao ni naslutiti. Spopala ih je divlja uzrujanost. Samo nekoliko metara ispod njih plivala je neman, koja im je prijetila smrću. Njezino sivo, plavkasto tijelo bilo je jače od vjetra i od mora, ali James Stood je mislio samo na to, kako bi ulovio ovu neman, koja mu je nekom unutarnjom srodnošću bila bliža od nebrojenih ljudi, koje je sreo na svome putu. Vinko je izvukao maleno sidro i nataknuo na nj veliki komad govedine određen za večeru. Neman je ponjušila, ali nije zagrizla. Čak je zaostala na čas, da se onda opet vrati »Bilboldu«, koga je pratila kao drug. Lady Alice je tvrdila, da ju je dvaput pogledala svojim smeđim očima. Grga je morao paziti na valove i refule, koji su bacali brod, a morski pas je dolazio s tim valovima skoro do palube, da se onda udalji i opet vrati. U čudnom i nerazumljivom uzbuđenju James Stood je bacao ponovno i ponovno svoju improviziranu udicu pred ralje zvijeri, ali kučak nije htio zagristi. Onda je Vinko, kome je gospodar obećao hiljadarku, ako ga ulovi, zabo u hrbat zvijeri lijepe nove osti. Neman se je trgla, ali je i dalje plivala uz brod, dok nije Antonio opalio u nju šest hitaca iz svoje pištolje. Jedan hitac mora da joj je ozlijedio oko, jer se je more zarumenilo. Zatim je nestalo morskoga psa. Svi su ostali nagnuti na palubu usprkos Grginim opomenama, zureći u dubinu. Ali nije mu bilo više ni traga. James Stood je zagrlio lady Alice, pokazujući joj sa smiješkom litice Prvića, uz koje su prolazili. Ali ona se nije plašila kao ni on. Prislonila se uza nj svojim vitkim, ukočenim tijelom i Antonio ih je promatrao sa strane, kao što je maločas gledao morskoga psa.

Pošao je s njima skoro po nalogu svoga zaštitnika conta Lupi. Zbog njih je ostavio svoju Nicoletu i odgodio pokuse s novim motorom. Taj hladni, ukočeni gospodin, s dubokim podočnjacima i grabežljivim licem, ne bi ga sigurno nikada nagovorio, da pusti svoje osnove za volju njegovih. Trebali su razgledati neke balkanske rudnike, za koje su tamošnji stručnjaci tvrdili, da se ne

isplate. Ali Europljani su već znali za takve balkanske igre, i Antonio je kao stručnjak morao ustanoviti istinu.

Sir James Stood se je veselio, što će moći provesti ovo ljeto na Jadranu u svom vlastitom brodu. On se je sjećao, kako je prije trideset godina prešao preko njega u trećem razredu na putu iz Pešte u London.

Ovaj morski pas i ovaj strašni vjetar bili su tajanstveni bezimeni pratioci, koje je sretao na svome putu. Kako je strepio pred redarstvenim povjerenikom, kad je morao ispuniti prijavu, prije nego što su ga pustili na kopno. Mogao je navesti samo ime nekog svoga rođaka iz Whitechapela, i povjerenik je sa prijezirom gledao na njegov crni izlizani šešir i zaliske. A u zamazanom rupcu imao je samo jednu jedinu funtu. Koliko je puta vidio pogled zvijeri, kad je kao mali vučić počeo otimati svoj dio. Na leđima je nosio brazgotinu rane, što ju je zadobio u dokovima Dundee za kilu marmelade. Što je bio ovaj vjetar prema olujama, koje su bjesnile u njegovoj duši, dok je gladovao uz krcate dokove, dok je čeznuo za suncem i ljubavlju među ljudskim gorilama! Što je bio ovaj vrtlog vode iza Bibolda prema vrtlogu vijaka prekooceanskog broda, u koji su ga bacili za jedan lonac pekmeza? Bio je poput gladnih, malih štakora, koje su trovali arsenom; dva dana nije ništa okusio i u borbi za šiling imao je poginuti toga dana.

Sir James nije nikad vidio morskog psa iz ovakve blizine, ali je smjesta osjetio za nj neko strastveno zanimanje. Osjetio je u zvijeri snagu, koju je sam želio, bezobzirnost, koju je sebi nametnuo kao pravilo života. Toliko je morskih pasa sreo na svome putu. Ali oni nijesu bili ovako čisti i jasni kao ovaj kučak u senjskome ušću. U plavetilu ovih divljih brda, metežu mora i zavijanju vjetra, ovaj kučak bio je kao kralj, a on je prema njemu na svojoj jahti bio samo mali kramar, koji sanja o vlasti. Njegov Biboldo je lomio valove i vjetar, ali svaki čas mu prijeti uništenje. Jedna nespretna kretnja ovoga opaljenog primitivca, što broji refule i valove kao stvari od vrijednosti, bila bi dovoljna, da prevrne brod i da padnu u ralje zvijeri, koju su potjerali u dubinu. Sir James je znao, da i njega čeka bezbroj kučaka u dubini života. Zato je učio šaketanje, zato je imao uvijek spremne pandže. Ovaj čas je teturao uz lady Alice po palubi kao i morski pas po valovima, ali se je osjećao prema ljudima jači nego ikada prije. Ali osim ljudi osjećao je odnedavna vrijeme i prostor kao nemani, koje mu prijete uništenjem. Ova hladna, plava dubina ispijala je snagu sunca usred ljeta, a gromada planine tištala je zajedno s vjetrom čovjeka kao prašinu. Lady Alice mu je htjela biti upo-

rištem, ali on je u njezinim očima vidio duboki pogled zvijeri. A Antonio Galeani promatra ga pogledom onog irskog gorile, što ga je bacio ispod vijka parobroda. Haksel mu se mota oko nogu, ali i on bi ga ugrizao, samo da mu stane na rep.

Sir James je zagrlio lady Alice, tražeći podsvijesno u njezinoj toplini onaj mir i toplinu, što ih je uzalud tražio kroz čitav život. Htio je da na svome brodu zagospodari svim silama izvan sebe i da se spremi za jesen života, koja je dolazila. Osjećao je sluzavost vode pod sobom kao starost i sve, što s njome dolazi. Lady Alice je bila tako savršen drug, kakvog dosad nije sreo: ali u vječnoj samoći ljudskoj i ona je imala svoje račune. Čitavo jutro proveo je sir James nad svojom mapom. Sada je prvi put u životu imao vremena za opći obračun. I uz brojeve svojih dionica mogao je sada zbrajati i svoju sreću. Glupu, besmislenu, životinjsku riječ, ali nešto, što mora ostvariti prije smrti. I njemu je kao i »Biboldu« trebalo je poći kroz buru, da pokaže svoju snagu, ali je sada čeznuo za otokom, na kome će biti sam gospodar, gdje ne će biti ničega, što nije u njegovoj vlasti, čak ni vremena ni prostora.

Brod se je propinjao, ali je plovio prema obalama Raba. Grga je spretno skrenuo uz kraj, da ga obala zaštiti od prejakih udaraca vjetra. Sada se je »Bilboldo« opet mogao naravnati na čas, dok ne bi došli nepravilni, strašni udarci vjetra, koji su ga zaustavljali i drmali njime kao igračkom.

Antonio je izvukao iz džepa kartu i pokazivao im prstom put, koji moraju prijeći do Raba. Te obale su bile plave i niske, dok su na drugoj strani stršile litice Prvića i Gologa kao nemani. Svaki od njih je mislio, da su te obale, obrasle lovorikom i črnikom, njegov put. Grga je već s ponosom osjećao trenutak, kada će se pohvaliti pred svima, što ih je spasio. Antonio je želio, da i ovu buru ima za sobom kao i prošlu noć, a lady Alice naslonjena na sir Jamesa osjećala je, da mora prijeći još samo ovu oluju u životu, pa da se preda drugome, da je vodi do smrti, bez straha od bijede i oskudice. Ona je znala za brojeve u mapi, a kao žena podsvijesno je slutila beskrajnu pustoš i dječački strah pred samoćom sir Jamesa. On je trebao njezine vedre plave oči kao mirno jezero, u kojemu će se moći kupati bez bojazni pred nemanima. Bila je jača od njega, jer ga je trebala samo izvana, a ona mu je bila potrebna u mračnim dubinama, o kojima se ne govori ni u časovima najveće opojnosti. Nedostajali su joj samo vanjski dokazi, da je tako, i zato je morala čim prije postati njegova zakonita žena.

Vinko je nakon godine dana imao u džepu hiljadu dinara:

pekla ga ta lisnica od svinjske kože, kao da je vatra na njoj. Doskora će se moći oženiti s Grginom sestrom Lucijom.

Samo je vjetar u svojoj bijesnoj osamljenosti prkosio »Biboldu«, kao što je kroz tisućljeća neograničeno vladao nad ovim prostorom. Kao što je u Sahari vladao pijesak, tako je ovdje vladala bura. Mlečani se nijesu usuđivali u ovaj zlokobni kanal, a osim Uskoka skoro i nije bilo pomoraca, koji su po njemu plovili. Ta malena ploha vode bila je ljeti poput zrcala. Gole obale Krka, Prvića, Golog otoka i Svetog Grgura bile su u tim danima mira neki čudnovati ukrasi. Trebalo je samo da netko zasadi agave i lovorike, da procvate kuš i magriž, pa da se ove obale pretvore u obale Raba i Lokruma. Ali te kratkotrajne stanke bile su kao priviđenja. U tim danima su ribari iz okolnih sela dolazili da love kanje na čuvenim brakima, gdje su za sat mogli napuniti čitave košare divnim, crvenim kanjima. Drugi su s malim motorima lovili zubatce ili su noću pod svijeću lovili ostima. Ali čim bi se pojavila plava crta nad čeličnom plohom morske tišine, svi bi se sklanjali u luku. Bura se čuje uz obalu kao tajanstvena glazba, koja pokreće valovima, voda se trese u podzemnom grču kao za potresa.

Ali ona slavi slavlje, kada sve zaigra pod njezinim dahom. U takvim danima nema brodova na moru. Sve se sklanja u najmanje luke. Čim kamene ograde rtova zaklone brod od bure, zavlada tišina. Grga je morao doći do večera u Rab i vjerovao je u brod. Upuštajući se preko Buke, on je bio uvjeren, kako je sve to samo opasna igra i ništa više. Ali kada se je na čas udaljio od obala Prvića, osjetio je odjednom, da ne vlada brodom. Bura je prebacivala brod kao igračku. Prednji flok raspao se kao paučina, i žalosni, svileni dronjci lepršali su nemoćno na novom novcatom brodu. To ih je zadivilo više od najjačih udaraca vjetra: dosad su osjećali vjetar kao opasnu silu, ali također kao pomagača, koji tjera brod sve više prema luci. Sada je odjednom bura nastupila kao gospodar, koji se ruga djelu ljudskih ruku. Lady Alice je glasno uzviknula od zaprepaštenja, a Grga je na glas opsovao buru krupnom psovkom, koju je samo Vinko shvatio. Ali on je znao, da je brod izgubljen, čim kapetan izgubi glavu. Zato nije gubio glave, već se je uputio prema obali Raba u divljemu trku, kakvog nije nikada doživio u svome životu. Prošao je kroz bezbroj brodova. Imao je prilike, da krpa poderana jedra i diže slomljene jarbole. Ali ovo je bio brod stvoren samo za vjetar, a našao se na mjestu, gdje je imao vjetra više nego što mu ga je trebalo. Brod je letio, kako se je izrazio Antonio, pokazujući lady Alice i sir Jamesu kroz sitne kapi morske vode, da se obala

približuje neobično brzo. Za športaša, kao što je bio Antonio, ovo je bio izvanredan užitak, i Vinko je zajedno s njime računao, koliko milja na sat plove. Grga nije mogao na to misliti.

Kasnije je pripovijedao, kako je tek tada osjetio, što znači ploviti po moru za zabavu. Ovaj kratak razmak bio je za sve užitak, koji ih je pomalo ispunjao grozom. Stisnuti jedan do drugoga oni su na čas postali samo drugovi i prijatelji, koji se bore za život. Lady Alice je čak digla lulu Grgi, dok se je ovaj hrvao sa vjetrom. Supruzi Benn se više nijesu pojavljivali na palubi, jer sigurno nijesu već ni znali, da prolaze kroz najveću buru svoga života. Sir James je promatrao krpu na floku kao nepristojnost i uvredu. Kupio je najbolju svilu za jedra, koja se je raspala kao najtrošnija žutica. Čak nije mogao ni pomisliti, da su zamijenili materijal, jer je znao, da bi Grga prije poginuo nego prevario, a on je mjesto njega pazio na uređaj broda.

Od vremena do vremena došao bi koji neobično velik val i udario tupo po pramcu broda, kao da neki morski div pesnicom kuša razbiti »Bibolda«. Svaki takav udarac izazvao bi koju psovku u Grginim ustima, a kada se je nekoliko valova prebacilo preko palube i smočilo gospodara i lady Alice, on ih je htio poslati dolje. Ali oni se nijesu dali. Sir James je bio fasciniran igrom valova i vjetra. Isprva je računao s njihovim pravilnostima i pratio skoro automatske Grgine kretnje, ali je doskoro zamijetio, da Grga poput galeba gleda u velikoj visini na refule, koji su dolazili preskačući valove. U tom ponavljanju i odbijanju udaraca čovjek je bio vrlo malen i slab prema vjetru i moru. »Biboldo« nije bio gospodar mora, nego spretno udešena igračka, koja se uvijek diže na noge. Kadgod bi tako duboko nagnuo jedra, da je lady Alice vrisnula od straha. A kada bi se ponovno dignuo i zaplovio, kao da se ništa nije dogodilo, i ona se je smiješila, plašeći se već unaprijed Grginih kretnja, kojima je odbijao od njih smrt. Dok ga je još jutros smatrala malo boljim slugom, sada je u njemu vidjela nepoznatu silu, koja se bori s nečim jačim od nje. Nitko je nije tjerao u ovakove pustolovine, ali ona se dosad nije odricala ničega, pa je obožavala prvake u šaketanju kao i ostale, koji su tukli bilo kakve rekorde u životu. Pred njom je nepoznati prvak tukao buru, i ona ga je promatrala s divljenjem i poštovanjem. Htjela mu je bilo kako zahvaliti za borbu, koju je vodio za njih, i ona mu se nasmiješi svojim najslađim ženskim smijehom, koga je proučavala za sir Jamesa pred ogledalom i koga je smatrala neodoljivim. A Grga, mjesto da joj odgovori smiješkom, opsuje tiho u sebi jednu vrlo neobičnu i osobnu psovku, i to ne na mate-

rinskom, nego na talijanskom jeziku. Antonio je kroz buru čuo neku slovku i začudo je intuitivno pogodio do riječi Grginu misao. Usprkos nekome bjesomučnom valu, koji je lupio o brod, kao da je pećina, Antonio je prasnuo u veseli dječački smijeh, i Grga za njim.

Još jučer je sir James mogao gledati na more kao na nešto, što se dade iskoristiti i čime se može vladati kao i ostalim stvarima. Sada je osjećao, da su njegov brod i on sam samo kap ovog beskrajnog udesa vode. »Sea gold Syndicate Limited« na otoku Guernseyu imalo je vaditi iz vode zlato, koje tako mučno tražimo po svijetu. Ali što će deset milijarda tona zlata čovjeku, koji osjeća, kako je sav uronjen u mističnu rastopinu »aqua regia«. Sada je more za njih moglo svaki čas postati grobnicom, u kojoj će se rastopiti njihovo tijelo, kao što se zlato rastapa u toj kraljevskoj vodi.

Grga je doduše nasmijan, ali je u njihovoj blizini režao strahoviti kučak, koji ne proračunava, koliko miligrama zlata dolazi na svaku tonu morske vode. Kroz tisućljeća vode deru utrobu zemlje i nose tajanstvenu zlatnu prašinu u dubine oceana. Sada je pred njima kopno Gologa otoka bez ijednog drveta, bez luke i pristaništa. Grga zakreće prema jugozapadu, a »Biboldo« se propinje na valovima. Svaki val ga trga u dvije pole, a on se rita poput divljega ždrijepca. Sir James se smije »Albatrosu«, mističnom brodu trgovaca zlata, koji je mjerio gustoću zlata u oceanskim vodama. »Biboldo« danas više ne računa. Niti Grga niti sir James više ne računaju. Klize prema obali, da se uklone mahnitanju vjetra, koji kida jedra, lupa šakama po bokovima broda, zapljuskuje i vodom svojih plavih ponora daje zaušnice lady Alici i inžiniru Antoniu, koji putuju u potrazi za zlatnim runom sreće i bogatstva. Antonio je znao, da su ovi otoci po starovječnoj priči bili samo dijelovi tijela maloga Absyrta, nesretne žrtve Argonauta. Grga je to čak znao po imenu jednog broda iz Punta.

Vjetar je rastao i svi su na brodu odjednom osjetili strah. Taj strah je dolazio isprva samo na mahove poput refula, a onda su odjednom osjetili svi, da je među njima, da se ne miče, da ih prati kao neman u vodi. Kada bi brod lupio o valove, oni bi se gledali s luđačkim smiješkom. Samo je Grga bio blijed i ozbiljan kao nikad u životu. Bio je prvi put kapetan raskošne jahte, a sada mu je prokleta bura prijetila uništenjem. Stiskao je zube, da ne izvali sve psovke, a šaptao je molitvu Majci Božjoj trsatskoj.

»Biboldo« je jurio nerazumljivom brzinom, da u nekim trenucima stane ukočen vjetrom, koji je spremao dah za nove udarce. Nakon tih stanka brod bi se nagnuo, kao da će se prevaliti. Antonio je nekoliko puta brojio, dok se je dizao, kao što je brojio na šakačkim utakmicama. Ali »Biboldo« se je dizao i jurio zapjenjen i mokar kao raskrvavljeni šaketač sve dalje po tamno plavoj vodi. Skretali su sve više prema obalama Raba. Obale nije bilo vidjeti od maglice morske vode, i Grga je sve više zakretao prema zapadu, da dobije vjetar u bok. Letjeli su kao oblaci nad njima, tjerani vjetrom, koji je postajao sve jači. Grga nije mogao sam sebi vjerovati, da brod kao »Biboldo« ne može podnijeti ovoliko vjetra.

Skretao je bliže kraj obale, misleći, da će tu vjetar biti slabiji. Ostali su buljili u vodu, osjećajući, da sada ona više nije sredstvo za njihovu zabavu, boja, koja odmara oči, kupaonica za njihova znojna tijela. More, živo u svakoj svojoj kapi, rastvaralo se u uzbuđenju u milijardama sitnih kapi, prodiralo je preko palube, preko obala u polja, solilo masline i vinograde. Sir James je opet bio prestrašen kao prvi put, kada ga je vidio. Onda ga je more nosilo u nepoznate krajeve života, a sada je osjećao, da ga vodi u nepoznate krajeve smrti, koje nije nikada uzimao u račun u svojim kalkulacijama. Antonio je sudjelovao u igri kao uvijek u časovima opasnosti. Imao je zjenice rastvorene, upijao kao plemeniti konj kapljice mora i udisao vjetar, koji je na mahove svima oduzimao dah. Lady Alice odjednom osjeti, da su Grga i Antonio drugovi i da su oni jedini kadri da gledaju i smrti u oči otvorena oka.

Odjednom su stali. Brod je udario u greben. Zapao je na neku plićinu. Vjetar je rasparao jedro, kao da ga je netko razderao nožem, ali »Biboldo« se je zakopao nosom u blato, a neke kamene ruke su ga prikovale uz dno. Do obale je bilo jedva dvadesetak metara, ali je voda prodirala u brod na razbijenom boku, a Grga je znao, da za nekoliko minuta može vjetar zdrobiti brod. Spustio je jedra jednim kretom ruke. Pala su kao ranjeno krilo ptice, a voda je navrla sa svih strana.

Grga je plakao od tuge i bijesa. Pojurio je pod palubu, da probudi supruge Benn, da dozove kuhara i sobara Kurta. Crnac je skočio kao zvijer, a supruzi Benn, trgnuti iz sna, buljili su kao prestrašena djeca. Ukrcavanje u čamac, iskrcavanje na kopnu, ponovni dolazak na brod, ostalo je Grgi i Vinku vječno u sjećanju. Crnac je bio među posljednjima, kojega je trebalo odvesti s lađe zajedno s teškim kovčegom lady Alice i sir Jamesa. Njegove nemirne kretnje pomogle su vjetru, i oni su se prevalili pred očima svojih gospodara. Kovčege su spasili, ali crnca nijesu. More ga je odvuklo na pučinu i nitko nije našao njegova tijela.

JEAN DAYRE, ZAGREB

MARC BRUÈRE DESRIVAUX

18. kolovoza 1772. preuzeo je službu francuskog konzula u Dubrovniku — mjesto, koje je bilo već gotovo godinu dana ispražnjeno — René Charles Bruère Desrivaux[1]), kojemu je tada bilo 36 godina. Ovaj pristojni i uglađeni čovjek imao je tamo poživjeti preko četrdeset godina, steći opću omiljelost i naklonost te sklopiti čvrsta osobna prijateljstva. Premda se katkada u poslovima svoje službe pokazao odlučan, pa čak rekli bi i nepopustljiv, a u izvještajima svojim glavarima strog, ne prema pojedincima nego prema političkom sustavu i načinu vladanja, Bruère se ipak veoma priljubio Dubrovniku i nije se žacao reći, da voli Dubrovčane koliko i same Francuze. Ove je svoje osjećaje jasno posvjedočio, davši svome sinu, kasnijem pjesniku Marku René-u, sasvim dubrovačku umnu izobrazbu.

Ovaj bijaše još dijete, kad mu se otac nastanio u Dubrovniku.[2]) Ako je, kako neki tvrde,[3]) započeo škole u Marseille-u, moralo mu je tada biti najmanje sedam ili osam godina. Ta dob je još pristupačna svakom utjecaju, duh je još dosta pruživ, da se priljubi navici novog jezika, u kome će se kasnije kretati tako lako kao i u svojem materinjem jeziku, osjećajući sve njegove postupne prijelaze i tančine i izrazujući se u njemu sasvim neposredno. Ovaj mladi Francuz morao se boriti sa četiri jezika: kod kuće služio se francuskim, s drugovima govorio je hrvatski, dok je latinski i talijanski učio u školi. Pod takvim teretom malaksao bi više nego jedan um, i kraj tolikih izražajnih sredstava ne bi našao ni jedno doista prikladnim i potpunim. No Markova glavica, otvorena, živahna i okretna, odoljela je, premda ne možemo biti sigurni, da to nije naudilo kakvoći njegova književnog stvaranja. Na svaki način on je cio svoj život lako, iako ne jednako uspješno, pisao u četiri jezika, zadržavši ipak prvenstvenu sklonost prema hrvatskom.

Premda se tvrdilo protivno, on nije nikada zaboravio francuski,[4]) što bi uostalom bilo neobično kod činovnika: njegovi su službeni izvještaji pisani dobrim jezikom, a povrh toga on se čak zabavljao francuskim stihotvorstvom. Bio je to uostalom jezik njegova prvog djetinjstva, onaj, kome ga je učila brižna i vesela nježnost ljubljene majke.[5])

Je li isto toliko volio oca? Nije nam o tome povjerio svojih osjećaja. No on se je uvijek divio njegovim vrlinama i osobito

njegovu točnom i strogom poštenju, koje ga je činilo »ogledalom i najvjernijim arhitipom takve kreposti«.[6]) Kasnije će mu biti marljivi i odani suradnik, koji će ga zamjenjivati u starosti i preuzimati mjesto njega teška ili opasna poslanstva. Oko pedesete godine svoga života René Bruère sjedinio se vezom nježna prijateljstva s nekom Marseljkinjom, Mme Descarnaux, koja je stanovala u Dubrovniku, pa kako su oboje bili obudovili, primio ju je k sebi i dospio napokon sasvim pod njenu vlast.[7]) Ovo je bilo kadro udaljiti oca od sina, koji će svojom ženidbom zadati novu ranu taštini starog plemića, demokrate po svojim nazorima, ali poštovatelja dobra vladanja.

Prvi Markov učitelj u Dubrovniku bijaše, veli nam Pucić,[8]) Gjuro Ferić,[9]) istaknut latinista i cijenjen pisac na narodnom jeziku. Izbor bijaše sretan. Opat Ferić govorio je francuski sa stanovitom otmjenošću, pa je čak i pisao francuski. Unatoč svojoj otresitoj ćudi, svome neprijaznom vladanju, zaziranju od laskanja, svome naginjanju na škrtost, Ferić je umio predobiti srca svojih učenika i uzgojiti njihov um na način, koji mu je služio na čast. Osim Bruère-a bili su dvojica njegovih najboljih prijatelja, Petar Alethy i Andrija Altesti, također pod vlasti njegove učiteljske palice.

Kada se Ferić odrekao nastave, da se sav preda knjigama i nauci (1777.), Marko stupi u kolegij Piarista,[10]) koji je upravo bio stvoren i u kojemu su mu drugovima bili sve mlada vlastela. Nastavna osnova, vjerno preuzeta od škole istoga reda u Italiji, davala je prvo mjesto latinskom i talijanskom. Knjige su dolazile iz Italije, pa i sami učitelji bili su Talijani. Samo u nižim razredima je neki domaći učitelj na hrvatskom jeziku tumačio početke slovnice latinske i talijanske; no hrvatski jezik nije bio predmet nastave, već samo pripravno oruđe, koje će otvoriti pristup drugim područjima.

S druge strane Pucić[11]) tvrdi: »Otac ga je bio poslao u jedan Kolež u Romanji da se tu uči, i Marko je pisao talianskih stihova ne vele gore nego se je onda pisalo po talianskim akademiama«. Ako je točno, ovaj boravak u Italiji morao je uslijediti nakon svršetka redovnog toka njegovih srednjoškolskih nauka kod dubrovačkih Piarista, a sam Marko je pripisivao značenje samo onome odgoju, koji je dobio u Dubrovniku.

Ovo se, čini se, može zaključiti po svjedočanstvu jedne Engleskinje,[12]) nekadanje prijateljice Lady Hamilton, a zatim gospođe u pratnji princeze Charlotte od Wales-a Miss Cornelie Knight, koja je mnogo putovala, zanimajući se za krajeve i za ljude, a

koja ga je susrela 1821. g.: »he had had — bilježi ona — the good fortune to be educated there (t. j. u Dubrovniku), by which means he had ocquired wonderful knowledge (for a consul!), and they say he writes Latin verses with great facility, like the Ragusans themselves.« Vjerojatno je, da je miss Knight dobila od samog Bruère-a ove podatke o mjestu njegova odgoja, budući da je iz razgovora s njime mogla zaključiti, da mu je znanje veoma opsežno — za jednog konzula.

Godinama mladosti i nauke on je dugovao i draga prijateljstva, koja je sačuvao čitav svoj život. Osim Alethy-a i Altesti-a, koje smo već spomenuli, treba navesti i Antuna Sorgo, kojemu se ime često nalazi u njegovim djelima. Njegovi dubrovački prijatelji, koji su mu uvijek bili na pameti, ipak su često bili od njega rastavljeni. Jer dok Bruère ostaje, koliko samo može, u svojoj novoj domaji, oni su putovali daleko. Pariz je privlačio Alethy-a i Sorga,[14]) od kojih će drugi najveći dio života provesti daleko od svoje domovine, postati više Parižlijom nego Dubrovčaninom i umrijeti u Francuskoj. A Altesti, koji je bio pustolovna duha, otputovao je još mlad u Rusiju, gdje je stekao velike počasti, ali također iskusio gorčinu nemilosti i progonstva, te je otišao da završi svoj život u Italiji. Na neko vrijeme se vratio u Dubrovnik, no bilo je to u doba, kada je Marko boravio u Travniku.[15])

Dovde smo našli veoma malo sigurnih podataka, osim jednog uporišta, crpljenog iz života Gjure Ferića, o kome jedan njegov životopisac tvrdi, da se je između 1773. i 1777. bavio nastavom.[16])

God. 1789. javlja se prvi put ime Bruère-a kao pjesnika, na čelu nekoliko stihova objelodanjenih *Per le nozze del N. S. Nicolò Sorgo colla mobile Dama Comtessa Elena Sorgo.*

Zatim ga nalazimo g. 1793. kao namještenika, zacijelo čedna, u službi diplomacije revolucionarne Francuske.

U Carigrad bi poslan novi poklisar Francuske, Descorches,[17]) da zamijeni Choisel-Gouffier-a, koji se kompromitirao svojim nazorima i osobito stanovitim, prilično mračnim, novčanim poslovima. Čini se, da je Descorches putujući u svoje službeno mjesto prošao kroz Dubrovnik, te da ga je pratio Marko Bruère, čije je znanje, sposobnosti i »revnost, kojom je prožet u službi Republike«, doskora upoznao. Predlažući ga za neku znatnu misiju Descorches je izvještaju, što ga je uputio ministru vanjskih poslova Lebrun-u, dodao: »Njegova dob bi me plašila, kad se ne bih nadao, da će mu primjer i načela njegovih cijenjenih roditelja, koji su ga odgojili, biti uvijek pred očima i da će poštenje njegova srca također pridonijeti, da se ustali ono, što je u njega možda još odviše ne-

stašno. Priroda ga je uostalom obdarila onim, što je potrebno za njegove uspjehe... Pa ipak, moje prijateljstvo prema njemu je odviše iskreno... a da bih mu krio, da mu treba još ustrajna rada u razmišljanju, da ga ne bi želja da čini dobro katkada potaknula na nadutost, da želja za promišljanjem ne bi u njemu nadvladala prenaglu želju za govorom, da bi mu djelovanje postalo mirnije, opažanje snažnije i t. d.«

Bruère bude poslan u svojstvu konzularnog činovnika paši u Travnik, da bi u prvom redu organizirao poštansku službu. Pomorska veza između Carigrada i Francuske bila je presječena. Nije baš bilo razborito služiti se putem preko Beča, zbog »inkvizicije i zlobe« austrijske vlade. Skoroteče bi stoga imale odlaziti iz Carigrada u Travnik, odakle će ih Bruère upućivati u Dalmaciju. Ovo mu međutim nije imala biti jedina zadaća. Trebao je također razvidjeti, kako bi se mogli razvijati trgovinski odnosi, a osobito kako bi se Bosna mogla iskoristiti kao politička promatračnica u Turskoj i prema susjednim zemljama »na primjer Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji.«

»Marko Bruère nastojat će da dobro pronikne u raspoloženje stanovništva, da razabere njegove namjere, da pronađe u pašinu vladanju, kakav je sustav Porte u tom dijelu Otomanskog carstva, ali će najvećim oprezom upotrebljavati sredstva, što vode k tome cilju. Osobito pri svom dolasku treba da bude pripravan, da će ga okružiti sumnjom, pa će prije svega morati nastojati da tu sumnju rasprši vrlo povučenim vladanjem. Morat će čak pomno sakrivati agenciju, koju mu povjeravam u pogledu dopisivanja, i paziti da nipošto ne govori o tom dopisivanju; jednom riječju, njegova spoljašnost i njegove veze treba da budu ograničene kao u čovjeka, koji se bavi samo svojim osobnim stvarima i pregovorima o trgovačkim poslovima.«

Pošto je u prvoj polovici kolovoza 1793. otišao iz Carigrada, Bruère je kroz četiri godine čitavom svojom bistrinom uma izvršivao svoje poslanstvo. Carigradska se je pošta slala prema Mlecima i Francuskoj najčešće preko Šibenika, gdje se oko tog posla brinuo konzul Zulatti, katkada preko Sinja, gdje se nalazio dopisnik konzulata, imenom Lovrić, ili pak drugim putovima, već prema prilikama. Pošta iz Francuske išla je istim putem, samo u obratnom pravcu.

Prijenos preko Bosne i turskih zemalja nije bio nikako lagan: običajnu nesigurnost putova pojačavalo je zanimanje austrijskih agenata za poruke, koje su prenosili »tatari«. G. 1794. na primjer glasonoša Kolendić, kome je Bruère povjerio carigradsku poštu,

bude orobljen kod »Torzone Poljane« (Trnovih Poljana) podno same turske stražarske kule u Prologu, pošto su ga prije zlostavljali i zaprijetili mu smrću.[18])

Bruère, koji je dvaput prevalio taj »teški i pogibeljni put u službi Republike«, brinuo se također za sigurnost francuskih putnika, koji su tuda prolazili idući u Carigrad ili se odanle vraćali. Većinom su to bili diplomatski agenti ili povjerenici, koje je slao Odbor javnoga spasa, da bi nadzirali revnost i »građansku zdušnost« poklisarskih činovnika. Svi su oni hvalili djelatnost, um i susretljivost ovoga konzula, izuzevši možda skupinu Descorchesovih protivnika među članovima francuskog izaslanstva u Carigradu, među kojima je bio najžučljiviji i najuporniji neki Hénin, bivši konzul u Mlecima. Ovaj se bojao nazočnosti »onog malog majmuna u Travniku, koji bi nam mogao škoditi.«[19])

Isto tako su sudili o Bruèrovoj nazočnosti u Travniku Austrijanci. Oni su držali, da mu je glavna briga, da njima stvara neprilike. Zagrebački kanonik Vlatković, tajni austrijski agent,[20]) prisvojio je kasnije sebi zaslugu, da je on to spriječio i onemogućio, otevši Bruèrove izvještaje i odpremivši ih u Beč državnom savjetniku Turkheimu. U kojoj su mjeri ove sumnje bile opravdane? Nije li to bila jedna od onih smicalica, koje se lagano udešavaju u poslu — u kojem je nadzor tako težak — samo da bi službenik ispao u očima svojih pretpostavljenih zaslužan? Teško je odgovoriti na ovo pitanje, no sigurno je, da je Bruère pomno motrio događaje oko sebe, opipavao raspoloženje paše i njegovih podanika te nadzirao kretanje Austrijanaca na turskoj granici.[21])

A što se tiče trgovačkih poslova, bilo ih je malo ili nimalo, koji bi zanimali Francuze. No ako su Bonapartova neočekivana osvajanja najednom dovela u izravnu vezu s francuskom upravom židovske trgovce iz Bosne, koji su trgovali u Mlecima, Bruère nije žalio truda, kad je trebalo umirivati bojazni ili braniti povrijeđene probitke. U kolovozu 1797. molio je Bonaparta, koji se tada nalazio u Mlecima, da uzme pod svoje okrilje odviše teško oporezovane sarajevske Židove, te je nastojao skloniti ga, da napiše umirljivo pismo veziru Perišan Mustafi.[22])

Kraj tolikih poslova život je Bruère-u bio težak. Da bi izbjegao turskim predrasudama o kršćanima, on se morao priviknuti bosanskom načinu života i odijevanja. Gledajući se u bunaru on sam sebe ne prepoznaje, kako 1795. piše svome prijatelju Altesti-u. Tada se nadao, da će biti pozvan natrag u Carigrad, gdje bi mu sudbina bila manje teška i gdje bi ga možda čekalo veselje, da vidi prijatelja. Ali ta je nada bila isprazna.[23])

Nešto kasnije oženio se »kćerkom nekog čestitog obrtnika, turskog podanika, Katarinom Hodić«, koja mu nije donijela miraza. Kako u Travniku nije bilo francuskog činovnika, vjenčanje je bilo obavljeno na turski način.[24]) Poljski knez Sapieha pripovijeda nam, da je čuo u Dubrovniku, kako je stari otpravnik poslova u Dubrovniku bio preneražen, kada je prvi put ugledao svoju snahu. Ona je skakala nogama na divan, a jela prstima. No dobroćudni i bezazleni Marko bio je, čini se, blag prema nedostacima njena odgoja.

Njegova misija primicala se kraju. Zauzeće Mletaka (1797.) imalo je za posljedicu teške nerede u Dalmaciji, koji su poslužili kao izlika Austriji, da okupira ovu zemlju (u srpnju 1797.). Glavni posrednik pošte, konzul u Šibeniku Zulatti, bude ubijen. Obaviješten za vremena Bruère je skrenuo glasonošu prema Dubrovniku, na naslov svoga oca.[26]) Zatim je nastojao, da se posluži drugim posrednicima, tako nekim trgovcem Petrovićem u Zadru. Ali austrijski nadzor bio je strog: sva su pisma otvarali, te ih ili prepisivali ili zadržavali.[27]) Mirom u Campo-Formio Dalmacija bude priznata Austriji. Trebalo je od sada tražiti drugi poštanski put, koji će biti sigurniji od indiskrecije. Bruère je ostao bez posla, pa se vratio u Dubrovnik (koncem 1797.).

U Dubrovniku rodi mu se prvo dijete, sin René, 16. ožujka 1798., kršten u stolnoj crkvi 24. ožujka.[28])

Čekajući bolje zaposlenje on polusližbeno surađuje sa svojim ocem, koji, pošto je već prekoračio šezdesetu, nastavlja uvijek istom točnošću da upoznaje Pariz i Carigrad s dojmovima, koje kod dubrovačke vlastele izazivaju uspjesi i pobjede, kojima se, čini se, učvršćuje Republika i povećava njezin ugled u Europi. Katkada bilježi čak i smiješna govorkanja i smiona nagađanja, što u Dubrovniku kruže o djelima i o namjerama francuske vlade.[29])

U studenom 1798. Direktorij je osnovao u Jakinu, tada glavnom mjestu okružja Metauro, francusku trgovinsku ispostavu, koju su sačinjavali »građani« Stamaty, Mangourit i Gaudin. Pod tom trgovinskom spoljašnošću krio se zapravo, prema riječima, kojima se služio sam ministar vanjskih poslova, jedan »odbor za ustanak, čiji sveukupni napori treba da ciljaju na dizanje bune među Grcima (t. j. grčkoistočnjacima) u Albaniji, Moreji i ostalim krajevima pod otomanskom vlašću.«[30])

Priznati uspjeh Marka Bruère-a u Travniku, gdje je »stekao ljubav svojim darom, svojim duhom i lakoćom, kojom se je prilagođivao vladanju i običajima Bosanaca i Ilira«, namijenio mu je sasvim naravno suradnju s novim povjerenstvom. I doista, čim bi

osnovano, obrati se ono Bruère-u »u želji, da upotrebi za Republiku opsežno znanje, koje je svojim boravkom i svojim darom opažanja mogao steći... On može u sadašnjim prilikama iskazati najveće usluge Republici; zacijelo će naći načina da uspostavi svoje stare veze s pašama u Hercegovini i t. d. i u drugim zemljama te da steče pomagače« među onim slojevima pučanstva, »koji nisu nikad iskreno voljeli... tursko gospodstvo«.

Oprezni Bruère upitao je ministarstvo u Parizu, da li može stupiti u dopisivanje sa Stamaty-em, koji odsele izvršuje zadaću, što je bila povjerena ukinutom trgovinskom povjerenstvu. Talleyrand mu je odgovorio, neka surađuje bez straha (4. IV. 1799.). Ova suradnja ne će međutim biti dugog vijeka. Onog proljeća sreća nije više bila na strani francuske vojske u Italiji. Nekoliko puta potučene, francuske čete su svuda uzmicale. General Mounier se sa 2000 vojnika zatvorio u Jakinu te se tamo spremao na odpor, sve do 16. studenog, proti mornarici i vojsci saveznika: Turaka, Rusa i Austrijanaca, kojima se pridružilo 40.000 ustanika. Kad su Rusi i Turci zauzeli Jonske otoke, sklonilo se u Jakinu nešto bjegunaca s Krfa s ostacima posade, koja već pet ili šest mjeseci nije bila dobila plaće, te su dovodili grad u nepriliku.

»Povjerenik na Krfu, građanin Briche, izvukao nas je iz škripca« — pripovijeda Michel-Ange Bernard Mangourit,[31]) koji je tada bio povjerenikom za vanjske poslove u Jakinu. — Dubrovačka republika posudila je bila 500.000 franaka galo-grčkoj vladi,[32]) a posljednji obrok zajma, kojemu je došao rok isplate, tvorio je petinu te svote. No hoće li ga ona platiti, nakon što je napušteno njeno susjedstvo? Nije li Dubrovačka republika znala, da naša sreća počinje zalaziti?

»Zamolih građanina Bruère des Rivaux, našega konzula i otpravnika poslova u Dubrovniku, da hitno pregovara sa Senatom te republike i da nam pošalje 100.000 franaka, bilo kurirskim brodom za Španjolsku, koji je nosio moju poruku, bilo u doznakama na Livorno, koji je uvijek još bio zaposjednut od francuske vojske, isto tako kao i Toskana.

»Dubrovački Senat, premda upućen o položaju francuske vojske, nije se upuštao u politiku, kako je shvaćaju male države, već je časno iskupio svoju obvezu. Otpravnik poslova primio je ostatak zajma: ovaj časni starac, kome je njegova duga i korisna služba pribavila poštovanje, naloži svome sinu, da se ukrca na kurirski brod za Španjolsku te da mi odnese sto hiljada franaka. Brod je zahvaljujući svojim dobrim jedrima uspio izbjeći brodovima sumnjive zastave, pa je bez nezgode stigao na cilj.

»Jakinski puk, iznenađen, kada je saznao, da se iskrcao neki musliman, nagrnuo je k lazaretu... Taj Turčin s turbanom od kašmira, noževima i kuburama za pojasom, poput kakva janjičara, noseći pisaći pribor uleme, a krunicu u ruci i pušeći dugu lulu s kljunom od jantara, taj Turčin bijaše Marko Bruère, sin fancuskoga konzula u Dubrovniku. Imao je uza se sto tisuća franaka u zlatu za plaću, predujam i pomoć Francuzima s Krfa.«

Marko Bruère stigao je sretno, unatoč opasnosti morskog puta. No povratak je također bio težak. Da bi ispunio prisilnu dokolicu, on zatraži da bude primljen u dobrovoljnu službu. Bude dakle postavljen satnikom u satniji pribjega, te je tu službu vršio jednakom revnošću kao i sve ostale, koje bi preuzeo.

Zacijelo je morao ostati u Jakinu sve do predaje, koja je bila zatražena tek pošto su iscrpljena sva sredstva i dopuštena sa svim ratnim počastima.

Vrativši se u Dubrovnik on je ponovno preuzeo službu uza svog oca, a 1801. g. dade im francuska vlada potvrdu službenog svojstva kod dubrovačke vlade.[33])

Premda je novi vice-konzul imao mnogo prijatelja u gradu, njegovo imenovanje uznemirilo je Senat, koji je u sjednici od 15. prosinca odlučio saopćiti »g. Kiriko, našem konzulu u Carigradu, živu bojazan, koju nam ulijeva imenovanje g. Marka Bruère na mjesto zamjenika povjerenika kod nas, a pod vlašću njegova oca. Pokazano nam je pismo o njegovu imenovanju, u kojem nije sadržana napomena *»cum spe futurae successionis«*. Treba izbjeći nesreću, da ga dobijemo kao nasljednika njegova oca: u tu svrhu konzul će djelovati kod generala Sebastiani ili kod bilo koje druge osobe, da g. Marko Bruère bude određen za neko drugo mjesto. G. Kiriko dobit će nagradu od hiljadu piastera, kada to bude izvršeno.« Zaključak je stvoren sa devetnaest glasova protiv jednog.[34]) Što je bilo uzrokom toj uznemirenosti? Zar su se bojali pronicavosti i spletkarskog duha pjesnikova ili im je naprosto bilo neugodno pregovarati sa strancem, koji je tako dobro bio obaviješten o svim dubrovačkim prilikama, kome bi njegove veze dopuštale da lako prozre sitne tajne politike Senata, da razjasni neznatne, ali zakučaste spletke? Voljeli su svakako imati posla sa starim otpravnikom poslova, koga su mazili i kome su laskali: nekoliko mjeseci kasnije počastili su ga poslavši izaslanstvo, da mu čestita povodom njegova imenovanja u Legiju časti te da pribiva svečanosti, koju je on tom zgodom priredio (27. kolovoza 1804.).[35])

Zar je djelatnost Marka Bruère-a za nešto više od četiri godine, koliko je zadržao svoju službu, opravdala nepovjerenje Umoljenih? Čini se, da je on nastavio stoljetni običaj stranih izaslanika u Dubrovniku, koji su tu nalazili izvrsno mjesto za prisluškivanje, pa se zanimao više onim, što se događalo ili pripravljalo oko republike, negoli njenim nutarnjim poslovima. Događaji u Dalmaciji, Bosni, nemiri u Turskoj i osobito srpski ustanak, ruske i austrijske spletke na Jadranu i njihove prijetnje dubrovačkoj nezavisnosti, to su predmeti nekih njegovih izvještaja, koji su nam poznati.[36]) Austrijski agent Vlatković to nam potvrđuje:[37]) Marko je, više još od svog oca, duša promičbe i francuskih spletaka. U Dalmaciji, gdje je dobro poznat, njegov glavni posrednik je liječnik Andrija Zuliani, koji stanuje na Pelješcu, ali imade prijatelja po čitavoj pokrajini, i koji je stekao prijateljstvo ruskog konzula Frontona, pa saopćuje sve, što od njega doznaje. U Bosni je Bruère predobio Franjevce za francusku stvar. Posredovanjem rođaka svoje žene primao je obavijesti od nekog francuskog ženijskog časnika, Philippe Lavren-a, koji se pod krivim imenom nalazi u vojsci Crnoga Đorđa.

Unatoč svemu tome on ne zanemaruje pjesništvo: sabire i prevodi u talijanske stihove ono, što ima u narodnom pjesništvu najboljega. Njemu duguje Appendini tekst i prijevod jedne popijevke, koju on objelodanjuje a koja obrađuje pokolj svatova Stjepana nazvanog Dužda. Svečanosti postaju u Dubrovniku sve živahnije i sve sjajnije. Posljednje poklade za republike bile su ljepše od sviju dotadanjih. Za karneval 1805. Bruère sastavlja tri komada, živahna, vesela i dražesna, od kojih dva (»Čupe«, »Spravljenice«), protkana dubrovačkim običajima, odišu suosjećajem i tankoćutnošću.[38]) No njegov porodični život nije nipošto mogao poticati u njemu veselje i smisao za šalu. Njegova žena, pošto ga je obdarila drugim djetetom, kćerkom nazvanom Tereza, teško je oboljela od sušice, od koje je i umrla. Poljski knez Aleksandar Sapieha, koji ga je upoznao 1805., prikazuje nam ga, ravnodušna prema bijedi svoga doma, gdje sastavlja neku pjesmu pripravljajući u isto vrijeme juhu za svoju ženu i iskazujući djeci svu pažnju, koju zahtijeva njihova mlada dob.[39])

Takve su prilike, u kojima je pisao koledu upravljenu Sapiehi: u šali ga je nagovarao, da napusti svoje osnove o putovanju u Tursku i na Kavkaz, pa da ostane u Dubrovniku, gdje će ga zadržati, osim kamenja i biljaka, za koje se zanima i koje su tako brojne kao bilo gdje drugdje, dobro vino, svježa voda i sloboda.[40])

Ali približavahu se posljednji dani te slobode. Francuska vojska pod zapovjedništvom Molitora, na putu u Kotor, zatraži slobodan prolaz kroz grad. Senat joj pošalje ususret dvojicu svojih članova, Dživa Baselji i Marojicu Zlatarića, da uznastoje postići, da se čete upute morem iz Stona u Cavtat. Francuski otpravnik poslova poslao je sa svoje strane sina Marka na granicu Molitoru ususret. Kad su to saznali Umoljeni, raspravljali su o tome, da mu ponude dar od sto mletačkih dukata, ako odvrati francuskog generala od prolaza kopnenim putem (25. veljače).[41])

S francuskom okupacijom dubrovački je konzulat izgubio mnogo od svoje važnosti. Imenovan je novi otpravnik poslova Raymond, koji je potisnuo starog Bruère-a na mjesto povjerenika za trgovinske poslove. Marko postade redarstvenim povjerenikom izravno podređenim generalu zapovjedniku mjesta. Posljednji put vršio je u Dubrovniku nešto od svoje stare službe, kada je 23. srpnja 1806.[42]) pratio Raymonda prigodom njegova prvoga posjeta Senatu. U jesen ode kao francuski konzul u Skadar.

Tvrdilo se, da je ovo imenovanje također bilo dokaz, kako su cijenili njegov promatrački dar i njegovu sposobnost, da se pomiri sa ljudima, među kojima živi. Skadar je tada u očima Lauristona imao dragocjene vojničke prednosti za vojnu, koju je pripravljao protiv Kotora. Ako bi zaleđe rusko-crnogorske vojske bilo ugroženo, njegova bi zadaća bila laglja. Stoga je i naložio Bruère-u, da »nagovori skadarskog pašu, da djeluje sporazumno s njime te da napadne Kotor i Crnu Goru.« Paša je odbio da to učini bez izričitog naloga Porte, i činilo se, da je to odbijanje »osnovano na pravednom osjećaju podređenosti«. No Bruère se nije dao prevariti. Vidio je u tome tek »prividnu izliku« i držao, da nalazi pravi uzrok u »slaganju paše s Rusima i u njegovoj nadi, da će ih naslijediti u Kotoru«.[43]) Postojala je tu i »bojazan, da ne bi morao sam snositi cio teret toga rata«, jer je držao, da ga »Francuzi ne mogu podijeliti s njime te da im stanje njihovih snaga u Dalmaciji ne bi dopustilo, da jedan njihov dio združe s njegovim četama, pa da poduzmu navalu protiv onih gorštaka.«[44])

Ovaj diplomatski neuspjeh nije bio lični neuspjeh Bruère-ov. U Skadru kao i u Travniku sprijateljio se s pašom.[45]) Koristio se tim prijateljstvom, da uzme pod svoju zaštitu kršćane, koji su trgovali u Albaniji, poimence Dubrovčane. Sve do osnutka Ilirskih pokrajina područje bivše republike ostaje doduše pripojeno talijanskoj kraljevini, ali kad god može koristiti, Bruère ne mari mnogo za točne granice svoga djelokruga. Od 1809. on je i u

pravnom pogledu vlastan djelovati u prilog Dubrovčana, koje voli. Tako je 1812. izbavio iz Ibrahim-begova zatvora u Baru Dubrovčanina Marka Marinovića, osumnjičenog, da obavješćuje Engleze o begovim postupcima u trgovinskim stvarima. On nastoji podupirati napore ilirske uprave oko oživljenja malaksale trgovine,[46]) upozoriti na proizvode iz Albanije ili na one, koji se kroz Albaniju provoze, a koji bi mogli biti od koristi Ilirskim pokrajinama ili cijelom Francuskom carstvu, pribavlja sebi uzorke i sjemenje — na primjer pamuka — proizvoda, čiju industriju nastoje stvoriti u Francuskoj, ili biljki, koje bi htjeli presaditi. Ovdje kao i svugdje on je zdušan, djelotvoran, odan. Opravdane pritužbe Arbanasa u odnosima s Dubrovčanima nemaju spremnijeg od njega odvjetnika kod francusko-dubrovačkih činovnika.

U Skadar je poveo i svoju porodicu. Vjerojatno se tada već bio oženio, nakon Katine smrti, bivšom svojom sluškinjom Dubrovkinjom Marom Kisić. Ovaj drugi brak bio je još čedniji od prvoga, ali za njega je, čini se, bio sretan.[47]) Odgoj njegove djece, osobito René-a, koji je već velik, veoma je težak. Neki nemarni učitelj nije mu sinčića naučio ni čitati. Stoga, čim se 1808. otvorio u Dubrovniku Licej, koji je ustrojio Marmont, Bruère šalje sina svom ocu, da bi napokon primio valjan odgoj za svoju budućnost, koja je, čini se, mogla biti samo u vojničkoj karijeri. Oko 15. listopada dječak se ukrca na jedan dubrovački jedrenjak, koji je trebao deset dana, da stigne do cilja. U Dubrovniku član zdravstvenog povjerenstva, neki Milković, osobni neprijatelj dječakova djeda, htjede René-a strpati u karantenu, pa je valjalo posredovati kod generalnog administratora Garagnina, da bi dječaku dopustili, da se iskrca.[48])

Bruère je dao sinu popratno pismo, pronicavo, unatoč nježnosti, kojom ga je preporučivao očinskoj skrbi prijatelja O. Frana Marija Appendini, koji je bio postao rektorom liceja: novi učenik ništa ne zna, sklon je zadubenoj lijenosti i proždrljivosti, ali ima dara i sposobnosti, koje će spretan odgojitelj znati razviti, da bi izjednačile njegove mane. U ćudorednom pogledu će primjer njegova djeda pojačati pouke njegovih učitelja.

Čini se, da su rezultati odgovarali očinskim nadama i opreznim proročanstvima Urbana Appendini, rektorova brata.[49]) U rujnu 1810. mladi René se nalazi među uglednim učenicima, koji nastupaju javno u akademijskoj sjednici posvećenoj francuskom jeziku. U dialogu o ljepotama toga jezika on iznosi »kratak prikaz koristi nauka« i »dokazuje, da francuski jezik posjeduje svojstvo sumjernosti i sklada u rečenicama«.[50])

Po svršetku francuske vladavine i nakon što se u Dalmaciji ustalila Austrija, skadarski je konzulat ostao bez svrhe. 1814. bude uspostavljen konzulat u Dubrovniku, a bilo je prirodno, da u tu svrhu bude prizvan Bruère. Ostao je tu samo dvije godine. 1816., kao i prije jedanaest godina, pravio je pokladne pjesme, ovaj put na talijanskom: »*L'Arcolajo*, canzonetta per musica«, u kojoj se sreća, vrijeme i žensko srce poređuju s vitlićem.[51])

Te iste godine zamijeni ga La Roche Saint-André, a on bude opozvan u Francusku. Od ranog djetinjstva nije vidio svoje domovine. Usred Pariza bio je bez sumnje izgubljen više nego njegov prijatelj pofrancuženi Dubrovčanin Antun Sorgo. Došavši bez svojih — možda u nadi, da će se doskora vratiti na Jadran ili u Levant — on je opisivao svoj očaj i svoju samoću svojoj ženi, koja mu je neprestano bila na pameti.

Ol razmišljam tvê kreposti
Ol spominjam ukrast tvoju,
Što bi uzrok mê radosti
Sad uzmnaža bolest moju.
— — — — — — —
Premda živim u sred grada
Gdje puk vrvi nebrojeni
U samoći pustoj sada
Nalazit se čini meni.[52])

Da se rastrese i utješi, nastoji stvoriti sebi u Parizu malko dubrovačke atmosfere. Na Badnjak 1820. iznenađuje Antuna Sorga kolendom:

Ter kad vidim Božić doći
Kolende se neću proći
Niti pića i haleka
Kod kićenja Badnja hreka;

S tega biva prid tvê dvore
Da me čuješ pod prozore
Sred Parigja na ulici
Blejat, ko na Lončarici . . .[53])

Slijedeće godine, kada je Poljak kanonik Bobrowski došao da ga posjeti, preporučen od kneza Aleksandra Sapiehe, Bruère je ponosan i sretan, što može jednom Slavenu čitati svoje dubrovačke pjesme. Njegov slušatelj divi se vještini, kojom je znao u

hrvatskom jeziku sačuvati sklad i ritam Horacovih oda, koje je preveo.[54])

No njegova neobična sposobnost priljubljivanja još mu je jednom poslužila. Poduprt isprva od Sorga, on bude uveden u književne salone. Oko 1820. jadranske zemlje privlače znatiželju: u dvije ili tri godine izlaze Pouquevilleov »Put u Grčku«, koji pruža dobru sliku Dubrovnika početkom 19. vijeka, »Put u Crnu Goru« pukovnika Vialla de Sommière, »Smarra ili noćni bjesovi«, romantičke sanje, za koje Charles Nodier tvrdi, da ih je preveo sa »slavenskog« (»esclavon«), drugo izdanje »Puta u Bosnu« Chaumette des Fossés-a i još druge neke knjige. Može se zamisliti, kakvo zanimanje je moglo pobuditi pričanje Bruère-ovo i njegovo tumačenje narodnih pjesama, koje su dolazile u modu, a koje u Francuskoj nitko nije bolje poznavao od njega. Miss Knight, o kojoj smo već govorili, upoznaje ga, u lipnju 1821., na večeri kod gospođe de Genlis u Epinay-u. Tamo su se nalazili, osim Sorga, kojeg je ona već bila srela u Rimu i u Mlecima, biskup iz Saint-Cloud-a (?), gospođa de Boufflers, udova iza otmjenog pjesnika i pisca knjige »Aline, kraljica od Golconde«, koju je pratio njezin sin iz prvog braka s grofom de Sabran, također pjesnik. Među takvim uzvanicima — »yet it was not a ,blue' dinner« — miss Knight je nalazila zanimljivim osobito razgovor s Bruère-om i sa Sorgom.

Činovnik Bruère se također prilagođivao političkim prilikama. 1797. on je u četiri talijanska soneta, s republikanskim zanosom, ali prilično vulgarno, opjevao pad Mletaka i demokratizaciju njihove vlade, pod zaštitom francuske vojske.[55]) Rođenje rimskoga kralja 20. ožujka 1811. pobuđuje njegovo nadahnuće, pa on veliča novu zvijezdu, što razveseljuje cio svijet, u četiri druga soneta i u jednoj latinskoj odi.[56]) Nije još minulo deset godina, a već se rađa drugi francuski prijestolonasljednik (29. IX. 1820.), koji uostalom ne će vladati više negoli prijašnji, onaj, koga su nazvali »djetetom čuda«, budući grof de Chambord. Prilikom njegova krštenja sastavlja Bruère tri latinske ode, koje sam prevodi u talijanske stihove, za vojvotkinju de Berry, koja je, kao kći Franje I., napuljskog kralja, Talijanka podrijetlom.[57])

Zar su mu doista latinski stihovi takve vrsti pribavili sklonost Luja XVIII., kako to veli Pucić? Ili su u Parizu napokon uvidjeli, da bi se njegovo poznavanje muslimanskih običaja i zemalja moglo bolje upotrebiti negoli u uredima? 1823. bude imenovan konzulom u Tripolisu, u Siriji, ali umre na putu na svoje odredište, na Cipru, 25. studenog 1823.[58])

Svršio je tako, daleko od svega, što mu je bilo drago, od Francuske, kojoj je ostao vjeran i služio joj odano, od Dubrovnika, koji je ljubio sinovskim osjećajem i za kojim je godinama čeznutljivo žalio.

Uvijek je bio tako zatvoren, da najbolji njegovi prijatelji nisu o njegovu životu znali niti one činjenice, koje je lako bilo doznati, a poznavali su u njegovoj karijeri tek neke zgode bez povezanosti, koje su vremenski krivo svrstavali. No zacijelo je ostala u njihovu pamćenju uspomena na njegov mnogostruk i gibak um, njegovo vjerno i pouzdano srce, njegovu radost, što je bila jača od nevolja, na njegovu uvijek spremnu odanost. I jedva da se jedan među njima našao, da bi pomislio, da se tolike zasluge skrivaju u malenu i ružnu tijelu.

B I L J E Š K E

Bruère je malo objelodanio za svoga života, osim u skupnim zbirkama ili prigodničarski. Njegova djela nisu nikad bila objelodanjena u posebnoj knjizi. Neka od njih ugledala su svijetlo u različitim izdanjima: 1.) *Pjesni* (Čupe i Spravljenice), izdao Antun Kaznačić zajedno s *Marunkom* Ignaca Gjorgjića, Dubrovnik 1839.; 2.) *Piesme*, izdao Medo Pucić u časopisu »Dubrovnik«, III. Zagreb 1852.; 3.) *Zvjezdoznanci*, u časopisu »Dubrovnik« god. 1868.; 4.) *Vjera iznenada*, komedija, u čas. »Slovinac«, g. 1878. Većina njegovih djela još je u rukopisu. O različitim rukopisima vidi studiju prof. dr. Nagya, koja je niže navedena. Potpuno izdanje Bruèreovih djela nalazi se u pripremi u zbirci Francuskog Instituta u Zagrebu.

Bruère je također relativno malo proučavan. Prvi od njegovih životopisaca, Medo Pucić, iznio je neke činjenice i osobito stavio u promet stanovite sudove o književnoj vrijednosti njegova djela, koji su se kasnije neprestano ponavljali: *M. B.-D. pěsnik slovinski* (*»Dubrovnik«*, III. 1852.). Spominjemo nadalje Ljubića *»Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske«*, II. 425; Kaznačića u »Slovincu« I. (1878.), 144—5, 157; J. Nagya, *M. B. — D. als ragusanischer Dichter* (Arhiv f. slavische Philologie, XXVIII. (1906.), 52—76. Louis Lèger je objelodanio u »Journal des Savants« 1915. g. jedan članak, kojim se nisam mogao poslužiti.

G. Dabinović me je zadužio saopćivši mi bilješke, koje je sakupio u arhivu ministarstva vanjskih poslova u Parizu, a g. Torbarina me je upozorio na niže navedeni odlomak autobiografije miss Cornelie Knight. Neka im je još jedamput hvala.

[1]) Rođen 5. srpnja 1736., umro noću od 2. na 3. kolovoza 1817. — Treba podvrgnuti reviziji nepravedno stroge sudove Švrljuge (Starine XIV., 1882., 58—67 i 70, bilješka) te L. Vojnovića *(La Monarchie française dans l' Adriatique*, 202—204). Dakumenti, koji će doskora biti objelodanjeni u Analima Francuskog instituta u Zagrebu, pokazat će, da Bruère nije bio nimalo nalik na onog mrzovoljnog neznalicu, kakvim su ga prikazivali. — [2]) Dan njegova rođenja nije poznat, pa ni samo mjesto nije sigurno. Kukuljević (Bibliografija hrvatska, str. 27), a za njim Šafařik (Geschichte der südslawischen Literatur, II., 97), Ljubić i drugi, označuju

kao rodno njegavo mjesto »Bambino u Francuskoj«, mjesto, za koje ne zna ni jedna francuska enciklopedija. Ova pogreška dolazi jamačno odatle, što je krivo shvaćena neka bilješka na talijanskom jeziku, gdje je zacijelo rečeno, da je Marko došao u Dubrovnik još kao dijete *(da bambino)*. Drugi životopisci govore o *Lyonu*. On sam potpisao se na jednoj latinskoj odi izašloj u zbirci *»Versi in morte di Giorgio Detorres«* (Dubrovnik, 1802., str. XIV.) *M. B. Civis Caesarodunensis*, to jest iz Tours-a. Možda će izazvati čuđenje, što se pomirujemo s tim sumnjama, koje je prividno lako raspršiti. No već mjesecima ostaju francuski arhivi nepristupačni, budući da nema poštanskih veza. Čim se prilike u tom pravcu srede, nastojat ćemo ispuniti te praznine. — [3]) Marko Marinović, citiran od Nagya, *loc. cit.* 59. — [4]) Tvrdilo se tako usprkos činjenicama. G. Vojnović *(op. cit.* 202, br. 1) veli: »On je priznao svome prijatelju Petru Sorgo..., da je gotovo sasvim zaboravio francuski te da nije kadar pisati svojim materinjim jezikom«, pozivajući se na Nagya, 68. Ali g. Nagy veli manje izričito: »Wenn er einmal dem Freund Sorgo gestanden hat, dass er nicht imstande sei *französische Verse* zu schreiben«, pa sa svoje strane upućuje na »Slovinac«, 1878. br. 14, str. 157, gdje čitamo: »Pokušao je u svom rodnom slovu pisati, ali je on sam priznavao, da barem u poeziji ne ide mu to od ruke, pošto je ovako Sjerkoviću pisao...« A iza ovog slijede dvije kitice francuskih stihova iz njegova pera. — [5]) V. Poslanica Antunu Serkoviću (»Dubrovnik«, III. 40). — [6]) Pismo F. M. Appendiniju, Zagreb, Sveuč. knjižn., R. 4 : 000/5. — [7]) Prema kanoniku Vlatkoviću: Matić, *Izvještaj austrijskog političkog emisara o Dubrovniku*... iz g. 1805., Starine, 37, str. 180. — [8]) *Loc. cit.* »Dubrovnik«, III. str. 11. — [9]) V. T. Chersa *»Della vita e delle opere di Mgr. Giorgio Ferrich«*, Ragusa 1824, i *»Varie poesie scritte da Travnik ... da M. B. al suo amico Andrea Altesti.* Zagreb, Sveuč. knjižn. R. 3767. — [10]) Marinović citiran od Nagya, 59. — [11]) *Loc. cit.*, 17. — [12]) *Autobiography of Miss Cornelia Knight... with extracts from her journals and anecdote books.* London 1861. II. 125 (27. lipnja 1821.). — [13]) V. Poslanica Petru Aletiću (»Dubrovnik«, III., 44—45) — [14]) V. Varie poesie scritte da Travnik... — [15]) Ljubić, »Ogledalo«... II. 424. — [16]) A. Dabinović, *»La France révolutionnaire et les pays balkaniques«*, Annales de l' Institut Français de Zagreb, I. (1937.), 92—96. — [17]) Pariz, Ministarstvo vanjskih poslova, Turquie, 184. — [18]) *Ibid.* Turquie, 186. — [19]) V. Izvještaj citiran pod 7). — [20]) Na pr. Pariz, Min. vanj. posl., Turquie, 194. — U tom arhivu nalazi se malo Bruèreovih izvještaja. Najviše tih izvještaja mora biti u arhivu francuskog poklisarstva u Carigradu. Neki među njima bili su oteti kuririma. V. Antoljak, *»M. R. Bruère zaštitnik i zagovornik jevr. trgovaca u Sarajevu«* »Židov«, 1938, br. 15. — [21]) Antoljak, *op. cit.* — [22]) V. Varie poesie... cit. u bilješci 16. — [23]) Pariz, Min. vanj. posl., Turquie, 196; Dubrovnik, Acta Gallica 1808. br. 2069. — [24]) Cit. V. A. Francev, *Poljskoje slavjanovjedjenie konca XVIII. i pjervoj četv. XIX. st.*, Prag 1906., str. 92. — [25]) Pariz, Min. vanj. posl., Venise, 253. — [26]) Antoljak, članak cit. pod 20). — [27]) Dubrovnik, Acta Gallica 1808, br. 2069. — [28]) Pariz, Min. vanj. posl., n. pr. Turquie 198 i t. d. — [29]) *Ibid.*, Turquie 199. — [30]) *Ibid.* Turquie, 200. — [31]) *»Défense d' Ancone et des départements romains, le Tronto, le Musone et le Metauro, par le général Mounier, aux années VII et VIII. Ouvrage mêlé d' épisodes sur l' état de la politique, de la morale et des arts à Raguse et dans les principales villes de l' Italie à cette époque«*. Paris, An X, 1802., 2 vols. in 8⁰, I, 66 et Appendice Tableau n⁰ 13. — V. *»Hrvatska Straža«*, Božić 1938. — [32]) O tom zajmu v. L. Vojnović, *»Pad Dubrovnika«*, I., 29—30. — [33]) Pisani, *»La

Dalmatie de 1797. à 1815.«*, Paris, 1893. str. 138. — [34]) *Ibid.*, str. 137. — [35]) V. Gavrilović, *»Ispisi iz pariskih arhiva«*, passim. — [36]) V. bilješku 7) i Matić: *»Izvještaj austrijskoga političkoga emisara o Dubrovniku iz g. 1805.«*, Rešetarov Zbornik, str. 168—171. — [37]) V. bilješku * i br. 1 i 4. — [38]) Francev, *op. cit.* str. 92—93. — [39]) »Dubrovnik«, III. 19—20. — [40]) Vojnović, *op. cit.* I., 86; Gavrilović, *op. cit.* str. 29. — [41]) Vojnović I., 302. — [42]) Gavrilović, *op. cit.* str. 138. — [43]) *Ibid.* str. 205. — [44]) Marinović, cit. od Nagya, 59. — [45]) *Ibid.* 56. — [46]) V. Poslanica Mari Bruerevici (»Dubrovnik«, III., 38—39). — [47]) Dubrovnik, Acta Gallica 1808., br. 2703, 2713, 2822. — [48]) Zagreb, Sveuč. knjiž., R. 4000/5. — [49]) *»Carmina«*, Dubrovnik 1811., str. 172... precor Minervam — Det mihi artibus expolire pulchris — Posse, moribus et bonis tenellum — Tibi filiolum inclytum Lycei — Nostri (spero equidem) decus futurum — Pubescit similis tibi ille mango — Vigore ingenii... — [50]) Dubrovnik, Acta Gallica 1810., Škole br. 2826, dodatak. — O njegovu sudjelovanju na sličnoj sjednici 1811. g. v. Nagy, 75. — [51]) V. Nagy, 62. Iz iste godine je prema Marinoviću latinska pjesma izašla u zbirci objelodanjenoj 1819.: *»Nave Ragusea distinta col nome del... Ghetaldi«*. (Ibid., 64). [52]) Poslanica Mari Bruerevici, v. 46). — [53]) »Dubrovnik«, III., 33—36. — [54]) Francev, *op. cit.*, str. XLIX. — [55]) Nagy, 66. — [56]) Nagy, 64—65. — [57]) *»In faustis natalibus ac sollemnibus sacri baptismatis caeremoniis a Deo Galliae dati optatissimi principis Henrici Burdigalae ducis Carmina...«* Lutetiae Parisiorum, typis J. G. Dentu, 1821, in-40 str. 16. — *»Versione di tre Odi latine del cavalier Marco Bruère Desrivaux, composte in occasione delle solennità del sacro batttesimo di sua altezza il real principe Enrico duca di Bordeaux, tradotte dallo stesso autore ad uso di sua altezza reale Carolina Ferdinanda Luigia* ... duchessa di Berry.« Parigi, presso A. Béraud, 1821., in-8⁰, str. 20. — [58]) Glede toga datuma se Ljubić (*»Ogledalo...«*, II., 425) i Kaznačić *(Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich*, str. 177) slažu, no prvi tvrdi, da je B. umro na Cipru, a drugi u Tripolisu. Pucić se slaže s Ljubićem, no navodi Halep kao sjedište konzulata. Drugi životopisci spominju 1825. kao godinu smrti.

PONIŽENJA LJEPOTE

I da suhim zlatom riječi moje plate
i da svako slovo teži tas na vagi,
pošto su za tebe bez ljubavi dragi,
pjesnik stišće zube: ne ću da me shvate.

O ljepoto, ljudi proklinju ti ime,
jer si samo obris koji putem biva,
jer si prizrak zračni visoko nad svime,
koji daje među što se zatim skriva.

Groznice u krvi požare mi pale.
No, ako to nisu sni bolesti vrući,
društvu ispadaju kao male šale,
a društvo mi ne da pragu momu, kući.

Je li tebi zadnje robovanje ide?
Kao da si sova duboka u noći?
Oni društvo duše sasvim krivo vide,
sastaje se društvo duša u samoći.

Ja sam k njima došo, no ne oni k meni.
Ni ljubavi naše nisu uzajamne.
Dok na vrhu mome zora se rumeni,
njihove su crne gore jošte tamne.

Rjeđe patnje gube zbiljsko srce mase.
Suza sa mjeseca kao biser runi.
Pijmo jedno vino, no plačimo za se.
Suza mi je biser u patničkoj kruni.

Jedini ja poznam zadnju muku pakla.
Muka je tolika da već glasa nema.
No iz vatre vući otopine stakla
beskoristan ures za srca je nijema.

Za nama se sporo vuče mučno vrijeme.
A opet ga riječju ne možemo stići.
Kad smo njegov kićen šljem i ljupko sljeme,
i kada se pred njim uputismo ići.

Ugovor je s društvom dužno poštovanje,
utezi i mjere za glave što sude.
Ali o mom trudu ne postoji znanje,
niti ima mjeru što će tek da bude.

Na otoku divljem nakazit ću lice
(stid bilježi vrijenja pohote u duhu)
da ga ne poznaju zvijeri niti ptice
kad sa stabla budem nadao se kruhu.

Bezimene oči u ruj lica pilje
radoznalom pažnjom, i ta nema kraja:
odbaciše griješni stanovnici špilje
požudu za žene prošlog naraštaja.

Ljepota je miris, od kog boli glava,
vrela duga oko žigice u noći,
opojnosti pića, od kojeg se spava;
već se razlikuju ljepote i slava.

A do pravde vodi sunovraćen riečnik
i do čiste biti izbrušena prizma.
Ljepota je vrlo ozloglašen liečnik
i stvaranje svijeta usred kataklizma.

Nisu prave misli na dohvatu ruke.
Mrki psi stražari spavaju na pragu.
Istin izraz spaja tražilačke muke.
Ne smije div da upotrijebi snagu.

Pao je Danijel usred lavljih šapa.
Pjan od vina pjesnik pravi se da drijema.
On uz divlje svirke tihe oči sklapa
i u mulju dima novu suzu sprema —

osuđena ljubav ne zna anatema.

BOGOSLUŽJA RUKU

Ruke nevidljive što upravljaju pokret čina
ruke su blagoslova što dijele koristi mise;
ima ruku osuđenih i sapetih usred tmina,
što u mrtvim rukavima još kako tragički vise.

Slavne su ruke navijestile ljudstvu sav spas i zdravlje,
druge su rekle: opraštam; i: ljubim i krive.
Neke su ruke postale vijenac za svokoliko slavlje,
a drugim dugujemo što ljudi čak i danas žive.

Ruke uzornih svetaca dijele u mnoštvu flujide,
druge se ruke na uresu grobnica klešu.
Ruke se glazbenika visoko nad muzikom vide,
po taktu ruku vještaka iskusne svjetine plešu.

Ima ruku i ruku kao što dana i dana.
Ima osvitnih ruku s izvornim šikanjem vrela,
ima vidarskih ruku što liječe od bola i rana,
ima vidovitih ruku što polažu melem na čela.

Ima ruku mrtvaca što mrazom spinju ramena,
ima ruku u snima što vode u prozirnost sanja,
ima ruku što pute kao putokaz u vremena,
ruku što razvijaju ko polet tetive granja.

Mene, Thekel, Ufarsi! Ima ruku crnih što zlo kobe
i pišu slova propasti na oglasnome zidu;
gore no da je Kasandra uzvinula ruke obe.
Ima ruku proročkih što kažu da zbivanja idu.

Ali od svih je ruku još najstrašnija ruka
nabrekla i crvena ko da je vinograd brala —
što javlja da je propao i pirinač i muka,
ruka sudbine, što nam je iskonski pokret dala.

I naše šake i mišice ma koliko da su jake
nikuda nikuda s vezanim prometom snage;
prsti nas milosrđa rješavaju nesreće svake,
no okrutne šape udesa drže nas sitne i nage.

SELIDBE

Koliko mogu boljeti selidbe? Ne govori Duši!
Niko ne zna što je u kojoj jazbini propalo.
Niko ne zna što se sa selidbom u prah ruši
i u starom duplju ne bilježi stopalo.

Nomadu se čini da je živio po vlaku, po hotelima:
Nikad u domu, nikad s adresom, ni u svojoj kući.
Nomadu se čini da će, skitnica po gradu i po selima,
žig ropstva i lanac beskućništva vući.

Selidba para sve što u opstanku kuša da traje.
Od starog groba čovjek putuje novom grobu,
a na ploči ni prezime zlatno ne sjaje,
stiska selidbe krši namještaj i robu.

Jadnika koji se seli tjeraju Erinije.
Vitla ga hud vjetar kobi kao vječitog Žida.
On je bez iskre u ognjištu, bez stoca, bez sinije,
i koru lika s njega nemila ruka skida.

»Tri selidbe više unište nego požar ijedan«.
Unište uspomene, unište zapisnike.
Putnik je po broju selidaba vrijedan i bijedan:
Bećar bez isprava, pisma, bez obiteljske slike.

Možda je tako titane gonila nemeza svijetom.
I primao je titan basnu hajke i bijeg kao da glumi.
I nadao se: pokriti ću se rosom, listom i cvijetom,
I odložiti ću zazor društva ljudi u šumi.

I progovoriti ću tog blagdana s božanskim muzagetom.

TIN UJEVIĆ

VJEKOSLAV KALEB, ZAGREB

USPUT

Kad se sunce nagnulo zapadu, pred krčmu Lukice dotandrču veselo dvoja kola puna seljana u svetačnom odijelu.

Toga dana je krčma bila u novoj kući od klesana kamena, s novim zelenim vratima i prozorima, crvenim krovom, — nove kape, čiste bijele košulje, crni haljci, modre gaće, zeleno drveće i tratina, žuta, suncem jako obasjana cesta i predvraće, šareno kao uskrsna dopisnica.

Sve je pokazalo svoju ljepšu stranu, kao za blagdan.

Osam ili devet ljudi, koji su se dovezli kolima, nisu samo veseli, nego su i nekako puni obzira jedan prema drugome. Veselje im je svečano, tiho: kao da je skrojeno za ovaj bistri prostor oko kuće. Tu je baršunasta travna poljanica s mladim bagrenovima u cvijetu, a goleme koštele, guste tamne krošnje, uozbiljile se kao stražari.

Tišina je: popodnevne zrake sunca po drveću i zidovima, topao i tečan uzduh, širok slobodan obzor.

Krčmar Lukica izbočio na vratima trbuh s velikim zlatnim lancem, usukao brk prema nosu, zarumenio se, i u očima mu svijetli uspregnuta radost, pa ih dočekuje uzdržljivo, tonom neodređenim:

— Ooo... evo ih, evo! Jeste li što žedni?

— Uh, kao spužve.

— Ha ha ha... — Lukica pokušava da se prijateljski smije.

— Stanka, Stanka! Otari stol... Pa onda, je li bilo pazara u gradu?

— Pomalo, pomalo...

Ulazili su svi u krčmu i sjedali na klupe za dugi stol.

— Slušaj, kume Šime — govorio je Lukica potiho mladome čovjeku, plava dobroćudna lica — dobre ste volje?

— Jesmo, brate... A što ćeš... Kao putnici na putu...

— Ajde, neka... — Lukica se zadovolji i: razumijemo se!

Pružaju krupne ruke, ukočene, tvrde i iskrivljene od rada, nabiru čela tobože zamišljeno, pokušavaju reći štogod duhovito i iza svake rečenice ispod oka love znakove uspjeha.

— Odmah sam ja rekao, da on ne će zdravo do kuće doći!

— Govorio sam ja njemu, da prospava prije malo onde pod koštelom u Bilicama.

— Ja sam mu rekao, da uzme Juricu, da mu goni konje...

— Ja, a ja...

— Što je »ti« prema »ja«?!... Ništa, je li tako!? — povikne promuklim glasom, nenadano i sam za se, Grgo; digne čašu: »U zdravlje!« pa je ispije na dušak; zatim s gorkim izrazom na mršavom, sušičavom licu, stane gledati kroz vrata van u svijetlo predvraće.

Marko, ovisok, crne dlake, mlad čovjek, kojega su se svi zbog nečega pazili, dugim krupnim rukama je prateći govor pretjerano zamahivao, pružao ih iz rukava sve preko stola, a duga crna kosa mu se rasipala i on je svaki čas podizao, mahao glavom, da je sredi; velika mu usta sa snažnim zubalom i čeljustima gibala su se pretjerano. One, koji su došli s plavim čovjekom, Šimom, nije gledao, nego se obraćao uvijek svojoj družini, ali govor je očito bio i za one druge.

Stanka, žena Lukice, krupna, kao da je napuhana, crnomanjasta, s velikim tužnim očima, stavljala je polako čaše i vino na stol i stidljivo odgovarala na pozdrave.

Svaki je gost po nešto rekao, da pokaže svoju pažnju prema domaćici:

— Ah, ožednio sam na suncu...

— Prašina me pali po grlu...

— Uzvrtio sam se po gradu, pa na kraju ne znam, ni zašto sam išao...

— Gdje se moja ruka javi, tu nema zastoja! — stiskao je šaku Marko, onaj crne kose i očiju, i okretao je na stolu, kao da je pokazuje. — Da nije mene bilo...

— Kola su bila sašla... samo što se nisu otkotrljala dolje u ponorinu.

— Što je to, što? — pita Stanka.

— Na putu su se konji Kljaje uplašili auta, pa skrenuli, i kola se omakla ondje pod Trtrom, nad Mrndžinom dragom, ponorinom, niza stranu.

— Ajde, molim te!...

Jakov Čavka se naslonio na ogradu. Svoju čašu je stavio na prag prozorčića, na dohvat ruke, pa potiho pripovijeda Stanki:

— Našli smo se tu mi i Marko, pa smo priskočili u pomoć... Osobito Šime i Marko... A znaš, da su im kuće u svađi ima pet godina, još radi one staze preko ograde u Bilušu, kad je Šimin otac Markova oca zahvatio malo kosirom po vratu...

— Znam, znam... pa se pomirili, kažeš — prisloni Stanka kažiprst lijeve ruke na lice i znatiželjno zasvijetli očima.

— Opio se Kljajo kao tuka. Ništa nego trepće očima i roni k zemlji. Valjalo je pomoći. Šime i Marko, i mi svi ostali, spasili

najprije konje, pa onda kola. Trebalo je i progovoriti... drž tamo, daj ovo, daj ono... Oni dvojica se najvaljanije zauzeli, nekako čudnovato zaposlili... A poslije kaže Šime: Mogli bi se sad napiti zajedno u Lukice, i tako...

— Molim te bogom... — govori Stanka zamišljeno i zagleda se u Marka. On je širokim kretnjama točio vino, koje je Lukica donio i bez narudžbe, za prijateljstvo, iako ne besplatno.

Njihove su kuće, Markova, Šimina i ostalih, pod brdom na kraju visoravni, između nekoliko bajama i koštela, koje se izdaleka vide kao oaza na pustinji. Dvije teške prizemne kamene kuće, velikoga krova od crijepa, s velikim vratima, a sitnim prozorima, uvijek zatvorenih kapaka, ističu se između nekoliko manjih, pločom pokrivenih. Oko kuća sad naveče vrve ovce, koje su se cijeli dan verale po kršu za bodljikavom travom. Dva tri magarca su se razveselila nakon završnog obroka (njihov tek nije teško zadovoljiti), pa se šale po gumnu. Ljudi sjede u predvraću i iščekuju vijesti o današnjim događajima, da čuju štogod, čim će se uljuljati u san. Tu pod brdom žive oni ponosno, i ne zaboravljaju vidjeti jedni druge.

Marko i Šime će kao vojvode dovesti družinu i, malo nakresani, uputit će se od kola kućama ne gledajući nikoga, da se vidi, kako su oni zaposleni važnim mislima.

Kroz vrata krčme mogu se razabrati u njihovu zaseoku i koši na gumnu; a krivudavim putem između zidova ograda lagano se ziblju Kljajina kola kao na valovima.

— Da je kolo sašlo samo prst niže, valjalo bi njega i konja kupiti u vreću — govorio Marko.

Bilo bi se pomiješalo drvo i gvožđe i meso... — dodavao je Šime, očito nastojeći, da s Markom dođe što više u dodir.

— U zdravlje — digne čašu prema Markovu drugu i malo nagne prema Marku, a ne pogleda ga.

I Marko digne čašu, pa nazdravi svima zajedno, i on gledajući u svojega druga.

— Kad sunce zađe za Trtar, onda je doba putu, a sad je doba razgovoru...

— Večer nije pametna... — promrmlja Stanka.

Lukica je zasukao rukave od košulje na rukave od guće, pa se podbočio. Prstenjak s prstenom je malo istaknuo na kuku. Stoji on tako nad gostima brižno, i gleda jednoga za drugim. Svi dobrostajnici u selu njemu su kumovi i prijatelji, i on ih prima u svoju krčmu prijateljski. A na koncu veselja plate, jer — posao je posao.

— E, Bože moj, što je čovjek prema pijevcu...

Lukica nije rječit, teško može uputiti poduži govor, ali stoji na nogama kraj prijateljâ i pokušava prihvatiti s njima, samo ne zna, što bi rekao, pa gleda živahno: ja evo želim razgovor, evo progovaram sad — na, evo sam ovdje...

Često se uhvati koje sitnice i rasteže na dugo:

— Idem ja ovako putem, idem... Pošao bio u grad... kad priđe k meni Jure Jakovljev: Hoćeš li, kaže, uzeti, imam bačvu crnoga... Dobro, kažem ja, doći ću odmah popodne, da vidim. Kad, kušam ja... vidim odmah, što je... ha ha ha — vino kao cipar. Po što, pitam. Po tri, kaže. Toči! Ha ha ha... Gledaj... — podigne on, sav razdragan, čašu prema svjetlosti.

— Dobro, dobro vino — svi potvrđuju.

— Ah, vino!

— Živio!

— Nema ti kod mene nego: Daj! Ha ha ha — Lukica se smije pretjerano za te razloge, pa ostali pristaju na silu. — Ajde, Marko — udara o Markovu čašu. — Ajde, Šime — kuca i o njegovu; namigne jednomu i drugome. Spaja ih.

Oni obojica ispiju.

Lukica uzjaše na klupu, pa hoće i da ih u razgovoru združi. Podigne čelo kao pogođen nepravdom, ili možda ogorčen zbog gluposti svijeta:

— A što ćeš... — puhne, zijevne široko i zagleda se kroz vrata van. U okviru vrata blještilo je žuto svijetlo sunca s tla i sa ceste, a u njemu je ugodno treptilo zelenilo lišća i bagrenova. Izvana dotrči k njemu pas, žut kao zemlja.

— Jesi li vidio mojega psa? Ah, lovac veliki...

— Vidi mu se po ušima...

— Popipaj mu košćicu na zatiljku...

— Aha, pravi lovac.

— He he he, a ti, kume Šime, ideš li ti što u lov?

— Ah, malo.

— A ti, kume Marko, baviš li se što?

— Jest, on se bavi malo drukčijim lovom, ha ha ha... — Kum Ante Štagalj se nasmije pretjerano laskavo.

Marko se namrgodi, i zamisli.

On se rado osvrtao za ženama i s namještenim posmijehom, dvosmislenim, dopuštao, da mu reknu: »Eh, zgodna je, a!« I to je bilo sve: ostalo je na očima i jeziku. A žena mu je uvijek zamišljena i lice joj je malo kao uvelo i žutkasto.

Šime je čovjek snažnih ruku, krupnih prstiju, tromih kretnja, lica dugoljasta. Sitnim, mirnim, zelenkastim očima gleda ravnodušno, a jak mu nos, s krupnim uzdignutim vrhom, šaljivo govori sam za se. On nije nikada govorio o ženama, ali se moglo opaziti, da je u pogledima između njega i njih nekakav sporazum.

— A što ćeš, je li, čovjek se mora malo proći... Ne možeš uvijek raditi. — Lukica spusti glavu i počne zamišljeno pisati prstom po stolu, jer ona dvojica nisu prihvatila razgovor.

Lukica najednom digne glavu, sjetivši se zanimljivijeg predmeta:

— Neki dan sam se nasmijao... Tu malo niže, na cesti, potukao se Tomo Glavar s onom Janjom Josinom i kćeri im Milkom. Kad čujem ti ja viku, bilo je to juče popodne oko tri sata... slušam, viču, kao da ih tko kolje... Izišao ja na cestu, kad eto tu malo niže, kod one divlje kruške, ondje nasred ograde... vrag bi ih znao, kako su se sve troje našli nasred ograde... pa ti se čupaju, moj dragi, čupaju... ah, što ćeš da ti rečem. Janja mu pljuje u lice, a on nju onda za kose... ona ozdo nogama... kći joj dohvati kamen, pa gruhne njega u leđa, a on onda navali na nju... počne se ona braniti nogama kao mazga... on je uhvati za nogu; drži joj nogu, a šakama je dohvata po glavi... i još se brani od matere... eto ti ih đavle... kakva je to ljubav!... Ah, bilo je divota gledati... Rastrgao im odjeću, raščupao kose... ah, ha ha ha ha...

— Ah! — mahne Marko rukom nervozno i ispije na dušak čašu.

— Propast od čeljadi — reče Šime nekim glasom punim iskustva, i kao nekog kajanja, i malo pomakne čašu i pogleda je.

— Da što je — zaključi Lukica i opet stane puhati tobože od dosade, a ono smišlja, što bi rekao, kad razgovor ovako zapinje.

I drugi svi se razgovaraju napose.

U krčmi se pomalo razvio onaj žamor, u kojem se ne razabire govornik, kao da mu je samo prostorija uzrok, kao da je dio onog dima i polutame, a ljudi u njemu samo zaranjaju glavama kao noj u pijesak.

Stanka se naslonila debelom stranom na sto. Zasukala i ona rukave, gladi gole ruke, prekrižene na prsima, jednu drugom, i razgovara s Jakovom Čavkom, imajući u obziru Marka i Šimu.

Jer, oni dvojica su u sredini krčme i izranjaju iz one buke kao svjetiljke; razgovor i nehotice, nesvijesno, upravljaju prema njima.

Marko je upro oči u Šimu i, kao da se misli, reče:

— A što je propast? A što nije propast?... Ti živiš kao neki papa: samo namudrivaš...

— Ja, brate, hoću da sudim pošteno.

— Ti ćeš suditi? Komu ćeš suditi? Tko te je izabrao za suca? — Marko je govorio prigušeno, i kao da govori sam sebi, gledao kroz Šimu daleko.

— Ja, brate moj, samo tako govorim, pomirljivo, na neki način.

— ...! Ha ha ha ha... — Marko se smijao samo iz grla, veselje mu se nije odrazilo na licu.

Šime je bio uzbuđen; treptao je očima, mrdao usnama, kao da će zaplakati.

— Hajde, ne treba se svađati — posreduje Lukica. — Razgovarajmo se polako, bez šila... Tako eto, prijateljski.

— Vidiš, ja... — Marko ustane tobože da protegne noge, a lice mu je blijedo, samo mu oči utopljene u tamne kolobare i rumene usne gore u blijedom licu. Počne hvatati rukama maha u govoru; obrve su mu podignute visoko, kao da gleda začuđeno.

— Ne mislim ja recimo kazati, da si ti neka snaga, neka moć, ni mudrost...

I Šime se digne, da mu bude bliži, da mu lakše protumači, kako tu nema razloga sukobu.

Lukica stavi ruke u džepove, pa miroljubivo i jako pametno stane nasuprot njima.

Drugi nitko nije primijetio, da je razgovor među ovom dvojicom napet. Oni su samo ulovili uhom, da su se Marko i Šime počeli razgovarati, i to im je bio razlog, da dalje sasvim mirno piju i zabave se, kako su započeli, temeljitim razgovorom, kad je ona stvar tako dobro upućena. Buka poraste. Oba stola su zaposlena, a razgovor je glasan.

— Sutra ću morati poći polijevati onaj vinograd pod Čelom... Da vidiš, koje mladice... ah, svaka nosi pet grozdova...

Šime htjede u potpunom miru zapodjeti prijateljski dodir. Gleda mirno, i kao malo odsutno, zamišljeno.

Marko je tvrdo zanesen nekom svojom misli. Gledao je Šimine čvrste ruke s dugim, dlakavim prstima. On je po rukama prosuđivao mušku snagu. Gledao je ruke, kojima je Šime pratio lagani govor.

— Divota ga je pogledati ondje na obronku, kao kakva slika... Mlade loze kao mladice djevojke...

Stanka se zagledala u dvojicu novih prijatelja sumnjičavo i zamišljeno govorila Jakovu Čavki, kao da misli sama za se:

— A Šime je s Markovom današnjom ženom bio počeo ljubav još skoro u djetinjstvu, pa je ostavio.

— Eh, dakako... jest, jest... — potvrđivao je on, ali se radije bavio čašom negoli slušao Stanku, svaki čas pijucnuo i kunjao kao kokoš.

A Marko je neprestano gledao, pogledom pratio Šimine ruke i govorio mrko, ne obzirući se na Šimine riječi:

— Ono je mogao svak lako ispraviti sam... Mi se pojunačili. ... Što je trebalo podizati onoliku viku... Ja bih mu bio sam pomogao.

— Eh, nije to bilo lako, pusti stati. — Šime prosuđuje umno. — Valjalo je tu imati opreza.

— Ah, što ti znaš... opreza, opreza! — Marko je gledao krvavo. — Znam ja tvoj oprez... Ti si majstor za oprez... Ali opet, da nije bilo mene...

— Da nije bilo Šime, ne bi, bolan, mogli izaći... hajde, nemoj sad tako! — umiješa se miroljubivo i šaljivo Ante Kovačević.

— Što si ti! Što si ti! — Marko nenadano donese prste pod nos Šimi. — Ti si ništica!

— A što si ti? — I on se uspijevči.

— Evo što!...

Marko je digao ruku, da će Šimi prilijepiti zaušnicu.

Lukica se brzo uvuče među njih.

Priskoče i drugi.

Svi se skupe u krug na sredini krčme.

— Vidiš, a nije pijan — reče Stanka.

— Ah, kako pijan...

— Hajde, hajde, bolan — mirio je Lukica — hajde, tek ste se pomirili... hajde...

— Ne!... Ne!... Ne!... — uzvikivao je netko kratko i sumnjiva glasa, kao da njim, naprotiv, potiče na borbu.

— Ja ću!... — Marko digne šaku i trgne se prema Šimi.

Opet ga obuhvate.

Lukica stane između njih, propne se uz prsa Marku, pa ga kumi prijateljskim glasom, a brzajući, da mu ne izmakne čas:

— Kume, slušaj, kume... Nemoj radi mene, nemoj radi mene. Jesmo li prijatelji? Jesmo li kao braća! Hajde, hajde, pomirite se, Bela mu i Bala... ispeći ću prasca prekosutra, u nedjelju... Radi mene, radi mene... — isticao je on »mene« značajno. — Onakve dvije kuće u selu, pa da ne budu prijateljske...

— Tako je, tako je... — odobravali su neki.

— Ali ja, ja... hm... — Marko je sad gledao Šimu mlohava nekako lica, kao umorna; usne je malo otvorio, i zibao se, prepustivši se podupiranju onih, što su se natisli oko njega.

— Daj ruku amo, Bela ti i Bala, daj ruku... — Lukica se smijao grčevito, klicao od plašljive radosti. — Daj ruku... — Uzeo je Markovu i Šiminu ruku, pa ih sastavio.

Marko je kao u snu dopustio, da učini, što hoće.

— Eto, eto! — klicao je Lukica. — Eto! Prijatelji ka i bili...

— Hajde, hajde... — mrmljao je Šime snalazeći se.

— Što je treba tute mudrovati — reče Stanka.

— Hajde, hajde... — promrmlja i Marko, kao da je nešto malo zbunjen.

— Hajde, brate, nisam te želio uvrijediti. Ja sam tako rekao, na prijateljsku.

— Hajde, hajde, sjednite. Evo ja litru dajem za pomirenje... Daj, Stanka, litru, ljubim ti zemlju...

Stanka zabrinuto nabere čelo: Lukica se baca u štetu.

— Šta s' poludija — otegne ona pod glas.

— Pokriti će on to brzo... Navratit će ova dva gazde po sela unutra, samo nek se pomire — prosudi Čavka.

Stanka se mučke odvuče u prostor ograđen drvenim letvama kao velika krletka, i odatle donese vino. Ali u duljku staklenke nedostajalo je do prave mjere barem dva prsta. Bila je škrta do zla vraga, jer nije imala djece, ni nikoga osim muža.

Uto uđe u krčmu i pođe odmah k Stanki kuma Mara Burina. Ona je koščata, zgrbljena žena, žuta tamna lica, kao da je nečista, crnih, tamnim kolobarima obrubljenih očiju, a usta velikih, s uskim usnama, koje ima običaj skupljati kao kokošji šupak. Na licu joj je izraz samozadovoljan, jer nikada ne pušta s uma, da ima sina oružnika. Došla je s puta umorna, s torbom na leđima, u novom suknenom ruhu. Muž joj »Pivac« uđe za njom — bio je zaostao malo vani za zidom — crven kao rak, nizak čovjek, žuta, kao slama, brka; tankim zvečećim glasom odmah s vrata se uzviče i počne se rukovati sa svima u krčmi.

— O, kume, živio, kume... A, tako, tako... — reče Šimi i Marku. — Tako, tako...

— Onda su se pomirili!... Vidiš, vraže... — snebivala se Mara tihim debelim glasom. Neprestano je govorila, kao da je navijena, a crnim očima gleda mimo čašu, koju joj je Stanka natočila; čašu ona, tobože, ne smatra glavnom stvari.

— Šime kupuje u Jose Tuke onaj komad zemlje pod Stranom. Pretekao je Marka... — zatim povjerljivo spusti glas: — Oni su

se, Markovi, u kući puno grizli, što ih je pretekao... puno grizli. Nudili su oni Josi više, ali on je obećao i primio kaparu, pa ne će da se popišmani... A je ga, brate, komad zemlje, je... — skupila Mara usta i zazibala glavom.

— A Šime je sam. Ima samo onu malu... od dvije godine... Ali čovjek je miran... Malo prije su se opet bili počeli svađati...

— Ajde?!...

— Daa... Marko je digao ruku na njega...

— Molim te bogom... A eno vidiš, sad se razgovaraju.

Obje žene se za čas zablenu u muškarce, koji su o nečemu opširno raspravljati, vitlali rukama, nadvikivali se, neki jako zadovoljni sami sobom.

A Marko je mahao prstima pred nosom Šimi:

— Ja sam lani kupio konja u Matića u Kninu. Kaže, daj tri hiljade, a ja, mašio se u njedra: na... iz ruke u ruku... Lako je s čovjekom imati posla. Čovjek je čovjek... dakako, čovjek je čovjek... — od časa do časa je teško spuštao ruku na Šimino rame, udarajući jako, da se je Šime ugibao. I nekako sumnjivo je vrtio šakama oko Šimina grla.

Kum Lukica je neprestano posredovao, okretao na šalu, želeći ih smekšati:

— Kud ćeš bolja dva čovjeka nego ste vi, he he he, je li tako! En ti Bala i Bela... u zdravlje!...

— Ali, kad meni tko kaže tako i tako... — Marko rastvori oči. — Kad meni tko... — pruži ruku prema Šiminu grlu.

— Ala, kume, ala... napi se! — upada Lukica.

Marko, kao da nije ništa ni učinio, brzo dohvata čašu, pa se počne sa svima kucati.

— Na zdravlje, braćo i družino stara! — Vikao je.

Zatim je požudno ispijao. Vino je čudnovato brzo nestajalo u njegovu grlu, kao zrak, tako da je neugodno bilo osjetiti, da bez dodira okusa propada ravno u utrobu.

Najednom se promijeni sav. Nasloni ruku na Šimino rame i počne ljubezno govoriti:

— Moj dragi prijatelju, nisam ja slab čovjek... nisam slab... ja bih za prijatelja dao krvi ispod vrata... Je li tako? — obrati se svojim drugovima.

— Tako je, tako je — potvrdi njih nekoliko i dignu čaše.

— Ja sam i neki dan iznio buraču rakije u predvraće. Ne želim ja prkosa... — glas mu je oslabio i licem mu prođe tužna sjena. Zatim nastavi tiše: — Ja znam, da sam u Kure platio ja deset dinara... Ja sam platio, a ne ti.

I Šime reče isto tako tiho:

— Platio sam i ja...

Pa najedamput Marko počne opet vikati, dugo govoriti i mahati rukama do stropa:

— Sunce sjaje, a trava je zelena... nek baza noga po kamenju... Ja... možemo reći, želim sve u poštenju svršiti, sve u poštenju. — Zastane, upre oči u Šimu, pa naglo uzvikne: — A ti ne!

— Ajde, ajde, kume... ajde... — mirili su ga i zadržavali mu ruke.

On je naglo popuštao i nastavljao mirno razgovor.

Šime je stajao pred njim. Nosovi su im se gotovo doticali. Nagusto oko njih su i drugi stajali, kao da nešto očekuju, neki s rukama u džepovima. Natisli se drugovi i veoma pažljivo slušali, što tko od ove dvojice govori. Na licima im se vidjelo, da nemaju ni na kraj pameti želju, da prosuđuju njihove razloge, nego da ih prime gazdinske onakve, kakvi jesu, samo da odobri svaki prema svojoj strani: — Da, da, pošteno, pošteno!... — A Lukica je i dalje svaki čas upadao sa smijehom i poticao na mir.

— Platio sam brate, i ja — ponavljao je Šime uvijek istu stvar, nastojeći zaobići ono skriveno, ono što bi trebalo izreći i razjasniti. — Ja sam stavio evo ovako na stol...

— To je ljudski, to je ljudski, e he he he he he... — drečio je kao trstika »Pivac« u razgovoru s nekim tamo za stolom. On nije mogao trpjeti, da drugi osim njega ima riječ, pa je našao druga za razgovor i s njim se zabavio.

— Kad ja vidim, da me se baš hoće ugnati u smrad... ja... umh! — Marko pucne s prstima pod Šiminim grlom i pogleda u zanosu — Ja...

Pogledaju ga svi mirno, ali jako pažljivo, s mnogo zanimanja, bez svoje osobne brige.

— Slušajte!... Slušaj, kume Marko, i ti, kume Šime! Slušajte, braćo! Evo, ja ću bacati deseticu, pa ako izađe »marko«, neka Marko plati nanovo dvije litre, a ako »gospe«, neka plati Šime, a staro se ne spominje, he he he... — Lukica se smijao radosno, sve mu se rumenilo lice i žarile oči od zadovoljstva nad ovom dosjetkom, i od ponosa nad svojom pameti.

— Hajdee... ha! — oduševili su se svi.

— Kume Marko, en ti... — Lukica je kliktao od veselja.

— Hajdemo... — dopusti Šime.

Marko ne odgovori, samo izraz mu je na osobito krut, mrk, način popustljiv.

— Evo... Tamo se maknite... Hajde. — Lukica širi ruke i gura ih sve, da se odmaknu. Raskoračio se, kao da ima učiniti veoma značajnu stvar: — Evo je — zapišti pobjedonosno. — Evo ... Evo... — uozbilji se zatim kao kakav čarobnjak, zamahne dva tri puta rukom, i cijelim tijelom zaziblje naprijed, kao da se klanja, onda: — Hop! — baci u vis do stropa deseticu, (sve oči i glave je poprate gore, pa dolje), koja zatim zvekne o tlo.

Svi se prignu znatiželjno.

— Gospe! — upre prstom jedan u deseticu na tlu.

— Eeee... — vikao je Lukica. — Ha ha ha... — smijao se kao lud. — Ala, Stanka, nosi dvolitru... ha ha ha... — razgalio se, tamno lice mu zalilo se krvlju.

Svi ožive.

Šime je bio zadovoljan. I on se uspravi, kao da čini junaštvo; zadovoljstvo mu se odrazi na licu.

— Ala, kume Marko, napijmo se za prijateljstvo...

Svi posjedaju sasvim mirno za stol i opet počnu razgovor, i kucali su se mirno, kao da nije ništa ni bilo. Samo Lukica je htio potanko pripovijedati, kako je smislio da baca novac, pa kako je bacao i što je očekivao: — ... Bacim ja... mislim: izvrnula mi se malo u ruci na ovu stranu, zapasti će kuma Marka... ha ha ha, kad ono... ha ha ha... — Ali drugi su se smirili nad čašama, i vidjelo se, da se spremaju na odlazak.

Marko i Šime su ravnodušno razgovarali, kao da su stari prijatelji, i oni se sada smiješali u zajednički žamor, i ne strše više.

Crvenkasta svjetlost sunca sa zapada ušla je neopazice kroz otvoren prozor u krčmu i lagano se gasila na zidu i zeleno obojenim rešetkama ogratka, krletke, u kojoj su predmeti za prodaju. Veče kao da se najprije uvlačila u kutove i pod stolove. A nakon zalaska sunca najedamput se po krčmi raširi neko hladno svijetlo, koje se sve više prigušuje i izjednačuje s onim oblakom duhanskog dima, koji se vije nad glavama i stapa s mrmorom.

— Ee, valja odlaziti — reče netko.

Svi se slože, pa počnu ustajati.

Sunce je upravo zašlo za sedlo gore. Iz zaselaka se teško razlijevao večernji dim, a od brda sa zapada, iz tamne mu sjene, kao da se rađao mrak. I tišina se sve produbljivala i pritiskivala obzirom.

Oni su mirno, osjećajući potrebu sna, prilazili kolima i zaboravljali jedan na drugoga, usamljivali se.

Marko pristupi Šimi, koji je uprezao konje, i baš im stajao pred glavama.

Nešto je malo maknuo rukom.

Šime lagano jekne i onako, kako je stajao pružen, padne kao drvo na leđa i lupne glavom o ledinu.

Svi se ukoče na mjestu.

Mučali su i gledali, kao da ne vjeruju svojim očima.

Šime je ležao na zemlji onako pružen i gledao širom otvorenim očima, i usta je malo otvorio, a na licu mu mekan izraz, kao da se stidi.

Marko je s dva prsta držao za držak tanak krvav nož i otišao k svojim kolima; prisjeti se: zamahne nožem u velikom luku, oprezno, da se ne pokaplje krvlju, i hitne ga preko zida u ogradu. Zatim sasvim sam sa sobom, ne gledajući nikoga, sjedne na kočijaško mjesto (drugovi mu požure straga u kola) i potjera na cestu, pa kući.

— Podno rebara ga je ubo — javi šaptom Lukica. — Brzo biljce u kola...

PETAR GRGEC, ZAGREB

LEGENDA O UMORSTVU I KLETVI KRALJA ZVONIMIRA

1.

Kao kakvu svetinju čuvamo Baščansku ploču. Draga su to pismena, sveta pismena. Najstariji je to sačuvani spomenik hrvatske glagoljice, s imenom kralja Zvonimira. I premda ne možemo odgonetnuti do kraja svih znakova na ploči, još manje možemo predočiti sebi u potpunoj slici vrijeme i osobe, o kojima ona govori, ipak nas njezine riječi začaravaju kao najljepša pjesma iz starine. Kada čitamo imena Zvonimira, Desile, Prvanega, Držihe i Dobrovita, čini nam se, da se pred nama javlja milijunska povorka drevnih hrvatskih kraljeva, župana, opata, vojnika. I mi se pridružujemo toj povorci, osjećajući izvan prostorne ograničenosti i vremenskih zasjeda, da smo u zaštiti tih junaka veliki, jaki, sigurni.

Sličan doživljaj imademo i onda, kada uzimamo u ruke Ljetopis popa Dukljanina ili, kako možemo točnije reći, Hrvatsku kroniku, pa otvaramo ono mjesto, gdje se pripovijeda o sreći hrvatskoga naroda u doba pravednoga kralja Zvonimira. To je stilski najbolja proza najstarije hrvatske književnosti, ritmički ustalasana, kazivana u pero kucajima krvi i drhtajima duše, puna očaja, koji je nastao od čežnje za obnovu hrvatske države.

Neke odlomke možemo razriješiti u ovakve slobodne stihove:

»Iza dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja,
jere biše puna i urešena svakoga dobra,
i gradovi puni srebra i zlata.
I ne bojaše se ubogi, da ga izji bogati,
i nejaki, da mu vazme jaki,
ni sluga, da mu učini nepravo gospodin,
jere kralj svih branjaše,
zašto ni sam prezpravdeno ne posidaše,
tako ni inim ne dadiše.
I tako veliko bogactvo biše,
tako u Zagorje kako u Primorje,
za pravednoga kralja Zvonimira.
I biše puna zemlja svakoga blaga,
i biše veće vridna ureha na ženah,
i na mladih ljudih i na konjih,
ner inada sve imanje.

I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom raskošom,
ni se nikogar bojaše,
ni jim nitkore mogaše nauditi...«

Vidimo odmah, gdje je pisac učio stil i stilistiku. Odaje to kompozicijski paralelizam i često upotrebljavanje sastavnoga veznika *i*. Piščevi su uzori pjesnici psalama, proroci, biblijski povjesničari i pisci svetopisamskih knjiga mudrosti i aforizama.

Pogotovu se taj utjecaj opaža dalje, kada pisac počinje pripovijedati, kako je po njegovu mišljenju pala sreća i slava Zvonimirove države. Poziva se na riječi proroka Jeremije i Ezekijela: »Oci zobaše kiselo grožđe, a sinovom zubi utrnuše«.

Poslije toga čini nam se, kao da smo ušli u svijet našega narodnoga pjesništva. Mnoge hrvatske narodne pjesme počinju se riječima: »Knjigu piše...« Knjigu piše ili Sibinjanin Janko ili ban Zrinović ili ban Jelačić ili Lički Mustaj-beg ili koji drugi hrvatski narodni junak.

U Hrvatskoj kronici pišu knjige rimski cesar i Papa. Poput narodnoga pjevača i pisac Hrvatske kronike znade točno, kako su te knjige glasile. Cesar rimski i Papa javljaju kralju Zvonimiru, da su odlučili osloboditi Spasiteljev grob, pa zato pozivaju svojega brata Zvonimira, neka sazove svoje »vitezove i barune« na sabor i neka s njima stvori zaključak, da se i Hrvati oboružaju i pođu u križarsku vojnu.

Zvonimir se odaziva pozivu rimskoga cesara i Pape. Sakupilo se »mnoštvo veliko«, »i legoše vojske i narediše straže« »v Petih Crikvah u Kosovi«. Ali kada je Zvonimir počeo čitati primljene listove, ne dadoše mu Hrvati ni da dođe do kraja, »nere s bukom i oružjem počeše sići njega i tilo njegovo raniti i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina«.

I tada se dogodilo ono, što je pisac nagovijestio na početku pozivajući se na riječi proroka Jeremije i Ezekijela: dolazi kazna Božja, jer izdišući u ljutim ranama Zvonimir »prokle nevirne Hrvate... Bogom i svetimi njegovimi i sobom i nedostojnom smrtju njegovom, i da bi veće nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili. I tako izranjen ležeće, a Hrvate proklinjujuće izdahnu. I pojde duh njegov po milosti onogaj, ki sve može, s anjeli veseliti (se) u vike vikom«.

2.

Legenda o Zvonimirovoj smrti i kletvi snažno hvata čovjeka za srce. Osobito je potresan početak i svršetak. Kontrast je naslikan najoprečnijim bojama: prvi opis donosi blještavilo zlata,

srebra, bisera i pravednosti, a na svršetku vidimo i čujemo podle ubojice, gdje mrcvare pomazanika Gospodnjega i viču »kako psi ali vuci«. Sablasne boje zločina samo su pojačane posljednjom rečenicom, u kojoj se govori o proslavi Zvonimirove duše u raju.

Nije čudo, što su u doba hrvatske nesreće i potištenosti neki Hrvati gledali u ovom pjesničkom spomeniku ujedno i vjerodostojno povijesno svjedočanstvo. Plastika je tako zorna, i pojedinosti su tako vjerno prikazane, da se čovjeku nameće u prvi mah misao: Nije moguće, da bi pisac sve to crtao s takvom sigurnošću, kad jezgra toga događaja ne bi bila istinita!

Ipak upravo to potanko donošenje sabora i Zvonimirove smrti »v Petih Crikvah« jest jedan od dokaza proti povijesnoj vjerodostojnosti opisa. To je pričanje, a ne dokazivanje. Pričanje, koje ne navodi autoriteta ni izvora za svoje tvrdnje, nego se podaje umjetničkomu nadahnuću. Pred nama se nalazi pjesma, a ne povijest. Tko u povijesti zna previše, taj često ne zna ništa. Povijesni dokumenat, koji bi potjecao iz Zvonimirova vremena, bio bi kratak, škrt, suh, a pisac Hrvatske kronike, koji ne zna navesti ime ni jednoga urotnika, zna čak i to, kako su urotnici vikali, kada su navalili na kralja Zvonimira.

On veli: »I tako počeše upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta, kada reče poglavica: Bolje, da jedan umre, nere tolik puk da pogine!«

Time nam je legenda pokazala, gdje joj je uzor.

Općenito se vjerovalo, da Židovi ne mogu imati svojega vladara, jer na njima leži prokletstvo radi Isusove smrti. I pisac Hrvatske kronike nije mogao sebi drugačije tumačiti nevolje, koje su pratile Hrvate, nego je nauku o pomazaniku Gospodnjem prenio na svoj narod. Njegova moralistička sentencija izričito je očitovana riječima:

»I biše za svoj teg plaćeni oni prokleti i nevirni Hrvati krozi griha, zašto pogubiše svoga dobroga gospodina kralja Zvonimira, kako Žudiji gospodina Isukrsta. I tako prokleti Žudiji inim služe, ne imajući ni oni od svoga jazika gospodina«.

Legenda ide dakle ne samo u epiku, nego i u zbirke moralnih primjera, kakvima su se u obilju služili sredovječni propovjednici ujedinjujući pjesništvo, govorništvo i pouku.

Odvjetak takvih propovjednika, koji su kušali s ćudoredne strane riješiti pripovijedanje Hrvatske kronike o umorstvu i kletvi kralja Zvonimira, bio je također poznati sveti čovjek, pristaša pravaškoga političkoga programa i odgojitelj velikoga broja hrvatskoga svećenstva Matija Stepinac. U svojoj knjizi »O drevnom

događaju nove misli« (Zagreb 1905.), koja je pretiskana iz Katoličkoga lista, prihvaća on legendu iz Hrvatske kronike kao povijesnu istinu pa navodi velik broj »vjerojatnih kazna, što nas tište radi umorstva kralja Zvonimira«. Među takve kazne ubraja on broj umorstava, ubojstava i drugih krvavih zločina u hrvatskom narodu, zatim oskudicu, pijanstvo, bludnost, kletvu, pravdaštvo i parničenje, preveliko seljenje iz domovine i t. d. Stepinac predlaže javnu zadovoljštinu, koju bi hrvatski narod dao pokorom, podizanjem zavjetne crkve i molitvama. Osobito bi svi hrvatski svećenici imali moliti u misama: »Ne reminiscaris, Domine, delicta nostra vel parentum nostrorum neque vindictam sumas de peccatis nostris!«

Dirljiva je skrb, koja je potekla iz nježne savjesti ovoga velikoga hrvatskoga asketa. On je povjerovao Smičiklasu, Tkalčiću, Buliću i osobito Šišiću, koji su legendu Hrvatske kronike držali povijesnom istinom.

Međutim ni autoritet Smičiklasa ni Tkalčića ni Bulića ni Šišića ni Kršnjavoga ni Šufflaya ne mogu povijesnu neistinu učiniti istinom.

Stepinac je tražio, da se izvještaj Hrvatske kronike pobije, jer da ga inače moramo držati povijesnom istinom. Metodički bi to pitanje trebalo postaviti drugačije, jer teret dokazivanja pada na onoga, koji nešto tvrdi. U ovom slučaju pripovijedanje Hrvatske kronike, koja je nastala poprilici 250 godina iza Zvonimirove smrti, trebalo bi da bude utvrđeno drugim dokazima, koji imadu povijesno, a ne legendarno obilježje. Hrvatski su povjesničari tražili takve dokaze, ali ih nijesu našli.

3.

Najtemeljitije je legendu o Zvonimirovoj nasilnoj smrti pretresao dr Ferdo Šišić (u »Vjesniku hrv. arheol. društva« VIII, Zagreb 1905., u svojoj »Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara«, Zagreb 1925., i u »Letopisu popa Dukljanina«, Beograd—Zagreb 1928.). Njegov zaključak glasi, da je jezgra hrvatske predaje o umorstvu kralja Zvonimira u saboru »jamačno potpuno ispravna«. Najozbiljniji razlozi, na koje se on pri tom oslanja, jesu u glavnom ovi: »1. Izvještaj Hrvatske kronike nema nikakvog unutrašnjeg protuslovlja niti stoji u opreci s prilikama Zvonimirova vremena; 2. o silovitoj Zvonimirovoj smrti govori također »kronika hrvatskoga franjevca Ivana Tomašića (iz XVI vijeka), kompilovana od mnoštva starijih podataka, među kojima ima veoma dobrih i pouzdanih, i tako zvana madžarsko-poljska kronika (iz XIII. ili XIV. vijeka)«.

Kad bi prvi razlog imao dokaznu snagu, onda bismo u povijesne istine morali ubrojiti sve one činjenice, koje su pisci legenda, balada, eposa i romana prikazali tako motivirano, da odgovaraju potpuno svojemu povijesnom okolišu i da čitaoci ne nalaze u njima nikakve psihologijske nevjerojatnosti. Doduše, s te strane nije izvještaj o Zvonimirovu umorstvu bez prigovora, jer je opravdano već dr Rački iznio proti njemu, da je anakronizam stavljati Zvonimira u vezu s križarskim vojnama, koje su započele istom poslije njegove smrti. Ipak se ne ćemo hvatati za taj prigovor. Recimo da je umjetnička istina izvještaja savršena, pa još ne možemo dopustiti, da bi se iz umjetničke istine izvodila i povijesna istina.

Što se pak tiče Tomašića, tu možemo reći, da se nepouzdan izvještaj Hrvatske kronike ne može dokazivati još nepouzdanijim njegovim izvještajem. Tomašić uopće voli naše narodne nesreće tumačiti legendama i bajkama. Tako on na pr. i propast bosanskoga kraljevstva tumači domišljanjem, koje je tipično u svim narodnim tradicijama. To je gotovo duplikat legende o Zvonimirovoj smrti, jer dok Zvonimirovo tobožnje umorstvo u Hrvatskoj kronici osvećuje kralj Bela prvi (!), dotle Tomašić pripovijeda, kako je bosanskoga kralja Stjepana Tomaša ubio njegov sin Stjepan Tomašević, a nato se rasrdio Tomašev pobratim Mehmed II. te je »digao vojsku, da osveti njegovu smrt, i opustošio bosanske varoši i gradove«.

Čini se u prvi mah, da je vjerodostojnija od Hrvatske kronike i ljetopisca Tomašića madžarsko-poljska kronika, jer je bliža Zvonimirovu vremenu. Međutim upravo njezino svjedočanstvo imade najviše nepovijesnih obilježja. Ta kronika govori o kralju Kazimiru, u kojem je Kaindl gledao Miroslava iz 10. st., a Karácsonyi Petra Krešimira. Najnepovoljnija pak oznaka njezina maglovitoga pričanja jest posve očita tendencija, koja je imala širiti malodušnost u Hrvata i utvrditi pravo Arpadovića na hrvatsko prijestolje. Smisao je izvještaja u toj kronici, da su se Hrvati tobožnjim umorstvom svojega kralja ogriješili o Božje i ljudsko pravo, a Arpadovići su zaposjedanjem hrvatskoga prijestolja osvetili zločin, uspostavili pravi red i dali zadovoljštinu pravednosti.

Upravo je začudno, s kolikom su nekritičnošću neki najodličniji hrvatski povjesničari prihvatili legendu o Zvonimirovu umorstvu, kao povijesnu istinu, premda su znali za prvorazredno povijesno svjedočanstvo, koje obara u prah i pepeo pričanja i madžarsko-poljske kronike i Hrvatske kronike i ljetopisca Tomašića. Iz iste naime godine, kada je Zvonimir umro, imademo službenu povelju, u kojoj se govori o Zvonimirovoj smrti. Govori se takvim riječima (a nuper defuncto rege Suinimiro = od nedavno preminuloga kralja Zvonimira), koje se po priznanju svih povjesničara, pa i samoga Šišića, upotrebljavaju za prirodnu smrt. Protiv ovakvoga vjerodostojnoga dokazala ne vrijede sva naklapanja svih kasnijih kroničara savršeno ništa. Povelja ujedno dokazuje, da u hrvatskom kraljevstvu neposredno poslije Zvonimirove smrti nije bilo nikakvih urotnika i nikakvih stranaka, koje bi se međusobno gložile, nego su složno nastupali i svi plemići (universa nobilitas) i puk (exigui populi manus). Još su živjeli najveći prijatelji i prvi suradnici kralja Zvonimira, na pr. splitski biskup Lovro, pa ni jedan od njih nije ni u samoj povelji ni u ikakvom drugom spomeniku ostavio ni najmanjega traga o Zvonimirovoj nasilnoj smrti. A Zvonimir je bio poznat u cijelom kršćanskom svijetu, pa bi o njegovu umorstvu, da se ono u istinu dogodilo, odmah ne šaptao, nego upravo vikao i hrvatski narod i Rim i sav europski zapad. Povelja Stjepana II. izravno obara sve ono, što je najupornije htio dokazati (ne bez posebne tendencije!) osobito dr Ferdo Šišić, koji je i u »Pregledu povijesti hrvatskoga naroda« (Zagreb 1916.) pričao, kako se Zvonimir htio odazvati papinoj i carevoj molbi, da oslobađa od Seldžuka »grob Gospodnji«, »no većina Hrvata ne htjede da zna za taki rat daleko na istoku, a u korist tuđega vladara, nego sasiječe na samom saboru svoga kralja«.

Ne bi trebalo nikakva daljega svjedočanstva protiv Hrvatske kronike, ali ipak između drugih autora, koji govore o Zvonimirovoj prirodnoj smrti, vrijedno je spomenuti barem splitskoga arhiđakona Tomu. Njegove riječi »mortis debitum solvit« (platio je dug smrti) kuša Šišić obescijeniti na taj način, što veli, da one doduše padaju u oči, ali unatoč tomu da nemaju većega značenja. Dobro, neka bude tako. Recimo, da te riječi nemaju većega značenja, ali im je značenje još uvijek puno veće od legendarnog naklapanja kroničara, koji su o Zvonimiru i o Zvonimirovim suvremenicima znali iz izvornika kudikamo manje nego arhiđakom Toma.

Povijesno istraživanje dokazuje, da se zametak legendi o Zvonimirovu umorstvu i Zvonimirovoj kletvi nalazi u tuđini. Nemoguće je zasada dokazati, kojim se putem ta legenda presadila na hrvatsko tlo i kojim se načinom razvijala dalje. Svakako je u Hrvatskoj kronici nalazimo već potpuno razvijenu.

Literarno možemo i danas uživati u plastici legende, ali je ipak moramo izbaciti iz dokumenata o zajamčenim povijesnim događajima ostavljajući joj mjesto samo u književnoj povijesti, kao primjer pisanja iz vremena, kad je ljetopis nastao.

ANTUN BARAC, ZAGREB

NALIČJE SLAVE

1.

Na početku pedesetih godina prošloga vijeka, kad je trebalo iznova stvarati temelje hrvatskoga književnoga života, i kad je hrvatski književnik tek izuzetno mogao dobiti kakvu takvu novčanu nagradu za svoje tvorevine, izjavljivao je mladi zanešenjak Milan Bubanović (Milan Dimitres) svečano preko »Nevena«: Neka se književnici zasad zadovolje slavom, a poslije će doći vrijeme, kad će za svoj rad dobivati i honorar.

Od onoga doba prošlo je gotovo čitavo jedno stoljeće. Izmijenilo se mnogo književnih pokoljenja, s njihovim pogledima, uspjesima i neuspjesima — no hrvatski je književnik ostao uglavnom sve doskora u istome položaju, u kome je bio pedesetih godina. On se je morao uglavnom zadovoljavati pomišlju na slavu, a preostajala mu je nada, kako će jednom ipak doći vrijeme, kad će za svoj rad imati i primjerenu materijalnu korist. No dok su hrvatski književnici u vrijeme »Nevena« mogli bar sanjati o slavi, iskustvo od blizu devedeset godina pokazuje najbolje, jesu li je dočekali i kolika je. To iskustvo oduzima današnjem stvaraocu gotovo svaku iluziju o tome, što se krije pod tim pojmom i kako se on ostvaruje u književnom radu.

Pojam književničke slave nije potpuno jasan. U nauci o književnosti ima dobrih djela i rasprava, u kojima se govori o načinu i uvjetima, kako pisci dolaze do uspjeha i glasa, koliko taj glas traje, i dr. Baldenspenger je u svome djelu o književnosti (s podnaslovom: Stvaranje, uspjeh, trajnost) iznio vrlo velik broj zapažanja o tome, kako nastaje književnička slava, kako se širi i odražava glas, i t. d. Ali rijetko tko načinje pitanje, što je to književna slava kao pojam, koje su njezine bitne i uzgredne oznake, kako se do njih dolazi, da li su one trajne ili prolazne. A ipak je to pitanje najvažnije od svega, što se može nabaciti u vezi s pitanjem slave. Ono je osobito znatno u književnosti malenoj, gdje t. zv. slava sačinjava uglavnom sve, što stvaralac dobiva za svoj rad.

Postati slavan, doživjeti slavu, značilo bi u doslovnom smislu: sloviti, biti na glasu. Ali zvuk riječi još ne razjašnjuje samoga pojma. Na glasu su često i ljudi, koji iza sebe nisu ostavili ništa čestito. Mnoge prolazne veličine poznatije su od kudikamo vrednijih stvaralaca — pa ipak nitko ne će tvrditi, da ozbiljan književnik čezne za njihovom glasovitošću. Slavu u književnosti često drže istovjetnom s velikom nakladom i brojnim izdanjima istih djela. Drugda smatraju slavnim pisca, o kome se često i povoljno govori. Katkad se slava istovjetuje s popularnošću u širim slojevima — s pojavom, da li nekome češće ili rjeđe donose u novinama sliku, da li traže razgovore s njime, da li sabiraju njegove potpise. Rikard M. Meyer piše u svojoj povijesti njemačke književnosti 19. vijeka o Gerhardtu Hauptmannu: »... i njegova karakteristično izrađena glava s pametnim ozbiljnim očima pripada među one, što ih svaki kazališni posjetilac pokazuje stranome gostu.« I to bi bilo neko obilježje slave.

Možda i ne bi trebalo spominjati, da se za mnoge književne početnike slava zasniva na tome, da vide u časopisima ili novinama tiskano svoje ime; često im je mnogo do toga, da li je ono tiskano debljim ili sitnijim slovima, da li ispod sastavka ili iznad njega. Mnoga izdanja »u vlastitoj nakladi« dadu se protumačiti samo time, što njihovi pisci žele što prije vidjeti svoje ime na koricama knjige. Što veći broj knjiga, to veći književnik! — Vrijednost i značenje pojedinih pisaca često se mjeri po tome, da li su zabilježeni u kojekakvim kalendarima, leksikonima, životopisnim rječnicima, enciklopedijama, i s koliko redaka. Ne smeta ništa, što velik broj redaka često treba odbiti na same natpise izdanja u vlastitoj nakladi, i što pisci samo jedne, makar i najvrednije knjige, mogu već zbog ovih razloga biti spomenuti u manje redaka negoli književnici trećega i četvrtoga reda. Pred širokom publikom važan je broj.

Jedan je od najbitnijih znakova »slave« za čovjeka iz širega općinstva u činjenici, da li se nečije ime javlja kao ime urednika na koricama časopisa, ili ispod literarnih kritika, u kojima se izriču sudovi o drugima. Pojmovi »slava« i »moć« često se u očima neupućenih i bezazlenih ljudi potpuno pokrivaju. Odatle onda težnja slavičnih pojedinaca, da budu glavni kritičari u časopisima i novinama. Tu treba tražiti i razlog, zašto se u mnogo slučajeva bez potrebe pokreću nove revije. Javna ispovijest njihovih osnivača i urednika glasi ponajviše: hoćemo da imamo organ, u kome ćemo slobodno izricati sve, što nam drugdje zabranjuju reći. No u dnu takve izjave može se osjetiti želja: hoćemo, da ljudi vide, kako mi odlučujemo o književnim pitanjima, i kako mi vodimo glavnu riječ, kad treba suditi o drugima.

U svima ovim oznakama slave ima jedan dio istine — pa ipak niti jedna od njih ne može sama za se točno razjasniti sam taj pojam. Čak je i teško reći, da li ga sve te oznake, uzete zajedno,

mogu bar približno odrediti. Često se jedna njegova oznaka u nekoga pisca toliko razvije na štetu druge, da dobivamo karikaturu. Katkad je potrebno oduzeti samo jedan elemenat, pa se iz nečega, što se pričinjalo velikim i nepobitnim, najednom osjeti sva bijeda i praznina.

Govoriti o pojmu književne slave općenito, sasvim pojmovno, možda je uopće neprikladno. Kao i svi pojmovi. tako se i pojam slave mijenja prema pojedinim razdobljima, prema ukusu publike i prema težnjama i nazorima pisaca. Svatko uostalom, kao i u drugim pitanjima života, stvara sam svoj pojam i o slavi, primjenjujući ga onda na svoj način na ljude i pojave. I umjesto golog pojmovnog razglabanja uvijek je bolje uzeti taj pojam iskustveno. Treba imati pred očima činjenice i promotriti, što su hrvatski pisci od Bubanovićeve izjave do naših vremena stvorili i što su u vezi sa svojim stvaranjem doživjeli na putu k slavi.

2.

Za pravilnu procjenu književnoga stvaranja bilo bi potrebno uzeti u obzir dvoje: što stvaralački rad stoji samoga pisca, i kakvu on protuvrijednost dobiva za nj — u obliku honorara, popularnosti, utjecaja i t. d., što je sve više ili manje povezano s pojmom slave.

Matoš je u jednom svom putopisu iznio misao: Pisati znači dosađivati sebi, da ne bude dosadno drugima.

Ova misao nije nikako točna, jer je u njoj shvaćen pisac samo u odnosu prema publici — kao neke vrsti zanatnik, koji za tržište, za zabavu potrošača ima stvarati potrebnu robu. Pravi pak stvaralac — i onda, kad pomišlja na publiku — radi bez obzira na nju, gonjen unutrašnjim potrebama za izražajem nečega, što je dio njegova bića i njegova postojanja. — Matoševa je misao ujedno i odviše eufemistična. Kad bi pisanje književnicima prouzročivalo samo dosadu, ne bi i to još bilo najgore. Ima dosadnih poslova, koji su veoma laki; njihova dosadnost i dolazi ponajviše od njihove lakoće i jednoličnosti. Stvaralački pak rad ne može biti dosadan, jer se osjećanje dosade ne javlja uz poslove, koje ljudi vrše iz najdubljih potreba unutrašnjosti i u koje ulažu sve napore svoga bića.

Stvaralački je posao u književnosti jedan od najtežih poslova, koji se uopće dadu zamišljati. Bilo je doduše pisaca, koji su stvarali veoma lako, i kojima je pisanje bilo gotovo zabavom, u kojoj se razigravala njihova mašta i u kojoj su se odmarali. Ali se zato i na njihovim djelima osjeća lakoća, kojom su nastala. Ona mogu

biti duhovita, napeta, mogu pobuđivati na razmišljanje, ali u njima nema sažetosti i punoće, kakve su značajne za istinski velika umjetnička djela, iz kojih se osjeća, da je svaka njihova rečenica plod mnogih doživljaja i teških napora oko izraza.

No i onda, kad pisci, koji stvaraju lako, pripadaju među prve književnike svijeta, oni još uvijek među stvaraocima čine neznatan izuzetak. Pravo, veliko stvaranje u najvećem je broju slučajeva vrlo naporan posao, koji se vrši samo uz cijenu vlastite krvi i uz golem potrošak vlastitoga organizma.

Procese umjetničkoga stvaranja opisivali su doduše mnogi. Ali još nema prave, medicinske studije o tome, kakvi se sve fiziološki procesi vrše u stvaraocu u časovima stvaranja, a poimence u pisca, dok izrađuje kakvo opsežnije djelo, koje ne može nastati u jednom trenutku, nego je za nj potrebno duže vrijeme. Kraj toga treba pustiti s vida sve, što se u nauci o književnosti zove inspiracijom, inkubacijom, unutrašnjom izgradnjom, i t. d., i imati pred očima samo pisanje: od časa, kad je književnik osjetio neodoljivu potrebu, da riječima izrazi, što je osjetio, pa do vremena, kada misli, da se novo djelo može tiskati.

Zanimljivi su već, i važni, sami prvi trenuci, kad stvaralac pristupa k izgradnji novoga djela. Kad je ono u njemu već gotovo, i kad ga nešto iz unutrašnjosti goni, da pristupi k poslu, on još uvijek ne osjeća neko cjelovito čuvstvo radosti. U isto doba nešto nagoni na rad i tjera od njega. On s jedne strane osjeća veselje stvaraoca, ali s druge strane kao da unaprijed sluti muke, što ga čekaju. Čuvstvo ushita miješa se s čuvstvom odbojnosti prema tome poslu, od koga bi čovjek u nekim časovima najvolio pobjeći i zauvijek ga napustiti. No u času, kad su unutrašnje teškoće prebrođene, nastaje zanimljiv psihološki i fiziološki proces. Kao da su se u jedan hip sve sile organizma usredotočile u mozgu, da se što jače ožive slike i misli, koje treba zabilježiti. Kao da je sav ostali dio tijela postao uzgrednim faktorom, ili samo oruđem, koje ima slijepo bilježiti ono, što se stvara u mašti. Toplina kao da se podiže. Krv kao da je promijenila svoj optok, jureći prema središtima, koja su zaokupljena procesom stvaranja. Osjetni organi prestaju normalno djelovati. Oči, uši, opip kao da napuštaju svoju redovnu funkciju, ili su je snizili na najmanje moguću razinu djelatnosti. Sve se usredotočilo oko onoga unutrašnjega gledanja i osjećanja, što je postalo dijelom stvaralačkoga čina. Gubi se osjećaj za vrijeme, za stvari, za izvanjski poredak. Unutrašnje se slike kovitlaju, gone, izmjenjuju redom, kojim sam stvaralac gotovo i ne

može upravljati, a oči i ruke postali su samo nesvijesnim izvršiocima zapovijesti, koje dolaze iznutra.

Ovakav način stvaranja može trajati kraće ili duže. Ima pisaca, koji mogu baciti na papir samo nekoliko rečenica svaki put, kada pišu, a drugi mogu u jednome zamahu ostaviti rukopisa za čitave arke. Ali je fiziološki proces, bez obzira na te razlike, svuda isti: sva se snaga organizma okupila oko procesa stvaranja, a ostali dio organizma ima ropski izvršivati ono, što iziskuje samo stvaranje. Nužna je posljedica: organizam se troši, a potrošak je toliko veći, koliko je stvaralački rad bio intenzivniji. Ima premnogo slučajeva, da su duševne snage još potpuno djelatne, da još u mašti lebde žive slike, koje bi trebalo zabilježiti, ali je organizam toliko oslabio, da ne može dalje vršiti svoje službe. Potrošene su sve zalihe snaga: ruke dršću, oči se sklapaju, cijelo je tijelo toliko iscrpljeno, da čovjek osjeća, kao da je premlaćen, kao da je prebolio tešku i dugotrajnu bolest, iza koje se jedva može micati.

I u hrvatskoj je književnosti pribilježeno koješta u vezi s procesom književnoga stvaranja. Već se Šenoa tužio, kako hrvatski književnik mora raditi noću, dok se drugi ljudi odmaraju, jer mu po danu, u borbi za hljeb, ne preostaje vremena za književni rad. Ipak, u njegovoj je tvrdnji obuhvaćen samo jedan, blaži dio istine: žrtva, što je stvaralačkom radu prinosi pisac malena naroda. Činjenice su pak mnogo teže od onoga, što je u ovoj tvrdnji obuhvaćeno. Od nespavanja, kao posljedice nastojanja, da se za književni rad iskoristi noćno vrijeme, mnogo su teže i opasnije besanice, koje nastaju kao trajna posljedica prenapetog duševnog rada, kao vidljiv znak tjelesne premorenosti. Dok se ono prvo može naknaditi i kraćim odmorom, ovo je drugo u vezi s velikom istrošenošću cijeloga organizma. Može se pitati, da li se ta istrošenost uopće može sasvim naknaditi, i ne vide li se njezini tragovi u postupnom i prebrzom opadanju svih tjelesnih snaga, u različitim bolestima, pa i u preranoj smrti.

Ima hrvatskih pisaca, koji su zabilježili, što su sve doživjeli od prenaporna duševnog rada. Veber je od njega nekoliko puta opasno obolio, a Jakša Čedomil, radeći samo na jednoj studiji, oslabio je toliko, da se nikad više nije potpuno oporavio. — Kranjčevićeva je žena Ela zabilježila, s koliko je muke njezin muž stvarao svaku svoju pjesmu, i zato se poslije svršena posla svaki put osjećao sasvim iscrpljenim, kao da je prebolio kakvu tešku bolest.

To su samo pojedinačni slučajevi, koji pokazuju, kako književno stvaranje upravo ždere organizam iznutra. Svih posljedica nije uvijek lako utvrditi. One su za čovjekov tjelesni život u svakome slučaju pogubne. Ne moraju se doduše očitovati izravno, u kakvoj bolesti, koja se može dovesti u vezu s nastankom nekoga djela. Ali su još opasniji neizravni tragovi. Kao što se ni u normalnim prilikama ne može predvidjeti, koji će organ u koga čovjeka u poodmaklim godinama ponajprije klonuti i tako izazvati smrt, tako je i s posljedicama stvaralačkoga rada: organizam, oslabljen prejakom potrošnjom, gubi snagu sav, a znakovi se klonulosti najprije opaze u nečemu, što naoko nema nikakve veze sa stvaranjem. Rana smrt mnogih odličnih hrvatskih književnika, prouzrokovana naoko ovom ili onom bolešću, samo je neizravna posljedica književnoga rada. Treba samo promotriti vršnjake, braću ili najbliže rođake poznatijih i vrednijih hrvatskih književnika, pa da se vidi, kako su brzo istrošili svoj organizam stvaraoci, a kako su se znali sačuvati njihovi manje kreativni bližnji. Pojedini izuzeci ne mijenjaju ništa na zornoj jasnoći ove činjenice.

U zamršenim putovima ljudskoga života ima pojava, koje su u vrlo uskoj vezi, a da to čovjek baš i ne može opipljivo dokazati. Kao što se svaki organizam bori protiv neprijateljskih sila iz nekih unutrašnjih snaga, tako i u organizmu stvaraoca ima nešto, što ga nagoni, da se zaštiti i da popravi štete, što mu ih nanosi stvaranje. Ima pisaca, koji u kratkom vremenu, usredotočujući se potpuno na stvaranje, kao u vrućici mogu izbaciti mnogo i dobrih stvari, a poslije toga postaju potpuno neaktivni, neuredni, dajući se na piće i zaboravljajući sve društvene obzire. Koliko se god ovakvo vladanje može pričinjati nelijepim i nemilim sa socijalnoga stajališta, ipak je ono u stvari samo obrana organizma protiv prevelika iskorišćivanja u stvaralačke svrhe. Nakon razdoblja golemih napora živaca moraju doći časovi, kad čovjek živi samo animalnim životom, i kad su sve njegove više duševne funkcije gotovo prekinute, da se na taj način skupe nove snage. Samo bi liječnici mogli reći, da li je ovakvo liječenje istinski korisno, i ne donosi li ono s druge strane i opet nove nepogode, koje će to lakše uskoriti smrt. No to je opet zasebno pitanje.

Pored ovoga ima u stvaralačkom radu drugih nevolja, koje su često isto tako velike, kao i bezgranična potrošnja organizma. One su više duševne naravi, pa ih zato svaki stvaralac više ili manje dobro osjeća.

Od svih nevolja u stvaralačkom radu možda je jedna od najvećih: nezadovoljstvo samoga pisca s njegovim djelom. Najstroži je kritičar svoga djela uvijek njegov stvaralac sam — ako je doista stvaralac, a ne samo piskaralo. Dok je djelo u stvaranju, a i dok se tiska, on je čvrsto uvjeren, da je stvorio nešto, što se na istom

području gotovo i ne može dostići. Čim je pak tiskano, i čim knji-
ževniku vlastite rečenice progovore iz knjige — on počinje osjećati,
kako je sve to nekud slabo, blijedo. I dok ga drugi možda i silno
hvale, osjeća on sam kraj svoga djela samo beskrajnu malodušnost, slabost i jad.

No i u časovima, dok se djelo još stvara, dok se tek prvi put
baca na papir, proživljuje stvaralac muke, kakve radnici na dru-
gim područjima jedva poznaju. Cijeli naš jezik, kao sredstvo
umjetničkoga izražavanja, sa svim svojim glasovima, oblicima, sin-
taksom i t. d., čini se na prvi pogled divnim oruđem, kojim se može
izreći više negoli ičim drugim. No u isto doba to je oruđe tako
kolebljivo, tako nestalno, kao da ima u sebi nešto zlobno i pre-
vrtljivo. Koliko puta stvaralac osjeti, da mu rečenice, što ih je
napisao u žaru uvjerenja i zanosa, poslije nekog vremena zvuče
tako šuplje i strano! Koliko je puta spoznao, da mu i nakon toga,
što je u deset navrata pročitao rukopis, najednom iz teksta za-
zvuči kakav izdajnički izraz, koji svemu daje drugačiji smisao,
nego što mu ga je dao on sam! Često ga progoni samo jedna jedina
riječ, s kojom nije zadovoljan i od koje kao da osjeća nekakvu
porugu. Koliko je puta sam poređaj samoglasnika i suglasnika uz-
rokom, da rečenice dobivaju sasvim drugačije čuvstveno značenje,
nego što im ih je htio dati pisac! Nije za stvaraoca najgore, što
će to opaziti drugi, nego što on to opaža sam — često onda, kad
je već kasno, da išta popravi.

Književnički je posao — i onda, kad nije vezan uz bolesne
promjene u organizmu — ropski i naporan posao, u kome se nikad
ne nalazi pravoga zadovoljstva i o kome čovjek ne može reći, da
se nešto ne bi dalo popraviti i usavršiti. I Sainte-Beuve — jedan od
onih pisaca, koji se doimaju lakoćom i elegancijom — osjećao je
to prokletstvo književničkog posla, ne mogući nikad biti zadovo-
ljan s onim, kako je što tiskao, nego popravljajući uvijek iznova
tekst svojih spisa. — Lakoća mnogih književnih sastavaka (na pr.
i Matoševih), koji se na prvi pogled pričinjaju, kao da su napisani
u jednom duhu i bez ikakvih teškoća, ponajviše je posljedica muč-
noga napora, da se ukloni svaka hrapavost i nejasnoća — poslje-
dica napora, u kome se trošio organizam i u kome je pisac često
padao iz ushita u očaj, i sve tako naizmjence. Ta je lakoća poslje-
dica prevladanih teškoća, kojih više ne osjeća čitalac, ali zbog ko-
jih je stvaralac prinio književnosti svoj porez u krvi.

3.

Veći broj istinskih stvaralaca u velikih naroda ima za sve napore i preveliko trošenje samih sebe bar tu naknadu, što si

materijalnim nagradama za svoja djela mogu priuštiti duže odmore, putovanja, užitke, kojima se načeti organizam ipak donekle obnavlja. U naroda malena, gdje nema mogućnosti, da se neko književno djelo raspača u većem broju primjeraka, i gdje je isključena svaka mogućnost novčane naplate, ostaju stvaraocu kao naknada za rad samo rzličiti oblici »slave«. Takav je oblik među ostalima i kritika, i sve ono, što se pod tim pojmom obuhvaća.

Pojam kritika doživljuje u različitim razdobljima promjene kao i svi književni pojmovi. Mijenjaju se pogledi na njezin zadatak, metode, odnos prema publici i t. d. U odnosu prema piscu ostaje ipak najvažnijim uvijek jedno isto: da li je ocjena *pozitivna* ili *negativna,* da li mu je kritičar sklon ili nije, da li ga je nastojao shvatiti ili ga je namjerno tumačio neispravno.

Pojam pozitivne i negativne kritike mogu se međutim različito shvatiti. Pravi stvaralac ne će gledati na sam zvuk riječi, kojim je prikaz o njemu napisan, nego na njihov smisao. Pohvalan i prazan prikaz, odajući površnost onoga, koji ga je napisao, doima se često neugodnije od strože, ali stvarno napisane ocjene. No nezavisno od toga, da li su prikazi povoljni ili nepovoljni, na stvaraoca, kao na svakoga pisca uostalom, djeluje ton, kojim su napisani.

Od vremena hrvatskoga preporoda do danas tiskano je o djelima pojedinih hrvatskih pisaca, kao i o samim tim piscima, vrlo mnogo članaka, povoljnih, manje povoljnih, nepovoljnih. Oni su više ili manje pravedni ili nepravedni, površni ili temeljiti. No u njima poznavaču hrvatske književne prošlosti — a i sadašnjosti — često udara u oči način, kako su njihovi sastavljači pisali o pojedinim stvaraocima, pa i o najboljima.

O Šenoi:

»Što se tiče daljeg naricanja spomenutoga gospodina, ne znam, je li bi bilo teško naznačiti institut, pod čiju kuratelu imao bi se metnuti čovjek, kada on, u četrdesetoj godini života, nakon dvadesetgodišnjega veleuspješnog obrta na literarnom polju, gdje mu se prstom u vlastitih djelih pokaže bud nesklad silnih fraza, bud nelogičnost misli, bud nesnosljivost samovolje — kad on sazivlje u pomoć razum i poštenje; ako to nije — sans phase — grozničavo buncanje, — onda je lubanja umobolnoga čovjeka hram Salamunove mudrosti«.

O Gjalskome (u vezi s romanom »Za materinsku riječ«):

»Za materinsku riječ je vrlo debela knjiga, ni roman ni historija, napisana lošim jezikom i još lošijim stilom. Pisac je odviše

pristrani propagator opisivanih ideja, da bi ih prikazao objektivnom metodom realističkoga romana. Opisi su slabi, pričanje pretovareno, karakteri blijedi, radnja spora, dijalozi gotovo suvišni. Bez misli i puna fraza, ta knjiga je rezultat obične inteligencije, banalne opservacije i reklamskog političkog diletantizma«.

O Matošu:

»Taki je eto taj literarni reakcionarni reformator, vođa Sturm und Dranga hrvatskih literarnih kretena u nas, koga će svaki malo objektivniji kritičar morati pograbiti za njegov romantični, pelikanski i literarno-usidjelički perčin, te ga baciti u muzej među mumije, označiti ga u današnjem društvenom poretku prehistoričkim petrefaktom, te na koncu konca po njegovom inkvizitorskom ponašanju, sredovječnoj kontradiktornosti u ludovanju baciti u srednji vijek, kamo i spada po cijelom svom biću i djelovanju«.

O Jakši Čedomilu:

»Pred jedno dvije godine pojavio se je na našem književnom polju nekakav kritički velikan, koji je odmah stao da kritizuje najviše naše živuće pisce, a gdjegod je i pod zemlju posegnuo, da mrtvim kostima ne da mira«.

»Pošto je naš Falstaff u svojoj rutavoj velikodušnosti malo pohvalio našega pjesnika, i u svojoj neotesanoj udvornosti malo ga pogladio...«

»Bijedni moj Falstaffe, ti valjda ne pripovijedaš windsorskim ženama, nego narodu hrvatskomu, koji će te znati izbatinati kao njega njihovi muževi i baciti u koš, gdje stoji, znaš, što«.

O Kranjčeviću:

»I tko može upoznati i predvidjeti sve posljedice, zavlada li hrvatskom knjigom Kranjčevićev duh?... Stoga hoćemo li, da narod otrujemo i moralno upropastimo, a mi podajmo mladeži otrov krivih nauka u obliku lijepe knjige. Taj otrov pruža hrvatskoj mladeži Kranjčevićeva muza.«

Sličnim bi navodima čovjek mogao nastaviti gotovo u nedogled. Nije potrebno navoditi imena ljudi, koji su pisali ovakve rečenice. Ona su bila važna za same stvaraoce, koji su o sebi mogli čitati ovakve opaske, ali za potomstvo su važne samo činjenice. Treba uz to spomenuti, da su na ovaj način znali pisati i najbolji hrvatski pisci.

U hrvatskoj književnosti udara u oči razvitak polemike. Ta je književna vrsta sumnjiva već u načelu. I u književnosti je do duše potrebna borba, kad je nužno da se rasvijetli neki pojav ili

neki pojam. No to se zbiva rjeđe. U najviše će spornih slučajeva čitalac lako razabrati i sam, koji od dvojice protivnika ima pravo. Zato se istinski stvaraoci, kojima je do djela, a ne do galame, nerado upuštaju u književne bitke. Ne rade to ili stoga, što im se čini, da to kraj očiglednosti njihova stajališta nije potrebno — ili zato, jer drže, da svaka obrana vlastitih nazora, s kojih se god razloga povela, počinje postupno nalikovati na uzdizanje sama sebe. A ne čine to u mnogo slučajeva ni zato, jer i sami dobro znadu, kolike su praznine i nepotpunosti u njihovim tvorevinama, kao i u svakom ljudskom djelu, pa s osjećanjem blagohotnosti i praštanja prelaze i preko oštrijih i nepravednijih riječi o sebi.

U hrvatskoj se književnosti već od sukoba između Topalovića i Vraza razvijala polemika veoma bujno. Nema književnoga razdoblja, u kome se neki pisci ne bi zakvačili bilo o šta. Često su polemike zauzimale mnogo mjesta u našim časopisima i novinama. Sporovi: Vraz i njegovi protivnici, Kurelac — Veber, Veber i njegovi protivnici, Tomić — Veber, Šenoa — Demeter — Spiro Dimitrović, Šenoa — Kovačić, Kovačić — Jorgovanić, Pasarić — Ibler, Pasarić — Maretić, Tresić — Kumičić, Tresić i njegovi protivnici, i t. d. pripadaju među bučnije događaje Hrvatske književne prošlosti. Oni su kroz duže vremena zaokupljali gotovo svu pažnju čitalaca i pisaca.

Sve su to već dijelovi prošlosti, i moglo bi se postaviti pitanje: Koliko su te i slične polemike koristile hrvatskoj književnosti, kakav je bio njihov pozitivan rezultat? Odgovor bi na to pitanje bio porazan: ništa se njima nije rasvijetlilo, i ništa se nije riješilo. Kad čovjek sve to čita, kao dio prošlosti, ostaje mu u pameti samo ružna strana tih borba: nastojanje pojedinaca, da protivnika omalovaže, ocrne, oblate. Od poznatijih hrvatskih polemika može se spomenuti sukob Marjanović — Matoš, a ovakvim rečenicama:

Marjanović: »Ni jedan literat nije više siguran za svoj literarni život i imetak.«... »Događa se to odonda, otkad su stali da se povode za velikim kudronjom i mali psići, pak njuškaju na svakom uglu, gdje je on digao nogu, da je i oni dignu.«

Matoš: »Umjesto odgovora ostavljam g. Marjanovića na uglu«.

Ovo je očito duhovito. Ali na pitanje, što je nakon ovakva razračunavanja dobila književnost, i što je time razjašnjeno, čovjek ne bi znao odgovoriti ništa. Pred publikom gube pak na ugledu obojica pisaca, koji ovako vrše obračune među sobom. — Matoševe mnogobrojne polemike, koje su ljudi za piščeva života vrlo rado čitali, u svojoj cjelini ostavljaju vrlo tužan dojam. Zna-

jući im svršetak, današnji čitalac ne osjeća čuvstva znatiželjnosti, koje uvijek prati javne borbe i od kojega i potječe velik dio draži, koju gledalac osjeća. Ni na nogometne utakmice naših dana ne bi najveći dio publike išao, kad bi znao, tko će pobijediti. Čitajući te polemike, današnji čovjek može jedino žaliti za vremenom, kad su ljudi živjeli tako lijepo, da su se kroz godine mogli natezati oko sitnica.

U mnogobrojnim našim kritikama i sastavcima, koji se nazivaju tim imenima, često se uopće ne vidi nastojanje njihovih autora, da shvate pisca, o kome govore, i da ga što bolje prikažu čitaocima. Mnogi ocjenjivači pokazuju naprotiv težnju, da uhvate kakvu neznatniju slabiju stranu u djelu, što ga prikazuju, da je zatim što više istaknu kao njegovu bitnu crtu, a i kao bitnu crtu književnika, o kom je riječ. Ima i boljih hrvatskih književnih djela, o kojima prigodom njihova izlaska nije napisan niti jedan ozbiljan pozitivan prikaz, nego su izvjestitelji u njima nalazili samo zlo (Šenoin »Prosjak Luka«, Kovačićev roman »U registraturi«). Uhvatiti se za kakvu manje jasnu rečenicu, iskriviti joj smisao i tvrditi, kako pisac kaže nešto sasvim drugo, nego što je mislio, često je najveća mudrost i snaga naših kritičara u prošlosti.

Iz onoga, što se kod nas zove prikazom, izbija, pa i u ozbiljnim časopisima, često samo neznanje i nesposobnost različitih sastavljača takvih članaka. Pristojniji se čitalac mora i sam čuditi, odakle takvim ljudima smjelost, da pišu, i kako se dade rastumačiti lakomislenost urednika, koji takve sastavke puštaju u list.

Ima u pojedinim razdobljima hrvatske književnosti spisatelja, koji su cijelu svoju književnu djelatnost i zasnovali na tome, da pišu s porugom i nepovoljno o većini izrazitijih pisaca — samo zato, jer osjećaju vlastitu nemoć. To se onda katkad zove strogošću kritike, govori se o visokim mjerilima, pa se čak i nalaze ljudi, koji se tome dive. Za svakoga je upućenijeg čitaoca naprotiv jasno, da tu ne može biti govora ni o visini ni o mjerilima — jer je sve nisko, i jer je sve proračunato na jedan cilj: da se vrijedan stvaralac što više ponizi. Diderot je vrlo dobro označio psihološko dno ovakvih ljudi. Njegov Rameauov nećak govori iskreno: »Ja nisam nikad čuo nikoga hvaliti, a da me ta pohvala ne bi u duši razbjesnila. Ja sam zavidan; kad iz njihova privatnoga života doznam kakvu crtu, koja ih čini manjima, ja to s uživanjem slušam; to nas zbližuje, ja lakše podnosim svoju osrednjost«.

U brojidbi kritičarskih izraza, koja bi se dala sastaviti na osnovi mnogobrojnih naših književnih prikaza, vjerojatno bi vrlo velik broj otpao na riječi kao što su: idiot, glupan, fosil, netalen-

tiranost, nesposobnost, budala, neznalica, i sl. U svagdanjem se životu sve to smatra uvredljivim, jer se ovakvi izrazi ni u kakvu slučaju ne mogu odnositi na možda neuspjelo djelo nekoga pisca, nego na njega osobno. Svećenik, liječnik, odvjetnik, obrtnik i t. d., koji bi o sebi našli tiskan ovakav izraz, bez sumnje bi zatražili zadovoljštinu kod suda. U književnosti — i nauci — zovu ovakvo pisanje slobodom kritike.

Ako bi čovjek htio u brojevima iznijeti razmjeru između pristojnih ocjena, što su ih o svojim djelima mogli čitati istaknuti hrvatski stvaraoci, i između članaka, u kojima je dirnuta i njihova ljudska vrijednost, zaključak bi bio vrlo žalostan. Pred širokom publikom, koja nema i ne može imati razumijevanja za sve, što se zbiva iza kulisa književnoga života, i što sve može biti uzrokom, da nekoga javno izruže, ostavljaju pojavi ovakve vrsti samo jedan jedini dojam: kako su naši književnici uglavnom sve neki smiješni, nedostojni, duhovno nemoćni ljudi, opterećeni svima mogućim slabostima. I sva slava, što ju je prema tome hrvatski književnik mogao doživjeti pred tom publikom, bila je u činjenici, što su ga zvali nesposobnim, netalentiranim, i t. d.

Ovakav se zaključak ne može pobijati navodima, da je o većini hrvatskih pisaca napisano i vrlo povoljnih prikaza, koji su često slični panegiricima. Isto tako ne oduzimaju vrijednosti ovakvim konstatacijama slučajevi, kad se na javnim proslavama pojedinih književnika moglo vidjeti, koliko ih narod cijeni. Poznata je psihološka činjenica, da uvreda boli mnogo više, nego što pohvala godi. Nezaslužene pak grdnje i podcjenjivanja nakon poslova, što ih je stvaralac izvršio trošeći cijeli svoj organizam, doimaju se kudikamo jače negoli riječi odobravanja i pohvale. Jer ovo drugo obično nije ni u kakvoj razmjeri s onim prvim.

Reći, da sličnih, pa i gorih pojava, ima i u velikim europskim književnostima, pa da su tamo i najznatniji književnici trpjeli napadaje, da su ih zatvarali i progonili, nije za hrvatske književnike nikakva utjeha.

I u nas, kao i drugdje, česta je pojava, da neki izvjestitelji književnike silno hvale, pišući o njima u samim superlativima. Javljaju se tako od zgode do zgode ljudi, koji drže svojom glavnom zadaćom, da o svakom novom djelu svoga idola napišu panegirik. Ako je to napisano iskreno, djeluje ganutljivo, iako je naivno. No ima pisaca recenzija, koji često drže svojom zadaćom, da kao vjerni trubaduri uznose svaku kretnju čovjeka ili skupine ljudi, koji se nalaze na kakvu položaju, odakle se mogu vršiti usluge, što nisu ni u kakvoj vezi sa stvaranjem. Ovakve pohvale, i ovakva

slava, očito namjerno udešene i neiskrene, pravom su stvaraocu odurnije od napadaja. Svaki pošten čovjek radije podnosi izravnu pogrdu negoli podmuklo laskanje udvorica.

4.

Horacijevu rečenicu, da si je svojim pjesmama podigao spomenik trajniji od mjedi, ponavljaju mnogi pisci sve do naših dana, u različitim oblicima. Mnogi su i manji književnici uvjereni, da su stvorili nešto trajno. Većinu njih možda na pisanje nagoni i težnja, da se nekako ovjekovječe.

U vezi s time može se ispitati: što je sa slavom hrvatskih književnika poslije njihove smrti? Postoji uvjerenje, da se na svijetu ipak na koncu sve plaća, pa da poslije smrti dolazi pravedna naknada za sve nedaće, što ih je stvaralac pretrpio u životu.

Pri tome naravno nije važno, kakve pohvalne riječi upotrebljavaju potomci o svojim slavnim piscima, nego je glavno, što je sadržaj te slave.

Književna povijest i kritika znadu se i poslije smrti pojedinih pisaca poigrati njihovim sudbinama na čudan i zanimljiv način.

Prije svega, ne može se utvrditi činjenica, da se o stvaraocima poslije njihove smrti piše onako i onoliko, koliko su stvarno zaslužili. U mnogo navrata zavisi to od faktora, koji sa stvarnom vrijednošću nečijih djela nemaju nikakve veze. Ne treba ništa drugo nego ispitati, što je pisano o pojedinim hrvatskim piscima 19. stoljeća, da se odmah shvati očiglednost ove tvrdnje. Nije prazna riječ, da su često bili potpuno zanemareni najizrazitiji nosioci našega duhovnoga života, a da se mnogo i pohvalno pisalo o duhovima drugoga i trećega reda. Sve to nije udešeno namjerno, nego po nekoj logici, koja je možda sastavnim dijelom našega cjelokupnoga načina mišljenja.

Treba, pored toga, istaknuti činjenicu, da često ni mlađa pokoljenja ne daju duhovnim predstavnicima starijih razdoblja, da na mlađe djeluju onim, što su stvarno ostavili, nego se i na njima katkad vrši neke vrsti cenzura: one, koji su bliži našim shvaćanjima, uzdižemo i populariziramo, a druge podcjenjujemo i zanemarujemo. Mnoge naše t. zv. revizije vrijednosti nisu nikakve stvarne revizije, nego osobni sudovi, izrečeni sa svima simpatijama i antipatijama, što ih ljudi pokazuju u odnosu prema živu čovjeku. Prava ljudska i duhovna vrijednost književnika, kojima se djela na ovaj način iznova podvrgavaju pretresu, ostaje i dalje nepoznata, zasjenjena, a često i iskrivljena.

Ima u onome, što zovemo književnom poviješću ili povijesnom kritikom, često pojava, koje već i načelno odbijaju svaki tankoćutniji duh. U težnji za tobožnjom objektivnošću, naučnošću, i t. d., ispituju katkad stručnjaci iz života pojedinih pisaca i takve pojedinosti, kakve se ne istražuju u životu ni u kakvog drugog javnog radnika. Sva ona manija za skupljanjem privatnih listova, sabiranje intimnih uspomena, opisivanje različitih ljubavnih doživljaja, nastranosti, bolesti pojedinih književnika — što se često naziva naukom — potekla je u mnogo slučajeva samo iz bolesne težnje ljudi, da se uvuku u intimni život drugih, a osobito u one tajne, koje inače svaki čovjek ljubomorno čuva. Iz života pisaca moramo doduše ispitati sve, što nam pomaže, da rastumačimo nastanak njihovih djela. No u pojedinosti osobnoga života, koje nemaju nikakvih veza s književnošću, ne smijemo dirati. Kao i svaki čovjek, tako i stvaralac ima pravo na dio svoga unutrašnjega života, u koji se ne treba uvlačiti nitko, ni prije ni poslije njegove smrti, ako to ne zadire u tuđe interese. U književno povijesnim spisima velikih naroda ima međutim o pojedinim književnicima podataka upravo odvratnih zbog mnoštva najintimnijih pojedinosti, koje nikako ne pomažu razumijevanju književnoga stvaranja; iz takvih se podataka može naslutiti samo jedno, da su njihovi skupljači bili perverzni. — U hrvatskoj književnosti baš nemamo takve građe, zahvaljujući to i našoj prirođenoj bezbrižnosti za podrobnija istraživanja. No u doba našega naučnoga pozitivizma našlo se i u nas ljudi, koji su o Šenoi saopćivali ovakve podatke:

»Po ćudi bio je Šenoa sangvinik, dosljedno lakouman, nervozan, posve i strastven u sudu... rad lakoumnosti pak mnogo se dužio i nije mu nikad novaca dostajalo, bio je zato mnogo puta i ogloblјen radi kafanskih računa«.

»Bio je svijestan svoje veličine, nu velika, ogromna mu je bila mana, što ne bi htio priznati drugomu vrline... U sudu je bio subjektivan, prenagljen, strast bi ga često zanijela«.

U vezi s ovakvim podacima trebalo bi postaviti više pitanja. Prvo: Da li je sve to doista bilo tako, i da li se to može dokazati? Drugo: Što smo time dobili za razumijevanje Šenoinih djela? Treće: Koliko smo ovakvim ispitivanjima umnožili duhovno blago hrvatskoga naroda?

Svaki čovjek ima u životu više ili manje zgoda, koje se mogu kojekako tumačiti i koje mogu drugima služiti za napadaje i ponizivanja. Pripadnici različitih unosnijih zvanja priušćuju si koješta, o čemu književnik stvaralac ne može ni sanjati, a što pokatkad ima dodira s bolešću i kaznenim područjem. A ipak ljudi preko toga

ponajviše prelaze kao preko nečega, što se samo po sebi razumije, i što se odbija na ljudske slabosti. Samo se književnicima stvaraocima ne zaboravlja ništa, te poslije njihove smrti dolaze stručnjaci i nestručnjaci, da nesavjesno kopaju po njihovoj unutrašnjosti, tražeći mane i nastranosti i pružajući to publici kao nauku.

Jedan je od ovakvih nedelikatnih poslova i skupljanje i izdavanje pisama pojedinih istaknutijih ljudi. Nema sumnje, da privatni listovi mogu pomoći, da se u djelovanju pojedinih stvaralaca koješta razjasni. Ali pri tome treba pokazati dovoljno takta. Ono, što sami pisci listova nisu namjenjivali javnosti, moralo bi i dalje uglavnom ostati sakriveno od znatiželjnih pogleda mnoštva. Pored toga, gotovo niti jedan čovjek ne piše svoja pisma s onoliko pomnje, kao što to čini u spisima, koji su određeni za štampu. Koješta samo nabaci, a u brzini pisanja napiše i rečenica, u kojima nije potpuno i do kraja izrečena njegova prava misao. Pa ipak, poslije toga često dolaze ljudi, da takve listove analiziraju od riječi do riječi, nalazeći u njima koješta, što njihovu piscu nije ni padalo na pamet. I tako stvaraoce, koji su za života gledali, da im se sačuva bar sloboda njihova unutrašnjega života, zadešava često sudbina, da kao leševe paraju njihovu duhovnu osobnost, da pretražuju svaki kutić njihova srca, da pod povećalom gledaju njihove čine, često izraze njihovih ljudskih slabosti.

5.

Ima, možda, samo jedna mogućnost istinske slave, što je mogu stvaraoci doživjeti, a koja može ostati sačuvana i poslije njihove smrti: da njihova djela vrše blagotvoran utjecaj na stotine i tisuće nepoznatih čitalaca.

Ima i u hrvatskoj književnosti pojava, koji su za književnike stvaraoce utješljiviji i draži od svega onoga, što inače doživljuju u vezi sa svojim stvaralačkim radom: činjenica, da ima razdoblja, kad nam svima jarko udara u oči sve njihovo značenje i njihova veličina u njihovu narodnom i ljudskom okviru. Sve naše književne revizije — kakve se vrše tamo od ilirskih dana do našega vremena — imaju vrijednost toliko, koliko se, u staloženim vremenima, pomoću njih mogu pročišćavati književni pojmovi. Ali u godinama uznemirenim, kad su i narodi i čovječanstvo uzdrmani u svojim temeljima, postaju one manje važnima. Svi ti naši Gundulići, Mažuranići, Preradovići, Šenoe, Kumičići, Kovačići, Gjalski, Kranjčevići, Harambašići i t. d., o kojima smo s ovoga ili onoga stajališta pisali povoljno ili nepovoljno, uzdižu se u takvim razdobljima pred nama najednom u svojoj pravoj veličini, kao neki

vizionari i proroci, koji su već davno spoznali naš put kroz prošlost i vidjeli, kuda nam je ići. I kad to osjetimo, onda lako puštamo s vida, koliko je u njihovim djelima ovo ili ono manje ili više estetički savršeno. Iako je u književnosti umjetnički elemenat najvažniji, opet u nekim časovima jarko izbija na javu, kako se ni estetički doživljaji ne mogu sasvim osamiti od drugih, pa kako i na stvaranje estetičkih sudova ima i te kako utjecaja ono, što u časovima, kad se radi o bitku pojedinaca i naroda, ostaje najvažnije i jedino: sam život u svojim osnovima.

Ima međutim i u ovoj vrsti prave i posmrtne slave koješta bolno. Potomstvo pisce često iskrivljuje, upotrebljavajući njihova imena i njihove rečenice u svrhe, koje su u potpunoj protivštini s onim, za čim su sami težili. Iskorišćivanje stvaraočevih misli poslije njegove smrti, a za svrhe, kojima je on u duši bio protivan, znade biti teže zločinstvo negoli napadaji na njega živa. Živ se čovjek može braniti i tražiti, da ga shvate ispravno. Mrtvaci su pak nepomični; njihova djela ostaju kao građa, s kojom svatko može činiti, što hoće. Ima i u nas slučajeva, kad su imena pisaca i njihova djela bili upotrebljeni za nešto, što bi nosioci tih imena i stvaratelji tih djela držali najvećom porugom vlastitim težnjama.

Ako se već pomišlja na ovu vrst slave, onda je prva dužnost, koju potomci mogu učiniti za svoje mrtve velikane: pustiti, da oni sami dolaze do riječi, da u potpunim i kritičnim izdanjima njihovih djela budu pristupačni najširem sloju čitatelja. — Posmrtna je tragika znatnijega broja hrvatskih književnika upravo u tome, što bi njihova djela, kad bi izišla prvi put tek onda, kad se na njih pozivaju potomci, često s bijesom i bez samilosti uništili upravo oni, koji ih nekažnjeno upotrebljavaju u svoje svrhe.

Svi ovi elementi slave, sa svim, što se uz taj pojam veže, ispunjuju iskusna stvaraoca samo osjećajem umornosti. Na sve bučne i odviše vidljive pohvale ima on samo jedan odgovor: bolno-ironičan podsmijeh.

Kad je tome tako, i kad se muke stvaranja ne mogu naknaditi ni posmrtnom slavom, koja je vezana uz ime stvaraoca, moglo bi se pomišljati i na to: ne bi li bilo bolje, da književnik ostane bezimen, nepoznat, ili da radi trajno pod pseudonimom, pa da njegovo ime znadu samo oni, koji to već radi izdavačkih i drugih poslova moraju znati. Glavno je djelo, a sve ostalo treba po mogućnosti ukloniti. Kao što narodni pjevač, koji je stvorio na pr. »Hasanaginicu«, djeluje i nepoznat na tisuće i tisuće ljudi onim, što je izrazio i u čemu je zabilježio i vlastitu duhovnu osobnost, tako bi možda i suvremeni umjetnik mogao ostajati nepoznat, uklanja-

jući se tako pogrdama i nepravdama, ali djelujući svojim umjetninama. — Tvorac Andrićeva mosta na Žepi, nakon svojih gorkih iskustava s ljudima, ne će da se išta zabilježi na djelu, što ga je stvorio, zadovoljavajući se time, da ono samo, svojim vitkim likom, izrazuje njegov polet k visinama. Tako bi možda i suvremeni umjetnik stvaralac najbolje i najviše sačuvao svoju osobnost od drskih pogleda mnoštva i od uvreda suvremenika i potomaka, kad bi ostavljao, da o njemu i njegovim težnjama govori samo njegovo djelo, a on bi trajno ostao nepoznat i sakriven u mnoštvu.

Potpisivati vlastite spise za književnika istinskog stvaraoca nije međutim toliko znak taštine i težnje za popularnošću, nego to ima u prvom redu ćudorednog značenja: osjećaj, da čovjek pred svime i svakim nosi punu odgovornost za ono, što je napisao. U našim je to vremenima osobito potrebno, i pred tom činjenicom gube vrijednost svi drugi obziri i svaka osjetljivost.

Od svega onoga, što ljudi smatraju oznakom slave, ostaje trajno pozitivnim samo jedno: zahvalnost, što je prema stvaraocu pri čitanju njegova djela osjećaju daleki i nepoznati čitaoci. Oni ga nisu vjerojatno nikad vidjeli, niti će ga vidjeti, ali je njegovo djelo u njima razbudilo nova čuvstva, potaknulo nove misli, otvorilo im nove vidike. Ono je u njima izazvalo osjećaje blagosti, sreće. Iz čitalaca, udaljenih i prostorom i vremenom, stvara se tako oko pisca velika, nevidljiva obitelj, kojoj je on postao gotovo središtem. Članovi te obitelji ne će prema njemu nikada biti nezahvalni, nikad ga ne će zaboraviti, jer je postao sastavnim dijelom njihovih duhovnih bića. To su jedina trajna obilježja književne slave. Zbog njih stvaralac može i da podnosi muke stvaranja. Sve je ostalo ispraznost, magla.

MJESEČEVA SONATA

Jecaju gusle negdje u mraku
Iznad začarana grada,
Na tihi grcaj, na suzu laku
Ko more mjesečina pada.

Zatuži od njih sva visina
I zemlja nekim mekim zvukom,
I plače dalje violina
Pod mjesečevim svijetlim lukom.

NOĆ

To nisu zvijezde, to nebo nije:
To košnica je pčelâ puna;
I komad zlatnog meda — luna
U gorka usta slasti lije.

To nisu zvijezde, to nebo nije:
To svijetle suze žalosnice
Obliše neko divno lice,
I njihov sjaj mi oči mije.

Muziko raja! Košnico srca!
Tuga se smiješi, a radost grca.

IVAN GORAN KOVAČIĆ

KRIŽ ODABRANIH

Od poroda do smrti
na leđima zemnik svaki svoj križ prti.
I neznajuć kako,
prolazeć slijepo kroz doline cvjetne,
neko ga nosi lako
i varavom ravnicom hoda,
sa povjerenjem, ludo,
da nestane u viru mutnih voda.

Al' s njim se neko mučno penje
uz nedohode, lomne strane;
ko crv se pod njim savija i stenje
i nastoji, da ga sa leđa smetne.

Al' uzalud. Jer sudba htjede kruta,
da nosit moraju ga neki
za čitavoga puta,
po kiši, ledu, omari i jari,
za noći i za bijela danka,
bez predaha, bez stanka
do međe, njima određene,
da ih tad, nakon nebrojenih muka,
iznemogle i prevarene,
okrutno na nj pribije
olovna njena ruka.

Sudbina teret taj im nametnula,
da utru nove staze
kroz krši i divljine
za one, koji po nizinam laze;
široko im je označila čelo
neizbrisivim žigom
svojih odabranika,
a za popudbinu,
obdarila ih nevoljom i brigom.

Uzdišuć, svaki od njih križ svoj vuče,
u krvavom se kupajući znoju,
i čekajući, da ga smrt dotuče
ne žali hudu sreću svoju.

Tek, izdišući na udesnom drvu,
pogledom mutnim slijedi utrenike,
po kojim svijetle dostiže vidike.
I dok mu luč života bijedno gasne,
po njima traži one iz nizina,
da vidi, je li od njegove žrtve
bar bilo kakve hasne.

RIKARD NIKOLIĆ

VLADIMIR NAZOR, ZAGREB

ALBA

Otkad sam odmaknuo u godinama, nisam, možda, nikada kao u ove dane osjetio radost što sam živ, što dišem topliji zrak, dok se zemlja opet zeleni i procvali vrtovi mirišu. Čak sam se zagledao u neku djevojku.

Uselila se onomadne sa starijom gospođom u jednu od obližnjih villa gotovo na kraju ove mirne gradske periferije. Po pokućstvu, što sam slučajno vidio kako ga u stan unose, rekao bih, da su imućne. Gledao sam ih gdje namještaju zavjese na prozorima, sjedala na balkonu, prolaze vrtićem. Desi se, da im nešto pade odozgor, a ja ih na to upozorih. Čuo sam kako se dozivlju: »Majko!«, »Alba!« Majka je malko odebljala, možda i boležljiva ozbiljna žena; Alba je lijepa, vitka, vesele ćudi.

Zagledao sam se dakle u nju: onako, kao što se čovjek zagleda u trešnju, koja je tek procvala. Prolazim svaki dan mimo njezinu kuću. Ona me često vidi, nasmiješi se i kimne mi — s prozora — glavom. Jednog je dana vješala na balkonu o zid kavez s pticom.

— Kakva je? — upitah.

— Kos. Došao s nama iz provincije; nije se još snašao; omlitavio je, i ne će da jede. Inače je žderonja... hajduk!

— Proljeće je, gospođice, a on... u kavezu.

— Ha! ha! Pravo imate. I sa mnom je tako. Da mi je lutati i trčati po tim procvalim livadama!

— Pa izađite.

— Ne da majka. Same smo; a njene noge slabe. Veli, da nemam... čuvara.

— Ako vam mogu u tome pomoći, ja sam tu: spreman.

— Mama! Mama! — uzvika se ona.

No majka ne dođe, nego pozva kćerku unutra; i djevojka se više ne pokaza.

Razumjeh i odoh.

Nekoliko dana nisam prolazio onuda. Kad se opet odlučih, Alba je stajala na balkonu i mahala mi, već izdaleka, rukom.

— Mama! Mama! — uzvika se ona.

Pokaza se i majka. Neko me vrijeme promatrala. Nasloni se na ogradu, odzdravi i reče:

— Gospodine, doznale smo, tko ste, pa vam se radujem. Čast je za moju Albu imati takva znanca...

— I čuvara na šetnji u blizini ove kuće — upadoh joj u riječ.

— Jest. Ne mogu je više držati uvijek između četiri zida; nije na to navikla.

A Alba:

— Da idem? Odmah? Sad je tako lijepo.

Majka se nasmjehnu:

— No! Moglo bi i tako biti.

Djevojka pljesnu rukama i maknu se, da siđe; u posljednji se čas nečemu domisli, skine pticu sa zida i dotrča, s kavezom u ruci, k meni.

Bit će joj i šestnaesta, tjelesno je dozrela, sve u njoj kipi, miriše po jagodama; ali je nestašna kao dijete; nosi sa sobom zlatno neiskustvo, jednostavnost, pa i otvorenost provincijsku.

Ja je vodim okolo, po procvjetalim tratinama, u obližnji gajić; čudim se, što me azma manje muči, noge lakše nose.

Sjeli smo pokraj gloga u cvatu, da se odmorimo. Ona je objesila kavez o grančicu. Ptica je oživjela; maše krilima, krivi glavu i gleda u nju otvarajući žuti kljun.

— Kao da od vas nešto traži.

— I znam što. Da otvorim vratašca, odgovori mi djevojka. Počekaj, Fiffi!

— Zar se zove Fifi?

— Ne. Fiffi! Sa dva »f«. Ovako: Fiffi! — kliknu ona namještajući tako usne, da joj se je vidio kraj jezika crven i treptav između zubi, a neki zvižduk javi se kao prizvuk onim dvama »f«.

— Kako ste to izumjeli? — rekoh.

— Ne izumjeh ja, nego on sâm. Lopov je. Čut ćete ga, kad se snađe i raspjeva. Sad ću ga pustiti.

— Kosa? Na rubu šumice? — začudih se.

— Da. Vjeran je, obiknut i tomu.

Alba otvori, ptica odletje na vrh obližnjeg stabla i stade je fućkanje. — Ja sam htio zatvoriti vratašca na krletci.

— Ne! — reče ona. — Pustite otvoreno. Kad se Fiffi vrati, on će odmah na svoju prijećku, a taj će se štapić malko sniziti, polužica odskočiti, vrata se zatvoriti. Mehanizam. Automat.

— To ste pak sami izumjeli?

— Nisam ni to. Izmislio ga prvi i naučio me Darko. — reče ona.

— A tko je Darko?

— Dalek naš rođak. Fakin. Pomislite: ima šest godina, što je otišao u Švajcarsku, da uči za inžinira, a prođoše i četiri godine, što se niti vraća niti nama što piše; ne javlja se ni dopisnicom.

— I vama je to žao?

— Bogme, nije. Da nema u Fiffijevu kaveziću spomen na njegov prvi »izum«, ne bih ga se nikada sjećala. Vele, da je postao zločest i... ružan.

Što djevojka reče, to se i zbilo.

Kad je doskora vratih kući, Fiffi je opet bio u krletci.

Sutradan pođosmo malko dalje.

Nađosmo se na rubu jarka između pašnjaka i šumice na brežuljku. Pašnjak pokrit još sitnom travom, šumica sva blistava od prvih listića, a na dnu jarka ostaci snijega te blage ali ipak i preduge zime.

Alba najedanput skoči i pohita, lagana kao srna, niza strminu udubine.

— Gle, što se tu krije! Divota! Zvončići! Zvončići!

Ugazila je na sag svježe trave osute bijelim cvjetićima na vrhu uspravnih vlatova, prignula se i pružila ruke, da kida i čupa.

— Stani! Ne tako, gospođice.

Ona se uspravi, raširi ruke i pogleda me gotovo u čudu:

— A zašto ne bih? Baš sam njih i tražila.

— Ne, Alba! Ta, rekli ste sami: zvončići!

— Jest. Đurđici i napola procvale visibabe.

— Ne. Kazali ste: zvončići.

— Pa što onda?

— Zvončiće valja prije svega... čuti.

— Čuti? Kako to?

— Vidjet ćete; to jest: čut ćete.

— Hm! Takve lijepe stvari izmišljaju samo pjes...

— Ne, Alba! Ostanite tako, tu. Ne mislite ni na što. I sklopite oči.

Ona me posluša. Umiri se sasvim i gotovo se ukoči, samo joj je kucavica iza uha na vratu hitro kucala. Na bjelini sklopljenih joj vjeđa vidjela se tanka mreža plavetnih žilica, a sjene joj dugih trepavica treptale nemirno niz obraze. Silila se, da tako stoji; a ja nisam skidao s nje očiju; otklanjao sam prstom vlasi s malenog joj uha.

— Čujete li? šapnuh.

— Ne. Ma baš ništa.

— Ustrpite se. Ja uvijek čujem, a vi počekajte, da vjetrić dune i zanjiše svim tim zvoncima.

Ona se trgnula, otvorila oči; rumenilo joj prođe kao val preko lica:

— Vi se šalite. Čuh samo zviždanje kosovâ. Bit će to Fiffi, koji se ljuti, što ga danas nisam sa sobom uzela. Znam, što ću. Presadit ću sve te đurđice i te sunovrate, što tek rastu, u naš vrt, pod balkonom; pa neka on sluša — makar obnoć — kako zvone.

— Dajte, gospođice. Slušat ćete ih i vi.

I dadosmo se na rad, gledajući da iščupamo đurđice s podankom, mlade sunovrate s lukovicom, pa i po koju visibabu, da se nađe u vrtu iduće proljeće. Ona mi pokaza lukovicu, što se tek otvarala:

— Od čega je pak ta?

— Od sunovrata. N a r c i s s u s   p o e t i c u s.

— Zašto ga latinski tako zovu?

— Jer je Narcis, koga su bogovi pretvorili u taj cvijet, bio veoma lijep mladić.

— Narcis! Narcis! Tako su negda, u šali, zvali negda i... njega.

— Koga to, gospođice?

— Ta, njega: Darka.

— Ha, eto, opet on. A vi mi rekoste, da je...

— Zločest i ružan. Pa, jest tako. Tko je zločest, taj je i ružan. I moja ga majka više ne voli. Eto, gledajte...

I ona baci u jarak sve narcise, što ih bijaše sama pobrala. Malena pjega ureza joj se između obrva, i lice joj postade drukčije. Odmah se i razvedri, mahne rukom, udari u smijeh pa siđe u jarak i pokupi bačene biljčice.

Očistili smo ruke na još rosnoj travi i krenuli smo natrag. Bijaše nam prva briga posaditi našu berbu pod balkonom, dok je ptica skakutala i zviždukala u krletci.

Dva dana kasnije, kad vidjeh Albu, zapitah je:

— No, što veli Fiffi o đurđičevim zvoncima?

— On obnoć tvrdo spava, al te travanjske mjesečine mene budnom drže. A noćas... oh, noćas...

— Recite!

— Jest; noćas sam čula. Đurđici su bracali, narcisi su zvečali... u vrtu... pod balkonom... u meni samoj...

— A kako vam je pri tome bilo?

— Što da rečem? Možda ugodno, veoma ugodno... Na koncu sam ipak zaplakala. A ne znam, zašto.

Treći je već dan, što pada kiša: lagana topla kišica, pokatkad i sva blistava od sunčanih zraka, što se kradu kroz pukotine između oblakâ. Zemlja je zelenija, cvijeće šarenije; procvjetale su i breskve; travanjska gruda miriše.

Ja ne idem k Albi. Ne mogu je sada voditi po mokrim tratinama i po blatnim putovima; da je za prvi put obađem, nemam izlike: njenu majku još slabo poznajem.

Radim koješta, al mi je Albin lik gotovo uvijek ispred očiju. Sjećam se nekih njenih kretnja.

Kako je jedva dirala nogama tlo i njihala bokovima, kad se ono zatrčala da preskoči jarak!

Kakvom se kretnjom ramena, ruke i uzdignuta lica bacila kamenom o procvale trešnjine grane, da se na nju prospe roj latica!

U njoj se nešto miče. Mladost je naprijed tjera.

A ja? Čemu taj strah? Ta pasivnost? Ta, i u meni je, ipak, još uvijek nešto.

Pune glave takvih misli, pođoh k djevojci, iako je kišica nadalje rominjala.

Našao sam u stanu samo majku joj udovicu.

— Kako to? Ne vodite sa sobom Albu? — zabrinu se ona.

— Ne vidjeh je.

— Oh, Bože! Izašla je već davno, noseći u ruci pticu. Fiffi se mokar vratio; nje nema. Nadala sam se, da ste se s njom negdje zadržali, sklonili. Ima neko vrijeme, što mi biva s njome sve teže.

I gospođa mi poče — u razgovoru, na prekid — koješta pričati.

Otac je bio liječnik, u mjestancu M., a bavio se toliko svojim imanjem, da ga zvahu Doktorom Vincilirom. Uzgojio je sâm kćerku jedinicu, na svoj način, uz lozinku: Tijelo i Srce! Vodio je u vinograde, na sječu drva u šumi, na kosidbu svojih njiva i u sela k bolesnicima. I školovao ju je sâm; naučio je čak i latinski, čitao joj neku Eneidu; htio ju prozvati Didonom, dok napokon popusti i djenu joj ime Alba, zovući je pak — dok je djevojčica hitro rasla — Alba longa. Kad on naglo umrije, kćerka mu ostade sama, kao izgubljena; ćud joj se poče mijenjati. Ne preostade majci drugo no sve prodati, preseliti se u grad. A sad eto ih tu, bez znanaca, bez rodbine. Alba se ne može snaći ni na ovoj periferiji gradskoj; hoće joj se kretnje i zraka. Pa jest i nešto novo, što je muči, a ne zna ni sama, što: pada iz radosti u tugu, iz smijeha u plač, iz nježnosti u neku grubost, čak i prema Fiffiju i vjernoj služavci Jagi, koju toliko voli.

— Jučer je pošla u grad i donijela omot knjiga — nastavi gospođa.

— Knjiga? Kakvih?

— Stihovâ. A baš vaših. Čitavi je dan, pa i kasno u noć, listala, čitala; hodala je po sobi i deklamirala. Učila je napamet,

a pamćenje joj je najbolje. Nikad me nije više sjećala na pokojnika kao baš juče. Bijaše se raznježila i umirila... a gle! jutros...

Htjela mi još nešto reći, kad se vrata otvoriše, i Alba uđe. Bila je tako prokisla odijela, da se viđahu ljupki oblici zdravog, jedrog joj tijela; vlasi joj slijepljeni o čelo i zatiljak, lice orošeno kao ljiljanov cvijet u proljetno jutro; na usnama joj osmijeh, u očima radosna vatrica.

— Kćerko! Svuci se. Legni. Upropastila si se; prehladit ćeš se.

— Ne ću. Nije mi to prvi put. Sjećaš li se? S ocem... Nisam ja kukavica kao Fiffi, koji se prestraši od dvije kapljice kiše.

— Poslušaj. Idi. Nestani...

Al se Alba nije micala; kao da je uživala u laganu drhturenju.

— Gospođice, slušajte majku. Doista... kiša... mokrina... — rekoh ja.

Ona mi priđe još bliže i poče deklamirati:

Kroz lug pun proljetnih klica
Jutarnja kišica bruji;
I šušti ko koprena, zuji
Ko harfa sa hiljadu žica.

— Ha, kažite vi sad meni, tko je to spjevao? Tko je jednom lutao u travanjskoj kišici, da sluša to brujanje, i šuštanje, i zujanje? Zašto je taj smio, ja pak ne smijem? A uradila sam sve kao on: popeh se na neki kamen i stadoh... ovako!

Alba se ukoči, okrenu dlanove prema nebu, pa dignu uvis glavu i pritvori oči. Šaptala je:

Sklopljenih vjeđa ja stojim
Na liti. Svim porama svojim
To mlieko iz oblaka sišem.

I osjećam novu da dušu
Već dobivam, i sva da dišem
Po trmi i mladome kušu.

— Nije li to divno bilo? — zapita nas zatim. — A sad ću te, mamice, poslušati.

I ona pohita iz sobe, kličući:

— Jago, Jagice, daj mi suhe haljinice!

Cvjetale su prve ruže, kad majka pusti da povedem Albu na mali izlet.

Krenuh s njome, gdje mene i pometača Jožinu povede jednom mali Štefek s Medveščaka, na okruglo brdo što, ispod Sljemena, zatvara Ksaversku kotlinu i gleda s daleka u duge drvorede široke gradske ulice.

Išli smo utrenicima preko sjenokoša i kroza šumice prema vrhuncu, pod sve toplijim suncem. Grmlje i stabla bijahu već otrunili svoje cvijeće, al su trave još cvjetale, ponajviše maslačak i djetelina. Vjetrić je raznosio pelud dozrelih prašnika; jaki su mirisi lutali krajem, uz zujanje kukaca i pjevanje ptica.

Protivno mome očekivanju, Alba se držala mirno, gotovo tromo, obuzdana nekim slatkim umorom: bijaše više kao omamljena negoli razjogunjena. Puštala je, da je vodim kao dijete, a kad sjedosmo na vrhunac, i dok joj ja pokazivah brežuljke i klance, dvorce i ljetnikovce naokolo, zvonike i tornje u gradu, ona me jedva slušala, držeći oči polusklopljene i trepteći lagano nosnicama.

— A kakva je to stara kuća tu, odmah pod nama? — upita me najedanput.

— Ne znam više, čija je, al je znam, i na nešto me tužno sjeća. Ja je zovem »Bakinom kućom«.

— Zašto »tužno«? Kakva baka?

I ja joj progovorih o suludoj starici, koja je u toj kući stanovala i umrla, o malom Štefeku, koji poginu od zime, o pometaču Jožini, koji svrši na slami u staji svoga sinovca.

Ona nije više osjećala proljetne omame; gledala je u me raskolačenih pažljivih očiju; imala je opet lice, za koje je njena majka govorila, da veoma sjeća na lice pokojnog Albina oca. Dignu se i reče:

— Siđimo. Obići ćemo Bakinu kuću.

Poslušah je, željan i ja toga.

Al je negdašnji stari plemićki dvorac bio sada sasvim zapušten, prometnut u staju i sjenik; ne mogosmo u nj niti ući.

— Eto, svi pomriješe, — reče djevojka. — Čak i — dvorac.

— Ne, — odgovorih joj ja. — Malenih Štefeka i starih Jožina ima, sigurno, još mnogo u Zagrebu.

— Da ih potražimo! Da ih vidimo! — kliknu ona.

— Ali... gospođice.

— Što: ali! Medveščak je tu dolje, blizu. Neki čovjek, možda baš kakav starac, mete i sada tu ulicu. Hajdmo... molim vas.

Poslušah je i sada; nisam mogao odoljeti zvuku njena glasa, molbi njenih očiju.

Hodali smo do munjovoza i nađosmo se doskora na ulici. Al na njoj nigdje kakva pometača. Htjeli smo se vratiti k njenoj kući, kad ugledasmo pred nekom točionicom pometačeva kolica i metlu.

Uđosmo.

Uz prljav stočić sjedio je čovjek srednjih godina, jeo komad kruha i pio rakiju razgovarajući se, uz smijeh i mahanje ruku, s prodavačicom.

— Dobar dan! Samo naprijed! — javi nam se on prvi. — Ako se udostojite, bit će i za vas mjesta.

— Jeste li vi pometač ove ulice?

— Jesam. Na službu! Gospon. Zovu me Turk, iako nisam Turčin. Ha! Ha! Vražjih li ljudi. Prišiju ti nadimak, pa ga nosi.

— Jeste li poznavali pometača Jožinu?

— Jožinu? Nisam. Otkud bih ja znao sve svoje zagrebačke kolege? Da smo organizirani, da se kupimo i da držimo skupštine i sjednice... ah, onda. U tom slučaju ja bih mogao postati i predsjednikom. I tek onda...

— Šuti, pijanduro! — presiječe ga prodavačica. — Ne brblji i pusti da te gospodin pita.

— Jest, pravo imaš. Gospon, ja nisam Jožina. Pometač Turk. Na službi!

Htio sam izaći, kad se Alba javi. Upita ga, ima li ženu i djecu, i gdje stanuje. On udari opet u supijanu šalu; reče, da ima babu, bebu i malog Turčeka, i kaza, u kojem dvorištu ne obližnjoj Zvijezdi stanuje.

— Obaći ćemo ga, — reče mu Alba.

— Ha, ha! Tako mlada, a već članica dobrotvorna društva. Bog vas naplatio! Idite i pozdravite mi babu, no novaca joj nemojte dati. Radije meni. Ja držim kasu.

— Izađosmo.

— Zar doista, gospođice?

— A zašto ne bismo? Nije Turk kao onaj dobri Jožina. Možda kod njega nađemo kakvog novog malog Štefeka. Vodio mene i pokojni otac u takve kuće, katkada i u dalekim selima. Žurimo se!

Nismo dugo tražili, dok nađosmo prljavo dvorište i uđosmo u neku podrumsku sobu. Veoma siromaški, iako ne baš nečisto; vidi se briga ženske ruke. U zagušljivoj prostoriji, pod prozorčićem, djevojčica ziblje čedo, a djetence neprestano plače; dere se, crveneći se u licu, mašući šačicama.

— Mala, gdje je mama?

Djevojčica gleda začuđeno u Albu, koja uz nju sjeda i gladi je po glavi:

— No, beba! Ne boj se. Reci.

— Mama je pošla na službu, k Milostivoj.

— A mali je Turček gladan?

— Nije. Dala mu je mlijeka. Zločest je.

— Digni se. Pusti mene.

Ona otkrije mališana, ogleda mu ležaj.

— Ha! — reče. — To sam i slutila. Blatan je. Al znam, što ću. Beba, gdje su krpe, da ga uredimo? Gdje je voda? Gdje su drva, da naložim? A vi, gospodine, uzmite tu bocu, potražite mljekarnicu i donesite. Stoj, otvorite prije taj prozor.

Izađoh na ulicu s bocom u ruci. Ali, mljekarnice nigdje blizu. Morao sam natrag niz Medveščak, i prođe neko vrijeme, dok se mogoh vratiti.

A sad sam imao što gledati.

Alba drži u rukama opranog i golog malog Turčeka; diže ga uvis prema svjetlosti s prozorčića. A djetence se koprca, miče nožicama, smije se i pruža ručice, da uhvati djevojku za vlasi; guguče kao golub.

— Gle ga! Zdrav je i dobro građen taj mali deran, taj t u r- č e k - b r č e k. Bit će gorostas; mahat će metlom golemom kao jablan; pomest će začas sve zagrebačke ulice... Sad ga valja nahraniti; izmorili ga plač i kupanje.

I ona ga nahrani, legne ga u kolijevku i nauči Bebu, kako ga mora njihati.

Kada dijete zaspi, ostavi djevojčici sve što smo kanili pojesti i popiti na izletu, i mi izađosmo.

Onda mi reče:

— Što se čudite! Naučio je mene pokojni otac koječemu.

Dani prolaze, i moje druženje s Albom postaje češće, intimnije.

Ne rušim, što je u njoj sazdao otac: otvorenost, radost života, želju kretnje i djelovanje. Al ja ne mogu a da joj ne dadem i nešto od svoga. Dižem polako ispred njenih očiju — koliko znam i mogu — koprenu, što obavija stvari i pojave; vodim je pragu svojih Sanja; htio bih da dublje gleda ne samo u ljude nego i u cvijeće i u ptice, što ih već davno zna i voli.

A ona je kao vosak, koji lako prima otisak pečata. Sve je to zanima i veseli.

Ja se pak, uz nju, osjećam življim, mlađim. Vječno Ženstvo — još mlado, od ničijih blatnih ruku još nedirnuto Ženstvo — sja,

trepti i miriše preda mnom u liku te djevojke, koja se razvija u ženu. I meni je — da se na svoj način izrazim — kao da nisam obasjan zrakama kakve svoje Albe vespertine, no da se opet kupam u svjetlosti Jutarnje zore svog života.

Ali, nije bilo suđeno, da sve to dugo potraje: usred ljeta nešto se dogodi.

Jednog dana, kad smo kanili pohoditi malog Turčeka te poći u grad, da koješta vidimo i kupimo lijek za njenu majku, ona ne dođe na sastanak. Znao sam, da je majka samo boležljiva i da je služavka Jaga više puta pretiče u takvim kupnjama, pa nisam htio biti nametljiv. Pođoh tek dva dana kasnije na sastajalište. I Alba dođe, ali... uz pratnju.

Mladić srednjeg stasa, širokih pleća i čvrsto građen, ljepušasta i energična lica. Dođe ravno k meni i pruži mi ruku uz pogled i osmijeh, za koje ne mogu kazati da su mi se svidjeli:

— Čast mi je upoznati vas. Ja sam...

— Stoj! — presiječe ga ona. — Gospodin već zna za te. Gle ga — reče onda meni — nije, kako sam vam već kazala, baš toliko ružan, al je ipak... zločest.

— Darko! — rekoh ja.

— Da. Samo su nove prilike mogle potjerati toga novopečenog inžinira iz premile mu Švajcarske, da nostrificira u Zagrebu svoju diplomu.

— A možda i još drugo! — gotovo mi izbjegnu iz usta, ili, rekao bih, iz nutrine, gdje sam osjetio nešto nejasno i neugodno.

On bijaše raširio malko noge i upro čvrsto pete u procvalu travu, metnuo ruke u džepove od hlača:

— Varate se, gospodine. Kad bih se zaželio nečega, ili nekoga, u ovoj zemlji, trsio bih se da sve prenesem u Švajcarsku.

— Kako to?

— A što bi inžinir ovdje? Nostrificirat ću u Zagrebu samo iz nevolje, iz opreza, za svaki slučaj. Gdje su tu industrija, tvornice, strojevi? Gdje je tehnika? A onda, kakav je tu život, uopće? Kakav li je pak ovdje športski život, bez koga moderan čovjek ne može u današnje dane naći prave zabave i vježbanja svojih energija. Ovdje je, u tom pogledu, sve primitivno, kukavno. Tenis...

— Darko, makni se! — upada mu Alba u riječ. — Pogazio si tom svojom nožurinom lijep modar cvijet.

On slegne, ozlovoljen, ramenima i maknu se malko na stranu:

— Čast Punčecu i Palladi — nastavi — oni nešto, doista, znače; al je tenis igra za žene. Nogomet je kralj svih športskih

igara; a baš vam on malo vrijedi. Gdje su vam šampijoni? O šakanju pak ovdje ni pravog traga. Očajno!

I mladić je dalje govorio, dok sam ga ja gledao, jedva pazeći na njegove riječi, a djevojka je dizala pogaženi modri cvijet i hakala u nj, u nadi, da će ga oživjeti kao obamrlu ptičicu.

Doskora me Darko pozdravi i odvede u grad Albu.

Nađosmo se još nekoliko puta i na livadi i, slučajno, na ulici. Opazih odmah, kako Darkova moć nad Albom sve većma raste. Izraz se njezina lica mijenja; sad je kao smetena, sad opet u nekom zanosu. Preda mnom kao da se nečega srami, rekao bih, i boji, da mi se — najedanput — uže približi i obaspe me još nikada mi neiskazanom sklonošću. Al ipak — ja osjećam — kao da je sve to u vezi s nazočnošću tog njenog dalekog rođaka, tog druga joj iz djetinjstva. Gubi živahnost i samovolju, kako on biva odrješitiji.

— Kako majka? — upitah je jednom.

— Nije najbolje raspoložena; smetaju je opet noge. Ne vidi vas, a mislim, da vas se je zaželjela.

Pođoh odmah ka gospođi.

Nije doista bila dobre volje; ipak me rado vidje.

— Sada niste više sami — rekoh joj. — Dalek rođak, a zgodan mladić.

— Hm! — zanjiše ona glavom.

— Zar o nečemu sumnjate?

— Ma... eto. Ne bih znala što reći. Znali smo ga još u M., kad bijaše dječak. Moj ga pokojnik nije nikada volio. Stari mu je otac dobar i pošten, ali, njegova majka... no, — kako bih to kazala? — rasipnica, a, i... veoma lukava.

— Nemojte na to misliti. On nije više mladić, đak; gotov je, neovisan, čovjek.

— Bit će. Nu, ta nostrifikacija... sada, usred ljeta, za vrijeme svakojakih ferija! Da biste bili tako dobri malko se popitati... onako... uopće?

— Pokušat ću, gospođo. Nadam se, da ću vas, u tom pogledu, moći posvema umiriti.

— Hvala! Nemam od nikog pomoći; a te moje nesretne noge... Al vas još nešto molim. Pohađajte nas, baš sada, što češće. Kako bijah sretna, kad je Alba bila pod vašim utjecajem! Odgajali ste je kao i pokojnik, iako na svoj način.

— Gospođo, ona je odrasla; s njom je sada drukčije.

— Baš se zato nečega bojim, i najviše vas trebamo. Sutra je

nedjelja, i poslije podne se igra negdje nogomet. Darko je kani onamo povesti. Pomislite! Već im rekoh, da toga ne želim, ali... on tvrdokoran, bezobziran, a ona samo u nj gleda. Oh, Bože!

— Uradit ću, što budem mogao.

— Tako, molim vas. A ja još danas očekujem neko pismo; doznat ću koješta.

— I vidjet ćete, da nemate razloga uznemirivati se toliko.

— Nadajmo se.

Ostavih je i nađoh se u neprilici.

Je li sada, u kolovozu, zgodno doba za nostrificiranje inžinirske diplome, nije trebalo ni istraživati. Uplesti se — kao neki neovlašteni tutor — u dopust za odlazak na neki javni nogomet, kad je majka već izrekla svoju, nije mi se nikako dalo: drugi sam ja htio odnos izmedju sebe i Albe. Odlučih ne uraditi ništa sve do ponedjeljka; međutim će ono pismo koješta razjasniti. A onda, priznavao sam sebi (iako uz pritajenu nutarnju gorčinu), da i mladost ima neka svoja prava. Mira nisam mogao ipak naći. Sutradan poslije podne noge me same poniješe u kavanu, iz koje se moglo vidjeti kako ljudi idu na igralište.

Doskora ugledah i njih. Išli su hitro, nekim pobjedničkim korakom. Alba se uhvatila Darku za lakat. On joj nešto govori, mašući odlučno slobodnom rukom; ona drži glavu prema njemu, gleda ga i smiješi mu se osmijehom, što ga u nje još nikada ne vidjeh. I mladost ih nosi.

Ustadoh i pođoh za njima, pazeći da me ne vide.

Jedva mi uspije proturati se kroz gomilu i naći mjestance u posljednjim redovima dupkom pune tribine; osjetih se kao uronjen u mnoštvo ponajviše mladih i živahnih gledalaca. Gledao sam svuda po gomili, ali, njih nigdje otkriti. Bit će negdje na drugoj strani, a moje oči nisu sokolove. Izaći odanle nisam više mogao. Ne preostade mi drugo, no ostati. I igra započe. Po prilici onako, kao što je nekoliko puta gledah na platnu, u kinu. Oko mene sad pažnja, sad nemir. Napetost, mahanje ruku, uzvici, kričanje: sad pljeskanje, sad zviždanje. A lopta, udarena glavom ili nogom, hiti amo tamo: kotrlja se po zemlji, skače uvis, praveći niže i više lukove. Meni je neugodno, jer osjećam — ma koliko nastojao da ostanem hladan i miran — da me ta lopta draži, uznemiruje, pa bih i ja htio mahati rukama, izbaciti iz usta po koji krik. Prokletstvo! Htio bih stresti nešto sa sebe kao pas vodu, kad izlazi iz lokve. A ona lopta kao da me pokatkada tuče o glavu...

Napokon i to svrši, a da malo što razumjeh i ne razabrah pobjednika od pobijeđenih.

Izašao sam što prije i ostao sam pokraj izlaza. Pokazaše se doskora i oni. Sad su hodali stisnuti još uže jedno uz drugo. Darko joj je tumačio nešto o viđenoj igri; Alba je slušala, pitala, gotovo sva crvena u licu i mašući živo rukom.

Oni me ne vidješe, ja im se ne javih. Pomislih, da se majka kod kuće sigurno ljuti, jer, osim toga, mrak se već hvatao, pa htjedoh preteći Albu. Pohitao sam na munjovoz, da stignem što prije do gospođe.

I došao sam na vrijeme.

Vidjeh odmah, da je i ljutita i ražalošćena.

No, prije nego započeh s njom pravi razgovor, dođe i Alba.

— Gdje si bila? Čitavo poslije podne? Do mraka?

— Mamice, ne ljuti se. Pa, s Darkom. Gledali smo nogomet.

— Grubo! Odvratno!

— Ali... majko!

— Nisam li ti već rekla, da ne smiješ nikamo s tim...

Htjela je nešto krupno reći, kad se suzdrža, pruži kćerki pismo:

— Čitaj sama, pa da vidiš, što je i kako je.

A Alba je čitala, bivala sve bljeđa.

— No što veliš sada?

— Sve to nije moguće. Ne vjerujem — šapnu djevojka.

Gospođa se okrenu prema meni:

— Čujete li je? Odgovara mi ozbiljna, pouzdana i iskrena prijateljica iz M., koju Alba dobro zna i mnogo štuje; a sad »nije moguće«, »ne vjerujem«. Gospodine, on nije ni svršio svojih nauka; ono o nostrifikaciji bijaše gola laž. Prošportašio se, prolumpovao se u Švajcarskoj; upropastio je svog dobrog oca. Kad vidje, da je ostao sasvim na suhu, vratio se kući, i ogledao se, skupa s majkom, za kojim sidrom spasenja. I našao ga. Jer nema više pokojnika, došao je ravno k nama. Razumijete li me?

— Ne, majko! Ne! — pobuni se Alba. — On mene voli.

— Ne voli on tebe, nego tvoj miraz. Račundžija je kao i majka mu.

Alba udari u plač, pobjegne u obližnju sobu.

Mirio sam gospođu; izrazio joj mnijenje, da će mladić, nakon tog doznanja, morati sâm izmaći; a djevojka će se snaći, biti opet ona prvašnja.

— Ma i koliko je on tvrd i drzak, nisam ni ja od voska. Čuvat ću svoje dijete.

Ustah da pođem.

Nađoh Albu na balkonu gdje hrani pticu, dok joj borica sjedi na čelu, a suza joj još na licu.

Ne znam više, što sam joj sve kazivao, ni što mi je odgovarala. Sjećam se samo, da joj, dok mi je nježno i prijateljski stiskala ruku, na kraju rekoh:

— A sad, budite iskreni: volite li vi Darka?

— Jest; veoma: kako sama nisam nikada slutila. Ako je i doista ludovao, sebi štetovao, osiromašio, ja imam dosta svoga... da mu pomognem. Oh, on je tako zgodan.

Uviđam, da sve to ne će lako proći, i da će zabrinuta majka na koncu izgubiti započetu bitku. Nu, da će se događaji tako hitro razviti, nisam mogao slutiti; nisam ih ni želio: neka neizvjesna nada ležala je još uvijek na dnu moje nutrine, dok je nesklonost prema tom mladiću samo rasla.

Kad sam opet pošao da ih obađem, imao sam što gledati i čuti. Pred vratima vrtića čeka samovoz, Jaga je rasplakana; gospođa je u putničkom odijelu i sprema kovčeg; lice joj je više mrko no tužno. I ne odgovori na moj pozdrav, upre u me oči, koje joj — vidio sam to odmah — nisu bile čitave noći možda ni za čas sklopljene. Reče mi tvrdo, razbijenim glasom:

— Pobjegli su.

— Oh!

— Da. Sinoć. Skočila je s balkona, pa preko plota. Jutros: postelja joj netaknuta, njeno pismo na ormariću.

— Ali... čemu?

— Jer je on bio prekjučer — baš kad je doznao kako već sve znam — tako drzovit, da dođe preda me i zaprosi Albu. A da ste čuli, na kakav način! Odbila sam ga i pokazala mu vrata. A oni... eto...

— Pa što sad kanite?

— Alba mi napisa, kamo će. Naravno, u M., k njegovoj majci; ta, rekla sam vam, tko stoji, zapravo, iza njegovih leđa. Treba rasipnicima i Albin miraz.

Gurala je koješta u kovčeg, kretala se, kao da više ne osjeća težinu otečenih nogu.

— Idem u nadi, da ne ću zakasniti: stići ću najviše osam sati poslije njih. Ako ih pak ondje ne nađem, eh, bit će zlo... veoma zlo! Jadna moja Albica!

I suze joj potekoše niz obraz, gorke i teške suze materine.

— Ne vratim li se sjutra uvečer s njom, onda... al ne ću da na to mislim. Jaga, hitro, da ne zakasnim na vlak.

Ona se požuri.

— Gospodine, hvala vam na svemu. Ne vratim li se odmah, obađite katkada stan, savjetujte Jagu. Ja sam, jer me neka ružna slutnja ipak progoni, govorila već brzoglasno sa otpremnikom... onako... za svaki slučaj.

I ona se odveze.

Prođoše i tri dana, a od gospođe ni glasa.

Desetak dana kasnije, nađoh u njenu stanu ne samo služavku, nego i otpremnika, koji je već prenosio na kola pokućtvo.

— Kamo? — pitam ga.

— Natrag u M. Znamo se od prije, pa sam za nju koješta i u gradu uredio.

— A što je s kćerkom? — izbjegnu mi.

— Ne znam. Ona traži pokućstvo i služavku.

Gledam, kako se stan sasvim prazni.

U posljednji čas velim služavki:

— Zaboravili ste krletku na balkonu.

— Gospon, ima dva dana, što se Fiffi u nju ne vraća. Neka ostane ondje.

— Dobro, Jagice, ja ću na nju paziti; vidim je sa ceste. Kažite im, da ću se brinuti za pticu.

— — —

Dani i tjedni prolaze, a kavez je ondje, uvijek otvoren. I Fiffija je nestalo.

Uselio se nov stanar.

Bacio je staru krletku u vrt, pa na cestu.

I kola su prošla preko nje.

VLADISLAV KUŠAN, ZAGREB

MODERNA GALERIJA I NJENO ZNAČENJE

Ako Strossmayerova galerija slika sa svojim neprocjenjivim zbirkama starije umjetnosti, uz bogati Arheološki muzej, koji otvara pogled u razvoj ljudske uljudbe od njezinih prvih početaka, preko uspona Grka i Rimljana do rezultata poznijeg doba, igra u kulturnom životu hrvatskoga naroda ulogu nekog našeg Louvrea, to bi Moderna galerija — da ostanemo u poredbi s Francuzima — imala ono značenje, koje u Parizu ima Musée de Luxembourg.

Na jednoj strani, pored glavnih putokaza onog neodoljivog stremljenja čovječanstva kroz vjekove iz mraka primitivizma k svijetlu civilizacije, okupljeni su najvažniji rezultati napora velikih umjetnika, koji su postigli svjetsku slavu i dali svojom stvaralačkom osobnošću poseban pečat licu europskog duha i duševnosti, a na drugoj nižu se zbirke likovnih radova, koje pokazuju razvoj novije, suvremene i uglavnom domaće likovne umjetnosti.

Izlišno je i beskorisno navoditi golemi broj ljudi, koji kroz godinu dana prođu dvoranama Louvrea i Musée de Luxembourga i uporediti ga sa skromnim brojem hodočasnika naših galerija u svrhu instruktivne i kritičarske poredbe. Pariz je grad od više milijuna stanovnika, grad s velikim prometom stranaca; time je sve kazano.

No postoje naše relacije i mjerila, postoje brojevi, koje možemo u okviru zagrebačkih prilika i mogućnosti postaviti u međusobne odnose i doći do zaključaka, koji izlažu i osvjetljuju opće prilike oko umjetnosti.

Tražio sam, još prije nekoliko godina, podatke o prosječnom broju posjetilaca Strossmayerove galerije u jednoj umjetničkoj sezoni i pokušao sam računom ustanoviti, kakvo je opće zanimanje publike za staro slikarstvo. Rezultat mog ispitivanja nije bio osobito utješan. Moja brojidba izložila je jednu činjenicu: još se kod nas ne znaju dovoljno cijeniti kulturna dobra. Ne treba pri tom zaboraviti, da se tu radi o našoj najznačajnijoj ustanovi te vrste, o ustanovi, koja već ima svoju prošlost, o zbirci, koja je vezana uz ime osnivača velikih hrvatskih kulturnih ustanova, i konačno o galeriji, koja ima uistinu takvih umjetnina, kojima bi se ponosila mnogo veća kulturna središta nego što je grad Zagreb.

Iako danas, bar po imenu, za nju skoro svatko zna — ta već je godine 1883. imala svoju stalnu zgradu i 282 slike i bila proglašena riznicom renesansne umjetnosti — nije onako živo posjećivana, kako bi trebala da bude, i prema tome nije ni potpuno po-

OTON POSTRUŽNIK ULAZ U VRT

LJUDEVIT ŠESTIĆ VRT

MIROSLAV KRALJEVIĆ KAPELICA (AKVAREL)

VILKO ŠEFEROV BARICA

VJEKOSLAV PARAČ — SAJAM U SOLINU

stignuta ona svrha, koju joj je utemeljitelj namijenio, kad je rekao: »Vidio sam, da u našem narodu ponestaje u znanosti i umjetnosti ljepote i istine, pa sam htio svojom crkvom i galerijom slika pokazati put ljepoti i istini«.

Te su riječi izrečene pod konac prošlog stoljeća. Više od pedeset godina vršila je Strossmayerova galerija, bar na stanoviti dio građanstva, ulogu vodiča, učitelja, oplemenitelja, i tako svojim pobudama plodonosno djelovala na sve one, koji su tražili ljepotu; pa ipak bi se danas, u petom deceniju dvadesetog stoljeća, kad su Hrvati na području likovne umjetnosti dali znatan broj novih djela, koja znače lijep rezultat i stvaralački uspon, moralo još uvijek upozoravati šire pučanstvo na postojanje hrama, u kojem moćni zanos estetskog čuvstva djeluje na dušu kao najljepše uznesenje skrušene molitve.

Nakon ovog izlaganja, ne može se očekivati, da će druga spomenuta zagrebačka galerija, koja je u poredbi sa Strossmayerovom mlađa, bez zvučnih imena europskih prvaka a većem dijelu građanstva još potpuno strana i nepoznata, biti više posjećivana i požeti znatnije vanjske uspjehe. Ovdje pridolaze još i razlozi, koji sprečavaju pravi kontakt s publikom, otešćavaju razumijevanje smisla i svrhe ustanove, kao i shvaćanje njenog stvarnog sadržaja.

Strossmayerova zbirka ima uglavnom na okupu djela takvih stvaralaca, kojih je umjetnost već odavna i često bila predmetom studija, rasprava, ispitivanja, analize i pohvala, dok Moderna galerija, uz manji broj djela starijih umjetnika donosi isključivo rezultate suvremene hrvatske likovne kulture, o kojoj se tek počinje pisati i raspravljati, a koja će tek onda, kad nastane nuždan vremenski razmak za nepristrano, mirnije prosuđivanje i rasuđivanje, biti konačno ocijenjena i klasificirana.

Prva izlaže predstavnike velikog europskog razvoja u slikarstvu i prikazuje primjerke stvaranja nespornih veličina, koje su ušle u knjige, koje su dobile priznanje brojnih povjesničara umjetnosti i bile uvrštene u predvodne redove, a druga okuplja plodove nepoznatih i poznatih stvaralaca našega vremena, da bi od djela najzanimljivijih jedinica likovne umjetnosti stvorila mozaik, koji će, kad bude potpun, moći vjerno i istinito prikazati tok stvaralačkog gibanja naših dana.

Prva je stvorena od predmeta, koji su nastali u nekom odsjeku prošlosti, od predmeta, koji su bili već s različitih gledišta promatrani, kroz razna vremenska razdoblja u tančine ispitani, vrednovani, sređeni po krajevima, školama i smjerovima i t. d. Kad je oblikovana Strossmayerova galerija, mogao se cijeli taj izbor djela

prosuditi iz izvjesne retrospektive i uz pomoć obilne literature doći do bitnih, temeljnih zaključaka o vrijednosti, formi, stilu i t. d. Nove atribucije, koje su u naše vrijeme ustanovili neki međunarodni učenjaci, nisu u stvari mnogo izmijenile značaj zbirke. Njihova interpretacija te građe išla je više za tim, da se potanje odredi podrijetlo djela ili ime majstora, a ne za novom analizom slikarskih vrednota, koje svoga izgleda nisu pod drugom etiketom nimalo izmijenile.

Moderna galerija uzima svoje predmete iz samoga današnjeg stvaranja, za nju se odabiraju ili bi barem trebalo da se odabiraju najizrazitija djela predstavnika suvremenog izraza ili traženja novog, ona posiže za svim objavama, često i međusobno oprečnih smjerova, koji se javljaju u sklopu suvremenog razvoja naše likovne umjetnosti. Svaka živa umjetnost, pa tako i naša, nalazi se u neprekidnom pokretu, vrijenju, bujanju, i puna je smionih pokušaja, fanatizma i prevratničkih ideja. Cilj je ove galerije, da smiono zahvati u stvaralačko zbivanje i da izabranim primjercima što bolje prikaže razne ideologije i sve komešanje htijenja, dajući ujedno onaj mogući maksimum pikturalnih i skulpturalnih vrednota, do kojih su došli naši novotari.

Kako današnja likovna umjetnost na razne načine izražava kroz novi sklad i ljepotu i naš novi unutrašnji svijet, novu osjećajnost, nemir, nervozu, od gledaoca se zahtijeva daleko više od površnog, pasivnog promatranja. On mora često biti u neku ruku i sudionik stvaranja, suradnik, pomagač, mora čas više intelektom, čas više maštom ulaziti u djelo, mora ga znati u sebi nanovo izgraditi, nedorečeno osjetiti, nedovršeno popuniti, nabačeno rekonstruirati, a to je svakako već jedan posao, u kojem upravo aktivno sudjeluje cijela ličnost gledaoca.

Zato se površnom i neupućenom promatraču, koji ne će da napreže svoj duh, ne će da traži i da gledajući stvara, pričinja suvremena umjetnost uvijek pomalo enigmatična, strana, zamršena i zahirila. Naučen na jasnoću starih majstora, iluzionističke efekte i imitativnu točnost akademizma ili na jednostavnost koje sheme realizma, gledalac unaprijed odbija svaku slobodnu koncepciju djela, jer se boji napora i napona unutrašnjih snaga.

Nažalost, veći dio publike sastoji se od duševno tromih, nepokretnih i površnih ljudi, i oni uglavnom pristupaju djelima modernističkog karaktera s nepovjerenjem, promatrajući ih u neprijateljskom, odbijajućem stavu i opravdavajući se veoma raširenom predrasudom, koja kaže, da je sve novo suludo, neuravnoteženo, izrođeno i nevrijedno. A to nepovjerenje nije uvijek opravdano.

Ovo razmatranje ne će da bude panegirik bezbrojnih zabluda, koje su se odigrale i cvale dva puna decenija u likovnoj umjetnosti Europe. Treba priznati, da nije krivnja samo na onima, koji gledaju, nego i na strani onih, koji obrtnički proizvode objekte za izložbene dvorane. Možda su skrajni modernisti, hoteći uz svaku cijenu razbiti skamenjene sheme škole, otišli predaleko. Ali njihovo mahnitanje, nepomirljivost i eksperimentiranje ne treba shvatiti kao zadnji cilj, već kao sredstvo, koje će preporoditi i pomladiti umjetnost. Ljudi bez dara nisu vidjeli u ovom razaranju mogućnost konstruktivnog zahvata, pa su nastavili s negacijom i destruktivnim postupkom. To im je u općoj zabuni omogućilo, da se na čas prokriomčare u red »naprednih« i da obdare čovječanstvo novim pojmom: izopačena umjetnost. No ta činjenica ne opravdava filistre, a niti ih oslobađa dužnosti, da razmišljaju, da uče i da proširuju svoje vidike. Izopačena umjetnost postoji, ona je danas kulturno-povijesni dokumenat, obrazac humbuga, laži i svijesne prijevare negativnih predstavnika jedne zbunjene i usplahirene epohe. To je neprijeporno. Samo sve to skupa ne niječe pravu umjetnost, ne isključuje mogućnost njenog razvoja i napretka.

Zbrka oko umjetnosti unijela je u publiku zabunu, pomutila pojmove, dezorijentirala i ponukala na oprez. Treba uvažiti, da je uza sve to umjetnost trajala. Ako su jedni zatvarali oči pred neskladom buntovnih zaleta u nepoznato, vrijeme nije zastalo, niti su pravi umjetnici prestali stvarati. Možda je međutim jedna perioda minula, a druga započela. Oni, koji su prespavali doba ovog prijelaza, izgubili su vezu s današnjom umjetnosti i treba ih uputiti.

Evo jedne od najvažnijih zadaća ove galerije: pridobiti publiku za likovnu umjetnost uopće, a napose za novu. Treba planski djelovati na zaostale, na nepokretne, i nastojati obratiti sve nevjerne i nepovjerljive, kojima se ova umjetnost čini nepristupačna, bez pravog sadržaja, suviše složena, a premalo lijepa, da bi za nju vrijedilo naprezati oči i mozak. Izabiranjem i sabiranjem na okup najboljeg i najtipičnijeg iz suvremene umjetnosti razumnom, kulturnom politikom i promičbom (predavanjima, demonstracijom na samom izloženom predmetu, analizom, publikacijama i t. d.) može se postupno mnogo toga razjasniti, mnogi nesporazum, gdje mu nema pravog razloga, ukloniti, upozoriti na dobre strane novog stvaranja i konačno uvjeriti, da i jedna osebujno zamišljena i slobodnije izvedena slika može imati svoje unutrašnje zakone, svoj naročiti red i logiku. Kad se bude shvatilo, da proširenje osjećajnog života zahtijeva i drugu ljestvicu izražajnih sredstava, bit će rije-

šene mnoge prividne zagonetke, i uvidjet će se, da rješavanje zadataka na novi način iziskuje mnogo više napora, nego ropsko povođenje za nekim uzorkom.

Tko to bude znao, razumjet će, da i nova koljena mogu pošteno raditi i da su sposobna stvarati djela, koja sadržavaju pravu likovnu jezgru i pravu umjetnost. Ako im je vanjski izraz kadikad sav u treperenju, nemiru, suviše ustalasan ličnom osjećajnom kadencom i prožet čežnjom za otkrivanjem novih oblasti likovnog doživljavanja i novih oblika iživljavanja, onda je to dokaz prave mladosti, koja se predaje bivstvovanju i stvaranju sa svim svojim mahnitostima i vrlinama, čas sa žarom i beskrajnim pouzdanjem, čas u sjeni sumnja i panici potajnih uzbuna. Kad i općinstvo dođe do ovakvih spoznaja, zavoljet će umjetnost, gdje postoji umjetnost, i svijet će doživljavati na toliko načina, koliko ličnosti bude shvatilo.

Iako naziv Moderna galerija izazivlje predodžbu o zbirci slika, koje su stvorene nedavno, posljednjih godina, ne treba riječ »moderan« shvatiti u smislu pomodnog, efemernog i prolaznog, jer ona ovdje ima široko i obuhvatno značenje suvremenog i nagovješćuje stvarni sadržaj ustanove: poprečni presjek kroz stvaranje novog i najnovijeg vremena. Razdoblje, koje ona prikazuje, traje pet decenija, znači prekretnicu u shvaćanju likovnih problema. Nazire se novi stav, nova orijentacija naraštaja, koji je dao svoje obilježje sadašnjoj hrvatskoj umjetnosti.

Osnutak ove galerije u uskoj je vezi s promičbenim radom Hrvatskog društva umjetnosti, koje je nastalo u prošlom stoljeću. Ideju je pokrenuo Iso Kršnjavi, kao mlad i ambiciozan čovjek, koji je još bio na naukama i tražio svoj put. U zajednici s Ljudevitom Vukotinovićem i J. F. Mückeom, a na poticaj Franje Račkoga, razaslao je budući odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu godine 1868. svim uglednim građanima i prijateljima umjetnosti pozive za dogovor o utemeljenju jednog umjetničkog društva u Zagrebu. Iako je odziv bio vrlo velik, a i odbor se odmah sastavio, nisu vanjske prilike dopuštale brzo ostvarenje ove zamisli.

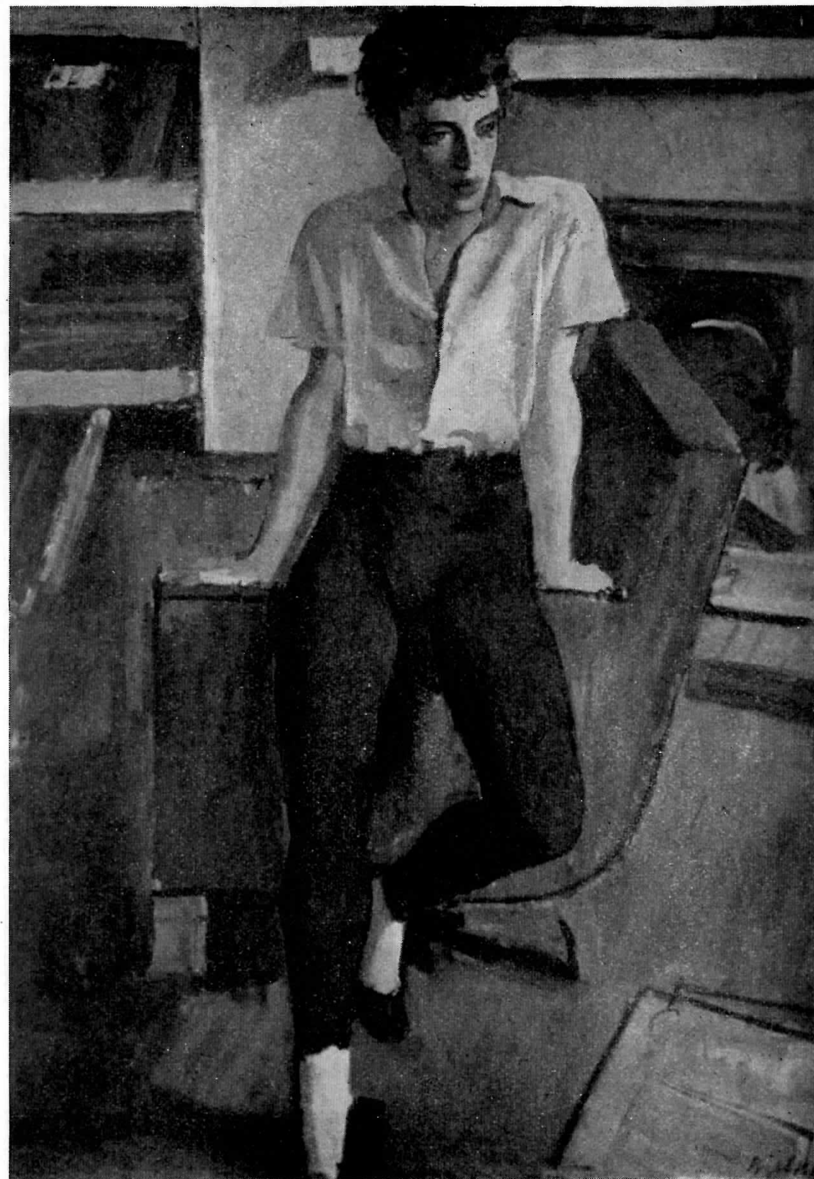
Tek deset godina kasnije, dakle godine 1878., prihvatio je »Odbor za promicanje likovne umjetnosti« ponovno ideju o osnivanju društva umjetnika i prijatelja umjetnosti. Na čelu ove akcije, koja se sada lijepo i bez zapreke razvijala, bio je grof Nugent. Čim su godine 1879. bila potvrđena društvena pravila, počeo je odbor, kojemu je bio predsjednik grof Buratti, svoje živo djelovanje. Nakon dvadeset godina mnogostrukog rada, postavilo je godine 1905. Hrvatsko društvo umjetnosti temelj za današnju Modernu galeriju.

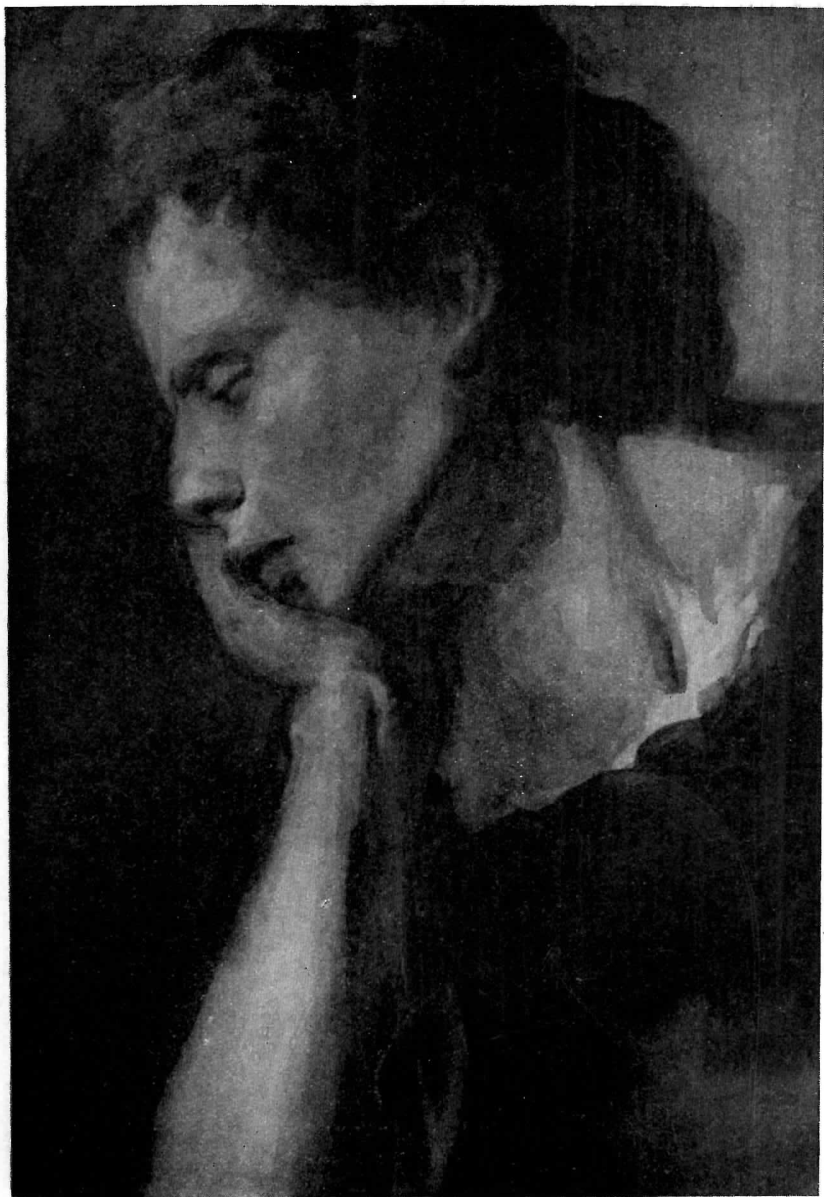
BRUNO BULIĆ AUTOPORTRET

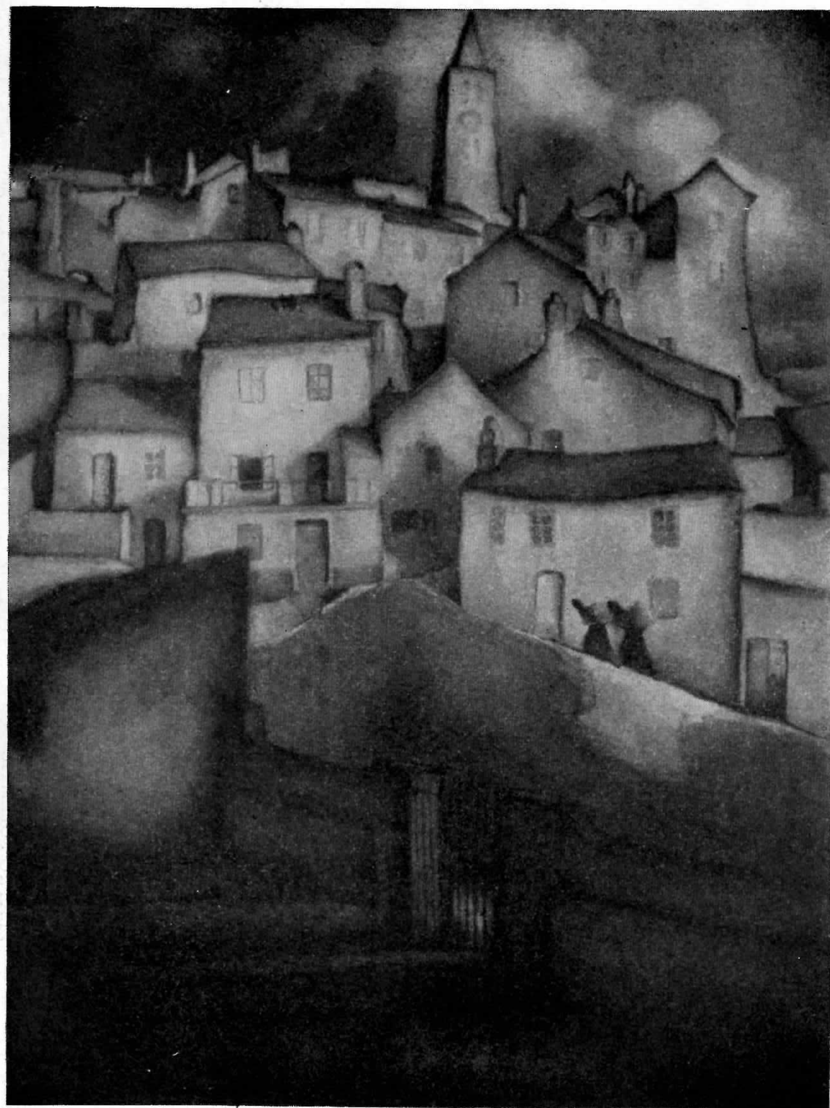
ANTON MEZDJIĆ SELJANKA

MILIVOJ UZELAC MLADIĆ

JOSIP RAČIĆ STUDIJA GLAVE (AKVAREL)

VLADIMIR VARLAJ NOVI (AKVAREL)

ZLATKO ŠULENTIĆ · OŠTRC

Prvi počeci te ustanove bili su skromni i bez jačeg zamaha. Nije bilo dovoljno novčanih sredstava ni razumijevanja, a ni moralne pomoći. Osnovna zbirka bila je ponajprije smještena u sobama drugoga kata Muzeja za umjetnost i umjetni obrt na Kazališnom trgu, ali te su prostorije bile skučene i nepogodne za življi rad, pa je galerija izvjesno vrijeme tek životarila. Ne mogavši razviti veću djelatnost ograničila je svoj rad na prikupljanje novih djela i prema mogućnostima društva povećavala je svoju zbirku. Iako je to išlo prilično sporo, galerija je ipak u svome obujmu i kakvoći kroz godine rasla i širila se, dok nije dobila današnje razmjere.

1. svibnja g. 1934. prenesena je zbirka iz spomenutih malih prostorija u reprezentativnu palaču baruna Ljudevita Vranicanya na Zrinjevcu, gdje se još i sada nalazi. Tu je neko vrijeme u ime Hrvatskog društva umjetnosti upravljao galerijom prof. Antun Jiroušek. Zanimljiva je činjenica, da je prva izložba Hrvatskog društva umjetnosti, godine 1879., bila upravo u toj istoj palači. U prostranim svijetlim dvoranama došla je ova zbirka tek do punog izražaja, pa je i rad galerije postao življi i plodniji.

Početkom g. 1940. preuzela je galeriju od Hrvatskog društva umjetnosti Banska Vlast bivše Banovine Hrvatske, a njenim je ravnateljem bio imenovan Ivo Šrepel. U travnju iste godine prešla je galerija u ruke Nezavisne Države Hrvatske.

Kustosi galerije bili su Ljubo Babić i Tomislav Krizman, a sada je Joza Kljaković.

Danas galerija ima velik broj umjetničkih radova. Na okupu se nalaze 633 rada skoro svih umjetničkih vrsta i svih tehnika (kipova, sitne plastike, plaketa, medalja, uljenih slika, gvaševa, akvarela, grafike).

Od hrvatskih slikara i slikarica zastupana su ova imena: Auer Ivo, Auer Robert, Babić Ljubo, Becić Vladimir, Bondur Zenaida, Beraković Dragutin, Bestal Anka, Braun Truda, Bukovac Vlaho, Bulić Bruno, Bužan Joso, Crnčić Menci Clement, Crnčić-Virant Lina, Csikos Sessia, Crnobori Josip, Detoni Marijan, Domac Ivo, Dujšin Cata, Filakovac Vladimir, Gecan Vilko, Generalić Josip, Gliha Oton, Heil Ivo, Hegedušić Krsto, Iveković Oton, Job Ignjat, Junek Leo, Jurkić Gabrijel, Kaštelančić Ante, Kirin Vladimir, Kljaković Joza, Klobučar Mira, Kokotović Dušan, Kopač Slavko, Kovačević Ferdo, Kralj-Međimurec, Kraljević Miroslav, Krizman Tomislav, Krušlin Mihovil, Kuman Ante, Likan Gustav, Mašić Nikola, Marochino Mira, Medović Celestin, Mezdjić Antun, Mijić Karlo, Miše Jerolim, Motika Antun, Mraz Ivan, Mujadžić Omer, Mujezi-

nović Ismet, Omčikus Sofija, Orešković Ivka, Parač Vjekoslav, Pavelić Lovro, Plančić Juraj, Postružnik Oton, Preradović Zora, Račić Josip, Rački Mirko, Rašica Marko, Raškaj Slava, Rein Ivan, Renarić Dragan, Režek Ivan, Rojc Nasta, Ružička Kamilo, Stupica Gabrijel, Šandor Reska, Šeferov Vilko, Šenoa Branimir, Šeremet Frano, Šohaj Slavko, Štetić Rizah, Svečnjak Vilim, Šulentić Zlatko, Tartaglia Marino, Tiljak Đuro, Trepše Marijan, Uzelac Milivoj, Uzorinac Mirko, Varlaj Vladimir, Vanka Maksimilijan, Veža Mladen, Vidović Emanuel, Zorman Josip, Zurunić-Cuvaj Roksanda.

Plastično stvaranje prikazano je radovima slijedećih kipara: Antunac Grga, Augustinčić Antun, Braniš Vojta, Cota Frane, Ćus Ferdo, Frangeš-Mihanović Robert, Jean-Ivanović Robert, Juhn Hinko, Kerdić Ivo, Krstulović Andro, Kršinić Frano, Lozica Ivo, Matijević Marijan, Matković Vinko, Meštrović Ivan, Pallavicini Petar, Penić Dujam, Perić Pavao, Radauš Vanja, Studin Marin, Turkalj Joza, Valdec Rudolf.

Osim hrvatskih, ima i manji broj radova inozemnih likovnih umjetnika. Iako je taj dio neznatan u omjeru prema množini naših, treba ipak spomenuti, da se među njima nalaze Nijemci, Talijani, Česi, Francuzi, Rumunji i Madžari.

Bogati niz imena ukazuje na opsežan i zanimljiv materijal, koji bi, za izvjesne etape razvoja naše umjetnosti, mogao dati već približno cjelovitu sliku previranja i poslužiti kao dobra dokumentacija, kad bi bio dopunjen reprezentativnim i najboljim djelima pojedinaca. Okupljeni su plodovi raznih generacija, zastupani su njihovi glavni predstavnici i eksponenti i lako složena zbirka pruža — ma i nepotpun — poučan, sumaran pregled razvoja likovne umjetnosti od Vlaha Bukovca do Mladena Veže, što u vremenskom mjerilu znači razdoblje od konca prošlog stoljeća do današnjice. Kad po kronološkom redu nastojanja pomno pregledamo te tragove stvaralačke borbe i pokušaja velikog broja naših slikara i kipara, otvaraju se pred nama široki vidici na područje hrvatske likovne kulture. Ukazuju nam se utjecaji raznih kulturnih sfera, način odabiranja uzora i asimilacije, granice povođenja, ali i novi aspekti raznih stilova, preradbe, pokušaji oslobođenja od tuđih utjecaja, pobjede, usponi i rezultati samostalno usmjerenih težnja.

Ne treba se ni začuditi ni prijezirno nasmiješiti konstataciji, da u zbirci ima i osrednjih tvorevina, jer ta činjenica ne umanjuje vrijednost galerije. To je uostalom neminovna pojava kod svih galerija, ukoliko one nisu posvećene samo naročito odabranim imenima. Tada je, istina, nivo donekle izjednačen, ali obuhvatnost je znatno manja i mogućnost šire poredbe ne postoji.

No djela likovne umjetnosti moraju se ocijeniti i u međusobnom odnosu, a to je nemoguće bez raznovrsnog materijala. Bez poredbene metode ne može se u potpunosti shvatiti ni prava vrijednost prvaka, a pogotovo se ne mogu uočiti sve slabe strane karakterističnog stila vremena, varijante uzora, zanimljivo prelijevanje utjecaja i t. d.

Ako galerija ima svrhu, da vjerno odrazi kretanje u našoj likovnoj umjetnosti prema svim njenim smjerovima, tendencijama, traženjima i kolebanjima, onda je ona već danas postigla znatan dio te svrhe i predstavlja kao cjelina veliku vrijednost.

Tko god želi ili kasnije bude želio upoznati likovne probleme naših dana, morat će proučiti radove ove galerije, i to ne samo standard djela prvaka, Račića, Kraljevića, Plančića i Meštrovića, nego i djela svih onih, koji su manje snažni u izrazu i manje samostalni u stilu.

Izlišno je isticati, kako ova galerija još nije potpuna i kako bi je trebalo popunjavati, proširiti izvjesne skupine ili povećati izbor djela predstavnika nekih smjerova ili nekih izrazitih ličnosti. To je pitanje vremena, pitanje materijalne pomoći, koja će joj biti podijeljena, stajališta samog općinstva i njegova interesa za ovu ustanovu.

No postoje mogućnosti, da se ova galerija na vrlo jednostavan način odmah proširi i dopuni.

Strossmayerova galerija ima pored starih majstora i djela suvremene umjetnosti, koja bi sigurno bolje pristajala među nove likovne tvorevine u Modernoj galeriji. U okolici, s kojom ta djela imaju više sličnosti i afiniteta, došle bi njihove kakvoće bez sumnje do jačeg izraza, a ujedno bi ona znatno popunila, zaokružila i istaknula vrijednost te nove okolice. Zar nije n. pr. nelogično, da se slike Račića i Kraljevića nalaze na dvije strane izložene? Zar to ne znači bez potrebe okrnjiti dojam cjeline njihova slikarskog djela i pri tome znatno umanjiti i oslabiti predodžbu o ovim značajnim pojavama našeg slikarstva. A to je tek jedan od najzornijih primjera, koji govore o nužnosti okupljanja stvari istog i sličnog karaktera.

Ako bi se uz sve suvremeno slikarstvo Strossmayerove galerije prenijeli u Modernu galeriju i suvremeni crteži i listovi »umnožavačke umjetnosti« Grafičke zbirke, dobili bi zaista jednu reprezentativnu ustanovu, koja bi mogla uspješno promicati umjetnost i mnogo pridonijeti širenju likovne kulture.

Dr JOSIP TORBARINA, ZAGREB

PJESNIČKI ODJECI BITKE KOD HERCEGNOVOGA (G. 1539.)

Jednog sunčanog dana s jeseni g. 1540. uplovio je u Kotorski zaliv na svojoj »otmjenoj galiji« španjolski plemić Don García od Toleda, sin napuljskog podkralja Don Pedra. U njegovoj pratnji nalazio se Luigi Tansillo, jedan od najboljih pjesnika talijanskoga cinquecenta. Na samom ulazu u Boku, kod Hercegnovoga, vidjeli su razasute na žalu nepokopane kosti španjolskih vojnika, koji su godinu dana prije na tom mjestu pali boreći se protiv četa turskoga gusara Hairedina Barbarose. Taj potresni prizor i pogled na veličanstvene gore kotorskoga fjorda nadahnuli su Tansilla da spjeva tri soneta, koji se broje u njegove najbolje lirske sastavke.

Nije teško pogoditi, što je dovelo Hairedina na naše obale; ali odakle španjolska posada u Hercegnovome? I što su Tansillo i Don Garcia od Toleda tražili u Boki Kotorskoj? Da uzmognemo odgovoriti na ta pitanja, potrebno je pozabaviti se političkim prilikama i međunarodnim zapletajima, koji su prethodili spomenutom sukobu kod Hercegnovoga.

I. HAIREDIN BARBAROSA

Španjolska je početkom 16. stoljeća stala naglo jačati na štetu svoga najopasnijeg takmaca Francuske i doskora je zauzela najvažnije mjesto među državama zapadne Europe, predvodeći sve kršćanske narode u borbi, koja se punih sto godina vodila protiv Osmanlija. Udruživši Napulj sa svojim posjedima na Siciliji i Sardiniji, Španjolska je ostala jedini gospodar cijele južne Italije i najjača kršćanska država na Sredozemnom moru. Kad je osnovala i jaku mornaricu, kojoj je kao glavni zapovjednik stajao na čelu genoveški admiral Andrea Doria, prvi pomorski strateg svoga doba, činilo se, da je premoć Španjolske stalno utvrđena, i da je sukob s Francuzima konačno riješen u njezinu korist. Zato je Karlo V. doskora pokušao da borbu između Osmanlija i kršćana prenese na more i da tu riješi stoljetni spor između ta dva svijeta.

Međutim su se na istoku ponovno dizali Turci pod vladom sposobnog sultana Sulejmana II. (1520.—1566.). Već je njegov prethodnik znatno ojačao položaj Turske na moru primivši pod svoju vlast gusarske države sjeverne Afrike i postavivši beglerbegom svih mora njihova poglavicu Hairedina Barbarosu (1518.).

Hairedin je bio sin nekog lončara iz Mitilene na otoku Lezbosu, a pravo mu je ime bilo Kizr. Muslimani su ga nazvali Hair-ed-Din (blagodat vjere), dok su mu kršćani već rano dali nadimak Barbarosa. U njegovoj jakoj mornarici bilo je mornara iz svih zemalja Sredozemnog mora. (Tako, na primjer, Serafin Razzi u svojoj »Povijesti Dubrovnika« spominje među njima nekog »renegata s otoka Koločepa«). Svojom hrabrošću, izdržljivošću i divljaštvom ti su mornari postali strah i trepet obalnog stanovništva, a po svojim sposobnostima mogli su se mjeriti s pomorcima svih vremena. I tako je Turska, predobivši za sebe Hairedina, na jednostavan način došla do jake ratne mornarice.

Doskora je Hairedin počeo napadati kršćanske zemlje, u prvom redu one pod vlašću Španjolske. Njegovim nastojanjem dođe do zbliženja između Turske i Francuske i do sve jačeg zaokruživanja Španjolske. Ali tada Mlečani — zastrašeni nastupom Turaka protiv njihovih posjeda na egejskim otocima i na Kreti, a osobito turskim napadajem na Krf — početkom g. 1537., nakon duga kolebanja, prijeđu konačno na stranu Španjolske. I tako dođe do sklapanja Svete Lige protiv Turaka, u koju uđu Papa, Španjolska, Mleci i Austrija, dok Andrea Doria posta glavnim zapovjednikom udružene kršćanske mornarice.

U rujnu g. 1538. kršćansko se brodovlje sakupi na Krfu i krene u potjeru za Hairedinom. U tom pothvatu sudjelovali su Don Garcia od Toleda i Tansillo. Kod Preveze, na zapadnoj obali Grčke, dođe do bitke (27. IX.), koju je Doria zapravo izgubio, i to ne po stvarnim gubicima svoje mornarice, nego po dojmu, koji je njegov uzmak ostavio i kod Turaka i kod kršćana. Da ipak nekako opere tu sramotu, krene Doria prema Boki Kotorskoj i 23. listopada stigne pred Hercegnovi, koji su tada držali Turci. Dana 27. istog mjeseca udare Španjolci s kopna, a Mlečani s mora, i za kratko vrijeme osvoje grad.

Mlečani su htjeli, da se Hercegnovi njima ustupi, ali Doria postavi u tvrđavu španjolsku posadu pod zapovjedništvom Francisca Sarmienta. Zbog toga i zbog drugih nesuglasica dođe do zategnutih odnosa među saveznicima, te se kršćansko brodovlje poče razilaziti u svoje luke. Kad je polovinom studenoga i Doria napustio Boku Kotorsku, Sveta Liga postojala je još samo na papiru.

Španjolski vojnici nisu najbolje postupali s okolnim stanovništvom. Nekoliko su puta provaljivali u Konavle i pljačkali dubrovačka sela. Razzi spominje, da su u raznim prilikama otjerali 14.000 glava sitne stoke, 800 krupne i 2.000 svinja. Osim toga su

odvodili u ropstvo lijepe Konavoke i »uopće počinili toliko štete, da se ne pamti, da bi Turci bili ikad više počinili«.

Španjolci su isprva mislili, da će moći sami održati Hercegnovi, ali su brzo uvidjeli, da će to biti teško, ako se ne poduzme kakva akcija protiv Turaka. Stoga su na vijeću u Toledu (8. III. 1539.) zaključili, da Hercegnovi ustupe Mlečanima. No već je sve bilo prekasno. Mlečani su odmah nakon razlaza kršćanskog brodovlja bili počeli pregovarati s Turcima o sklapanju zasebnog mira, koji je konačno i sklopljen g. 1540.

Međutim je 17. srpnja g. 1539. Hairedin Barbarosa došao u Boku s brodovljem od dvjesta galija i počeo opsjedati Hercegnovi. Na 7. kolovoza bila je glavna navala, i toga dana osvoje Turci gornju hercegnovsku tvrđavu. Sarmiento se povuče prema drugoj kuli pri moru, u koju se bjehu sklonile žene, djeca i nešto vojske. Tu nađe vrata zatvorena i iznutra zasuta, a jer se gordi Španjolac nije htio po užetu popeti unutra, uhvate ga janjičari i predadu Barbarosi. Idućeg dana predala se i donja tvrđava, i tako Turci 8. kolovoza ponovno uđu u Hercegnovi.

Dorijin tajnik, koji je odmah nakon bitke došao u Dubrovnik, da se tamo raspita o svemu, što je bilo u vezi s porazom Španjolaca, doznao je, da pri osvojenju Hercegnovoga nije palo tri tisuće španjolskih vojnika, kako se pričalo, jer je Hairedin silom odvraćao svoje ljude od jurišanja, puštajući da samo topništvo prisili Španjolce na predaju. Bez obzira na broj mrtvih, to su bili oni španjolski vojnici, kojih je kosti razasute na hercegnovskoj obali vidio Luigi Tansillo, kad je godinu dana kasnije u pratnji Don Garcie od Toleda posjetio Boku Kotorsku.

II. DON GARCÍA OD TOLEDA I TANSILLO

U srpnju g. 1532. postavio je Karlo V. za novog napuljskog podkralja Don Pedra od Toleda, koji je već prije svoga dolaska u Italiju bio tamo poznat kao ljubitelj književnosti i lijepih umjetnosti. Don Pedro je 4. rujna stigao u svoju novu prijestolnicu, a pratio ga je po kraljevu izričitom nalogu slavni pjesnik Garcilaso de la Vega (1501?—1536.), koji je poput Tansilla i mnogih drugih pjesnika onog vremena bio dobar vojnik i diplomat. Sva je prilika, da je dolazak novog podkralja, zaštitnika pjesnikâ i umjetnikâ, i mladoga Tansilla privukao u Napulj, kamo se on u to vrijeme doselio iz Venose — gdje se rodio g. 1510. — i odmah stupio u Don Pedrovu službu. Poslije četiri godine primio ga je podkralj u svoju tjelesnu stražu, u kojoj su služila i njegova dva sina, Don García i Don Federico.

Već je u svibnju slijedeće godine (1537.) Tansillo morao pratiti svoga gospodara u Apuliju, gdje je Hairedin Barbarosa ugrožavao Otranto. I tako je Tansillo postao dvorski pjesnik, koji je pjevao o slavnim djelima Don Pedra i isticao sve njegove ratne, političke i građanske zasluge. Među pjesmama u čast Don Pedra prvo mjesto zauzimaju *stanze* pod naslovom *Clorida*, gdje pjesnik opisuje ljepote podkraljeve dvorske ville u Chiaji, a usput spominje Jadran i Dalmaciju, koje će Don Pedro osloboditi od turske opasnosti:

Fate che allor vittorioso fughe
Il fero stuol, che ad Adria timor pone,
E d'ogni gloria sua dando a voi grazia,
Vagheggi lieto or Puglia, ed or Dalmazia.

Ali naskoro je Tansillo prešao u službu mladoga Don Garcíe, jer je podkralj želio, da pjesnik prati njegova sina i da pjesmom slavi njegove pothvate. I tako je Tansillo kroz punih deset godina bio u pratnji Don Garcíe, sudjelujući u svim njegovim ratnim doživljajima na kopnu i na moru. Ta služba nije Tansillu bila teška, jer je u Don Garcíji našao kongenijalna druga, koji je volio pjesništvo. »Nema nikakve sumnje«, kaže G. Ruscelli, »da je Don García poveo sa sobom Tansilla ne toliko da mu služi u oružju, koliko da bude njegov Orfej, i da mu ljepota njegovih stihova održi duh vedrim i sretnim u ljubavi Muzâ«.

Ljeti g. 1538. Tansillo je krenuo s Don Garcíom na svoje prvo putovanje po moru, koje je potrajalo do kasno u jesen. Vjerojatno je bio na jednoj od pet galija, što su — s Don Garcíom na čelu — bile u sastavu brodovlja, koje je Karlo V. poslao na Krf da se pridruži mornarici Svete Lige, koja se pod vrhovnim zapovjedništvom Andrije Dorie spremala da napadne neprijatelja na Egejskom moru. I tako se, kao što smo naveli, s mnogo razloga pretpostavlja, da je Tansillo sudjelovao i u spomenutom sukobu kod Preveze.

Vrijeme od proljeća do jeseni g. 1540. Tansillo je proveo na svom drugom putovanju, koje sam opisuje u »šaljivim capitolima« (*Capitoli giocosi*, II, IV i V). Koncem svibnja otputovao je iz Nole i ukrcao se na galiju Don Garcíe, koji je pod svojim zapovjedništvom imao još drugih šesnaest lađa. Najprije su u potrazi za »carskom armadom«, koja je krstarila po Jonskom moru i čuvala obale južne Italije, obišli sjevernu obalu Sicilije i prošli kroz Mesinska vrata. Odatle su krenuli u Afriku, zadržavši se usput na Malti, gdje su ih srdačno ugostili malteški vitezovi. Oplovivši obale sjeverne Afrike, vratili su se u Reggio i, ploveći uz obale

Kalabrije i Apulije, došli sve do Manfredonije. Zatim su, u potjeri za gusarskim »fustama«, preplovili Jadran i došli do Valone, gdje su razorili najjaču kulu u mjestu i zaplijenili nekoliko brodova. Iz Valone su krenuli na put po Dalmaciji *(fecero »un giro per la Dalmazia«)* i stigli u Hercegnovi.

Ovo je bilo najplodnije razdoblje Tansillova književnog rada, jer je za vrijeme spore plovidbe na galijama i u dugim stankama na putu imao prilike i mogućnosti da piše pjesme. Osim brojnih ljubavnih soneta i spomenutih »capitola« — gdje s ironijom pjeva o udobnostima putovanja na galiji, na kojoj se svi dobro osjećaju osim pjesnikâ — Tansillo je na tom putovanju spjevao i poznate *Stanze* posvećene Bernardinu Martiranu iz Cosenze, glavnom tajniku Karla V. u napuljskoj kraljevini. Ovo nas djelo osobito zanima, jer tu pjesnik govori o svom putovanju po Jadranskom moru i o lutanju iz jednog dalmatinskog zaliva u drugi:

Ed io di seno in sen, di riva in riva,
Per l'onde or di Dalmazia, ed or di Epiro,
Ne vado errando...

U tom spjevu Tansillo dalje pjeva, kako se na dalmatinskoj obali, na obroncima visokih gora i na našim otocima prepušta pjesničkom maštanju i u samoći slaže pjesme. O zalazu i o izlazu sunca misli na svoju dragu, ali ta ga misao poput blage družice najradije obuzima, kad se iskrca na žalu; i zato on često izlazi iz lađe i žuri se prema vrhu kakvog otoka ili prema podnožju kamenitih gora, kojih velik broj plâče Jadransko more. Tu sjedne na kamen u sjeni kakva stabla, te se pritaji, nastojeći, da se što bolje sakrije pred momčadi broda. I na takvim mjestima misao na dragu najbolje mu liječi bol, koja ga stalno muči:

Questo pensier, o scenda il sole, o monte,
Mai da l'anima mia non si scompagna;
Ma quando avvien che su l'arena io smonte,
Allor più che mai dolce m'accompagna;
Ch'or a la falda d'un sassoso monte
(Che tanti e tanti questo mar ne bagna)
Or a la cima di qualche isoletta,
Dal mar saltando, io me ne corro in fretta.

E d'una pietra seggio, e d'un virgulto
Fattovi tetto, con la lingua muta
Stommi da gli altri, il più che posso, occulto;

Qui più che altrove il buon pensier m'aiuta
Contra il dolor, che in ogni luogo insulto
Mi muove...

Ali ni tu nema sreće; jer, kad su prilike najpogodnije njegovim mislima i kad u samoći najviše uživa, dolazi s galije rulja mornara, koji traže prisoje, i kvari mu veselje; i on mora popustiti njihovoj navali te im se pridružiti ili tražiti mir u visinama. Za vrijeme plovidbe ponekad se ipak obraća napuštenim Muzama, i tada mu se odriješi jezik, koji mu bol veže; i, tražeći mjesto, gdje će se najmanje čuti njegov glas i gdje mu ne će smetati gomila ljudi, sjeda na kljun, koji strši s pramca lađe, uzima u ruke liru i daje oduška želji, od koje izgara. U jednom takvom pjesničkom zanosu za vrijeme tog putovanja nastali su i »slavni soneti za španjolske vojnike, poginule u Hercegnovom u Dalmaciji« (Pèrcopo).

III. TANSILLOVI SONETI

Sam način života i prilike, koje su upravljale Tansillovom sudbinom, mnogo su pridonijele izvornosti i svježini njegove lirike. Zato što je zbog slabih imovnih prilika rano morao stupiti u službu napuljskog podkralja, izbjegao je retoričkim školama i učenim akademijama, kroz koje bi inače kao plemić vjerojatno bio prošao. Provodeći pustolovan život, koji mu je pružao prilike, da se izbliza upozna s ljudima i s prirodnim ljepotama, pao je pod blagotvoran utjecaj naravi, stvarnog života i dojmova, koji oplođuju maštu. Zato što osjeća poeziju prirode i otkriva intimni sklad između vanjskog svijeta i svojih duševnih raspoloženja, u njegovoj lirici struji život iskrena i duboka nadahnuća, unatoč mnogim konvencionalnim mislima i frazama, koje treba odbiti na petrarkističku modu onoga vremena.

Sve se te odlike primjećuju i u sonetima, koje je Tansillo spjevao u Hercegnovome. Može biti, da je pjesnik tu pokazao prema Španjolcima više samilosti, nego što je osjećao, samo da bi se dodvorio Don Garcíji. Ali ima u tim pjesmama drugi elemenat, koji je bez sumnje iskren i koji nas osobito zanima, a to je osjećaj za prirodne ljepote. Tu se romantični krajolik Kotorskog zaliva osjeća kao živ i bitan faktor, i služi kao prikladna pozornica tragediji palih ratnika.

Sva su tri soneta prožeta istim elegijskim osjećajem i tvore jednu umjetničku cjelinu. U prvom sonetu pjesnik ističe veličinu žrtve španjolskih vojnika, koji su dali svoje živote za nebesku domovinu, boreći se u tuđini, daleko od svojih, i uspoređuje, na

korist Španjolaca, njihove zasluge sa zaslugama rimskih Fabija, koji su poginuli za svoju zemaljsku domovinu. Tu Tansillo naziva Španjolsku zemljom između Gibraltara (lat. Calpe) i Pireneja, kao što čini i u sonetu *Quanto han selve tra lor Calpe e Pirene.* U drugom sonetu pjesnik dalje slavi španjolske vojnike, tješeći ih, da će njihove duše na nebu dobiti zasluženu nagradu, zato što su im krhka tijela na zemlji stradala. Ujedno ističe visoku cijenu, koju je Hairedin platio za svoju pobjedu, jer je svaki Španjolac pogubio po sto Turaka. U trećem sonetu pjesnik opisuje ljepote Boke Kotorske i kaže, da će slava poginulih Španjolaca živjeti, dok kotorske planine budu stajale na svom mjestu. Glas o njihovu junaštvu pronijet će se po svim stranama svijeta, od istoka do zapada, od juga pa sve tamo do sjevera, gdje žive barbarski Skiti.

Potrebno je reći nešto o toj aluziji na Skite, jer je jednom nabačena tvrdnja, da pjesnik »Dalmatince ovdje naziva Scitima«, što nikako ne stoji. Još bi se na prvi mah moglo pomisliti, da pod Skitima Tansillo misli Turke, kao što u *Stanzama* u čast Don Pedra na jednom mjestu za Turčina upotrebljava izraz »il fero Scita«. Ali očito je, da u ovom sonetu riječ Skit, kao i kod rimskih klasika, znači bilo koji barbarski narod sjeverno od granice, do koje seže latinska civilizacija. Kad netko u tim krajevima postane slavan, to je najviše, što se može postići. U istom smislu Tansillo upotrebljava riječ Skit i u *canzoni Amor ch'alberghi e vivi nel mio petto,* gdje ledenu Skitiju suprotstavlja žarkoj Etiopiji, a za svoju dragu kaže, da će je opjevati tako, te će se o njoj znati »možda i u krajevima, koji ne poznaju sunca«:

. . . ragionando di voi, cose direi
sí nove, che farei
agghiacciar l' Etiòpi, arder gli Sciti
e i vostri onor graditi
seriano, forse, in parti al sole ignote.

Navodim Tansillova tri soneta prema izdanju F. Fiorentina (br. 16—18) i svoj hrvatski prepjev u metru izvornika*):

---

*) Usput spominjem, da sam se u prijevodu koristio mogućnostima, koje u metrici pruža sinalefa (synaloephe, t. j. stapanje krajnjeg samoglasnika jedne riječi s početnim samoglasnikom slijedeće) i pisanje, na pr. *sviet* mjesto nezgrapnog *sv'jet,* kad riječ *svijet* u stihu ima vrijednost jednoga sloga. Tako su radili stari Dubrovčani i, u novije doba, I. Mažuranić. Danas se redovito koristi sinalefom i zagovara njezinu upotrebu V. Nazor. (Vidi njegovu »večernju bilješku«: »*Lijepo* ili *liepo*«, Novosti, 27. X. 40.).

1.

Questi, che 'l mondo in riverenza tiene,
E terrà sempre, poggi, monti, ed ossa,
Che senza onor di pira, ne di fossa
Biancheggian su queste straniere arene;
Di qua da Calpe, e di là da Pirene,
Gente nata, sin qui, da valor mossa,
Sen venne a far la terra rossa,
Coi fiumi de l'altrui, e proprie vene.
Trecento Fabii estinti, al patrio regno
Dier gloria al Tebro: in si lontana guerra
Al grand' Ibero che faran tre mila?
Il numero è maggiore, il fin più degno:
Questi troncâr del viver lor le fila
Per la patria del ciel, quei de la terra.

Sviet častî i častit u sva će vremena
Doline ove, hridi sagorjele
I kosti, što bez ukopa se biele,
Bez lomače, sred tuđinskih grebena.
Sa Gibraltara, s Pirenejskih stiena
Dovede hrabrost tu junake smjele,
Da zemlju kvase morem krvi vrele,
Što šiknu iz njinih i iz tuđih vena.
Za slavu rodnog Tibra Fabiâ trista
Svoj život dade: Ebru što će dati
Tri tisuće u dalekome boju?
Cilj im je viši, veći broj. — Za Krista
Od ovih svaki nit života skrati,
A oni braneć domovinu svoju.

2.

Non perchè il vento volga e l'aria bagne
Qua giù quest'ossa di sepolcro prive,
Bandite andran lungo le stigie rive
L'alme, che fur di lor donne e compagne;
Elle volâr (ben stolto è chi ne piagne)
In ciel, fra l'alme più lodate e dive,
Lassando l'ossa e l'altro onde si vive,
A guisa di trofei per le campagne.

Più gloria assai che sangue le ferite
Loro versaro. O belle ed immortali
Piaghe, chi non dovrebbe invidia averne?
Ciascun tolse per una cento vite
A gli avversari; mentre lor le frali
Vite vendean, da Dio comprâr le eterne.

Iako kiša plâče i vjetar vije
Te kosti što su još nepogrebène,
Uz Stiksa žále ne će rastavljene
Ić duše, nekad ljube im i príje;
Put neba (a tko ih žali, mudar nije!)
Poletješe, gdje slava im ne vene,
Ostavljajući kosti raznesene
Ko tròfeje na polju Dalmacije.
I mnogo više slave nego krvi
Iz besmrtnih je poteklo im vrela,
Iz rana svetih, što su ponos roda.
Životom jednim svaki po sto smrvi
Dušmana; i dok svoja smrtna tiela
Zalagahu, već Bog im vječna poda.

3.

Mentre gli aspri, sassosi, orridi monti,
Che cingon questo mare e questa terra,
Ebbra di sangue uman, terran sotterra
I gravi piedi e in aria l'alte fronti;
Mentre negri torrenti e chiare fonti
Correranno nel sen, che qui vi serra,
O sieda il mondo in pace o corra a guerra,
Saran, guerrier di Dio, vostri onor conti.
Nè pur l' Iberia, che vi die' la cuna,
E la Dalmazia, ch'or vi dà la tomba,
Risoneran di voi fin sovra il cielo,
Ma dove il dì rischiara o dove imbruna,
Dove ha più forza il sole, o dove 'l gelo,
Malgrado de gli Sciti, udran la tromba.

Dok kamenita brda, oštra i smjela,
Što zemlju ovu krvavu i more
Sve naokolo rûbe, budu gore
K nebesma svoja uzdizala čela;

Dok budu crni tôci i bistra vrela
U zaliv tekli, bila što ga tvore,
U miru i ratu svud će da se ore,
Ratnici Božji, dična vaša djela.
I ne će samo Iberia, što vas rodi,
I Dalmacija, što vam grob sad daje,
Odjéknut vašom slavom do zenita;
No, sunce gdje se rađa i gdje zahodi,
Od žarkih strana do u ledne kraje,
Svi trube čut će glas — i pored Skitâ.

Ovi Tansillovi soneti nisu našli odjeka u dubrovačkoj književnosti, iako su neki stari hrvatski pisci poznavali druga njegova djela. Svaki je naš srednjoškolac čuo za Tansilla kao pisca »Suzâ sv. Petra« *(Le Lacrime di San Pietro)*, u koje se tobože Gundulić ugledao pišući svoje »Suze sina razmetnoga«. To je, međutim, jedna od mnogih zabluda, koje se nekritički ponavljaju o dubrovačkoj književnosti. Šrepelovi dokazi, kojima potkrepljuje svoju tvrdnju, da se je Gundulić u svom djelu »poveo za talijanskim pjesnikom Tansillom« (Rad, 127/1896.), nisu uvjerljivi. A i ti dokazi svode se u glavnome na to, da u naslovu i talijanskog i hrvatskog djela imamo »suze« i da oba pjesnika za »pjevanje« upotrebljavaju riječ »plač« (pianto). Međutim, takvih »suza« i »plačeva« ima mnogo u talijanskoj književnosti toga vremena, te bi se s istim pravom moglo tvrditi, da je Gunduliću poslužio kao uzor neki Ridolfo Campeggi, koji je svoj spjev *Le Lagrime di Maria Vergine* podijelio u nekoliko »plačeva«. Već je Körbler u predgovoru Akademijinu izdanju Gundulićevih djela primijetio: »Ako je ispravno Šrepelovo razlaganje, pjesnik je bio već dosta samostalan pišući *Suze sina razmetnoga.* Prema tome razlaganju samo je književni oblik preuzet iz duhovnog epa *Lagrime di San Pietro* talijanskoga pjesnika Luigija Tansilla« (Stari pisci hrvatski, IX/1938., str. 21.). Ali to razlaganje nije posve ispravno, jer na primjer sam Tansillo nije nazvao pjevanja svoga spjeva »plačevima«, već je to učinio nakon njegove smrti Giambattista Attendolo, koji je g. 1584. taj spjev »ispravio« i prvi izdao, stegnuvši izvornih petnaest »canti« u trinaest »pianti«. Ali sve da je Gundulić poznavao Tansillovo djelo u Attendolovu izdanju, što je vjerojatno, ipak je njegov dug Tansillu uistinu neznatan.

Međutim je Tansillo, a to se dosad nije spominjalo, jače utjecao na svog mlađeg suvremenika Dinka Ranjinu (1536.—1607.), koji je na hrvatski prepjevao njegove *stanze* »Ljubav i smrt

pastira i nimfe« *(Amore e morte d'un pastore e d'una ninfa)*. Naslov Ranjinine pjesme (»Djevojka govori«) nije drugo do prijevod Tansillova podnaslova *(Parla una donna)*. Ranjina je četiri *ottave rime* izvornika razvodnio u pedeset hrvatskih dvanaesteraca, ali njegova parafraza vjerno slijedi svoj uzor od početka do kraja. Kao primjer navodimo prvu Tansillovu *ottavu* i prvih deset stihova Ranjinine pjesme, koji toj *ottavi* odgovaraju:

A caso un giorno mi guidò la sorte
in un bosco di quercie ombroso e spesso,
ove giacea un pastor ferito a morte,
che la sua ninfa in sen se l'avea messo.
La giovane gentil piangea si forte
sopra l'amante, che l'amante istesso,
benchè la piaga sua fusse mortale,
piangea il pianto di lei, più che 'l suo male.

U Ranjininu prepjevu to glasi:

Jedan dan šetaje po lugu zelenu,
za rados gledaje na vodu studenu,
upazih kon vira, ki bistro viraše,
jednoga pastira gdi ranjen ležaše
na krilu vil jedne, ka srcem tužnime
u suze neredne plakaše nad njime.
Videć čim pozira na nju nje dobro toj,
gdi ranjen umira u muci nerednoj,
a pastir svim smrti da se bliz viđaše
život svoj, ki strti zla boles nagljaše,
većma ga vile plač moraše u gori,
neg rana, koju mač prem bridak satvori.

Ova je Tansillova pjesma stekla veliku popularnost u Italiji tek pri kraju 16. i na početku 17. stoljeća, a prvi ju je put objavio, tri godine nakon pjesnikove smrti, A. Ferentilli u prvom svesku svoje antologije *Scelta di stanze di diversi autori toscani* (Venezia, 1571.). Budući da su Ranjinine *Pjesni* objavljene u Firenci g. 1563., znači, da je on tu pjesmu preveo iz rukopisa, što još jednom pokazuje, kako su naši stari Dubrovčani budno pratili razvoj talijanske književnosti.

No unatoč tome, Tansillovi soneti o pokolju Španjolaca, premda za nas najzanimljiviji, ostali su kod nas uopće nepoznati, dok nije u najnovije vrijeme na njih upozorio dr. Mirko Deanović

(Građa, VIII/1916.). Pa ipak Tansillo zaslužuje spomen u našoj književnoj i kulturnoj povijesti, ne toliko po tobožnjem utjecaju na Gundulića, koliko po stvarnom utjecaju, koji je vršio na Ranjinu, po svojem posjetu Boki Kotorskoj i osobito po sonetima, koje je tom prigodom spjevao i tako na posredan način u Italiji i, kao što ćemo odmah vidjeti, u Španjolskoj pobudio zanimanje za hrvatske krajeve.

IV. GUTIERRE DE CETINA I FERNANDO DE HERRERA

Nije čudo, da je pokolj Španjolaca kod Hercegnovog imao odjeka u njihovoj domovini. Kad se pak uzmu u obzir Tansillove veze sa Španjolskom, još je manje čudo, da su Španjolci zavoljeli njegovu poeziju, a napose gore navedena tri soneta.

Španjolska je zapravo bila Tansillova duševna domovina, kao što je i njegov Napulj bio dio španjolskoga carstva. On je možda išao predaleko u svojoj privrženosti španjolskim gospodarima, koje je smatrao politički izravnim nasljednicima starih Rimljana. Zato su se suvremeni napuljski književnici dosta hladno odnosili prema njemu. To ga, međutim, nije priječilo, da javno izjavljuje, kako je sretan, što živi u sjeni Don Pedra od Toleda, kako mu laska njegova naklonost i kako se veseli slavi, koju će steći u Španjolskoj zato, što je o njemu pjevao. Tansillo je uopće više volio da ga ubrajaju među španjolske negoli među talijanske pjesnike (Pèrcopo). Ta se njegova želja donekle i ispunila, jer i veliki Cervantes spominje »el famoso poeta Luis Tansilo« te navodi jednu *ottavu* iz njegovih »Suza Sv. Petra« u svom vlastitom španjolskom prijevodu *(Don Quijote*, I. 33).

Osim Karla V. i Filipa II. mnogi su španjolski odličnici bili Tansillovi zaštitnici i prijatelji, u prvom redu vojvoda od Albe, Don Pedrov nasljednik u Napulju, zatim slavni ministar Filipa II. Ruy Gomez de Silva, Ferrante Gonzaga, podkralj Sicilije, Francisco Ferrante de Avalos, markiz od Pescare, Gonzalo Fernandez de Córdoba, vojvoda od Sese, i njegov tajnik, pjesnik Juan Ramirez. Važne su Tansillove prijateljske veze s poznatim pjesnicima Garcilasom i Juanom Boscánom, koji su utjecali na njegovu poeziju. I konačno, čini se, da je i sam Tansillo posjetio Španjolsku oko g. 1543.

Svakoj od spomenutih osoba Tansillo je posvetio po koju pjesmu, a znamo, da je u nekoliko navrata slao rukopise svojih pjesama prijateljima u Španjolsku, tako da su se te pjesme u rukopisu širile među Španjolcima još za pjesnikova života. To nam

dokazuju i rukopisi Tansillovih pjesama, koji se danas čuvaju u Narodnoj knjižnici i u knjižnici Akademije za povijest u Madridu. Širenju njegovih pjesama po Italiji i preko njezinih granica mnogo su pridonijele one prikladne i vrijedne antologije, koje su u to vrijeme objavljivali L. Dolce, D. Atanagi, G. Ruscelli i drugi. Tako je, zahvaljujući tim antologijama, Tansillo našao sljedbenika u Španjolskoj i u Francuskoj. U ovoj posljednjoj zemlji najviše se za njim povodio Philippe Desportes, koji je u jednoj takvoj antologiji — u Dolceovoj iz g. 1563. — osim Tansillovih pjesama našao i talijanske sonete našega Ranjine, od kojih je tri preveo na francuski (Vianey).

U Španjolskoj su, dakako, najviše pažnje pobudila Tansillova tri soneta o pokolju španjolskih vojnika pred Hercegnovim. Prvi španjolski pjesnik, koji se njima oduševio, bio je Tansillov suvremenik Gutierre de Cetina (1520.—1557?), jedan od najtipičnijih predstavnika u kastilijanskoj književnosti one italo-španjolske škole, kojoj su bili začetnici Tansillovi prijatelji Boscán i Garcilaso. Očito je, da je Cetina imao pred očima Tansillove sonete, kad je pisao svoj sonet br. 112, koji pjeva o istom predmetu. Cetina je neko vrijeme živio i u Italiji (1543.—45.), a budući da je imitirao neke Tansillove pjesme, koje do najnovijih vremena (1926.) nisu bile objavljene, zaključuje se, da ih je poznavao u rukopisu. Toga je mišljenja bio i Joaquín Hazañas y la Rúa, kad je u svom izdanju djelâ Cetine *(Obras de Gutierre de Cetina,* Sevilla, 1895.), uz njegov spomenuti sonet br. 112, objavio »tri glasovita Tansillova soneta u slavu tri tisuće španjolskih vojnika, koje su Turci sasjekli kod Hercegnovog u Bosni« (!). Premda je ta tri soneta već g. 1553. G. Ruscelli uvrstio u jednu od svojih antologija, Hazañas je bio uvjeren, da su još neizdati, te ih je tiskao iz rukopisa, koji se čuva u madridskoj Narodnoj knjižnici. Ne znajući za izdanje Hazañasa, poslije ih je još jednom, prema istom rukopisu, »objavio« Luigi Sorrento, ističući varijante s izdanjem F. Fiorentina *(Tre sonetti di L. T.*, Catania, 1913.).

Drugi španjolski pjesnik, koji je opjevao junaštvo svojih zemljaka kod Hercegnovoga, bio je slavni Fernando de Herrera, nazvan »el Divino« (1534.—1597.). On im je posvetio dva soneta, od kojih jedan ovdje navodimo (br. 9 u izdanju »Clasicos Castellanos«):

Esta desnuda playa, esta llanura
d'astas i rotas armas mal sembrada,
do el vencedor cayó con muerte airada,
es d' España sangrienta sepultura.

Mostró el valor su esfuerço, mas ventura
negó el sucesso i dió á la muerte entrada,
que rehuyó dudosa y admirada
del temido furor la suerte dura.
Venció Otomano al Español ya muerto;
antes del muerto el vivo fué vencido,
i España y Grecia lloran la vitoria.
Pero será testigo este desierto
qu' el Español, muriendo no rendido,
llevó de Grecia i Asia el nombre i gloria.

Ovaj goli žal, ova ravnica okrutno zasijana kopljima i skršenim oružjem, gdje pobjednik pade smrću ljutom, krvava je grobnica Španjolske. — Pokaza hrabrost svoju moć, al sreća uskrati uspjeh i kruta sudbina otvori vrata smrti, te uzmaknu u dvoumici i strahu pred groznim bijesom. — Osmanlija pobijedi već mrtva Španjolca; rekao bih radije da mrtvi pobijediše žive; Španjolska i Grčka oplakuju pobjedu. — Al ova će pustoš svjedočiti, da je Španjolac, umirući ne predavši se, ugrabio Grčkoj i Aziji slavu i čast.

Zanimljivo je primijetiti, da književni povjesnici (Pèrcopo, Hazañas), koji spominju Cetinu među Tansillovim sljedbenicima, o Herreri uopće ne govore. Tumač Herrerinih pjesama Vicente García de Diego, navodeći studiju Adolfa Costera o Herreri, uz ovaj sonet kaže samo toliko, da su ovaj »slavni događaj opjevali Herrera i drugi pjesnici, kao na primjer G. de Cetina i Tansillo«. Međutim, sudeći po intonaciji soneta (pjesnik zamišlja, da je na bojnom polju nakon borbe) i po ideji, koja je izražena u trećem i desetom stihu) da su naime Barbarosine pobjedničke čete platile svoju pobjedu strahovitim brojem mrtvih), može se zaključiti, da je Herrera poznavao Tansillove sonete, kao što je poznavao i Cetinine, o kojima je sudio, da po savršenstvu jezika i nježnosti izraženih osjećaja idu među najbolje u španjolskoj književnosti.

Ali bez obzira na »izvore«, Herrera je tu dao iskren i proćućen sonet, i nije se slijepo povodio ni za kojim uzorom, jer je sam vrlo dobro poznavao predmet, o kojemu pjeva. U svom povijesnom djelu o Ciparskom ratu i o bitci kod Lepanta *(Relación de la guerra de Cipre y sucesso de la batalla naval de Lepanto)* u četrnaestom poglavlju priča o krvavom porazu Španjolaca kod Hercegnovoga, gdje su pali njihov hrabri vođa Sarmiento i »tri tisuće srčanih Španjolaca, koji su braneći se poginuli, i u plemenitu junaštvu natkrilili svako ljudsko viteštvo«.

I na drugim mjestima u toj knjizi Herrera spominje borbe s Turcima, koje su se vodile u hrvatskim krajevima. Tako na

primjer govori o borbama između Ferdinanda i Zapolje, zatim o ratovima pod Janošom Hunyadijem i njegovim sinom Matijom, o Sulejmanovu neuspjelom pohodu na Beč (gl. III) i o osnovi Turaka, da osvoje Kotor u doba bitke kod Lepanta (gl. XXIII). Ali najpoznatija je, i za nas najvažnija, njegova aluzija na »dalmatinski rat« u slavnoj odi o pobjedi kod Lepanta (*Canción en alabança de la divina magestad por la vitoria del señor don Juan*), gdje spominje borbe s Turcima u Dalmaciji krajem 15. i početkom 16. stoljeća:

Dixo aquel, insolente y desdeñoso:
»?No conocen mis iras estas tierras,
y de mis padres los illustres hechos?
?o valieron sus pechos,
contra ellos, con el Úngaro dudoso,
y de Dalmacia y Rodas en las guerras?
?pudo su Dios librallos de sus manos?
!Que Dios salvó á los de Austria y los Germanos!
?por ventura podrá su Dios aora
guardallos de mi diestra vencedora?«

Reče (sultan Selim II.), drzak i prijeziran: »Zar ove zemlje ne poznaju moju srdžbu i slavna djela mojih otaca? Zar su što koristile grudi (stanovnika tih zemalja) protiv (mojih predaka) u ratu s kolebljivim Ugrima, ili u ratu dalmatinskom i rodskom? Je li ih njihov Bog mogao spasti od ruku (Turaka)? (Reći ćeš) da je Bog spasio Austrijance i Germane! Valjda će ih on i sada moći očuvati od moje pobjedničke desnice?«

V. DUBROVNIK I KOTOR

Uzalud bismo tražili kakav spomen o pokolju Španjolaca kod Hercegnovog u djelima dubrovačkih pjesnika. To je posve shvatljivo, kad se pomisli, da su Dubrovčani, kao neposredni susjedi Turaka, morali biti prema njima vrlo obzirni, te nisu smjeli pokazivati odviše samilosti preme Španjolcima. Osim toga je i dubrovačka vlada uvijek budno pazila, da se pojedini građani ne založe suviše za jednu od zaraćenih strana i time možda naškode državnim interesima. Tako je na primjer za vrijeme francusko-španjolskog sukoba g. 1558. dubrovačko Vijeće, pod prijetnjom globe od sto dukata, zabranilo svima, da »o uspjesima ratovanja koliko Presvijetlog Najkršćanskijeg Kralja Francuzâ, toliko Carskog i Katoličkog Veličanstva ne smiju javno govoriti«.

U vrijeme ovog tursko-španjolskog zapleta, dubrovačka je vlada više pazila da ne izazove Turke negoli Španjolce. Kad su g.

1538. kršćani osvojili Hecegnovi, Dubrovčani su uputili poslanika hercegovačkom paši, da mu izrazi veliku žalost svih Dubrovčana nad gubitkom Hercegnovoga. Isto tako godinu dana kasnije, čim su dočuli, da je Hairedin osvojio Hercegnovi, poslali su k njemu dva poslanika, da mu čestitaju na pobjedi. Osim toga ni pljačkanje Španjolaca po Konavlima nije moglo pridonijeti dobrom raspoloženju Dubrovčana prema njima.

To nam potvrđuje i povjesnik Dubrovnika, Dominikanac Serafin Razzi (1531.—1611.), koji je pola vijeka kasnije (1587.—9.) boravio u Dubrovniku i Kotoru i tamo crpao podatke za svoj prikaz o zauzeću Hercegnovoga. Ispričavši, kako je Hairedin sa dvjesta galija došao pod Novi i kako je dubrovački Senat poslao k njemu poslanstvo s darovima u vrijednosti od tisuću dukata, Razzi nastavlja: »(Hairedin) je ljubezno dočekao poklisare, milostivo primio darove, i zatim uvijek štedio dubrovački teritorij, a nije učinio kao Španjolci, koji su opljačkali Konavosko polje. No zato su četiri tisuće (Španjolaca), koji su ostali kao straža u Novome, teško ispostili svoj zločin. Njih je Barbarosa kod osvojenja Hercegnovoga sve sasjekao na komade ili odveo u ropstvo. Istina, oni su se, prije nego što su svladani, ljuto osvetili, pogubivši, što vojnika što mornara, (kako se pričalo) preko pedeset tisuća Turaka«.

Još je jedan suvremenik Razziev ukratko opisao pokolj Španjolaca kod Novoga. To je talijanski povjesnik Francesco Serdonati (1537.—1615.), koji je kao rektor dubrovačke škole dvanaest godina proveo u Dubrovniku (1569.—81.) i, kako sam kaže, tamo doznao za pojedinosti o tom događaju. U svom dodatku talijanskom prijevodu Boccacciova djela *De viris illustribus* (Firenca, 1598.) Serdonati priča, kako su Mlečani i Španjolci osvojili Hercegnovi na hrvatskim obalama (*Castelnuovo nelle riviere di Schiavonia*), »ali je nato došao Barbarosa s turskom mornaricom, osvojio grad i sasjekao sve Španjolce«.

Prirodno je, da su događaji oko Hercegnovog ostavili dubok dojam na Kotorane, prije svega zato, što je Hercegnovi bio u njihovoj neposrednoj blizini, a zatim, jer se Barbarosa, nakon zauzeća te tvrđave, još nekoliko dana zadržao u Boki Kotorskoj i pokušao — bez uspjeha — zauzeti i sam Kotor. No, jer u mletačkom Kotoru hrvatska knjiga nije mogla cvasti kao u slobodnom Dubrovniku, odjeke toga događaja moramo tražiti u djelima naših latinista i pjesnika, koji su pjevali na talijanskom jeziku. Dva su takva pjesnika bili gotovo očevidci tih događaja i o njima pjevali: Ludovik Paskvali i Ivan Bolica Kotoranin (Bona de Boliris).

Paskvali (1500?—1551.) je već po svom životu bio upleten u borbe kršćanâ s Hairedinom. Kratko vrijeme svoje mladosti proveo je u ropstvu onih maurskih gusara, koje je malo kasnije Hairedin udružio u jednu državu na obalama sjeverne Afrike. Još kasnije, oko g. 1537., kad su Mlečani stali kupiti vojsku, da brane Kretu od Turaka, stupio je u nju i Paskvali i na Kreti proboravio duže vremena. Iz kretskog grada Retima (Rethymnon) šalje poslanicu zemljaku Marijanu Bizantiu, u kojoj mu između ostalog javlja, kako Hairedin, prezirući studen, usred zime opsijeda otoke Egejskog mora:

Hic etenim mediae contempto frigore brumae
Barbarus Aegeas obsidet hostis aquas.

U brojnim pjesmama, koje su nastale nakon pjesnikova povratka s Krete, g. 1537. i dviju idućih godina, ima tragova mnogih zgoda iz borba s Turcima, od kojih je pjesnikovu zavičaju prijetila teška opasnost. U jednoj od nekoliko pjesama u slavu Karla V. poziva pjesnik španjolskog cara, da rastjera turske čete, koje se kriju u »našoj Boki«:

Respingi il Turco stuol ch'ogn'hor s'interna
Nel nostro Sen...

U latinskoj pjesmi *(Sylva ad Galliae regem)* nagovara francuskoga kralja, da stupi u savez kršćanskih vladara protiv Sulejmana. Da bi njegova molba imala više uspjeha, Paskvali poziva kralja, da pogleda okrvavljene zidine Hercegnovog i patnje kršćanskih krajeva, napose hrvatskih, u kojima poput vihora srdâ bjèsne divlje horde Turaka:

... age respice fines
Illyricos, quanto furiarum turbine perflat
Thracia saeva phalanx; quanto foedata cruore
Circumquaque Noui uideantur moenia Castri.

U jednoj drugoj latinskoj pjesmi *(In foedus ictum inter principes christianos, sylva)* izriče svoju radost, što se napokon sklopio savez među kršćanskim vladarima. Jednu latinsku elegiju posvećuje Vicenzu Capello, zapovjedniku mletačkog brodovlja, koji se, unatoč visokoj starosti, više puta odlikovao u bitkama oko Hercegnovog i u Kotorskom zalivu. I patrijarh akvilejski Marko Grimani, zapovjednik papinskog brodovlja, dobi od Paskvalia jedan talijanski sonet i dvije latinske pjesme. U drugoj od latinskih pjesama

(Ad pontificiae classis praefectum Marcum Grimannum) priča se, kako bog Protej, tjerajući na pašu stado pliskavica, dođe do Otrantskih vrata i tu začuje zveket oružja i ugleda brojne lađe kako plove morem. Nato Protej u proročanskom zanosu objavljuje, što će se desiti: to će brodovlje osloboditi Kotor od turske opasnosti, a prije toga će razbiti Turke kod Hercegnovog. I on već vidi, gdje pod zidinama grada lepršaju pobjednički carski orlovi i stjegovi mletačkoga lava:

Iam uideo uolitare Noui sub moenia Castri
Victrices aquilas et fului signa Leonis...

Kao što smo već spomenuli, Hairedin se nakon zauzeća Novoga spremao da osvoji i Kotor, ali je od te namjere odustao, kad je vidio, da se Kotorani žele snažno braniti. Mletački providur grada bio je tada Giovanni Matteo Bembo, a pored njega upravljali su obranom Kotora Lorenzo Venier i Vicenzo Barozzi. Za svakoga je od njih Paskvali spjevao po koju pjesmu, ali najviše ih je dobio Bembo, koji se mnogo brinuo, da Kotor bude što bolje utvrđen. U jednom sonetu pjesnik priča, kako Bembo budan sred tamne noći obilazi kotorske míre i čuva ih od turskih četa, koje Kotoru snuju propast:

Il Bembo desto a mezza notte oscura
Guardando va le Catharine mura
Dal Turco stuol intento a nostra offesa...

U drugom sonetu, pisanu nakon borbe, Paskvali pripovijeda, kako je nedavno varavi barbarin napao njegovu domovinu, ali sada, zahvaljujući Bembu, svi uživaju mir:

Perchè pur dianzi il Barbaro fallace
Assalì con furor la Patria nostra,
Et hor (vostra mercè) noi semo in pace.

Ista je misao izražena i u posljednjem sonetu posvećenu Bembu, gdje pastir Mopso s lijepog brda Vrmca nad Prčanjem, radostan u licu, gledajući pun nade prema moru, kaže: »Ima godina dana, kako vidjeh gdje Tiranin s Istoka vodi u ovo more tisuću brodova na našu propast. Vidjeh zatim, Bogu hvala, te iste brodove protjerane s ovih žala na njegovu štetu i sramotu, dok mi ostadosmo ovjenčani palmom mira i lovorom slave«:

...Quando fra selve inhabitate e sole
Mopso pastor del bel Vermano Monte

Pien d'allegrezza e di speranza in fronte
Dicea, rivolto al mar, queste parole:
»Io vidi mille legni dal Tiranno
Dell' Oriente in questo mar sospinti
A nostri danni, hor si rivolge un anno;
Li vidi poi (mercè del ciel) rispinti
Da questi Lidi con suo scorno e danno
Et noi restar di Palma e Lauro cinti.«

Među »ispravama o navali Kairadin-paše na Kotor g. 1539«*), koje je g. 1892. priopćio Srećko Vulović, svećenik iz Perasta, a tada profesor na kotorskoj gimnaziji, nalazi se i jedno dugo Paskvalievo pismo, upućeno 3. rujna njegovu mještaninu Trifunu Dragi u Mletke. U tom se pismu opširno opisuje Hairedinova navala na Kotor. Ista Vulovićeva zbirka, u kojoj ima dragocjenih podataka u vezi s tim događajem, sadrži dopisivanje providura Bemba s Hairedinom, kao i njegove izvještaje mletačkom duždu i zapovjedniku Capellu. Ali najzanimljivije je u toj zbirci dopisivanje između providura Bemba i njegova strica, slavnog pjesnika Pietra Bemba, koji je upravo tada postao kardinal (23. III. 1539.). Već u studenom g. 1538. Matteo Bembo javlja stricu, da se Hairedin sprema da preotme Hercegnovi Španjolcima. Nije se sačuvalo ni jedno pismo, u kojemu bi Matteo pisao o samoj navali na Novi i Kotor, ali početkom rujna g. 1539. izvješćuje strica, da mirovni pregovori između Porte i Mletaka povoljno teku. Zatim krajem studenoga iste godine kardinal javlja sinovcu, da ga Veliko vijeće u Mlecima nije izabralo vitezom. Matteo odgovara na to pismo 27. prosinca i tuži se, što ga mletačka vlada nije nagradila, kako je očekivao. »Jer«, veli u pismu, »ja sam tako sretno obranio ovaj grad, koji je po mišljenju sviju ključ cijele Dalmacije, od toli bijesna psa i protiv nadmoćne mornarice i pobjedničke vojske, koja je upravo tih dana zauzela neosvojivu hercegnovsku tvrđavu, gdje je bio velik broj biranih junaka i cvijet čitave Španjolske *(et fiore di tutta Spagna)*«.

Malo nam je poznato o životu Ivana Bolice, drugog Kotoranina, koji je pjevao o pohodu Barbarose na Hercegnovi. Znamo, da je bio Paskvaliev vršnjak i prijatelj, jer mu je ovaj posvetio dvije latinske elegije, a čini se, da je bio u vezi s pjesničkim krugovima u Italiji, osobito s onima oko napuljskoga dvora. Kad je naime G. Ruscelli g. 1551. počeo sakupljati zbirku pjesama u

*) Na ovo djelo, kao i na pjesme iz Bogišićeve zbirke, upozorio me je g. prof. dr. A. Dabinović, na čemu mu ovdje srdačno zahvaljujem.

čast Giovanne d' Aragona, prekrasne žene Ascania Colonne, pozvao je i našega Bolicu, da pridonese nešto tom »hramu u čast božanske Donne Giovanne, koji su podigli svi najotmjeniji duhovi na svim glavnim jezicima svijeta«. Bolica se odazvao tom pozivu, jer u knjizi, koja je objavljena u Mlecima g. 1554. pod naslovom *Il tempio alla divina signora donna Giovanna di Aragona, fabbricato da tutti i più gentili spiriti ed in tutte le lingue principali del mondo,* nalazimo jedan talijanski sonet i jedan latinski epigram, koje je spjevao »Giovanni Bona da Cattaro«. Kći Giovanne d' Aragona bila je Vittoria Colonna mlađa, žena Tansillova zaštitnika Don Garcíe od Toleda. Stoga ni Tansillo nije mogao da se ne pridruži zboru pjesnika, koji su slavili lijepu punicu njegova patrona. I zaista u zbirci nalazimo pet njegovih soneta i jednu *canzone.*

Mnogo je važniji od spomenutih dviju pjesama Boličinih njegov opis Kotora i Kotorskog zaliva u 330 latinskih heksametara *(Descriptio sinus et urbis ascriviensis),* koji je O. Serafin Razzi prvi objavio kao dodatak svojoj *Povijesti Dubrovnika* (Lucca, 1595.), a u 18. stoljeću ga je mletački senator Flavius Cornelius (Cornaro) opet tiskao u svom djelu *Catharus Dalmatiae Civitas* (Padova, 1759.).

Pjesnik prikazuje svoj opis u obliku putovanja. Ulazi u Boku iz Jadranskog mora, pa redom napominje sve što je znatnije na jednoj i na drugoj strani zaliva. Odmah u početku, nakon opisa Hercegnovoga, pjesnik prekida tok pripovijedanja ovom refleksijom:

Proh, quantas urbs illa acies, quae praelia vidit,
Quas olim Illyrii hic Turcis, quas Turca vicissim
Illyriis strages dedit, Hispanaeque cohorti!
Vel cum Herzegum propriis Mahumetus ab oris
Expulit, hinc longo vel cum post tempore Turcam
Clauigeri arma Patris, Caesar, Venetique fugarunt;
Aut mox Hispanas dum Barbarussa phalanges
Ejicit, atque urbi vexilla Othomanna reponit.

[Jao, koliko je borbe, koje li sve bitke vidio taj grad! Kakav su tu pokolj zadali Hrvati Turcima, a kakav opet Turci Hrvatima i španjolskoj posadi! Bilo kad je Muhamed protjerao Hercega (Stjepana Vukčića Kosaču) s njegovih vlastitih žala, bilo kad su, mnogo kasnije (1538.), Turčina odavle protjerali papa, (španjolski) car i Mlečani, ili kad je skoro zatim (1539.) Barbarosa izbacio španjolske čete i na gradu opet razavio otomanski stijeg.]

Dalje u opisu, kad se putniku otvara prvi pogled na tvrđavu Sv. Ivana u Kotoru, pjesnik je opet vješto upleo apostrofu na Barbarosu, koja mu daje prigodu da pjeva o junaštvu Kotorana:

Hinc quoque tercentumque rates, numerosaque gentis
Agmina Turcaicae quondam furor impius egit
Nostra in damna, Noui post diruta moenia Castri.
Namque ultra, nec ferre pedem, nec scindere remis
Aequora posse datum. Quid Barbarussa maniplos,
Quidque rates in bella paras? Frustra impete tanto
Tot stringis acies, tot pandis carbasa uentis.
Non pugman Ascriuium, Solimana nec arma ueretur,
Quin ultro ad bellum te prouocat...

[Odavle je nekoć bezbožni bijes upravio na našu propast trista lađa i brojne turske čete, nakon razorenja hercegnovskih zidina. No dalje nisu mogli ni stupati ni sjeći veslima more. Čemu spremaš, o Barbarosa, na boj svoje čete i lađe? Uzalud zbijaš redove, uzalud vjetru razvijaš jedra. Ne boji se Kotor bitke ni turskog oružja; naprotiv, izaziva te na borbu...]

Za svoga kratkotrajnog boravka u Hercegnovom Španjolci nisu stekli ljubavi bokeljskoga pučanstva. I narodna pjesma iz tih krajeva samo ih po zlu spominje. U Bogišićevoj zbirci narodnih pjesama ima jedna bugarštica i jedna pjesma u narodnom desetercu o tome, »kako Peraštani kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla, koji osramoti dvije peraške djevojke«. Premda je godina 1573. navedena kao vrijeme toga događaja, očito je, da se radi o boravku Španjolaca u Hercegnovome g. 1538.-9., jer bugarštica počinje:

Kad Španjolci ulodžahu u tvrdom Novome gradu
Za kratko vrijeme,

dok početak deseteračke pjesme glasi:

Kad Španjuli Novi grad uzeše,
Uzeše ga za malo vrijeme,
I zulume sramotne činjahu.

U Boki Kotorskoj i okolnim mjestima još uvijek živi uspomena na Hairedinovu navalu iz g. 1539. U samom Kotoru jedna tvrđava i danas nosi ime branioca Kotora Mattea Bemba, dok se na nadvratniku gradskih vrata, što vode na crnogorski pazar, nalazi urezan natpis: DIE XV AVGVSTI MDXXXIX TVRCHA-

RVM CLASSIS REPVLSA FVIT (Dana 15. kolovoza 1539. odbijeno je tursko brodovlje). Prema pučkoj predaji španjolski su doseljenici iz ovoga vremena osnovali selo Vitaljinu u Konavlima, a uspomena na izginule Španjolce sačuvala se u imenu hercegnovske tvrđave »Španjole«, koju su ti isti Španjolci podigli g. 1538.

Literatura:

Rime Volgari di M. Ludovico Paschale da Catharo Dalmatino. In Vinegia, 1549.

Ludovici Pascalis... et aliorum illustrium poetarum Carmina. Venetiis, 1551.

S. Razzi: La storia di Raugia. Lucca, 1595. (i Dubrovnik, 1903.).

Le Lacrime di San Pietro di Luigi Tansillo... Giuntavi in questa nuova Edizione la Raccolta delle sue Rime notabilmente accresciuta. In Venezia, apresso F. Piacentini, 1738.

Catharus Dalmatiae civitas... auctore Flaminio Cornelio. Patavii, 1759.

Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa. Sabrao i na svijet izdao V. Bogišić. Knjiga prva. Biograd, 1878.

Poesie liriche edite ed inedite di L. Tansillo, con prefazione e note di F. Fiorentino. Napoli, 1882.

F. de Herrera: Poesias. Edición y notas de Don Vicente García de Diego. Madrid, 1914.

L. Tansillo: Il Canzoniere edito ed inedito, con introduzione e note di Erasmo Pèrcopo. Vol. I. Napoli, 1926.

F. M. Appendini: Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro, Dubrovnik, 1811.

S. Vulović: Izprave o navali Kairadin-paše (Barbarosse) na Kotor god. 1539. Program C. K. državne velike gimnazije u Kotoru za školsku godinu 1891.—1892. Zagreb, 1892.

M. Šrepel: Ivan Bolica Kotoranin, latinski pjesnik. Rad, 118. Zagreb, 1894.

M. Šrepel: O Gundulićevim »Suzama sina razmetnoga«. Rad, 127. Zagreb, 1896.

M. Deanović: F. Sacchetti o »Schiavoniji«. Građa, VIII. Zagreb, 1916.

Đ. Körbler: Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku. Rad, 212, Zagreb, 1916.

J. Torbarina: Italian influence on the poets of the Ragusan Republic. London, 1931.

Ekrem Rechid: La vie de Khaireddine Barberousse. Paris, 1931.

MADONE

Nad mojom su glavom Murillove Madone,
Madone i ciklame u samotnim kapelama,
koje u šumi negdje slušaju šapat duša,
isto tako samih, sa smrtnim ljubavnim strijelama.

Madone s mjesecom (želje plavih dječaka),
Madone koje su nas pratile u očima nevinih žena,
Madone koje su nas čekale u isposničkim sobama.
Madone sunca, Madone zvijezda, Madone sjena.

Madone koje lebde u nadzemaljskim snovima,
sa snopovima kose sa svijetlih žitnih polja.
Madone koje plaču nad izlomljenim srcima
i kojima jedinim teži izgubljena volja.

MAJCI ČOVJEČANSTVA

U crninu bola zavila se duša.
Ruka traži svjetlost.
Ruka klone.
Ukapaju se prsti u meso od srca.
Ali svuda su tmine i praznine.
U njima duša osamljena grca.

Umorni od traženja i očajanja,
idemo svijetom kao sprovod velikana,
ko sablasti neke
kroz ugasle požare htijenja.
Mi tražimo nebo,
mi tražimo suzu oproštenja,
a nikog nema.

O Majko Božja,
zoro naših zora,
Ti zvijezdo stara nad kolijevkom ubogara,
otvori vjeđe nad ponorom naše tmine
i pogledaj,
koliko bijednika ide svijetom
bez Boga
i bez istine.

Čuješ li, kako se lome svemirom
udarci o prsa grješnikova
i vidiš li duše kako se grče,
da dosegnu plavet neba,
a tijelo se koleba,
jer hoće hljeba?

Vidiš li kako duša klone,
kako traži Boga, a nema neba,
kako traži Tebe, a nema sebe,
kako traži mira, sreće
i zaboravi blage,
a nema snage?!

O Majko Božja,
zoro, naših zora,
Ti oko patnje i nevolje naše
prospi srebro milosrđa svoga!
I vrati nam svijetlo,
vrati nam ljubav,
vrati nam Boga!

JERONIM KORNER

DALMATINSKE TERASE

Želio sam vazda svježi dah terasa
i pogled s visine, kraj krovova kuća.
Žudio sam, da u popodneva vruća
uzdišem — ni od kog viđen — i bez glasa.

Zaklonjen u sjeni i u hladu, znadem
za miris cvijeća, što cvate i raste.
Pozdravljam nad gradom kućarice laste,
kad se uza zid zanesen, vedar kradem.

Ganut će me djeca u malenoj barci
i starci, što istim ulicama šeću,
svi, koji se muče na svome raspeću —
no ja lomim srce u svjetlijoj varci.

Pa sve tuge, koje u mom srcu buše,
da okuju čežnje kao slavno roblje,
zatvaram u pusto, napušteno groblje:
nepregledno, vječno groblje moje duše.

Želio sam vazda svježi dah terasa
i pogled s visine, kraj krovova kuća.
Žudio sam, da u popodneva vruća
uzdišem — ni od kog viden — i bez glasa.

FANTAST

Ja sam onaj, koji samom sebi gata
svu težinu kobi i sav udes škrti.
Otkrio sam mudrost mističnog zanata,
ključ svemira, tajne i otajstva smrti.

Ja sam onaj, koji uzbuđeno zasta
ispred svih vidika dalekih otkrića.
Nemam više ništa do srca fantasta,
što stoji pred pragom vlastitoga bića.

Predviđah sve ono, što će me i stići —
i mome se oku smjerno razotkriva
ona jasna staza, kojom ću se dići,
i jesenska magla, što me lomi živa.

Ništa nije strano pred moćima duha.
Ništa nije jače od bedema slutnja.
Zagonetni zvuci u predvorju uha
zvone kao nova riječ iza šutnja.

Ali mene ipak crni sni zagluše,
mute pogled, koji od zemlje me rasta.
Koraka sam slaba i nemirne duše.
Nemam više ništa do srca fantasta.

ZVONKO KUHAR

BALADA

Svakoga dana u tužna popodneva
dođe na prozor jedna stara žena,
u kretnjama noseći breme svojih dneva
drhtava i sijeda, stara, pogružena.

Svakoga dana kraj nje život teče
u obliku bučnog, šumnog, divnog dana,
svakoga dana dočekuje veče
uspomenâ puna Parka smežurana.

Tko može znati, da li misli o tom
da je mladost jednom bila tu,
kud smjera smiješak njezin potom,
smiješak, što cvate na usnam u snü.

U kretnjama diše godinâ iskustvo
(navoranom rukom mirno prieđe čelom),
osjećamo dneva dalekih prisustvo
iza kojih živi zakrita ko velom.

Svakoga dana u tužna popodneva
dođe na prozor jedna stara žena,
u kretnjama noseći breme svojih dneva
drhtava i sijeda, stara, pogružena.

OTO ŠOLC

HUSEJN DUBRAVIĆ (GJOGO), TUZLA

MIJAT HARAMBAŠA I TEŠNJANIN ALIJA

(Posvećeno Ademagi Mešiću).

OSOBE

Mijat harambaša
Marijan, sestrić Mijatov
Sava od Posavlja } hajduci
Arapin iz Klisa } hajduci
Tešnjanin Alija, trgovac
Mejra, Alijina žena, s djetetom

POZORNICA

Soba u kuli, namještena turski. Dva prozora s demirima. Sećija s jastucima. Ćilim, peškuni, rafe na zidovima, na kojima su razni kućni predmeti, stare knjige i dr.

Događa se u Tešnju.

Prizor 1.

(Tešnjanin Alija, zatim Mejra)

(Sjedi na sećiji i pri svijeći broji novce na marami): 87, 88, 89, 90... *(Osluškuje, da li ko ne dolazi)* 91, 92, 93...

Mejra *(ulazi s poštovanjem):* Hoćeš li, Alaga, večerati? Jacija je davno prošla.

Alija *(čuvši za ulazak, brecne se i rukom poklopi dukate, ali se umiri):* Ah, to si ti, Mejro! Neka malo, dok ovo izbrojim. *(Nastavlja)* 94. 95... *(Jače)* 100! Ravnih stotinu dukata. *(Veže maramu i daje je ženi.)* A što si, Mejro, zgotovila? *(Ona prima novce.)*

Mejra: Ono, što najvoliš: buredžike s mlikom, dolmu od luka sa kajmakom i halvu.

Alija: E, to je lipo od tebe. Danas pazar vanj taki! Navališe mušterije, pa nisam imo kad ni ručati.

Napomena. Mijat harambaša ili Mihovil Tomić (Domić) je najpoznatiji hrvatski hajduk, koji je živio prije nekih 200 god. za velikog Kretskog rata, kad je u Bosni vladao vezir-paša Sejidija. O Mijatu pjevaju mnogo hrvatske narodne pjesme. Najljepše su sabrane u zbirci, koju je uredio Ivan Renđeo, a izdao »Napredak«.

Mejra: Fala Bogu milosniku! Otkako sam sinka rodila, svaka nam srića u kuću došla.

Alija: Da nam ga Bog poživi! A beli je naš Adem s nafakom! Pođe li ovako, za kratko vrime ne ću znati, kud ću s parama. A je li danas bolji?

Mejra *(neodređeno):* Pa... te, kako ću ti kazati. Rekla bih, da jest, jer je od akšama zaspo, ali ništa ne jide... Sutra ćemo mu opet »zapisati«. *(Nakon male stanke:)* Koliko si danas pazario?

Alija: Danas i jučer... eto to u marami. I još je u dućanu ostalo nake sitneži... *(Malo važnije:)* Zaključaj ti to u sanduk. Sa onim otprije bit će 760 dukata... Je li?

Mejra: Ti to znaš, ti vodi brigu o tom, a ja sve ostavljam onako, kako mi daješ. *(Hoće da ide s novcima. Odjednoć na vani jako lupanje na vratima.)*

Alija *(nemiran):* Šta ono?

Mejra *(prestrašeno):* Niko lupa kuli na vrata. *(Povjerljivo:)* Nije mi drago... Čula sam, kad se drže pare u ruci a niko lupa, da nije dobro... *(Čuje se ponovno lupanje.)*

Alija: Nosi to, Mejro, u sanduk, tamo u drugu sobu, a ja ću s prozora pitati. *(Kroz demire viče:)* Ko je to? *(Mala stanka.)* Ko kuca halkom na vratima?

(Mejra *čeka. Zastala nasred sobe pa osluhiva.)*

Glas izvana: Mi, mi smo!...

Alija *(Okreće se Mejri):* Koliko vidim na misečini, ima ih četvorica. Na konjima su... Ko da su pašalije... *(Viče s prozora:)* Ko ste vi, molim vas?

Više glasova *(izvana):* Pašalije! Pašini ljudi!

Alija *(Mejri):* Vala da su mi rođena braća, ne tribaju mi u ova doba. *(S prozora:)* Šta želite, molim vas?

Glasovi: Konak, konak! Da prinoćimo!... (Stanka.) Umorni smo, a daleko do Doboja! Otvori, Alaga! *(Stanka.)*

Alija *(Mejri):* Šta ćemo, ženo? *(Gleda kroz prozor.)* Eno vežu konje za ogradu. Razjahuju... *(Misli se.)* Jesu li subaše u kuli?

Mejra *(neraspoloženo):* Ni jednog! Obojica prid akšam odoše u selo po šenicu. *(Stiska prste u ruke.)* Sami smo!... *(Čuje se opet lupanje.)*

Alija *(prestrašen):* Sami? Baš sami?

Mejra *(prestrašeno):* Sami! *(Lomi prste, pa se polako približi prozoru, te gleda s kraja.)* Jest, pašalije! Eno im delibaše. Visok, stasit... Ima jedan malešan, dežmekast...

Alija: Sve me ništo svrbi nos. Nije mi drago. *(S prozora:)* Je li, delibašo? Otklen putujete?

Jedan glas *(jak):* Iz Banje Luke u Doboj Dizdaragi.

Alija *(ženi):* Šta ono reče?

Mejra: Veli, putuju iz Banje Luke u Doboj.

Alija: A kome u Doboj?

Mejra: Dizdaragi...

Alija: Biva pošteni ljudi... Hoću li im otvoriti? *(Brzo se okrene k prozoru.)* A zašto putujete u Doboj?

Mejra *(Aliji):* Da ih ne razljutiš? Morebit oni ne smiju reći? Moguće to kriju...

Glas *(izvana):* Ganjamo Mijat-harambašu i njegove hajduke...

Alija *(prisjeća se):* Aha, zato se i čulo prid mrak niko puškaranje!... Tamo oko Vrućice.

Mejra *(prestrašeno):* Uh, da ne će amo! Ali ja mislim da ne smiju. Naš grad je čvrst, a Dizdaraga naš rođak. Ne će smiti...

Glasovi *(izvana):* Otvarajte!

Alija *(s prozora):* Sad ću! *(Mejri:)* Hoću li? Bolje da prinoće pašalije, nego hajduci. Idem... A ti se ukloni u drugu sobu. Nemoj da te vide. *(S prozora:)* Eto me, eto! *(Odlazi, a Mejra ostaje u sobi da prisluškuje, šta će biti. Malo je vrata odškrinula, pa sluša.)*

Prizor 2.

(Mejra, zatim odlazi, a ulaze Alija, Arapin, Mijat, Sava i Marijan)

Mejra *(sama):* Fala Bogu, imam lipu večeru, samo ne će biti dosta za tolike. Ali ima sira i meda! *(Čuju se glasovi, smijeh, koji se sve više približuje.)* Nakvi zdravi ljudi, veseli. Riči zvone... Eto ih! *(Brzo izađe iz sobe. Mala stanka.)*

Alija *(ulazi prvi, drži u desnoj ruci zapaljenu svijeću, a lijevom otvorena vrata, kako bi gosti lakše ulazili. Onda rukom pozdravlja pridošle.)*

Arapin *(ulazi prvi i viče):* Selam-alejć!

Alija *(od srca):* Alejć-selam, pašalijo! *(Upire prstom u sećiju:)* Eno tamo sidi!

Mijat *(ulazi iza Arapina. Ulazeći promatra Aliju, da li je naoružan, onda sjeda do Arapina pozdravivši):* Dobar večer, Turčine!

Alija *(iznenađen malo ustukne, jer zna, da tako kršteni ljudi pozdravljaju, ali se odmah pribere):* Dobra večer, delibašo!

Sava *(ulazi i ne pozdravlja. Odmah stane razgledati po sobi, šta bi se moglo porobiti.)*

Alija *(to opazi, pa sve baca pogled na Savu.)*

Marijan *(ulazeći):* Dobra večer, Alaga!

Alija *(polako):* Dobra ti srića, pašalijo!

Marijan *(razgleda za čas sobu, pa sjede do Mijata.)*

Alija *(stoji do vrata. Pometen, pa ih ne umije ni zatvoriti. Usta mu se suše, vilice malo "dršću. Hvata ga strah. Mučna stanka.)*

Sava *(saginje se, pipa rukom ćilim, koji mu se jako sviđa):* Turčine, koliko si za nj platio? *(Mijatu:)* Mogo bi nam svu pećinu zastrti!

Alija *(ošine očima Savu. Šuti i gleda u Mijata.)*

Arapin *(dohvati jedan svijećnjak, prevrće ga i pita):* Je li od srme?

Alija *(kao preko srca):* Jes'.

Arapin: *A koliko stoji?*

Alija: Nije na prodaju!... *(Uporno gleda u Arapina.)*

Arapin *(klapne crnim usnama kao papučama, da se Alija čisto strese):* Može i džabe! *(Mučna tišina).*

Alija *(kao da malo dolazi k sebi. Smjerno):* Pa dobro mi došle, carske pašalije! *(Gleda u Mijata, koji se na sećiji bolje namješta.)*

Sava *(u pola glasa):* Vidjet ćeš to »dobro«!

Arapin *(glasno se smijući):* Ha ha ha »carske pašalije«!

Alija *(dosjeća se, da su to hajduci. Grize usne. Ruke se tresu, ali se ipak svladava. Mijatu):* Delibašo, jesi li se umorio?

Mijat *(s osmijehom):* Pa... malo. A jesi li ti danas dobro pazario?

Alija: Tako, ništo malo. Para skupa, svit štedi. Bresparica. Malo robe. *(Dosjeti se:)* Hoćete li kavu? *(Hoće da ide.)*

Arapin *(upada):* Ja bih volio rakiju...

Alija: Toga nemam. Ovo je muslimanska kuća.

Sava: Pa baš muslimani rakiju troše najviše. Je li, Marijane?

Alija *(kad čuje ime Marijan, protrne. Gleda u Marijana.)*

Marijan: Rakija je gospodsko piće.

Mijat: Ja ne ću ništa!

Arapin *(Aliji):* Donesi, šta bilo! Samo da nije crvljivo!

Alija *(pođe.)*

Mijat: Stoj, Turčine!

Alija *(prestrašen zastane, blijed, noge mu dršću. Kao izvan sebe, bojeći se da ga ne ubiju, pita):* Šta hoćete od mene?

M i j a t *(Savi):* Pazi, rišćanine, nije potribe da vadiš oružje. On jedan, a nas ovliko! *(Izađe Alija, za njim Sava).*

P r i z o r 3.

(Mijat, Marijan i Arapin, poslije i Sava)

M a r i j a n *(Mijatu):* Moj ujače, što ti ne ćeš ni kave?

M i j a t: Moj sestriću, a kako ću? Ako i uzimamo od onih, što imaju odviše, a dajemo bosu i gladnu, opet sve ima svoj način. Došli čovi u kuću, da plinimo, a morebit i da ga mučimo i tučemo, ako lipim načinom ne dadne, što tražimo. Pa kako ću ja od takog čovika primati čast? Meni bi, čini mi se, ta kava jali rakija u grlu zastala!

A r a p i n *(smije se i pomiče):* Meni ne bi! Meni ništa draže već gledati, kako netko strepi preda mnom. Onda ja uživam.

M i j a t *(udari ga po ramenu, šaljivo):* Pa ti si svakako crn! *(Ozbiljno i polako:)* Budite oprezni za svaki slučaj. Ako bi Alija bio budala, pa s handžarom uletio u sobu, budite spremni. I inače kad dođe, ja ću s njim govoriti. Čim okom namignem, a vi za oružje, ali ga ne bijte! Je l'?

M a r i j a n: Tako je, moj ujače.

S a v a *(odškrine vrata i šapće):* Eto ga, sad će... sve ga bula opominje, da bude pametan! *(Vrata opet zatvori. Na izvanu se čuje škripanje i ženski glas:* — Ponudi te dobre ljude večerom.)

P r i z o r 4.

(Prijašnji i Alija)

A l i j a *(ulazi s manganom i kavom, a Sava mu otvara vrata):* Evo je táze!... Ded'te, carske pašalije! *(Meće manganu nasred sobe, tare tablu, findžane i slatko govori:)* Mislim, da će vam se sviditi, da ćete je begenisati. Kahva je iz Jemena! *(Toči u findžane, koje meće na lijepu tablu.)*

A r a p i n: I ja sam iz Jemena, tamo imam i sad jednog brata.

A l i j a *(donosi kavu najprije Mijatu):* Uzmi, delibašo!

M i j a t: Reko sam, da ne mogu, već ti podaj eto tome. *(Upire u Savu.)* On vazda more.

S a v a *(brže sjeda. Razdragano):* Šteta, što findžan nije kolik bukara! *(Prima kavu.)*

A r a p i n *(Aliji):* Vala ako imaš kakav ćabenski findžan.

M a r i j a n *(Arapinu):* Misliš, da bi ti ćabenski grije umanjio. Ko je rđav kod nas, rđav je i na Ćabi!

A r a p i n: Ah, to ne! Nego je ćabenski findžan mnogo veći od bosanskog!

A l i j a *(dodaje kavu Arapinu):* Primi, kakav bio. *(Prilazi Marijanu.)* De i ti!

M a r i j a n *(gleda Mijata, misli na one njegove riječi. Stoga je neodlučan):* Vala, Alaga...

A l i j a *(nudi):* Uzmi, uzmi! Kad je gotova... A lipa je, viruj mi, dobri čojče. Viruj... eto, samo srkni! Slobodno srkni!

M a r i j a n *(konačno uzima findžan. Šaljivo):* Eh, da mi je još kamiš od sedam vrži!

S a v a *(upada):* Ko Dalmatinac!

A l i j a *(pogleda Marijana sumnjičavo, ali se brzo sabere):* Imam vala i kamiš i crvenu lulu! *(Ispod sećije uzme lulu i dadne je Marijanu.)*

M i j a t *(šaljivo):* Ima, braćo, u Turčina svega...

A l i j a *(domeće):* Ima, ima, samo ga nikad srića ne izneviri! *(Svi se grohotom nasmijaše, jer su znali, da to Alija na sebe misli. Marijan puni lulu i kreše iskru.)*

M i j a t: Pogodio si, Alaga!

M a r i j a n: Tako je, Alaga! *(Puši i pije kavu.)*

S a v a *(Aliji):* Deder ti još natoči!

A l i j a *(dolijeva u findžane.)*

S a v a *(srčući):* Dođi, care, da vidiš, kako raja živi!

A l i j a *(Mijatu):* Delibašo, baš ti ništa! Da te nije divojka iznevirila?

M i j a t *(maše rukom):* Ne volim ja divojaka...!

A l i j a: Ništo ti smeta, sve ništo misliš...

M i j a t: Pogodio si, Turčine! Mislim, kako da se osvetim begu Repovcu, koji mi je ubio druga Pletikosu Radu na Ivanplanini. Mi smo bili pobratimi.

A l i j a: Je li onog hajduka Radu?

M i j a t: Ja, ja... hajduka Pletikosu Radu! *(Stanka. Alija sabire findžane i meće oko mangane. Dok je još saget, Mijat će:)* Pa i mi smo hajduci!

A l i j a *(naglo se ispravi):* Hajdu...u..ci? *(Gleda ih redom. Kako mu noga dodiruje manganu i strepi, čuje se zveket findžana.)*

M i j a t *(ustaje i pruža mu ruku):* Ne boj se, Turčine, mi nismo došli, da ubijamo, već samo da uzmemo, što nam triba. *(Rukuje se.)* Ja sam... *(gleda ga dobro)* Mijat harambaša!

A l i j a *(kao otrovan):* Tešto, neka si!

M i j a t: Dakle ja nisam mladi delibaša...

A l i j a *(upada):* Eto čujem!...

Mijat (*pokazuje na družinu*): Niti su redom ovo pašalije, nego mi smo mlade pustahije!

Alija (*od jada lomi ruke i prste*): Neka su, neka su!

Mijat (*pokazuje rukom na drugove*): Ovo mi je sestrić Marijan! (*Marijan se pomiče.*)

Alija (*nasilu*): Živio, živio!

Mijat (*pokazuje na Arapina, koji se pomiče na mjestu pa sklapa vilice kao papuče, samo da bude strašniji*): A ovo je iz Klisa Arapin!

Alija: (*podrugljivo*): Mašallah, mašallah! Brat mumin dobar čovik! Plaho, plaho dobar čovik, kršan...

Sava (*upada*): To ćeš tek vidjeti! (*Smije se.*)

Mijat (*upire rukom u Savu*): A ovaj — što sad zinu — to je Sava od Posavlja. Rišćanin je, kako mu i ime kaže. A voli pljačku. Nije, što nema, već što mu je nikako u običaju, da voli tuđe. Kad ništo upilji u glavu, stotinu ga ljudi ne more od tog odbiti ni priokrenuti.... (*Sava klima glavom.*) Ne more, pa makar znao, da to ne valja! Voli jahati tuđe konje, trošiti tuđe pare. Silno dobar čovik, ne faleći mu poštenje!

Alija (*gorko i podrugljivo*): Dobrota mu iz očiju viri! (*Saginje se i hoće da nosi stvari.*) Hoćete li štogod jisti?

Mijat: Nismo došli da jidemo, već (*hvata ga za fermen*)...

Alija (*dosta osorno*): Šta hoćete vi od mene, je li? Hoćete da pljačkate, je li? (*Uzrujava se sve više i riječi siplju.*) Zar vi ne virujete u Boga, u onaj svit, u dženet i džehenem, u sudnji dan? (*Kako Alija brza u govoru, tako ga Mijat sve više stišava i tapka po ramenu šičući: »Š, š, š...«*) I vaša kršćanska vira osuđuje otimanje i robljenje... Oteto prokleto!

Mijat: Stani! Stani!

Alija: Ko god krade, ko god silu čini, ko god zlo čini, ko god robi, pali, žari...

Mijat (*ljutito*): Pljuni malo, da i ja koju rečem! (*Kad Alija ušuti:*) Čuj, Turčine, sve je onako, ko što kažeš. (*Alija se malo smiruje.*) Sve ću ja to tebi potvrditi... sve ću potpisati i šakom i glavom. Ali, osim nama, ti to reci onima gori (*upre prstom prema istoku*), koji to ne bendaju i od kojih izlazi toliko zlo... Tamo su veliki i glavni krivci, i poradi njih moramo biti ovaki.

Alija (*upada*): Ja nisam tamo i ne ću da znam za one gori (*upire prstom prema istoku*), već sam ovdi s vama zajedno...

Mijat: I to je pravo, što kažeš. Ali kad zlo pođe na put, ono pođe na stotinu krajeva. Čuj, Turčine, danas pljačkaju paše i veziri, koji imaju svega, pa kako nećemo mi, mi siromasi..., mi,

raja carska, koji ništa svoga nemamo, a živit moramo! Moramo tuđe uzimati, kad je naše oduzeto.

Alija (*upada*): Pa nisam ti ja oduzeo!

Mijat: Nisi ti, al jes' kadija Suzica! Nikom kadija, nikom subaša, nikom paša, nikom vezir i... ode to daleko!... Meni je kadija Suzica u Duvnu oteo silom i poslidnju livadu »Jabuku« kraj Šuice: I šta mi preostade, već da i ja silom otimam!

Marijan: Nepravda je mene iz Dalmacije otirala!

Sava: I mene iz ravne Posavine!

Mijat: Ti polakše! Ja i ne znam pravo, otkuda si, a ni ti ne znaš, otkud su ti stari došli.

Arapin: I mene iz Jemena!

Alija (*začuđeno i razvučeno*): Ma zar i u Jemenu nepravda?!

Arapin (*smije se*): I u Jemenu! Baš u Jemenu!

Alija (*Arapinu*): Pa si došo u Tešanj, u ovo malo bosansko misto, da ti to ispravi Tešnjanin Alija, koji te nije nikad ni vidio ni čuo?! Kako to, brate mumine, muslime, šta li si...! Idi kadiji, a ne trgovcu, pa traži tu pravdu, a okani se mog doma, crni čojče!

Glas (*izvana*): Domaćine — i hajduk more bit čojk!

Svi udare u smijeh.

Arapin: Šta ćeš, taki zeman došo!

Alija (*da se zgrane*): Zeman, zeman, kakav zeman! Uh, uh! To je po-po-po... (*Muca od ljutnje. Htio je reći jednu vulgarnu riječ, ali se ustegne i kao da dođe do sebe.*) Ah! (*Odmahne rukom.*) Pa tako je noćas i u Tešnju! (*Ispruži ruke prema svima.*) Eto, eto, šta od mene hoćete! Zar je to pravda? Čak iz Jemena, iz naše svete Arabije, došo nikakav crnac... (*Upire prstom u Arapina.*) Došo k meni u Tešanj, da me robi ni kriva ni dužna! Da si ti u Jemenu pravo radio, ne bi sad u mojoj kući krivdu uvodio! (*Pane u jarost.*) Najposlije vi svi... hepisi! Svi ste jednaki, svi ste hajduci... bir ćup-bir boja!*) (*Viče.*) Šta tražite od mene? (*Iz druge sobe čuje se potmulo lupanje: to Aliju opominje žena, da bude miran i da ne gubi glavu.*)

Mijat: Mi znamo, Alaga, da ti je nezgodno, što smo u tvojoj kući. Štaviše: mi se ne ljutimo, što vičeš i galamiš. Bio bi ti konj, kad se ne bi bunio protiv zla i nepravde, a ovako si čovik! Vidimo, ko gubi, ima pravo da se ljuti... Ali čuj, Alaga, mi nismo brez duše. I mi nosimo srce u prsima! Samo mi ne ćemo krvi, ni svađe... Mi ćemo samo robe, para!... Uzet ćemo, koliko nam triba, ali ćemo i tebi ostaviti.

*) Turski, a znači: jedna posuda, jedna boja.

G l a s *(iza vrata)*: Lipo s ljudima!

A l i j a *(osiječe se)*: U mutvak, ženo! *(Ljutito kroz vrata ženi:)* Ne petljaj se u muške stvari! Goni svoj poso! *(Hajducima:)* Pa de šta ištete? *(Okreće se prema svima.)*

M i j a t: Ja sam harambaša, ja ću govoriti. Sidi eno tamo pa slušaj! Zbori mudro, ne pogini ludo! Od sve robe glava je najskuplja, a mi je ne ćemo! Samo je ti sam moreš izgubiti.

A l i j a *(sjeda. Nemiran je, otpuhuje.)*

M i j a t *(ozbiljno)*: Iznesi nam sedam ječerama, sve s tokama i još s jelecima...

A l i j a *(počeše se po glavi. Teško mu.)*

M i j a t : Nemojder se, Ale, privariti,
Nemoj koju meni zakloniti,
Jer ćemo se ljuto zavaditi!

A l i j a *(pristaje)*: Hoću l' odmah doniti?

M i j a t *(daje mu znak rukom, da još sjedi. Ozbiljno)*:
Iznit ćeš mi pet pari pušaka,
Štono su ti u srmu zavite,
Štono svaka pali bez kremena.

A l i j a *(otimlje se, klima glavom).*

M i j a t *(meće mu prst pred oči i prijeti. Ozbiljno naglasuje)*:
Nemojder se, Ale, privariti,
Nemoj koju pušku zakloniti,
Jer ćemo se ljuto zavaditi!

A l i j a *(malo premišlja. Odlučno)*: Dobro, šta još?

M i j a t : I... *(Odahne)*:
Iznit ćeš mi palu zakovanu,
Zakovanu svu u suhu zlatu,
Štono valja stotinu dukata!

A l i j a *(odlučno odbija rukama. Jakim glasom)*: To ne mogu! To ne dam! To mi je od oca uspomena...

M i j a t : Sad će biti meni uspomena od tebe...

A l i j a : Ja ne dam! Ne dam, i gotovo! *(Jako lupanje iz druge sobe. To mu žena poručuje, da popusti.)*

M i j a t *(upozorava ga na lupanje).*

A l i j a *(ljut, ustaje naglo sa sećije, da bi otišao u mutvak, da ženu kazni. Hajducima)*: Žena, žena! To je najteži teret! To je najteži teret, to je olovo na glavi. *(Gleda u vrata, a škripi zubima.)*

M i j a t *(odlučno)*: Nikud! Sidi! *(Lupanje traje.)*

H a j d u c i *(ustaju naglo i hvataju za oružje)*: Mir!

A l i j a *(sjedajući)*: Lahko vam je mene ušutiti, ali dederte nju! *(Lupanje prestaje.)*

M i j a t *(daje znak drugovima, da sjednu. Onda se približi Aliji. Naglasuje oštro)*:
I nemoj se, bolan, privariti,
Nemoj moju sablju prominiti,
Jer ćemo se ljuto zavaditi!

A l i j a *(vrti se, a sve oči upire u zid od kuhinje, šapćući nešto u sebi protiv žene, a onda se ipak odluči)*: Dobro! Da donesem... *(Hoće da ustane, ali ga Mijat vrati na sećiju.)* Zar još?

M i j a t : Još, Turčine, Tešnjanin Alijo!
Iznit ćeš mi zelenu dolamu,
Štono si je skoro sakrojio...!

A l i j a *(ljutito)*: Zar i dolamu? Šta će tebi, bolan, turska dolama? Ta ne misliš, valjda, ko kršćena duša da odeš u hodže! Otac bi te iz puške ubio, kada bi je na tebi vidio!... *(Smijeh.)*

M i j a t *(Nešto mekše)*: Dolamu, dolamu!
Jer je na njoj trideset putaca,
I svako je od triest dukata...

A l i j a *(upada)*: Ja, ja... dukata! dukata!

M i j a t *(uzvisuje obrve. Jače)*:
Još i ono puce pod gr'ocem,
Kojeno je od dvi litre zlata.

(Naglašuje ono »dvi litre zlata«.)
I štono se na burmu zavija

(Rukom pokazuje kako se kao zavrtanj odvija.)
I kojim se hladno vino pije,
Kadano se ide po četama...

A l i j a *(šuti. Hoće da prsne, prsa mu se nadimlju).*

M i j a t *(upire žestok pogled)*: Govori! *(Saginje se prema Alijinim očima i prijeti)*:
I nemoj se, bolan, privariti,
Nemoj koje puce otparati,
Jer ćemo se ljuto zavaditi.

(Žestoko lupanje na vratima.)

A l i j a *(skuplja pesnicu gledajući na vrata. Viče)*: Ženo, ženo! Gora si mi i od Mijat-harambaše!

M i j a t *(ne obazire se na tu izjavu)*: I... *(rukama pokazuje)*:
Iznit ćeš mi kalpak i čelenke,
Sedam ravnih na njem čelenaka!...

A l i j a *(otrese rukom, kao da veli: Odnese vrag sve!).*
M i j a t : Još i osmo krilo pozlaćeno! *(Dok Alija razmišlja i hvata glavu rukama:)*

Nemojder se, bolan, privariti,
Nemoj štogod meni zakloniti,
Jer ćemo se ljuto zavaditi!

A l i j a *(sasvim klone. Opruži i noge i ruke. Leđima se nasloni na jastuk i sklopljenih očiju ostaje tako nekoliko časaka. Onda se stane micati, upilji oči u harambašu, te sasvim drugim, iznemoglim glasom pita):* Je li, harambašo, a otklen ti to znadeš, da ja te stvari imam? Ko to kazuje, šta ja imam u kuli? Ko to mene uhodi? *(Malo se brecne.)* Ili da ti nisi unišo nikako ovamo pa vidio?
M i j a t : Onda ne bih isko te stvari sada!
A l i j a : Da nije ko od družine tvoje?
M i j a t *(važno):* Ne od moje, već od tvoje!...
A l i j a *(kao izvan sebe):* Moja žena, je l'?
M i j a t : Ne, već sluškinja! Ona, što si je otpustio prije desetak dana...
A l i j a *(upada):* Pas joj se mesa najio! Kučka jedna!
M i j a t : Nju smo srili i ispitali na putu u Banju Luku. Tamo joj je mati.
A l i j a : I to je ona rekla, a na njoj moje haljine, moja obuća!... Na mom hlibu i dobročinstvu! Eto, pa danas pomogni sirotu! I da ona kaže! Paskovićka jedna! *(Hvata se za glavu.)* Aman ja rabbi! Tolika šteta i nesrića od one šmrkavice! *(Stanka.)* A Bog znade, šta je još lagala!
S a v a *(Mijatu):* A ono? *(Rukom broji pare.)*
A r a p i n : Ono, ono!
M a r i j a n *(Mijatu):* Kaži mu!
M i j a t *(malo se odmakne od Alije, kao da se skanjuje, bi li mu zadao posljednji udarac. Suče brke i malo se misli, gledajući u žrtvu. Onda se uvije, a rukom prihvati za kuburu. Ozbiljno):*

Još, Turčine, Tešnjanin Alijo,
Iznesi mi...

A l i j a *(blijedi, u očima mu raste bojazan).*
M i j a t *(jačim glasom):*

...hiljadu dukata!
Sve žutijeh hiljadu cekina!
Svakom drugu sve po dvi stotine,
Harambaši četiri stotine!

A l i j a *(čuvši »hiljadu« malo se zanese, i dok je Mijat sve izgovorio, naglo skoči na sećiju i viče):* Hiljadu! Hiljadu!... u... u!

H a j d u c i *(čim je Alija ustao, s kuburama priskočiše u pomoć Mijatu):* Šuti! Ne galami!
A l i j a *(viče dalje):* Hiljadu vas vragova odnilo!
(Iz kuhinje jako lupanje, ali se na to niko ne obazire. Galama raste.)
A l i j a *(viče):* Toliko ni u cara nema! Ni u sultana u Stambolu!
M i j a t : Imaš, imaš!
S a v a : I još više!
A l i j a : Nemam, nemam! *(Skoči sa sećije, da će prema vratima, ali ga hajduci zadržaše.)* Uzmite mi život! Šta će mi, ako sam siromah! Volim se obisiti ili ubiti, već brez para biti!
M i j a t *(podižući kuburu prema Alijinoj glavi):*

Nemojder se, bolan, privariti,
Nemoj ludo glave izgubiti.

A l i j a : Nemojte ni vi iskati! Hiljadu dukata! Na ovakom vaktu i ćesatluku! Od mene siromaha! Hiljadu vas pušaka! *(Gužva. Hoće Alija da bježi, a hajduci mu ne daju.)*
A r a p i n *(klapće usnama):* Ubit ću te!
A l i j a : Šejtane!...
S a v a *(navali na Aliju):* Sad ćeš poginuti!
A l i j a *(viče):* Nemam para! *(Silom gura hajduke.)* Nemam! Ne dam! Ubijte me, ubijte! Haramije jedne!...
M i j a t *(družini):* Izmaknite se! *(Hajduci s naperenim kuburama spremni da pucaju, ali tako, da drže Aliju nasred sobe.)*
M i j a t *(podiže kuburu i broji):* Jedan, dva...
A l i j a *(nasred sobe drži ruke u visini).*

P r i z o r 5.

Prijašnji i Mejra.

M e j r a *(u kućnim haljinama. Povezala glavu šamijom, da joj se kose ne vide. Niz ruke rukavi, ječerma, dimije, papuče. Naglo ulazi i odmah zgrabi Mijatovu kuburu. Viče):* Ljudi! Ne ubijajte! Okanite se krvi.
S v i *(nehotice ustuknu).*
M e j r a *(očajno):* Ostavite mi domaćina, pomogo vas Bog! On vam nije ništa kriv! *(Okrenuvši se Mijatu):* Harambašo, mladosti ti tvoje!
M i j a t *(još se više udalji iz poštovanja prema ženi).*
A l i j a *(smeten, ne zna, šta da čini; sad gleda u ženu, sad u hajduke).*

Mejra *(hajducima, moleći):* Nemojte ga ubijati, jer to Bog zabranjuje!

Mijat *(za se):* Dobro, da Boga spomenu, *(prekrsti se)* a ja umalo dušu ne izgubih. *(Postrance promatra Mejru.)*

Mejra *(okreće se mužu):*

Gospodaru, Tešnjanin Alija!
A tako ti ovog i onoga svita,
I tako ti rahmet babi bio,
I tako ti našeg milovanja
I našega u bešici sina!

Alija *(tare čelo rukom i zahvalno gleda ženu).*

Mejra *(meće ruke na njegova ramena):*

Ti ne gubi svoje ruse glave,
Nit zameći sada s njima kavgu!

(Hoće da ga zagrli, nježno:)

Neg ćeš meni izun dopustiti,
Ja ću tebe s njima pomiriti.

(Mužu:) Sidi, domaćine. *(Pokazuje mu vrh sećije.)* A sidnite i vi, dobri ljudi. Ne bojte se njega. On goloruk, a vas toliko! Sidnite, ko ljudi! Sve, što tražite, ja ću vam izniti, i bit ćete zadovoljni. *(Ode iz sobe noseći usput manganu i findžane.)*

Prizor 6.

Prijašnji bez Mejre.

Alija *(sjedi na sećiji i gleda kroz prozor).*

Mijat *(sjedi na sećiji, ponekad pogleda u Aliju, ponekad u družinu).*

Hajduci *(šute, ali sa kretnjama pitaju, šta da rade).*

Arapin *(rasteže bijelu maramu, u koju će metnuti novce).*

Sava *(istresa džepove, koje misli napuniti).*

Marijan *(kopka nešto po mršavom šarpelju, te vadi kanafu, kojom će stvari povezati i nositi).*

Prizor 7.

(Svi)

Mejra *(ulazi noseći svakojake robe, koju meće nasred sobe, te je stane dodavati Mijatu. On robu prima i meće za sebe):* Sve sam ja čula, šta ste tražili. Evo ti, harambašo: sedam ječerama *(predaje mu)* sve s tokama i još s jelecima...

Mijat *(prima):* Fala, kaduno.

Hajduci *(veseli gledaju u robu):* Fala, fala!

Mejra: I evo ti pet pari pušaka... *(Alija se vrpolji.)*

Mijat *(prima):* Fala, fala! Dobra kaduno.

Mejra: I evo ti palu zakovatu. Ova sablja vridi stotinu dukata. *(Alija se još jače vrpolji.)*

Mijat *(razgleda je, divi joj se i meće je pred sebe):* Fala, dobra kaduno!

Mejra: I evo ti zelena dolama... sa trideset putaca, sve od zlata... *(Alija teško uzdiše.)*

Mijat: Velika fala, dobra kaduno! U tebe je dobro srce, mora da si od roda dobra!

Mejra *(odlazeći):* A sad ću doniti dukate i još ništo, što se platiti ne more! *(Odlazi.)*

Prizor 8.

(Svi osim Mejre. Zatim dolazi ona s djetetom.)

Alija *(nemoćno gunđa):* More davati, kad nije stekla! Žena more čovika odjednom raskućiti. I odjednom mu biti uzrok smrti!

Hajduci *(Mijatu):* A šta će to još doniti?

Mijat *(sleže ramenima):* Vidit ćemo!

Prizor 9.

(Svi)

Mejra *(unosi bešiku i u njoj dijete, koje spava).*

Arapin *(čudi se):* Hm,... bijelac! Da vidite, kako su u nas djeca lijepa!

Sava *(Mijatu):* Dosta mi je i mojih!

Marijan *(iznenadi se, onda gleda u dijete i što dulje gleda, sve se više raduje. Šapće Mijatu):* Isti moj Ivo... najmlađi! Ko da su na jednom srcu bili!

Mijat *(lecne se):* Zar? Eee!... Baš mi je drago!... Biva ko tvoj Ivo? *(Ustaje i ide prema djetetu. Tepa mu, rukom treperi nad usnulim djetetom):* Miš!... miš!... miš!... Oho-ho-ho! Miš, mačka, janje! *(Hoće da ga rukom omiluje.)*

Marijan *(brani).* Nemoj, Mijo!... Nemoj ga budit, kad ovako slatko spava!

Arapin *(upada):* Spava ko zaklan!

Alija *(viče):* Zaklan ti je ćaća! Ti i ne umiš reći lipu rič, crni čojče! *(Arap klapne usnama i ušuti.)*

Sava: Spava, ko da je udavljen!...

Mejra *(prijezirno):* Pih, kakav si! Ko i Arapin, samo što nisi onako crna lica!

Marijan *(ispričava Savu Mejri):* On nema svoje dice, pa ne zna...

Mejra: A meni su i tuđa dica draga! Neka, neka dice, jer bez dice ne bi bilo ni ljudi ni žena. *(Ljulja bešiku, da se dijete ne bi probudilo.)*

Mijat *(djetetu blago, dobroćudno):* Živio! Eheh!... Živio i narasto i kapu nakrivio, pa bio naš dobar čojk, dobar Hrvat! Ko i tvoji stari!

Marijan *(odobrava, djetetu tepa):* Ja, ja, tako, tako! I pazio roditelje i volio komšije i pomago svakog... svakog, koliko god mogo! Vazda! Svukud! Osobito raju i sirotinju!

Alija *(ustao pa ljubomorno gleda sve, što se radi oko djeteta, spreman da pogine, ako zatreba).*

Mejra *(prestane s ljuljanjem, ispod dječjih nožica vadi platnenu kesu s dukatima, ustaje, te je pruža Mijatu, a pogleda na domaćina):* Evo, harambašo! Vrećica je puna dukata. To je cili naš novac, više nemamo... života mi moga! I mi *(gledajući u muža)* ti ovo sve poklanjamo, znaš, *(naglašuje)* poklanjamo!... ali samo uz jedan mali uvjet. Uvjet, koji te ne stoji nimalo troška...! Hoćeš li, harambašo?

Mijat *(uzimajući dukate):* Hvala, plemenita kaduno! *(Predavajući vrećicu Marijanu):* Mi ćemo dukate u polju podiliti. *(Mejri:)* A šta ti to želiš od mene? Kaži mi želju, dobra i plemenita kaduno!

Mejra *(moleći):*

A tako ti Boga velikoga,
I tvog krsta, kojime se krstiš:
Šišaj meni premaleno čedo!

(Ovu riječ »šišaj« naročito naglasi.)

Mijat *(čim Mejra spomenu »krst«, odmah skide kapu, pa se stade krstiti).*

Marijan *(čini isto).*

Sava: Bez rakije nema krsta! *(Ne će da skine kapu.)*

Mejra: *(neveselo):* Evo ima deset godin dana, da nisam čeda imala. I ovog mi sinčića Bog poklonio. *(Od dragosti namješta na njemu haljine.)* I tako nas obveselio. Volim ga više no čitav svit! *(Mala stanka.)* A i on *(okreće se prema Aliji)*, svaki čas eto ga kući iz dućana, da vidi jedinca. A ko roditelj. *(Zabrinuto:)* Nu ima niko vrime, kako mali slabo spava, često plače... gotovo cvrči i savija se od bola. Ništa ne jide... mršavi... I ne daj, Bože,

da mu se ništo desi — ovdi gluho bilo! — ne bih ni ja puno živila... *(Kao drugim glasom:)* Čula sam, da će dite ozdraviti i dugo živiti, ako mu hajduk bude kum. A ti si još harambaša, hajduk nad svima hajducima! *(Blago moleći:)* Ja te molim i kumim i priklinjem, veliki junače, da mome sinu Ademu budeš kum! Evo ti makaze, pa mu kumuj: odriži mu malo kose i zaželi mu zdravlje i veselje... *(Otire suze.)*

Mijat *(uzima makaze, spremno):* Hoću, hoću, plemenita majko! Kumovanje je stari naš hrvatski običaj, i kad jedni drugima kumujemo, mi kršćani i vi od turskoga zakona, postanemo rođe, pa se i zavolimo i pazimo ko braća. Pa nam se i dica poslim paze. Hoću, hoću, ko rodici... Ko sestri. Što ne bih? *(Sagiblje se nad bešiku, da djetetu odstriže kose, ali ga u taj čas, neočekivano, hvata Arapin za ruku i odvodi u stranu. Mijat začuđeno gleda u Arapina, jer ne zna, šta hoće.)*

Arapin *(poluglasno):*

Što me gledaš, Tomić Mihovile?
Što me gledaš, Bog te ne vidio!

(Još slabije, gotovo šapatom:)

Udri čedom o zemljicu crnu,
Od zla roda nek nije poroda!...

(Odmahne rukom.)

Da se robi prebijela kula!

Mijat *(Arapinu):* Nisam znao, da si tako zao! *(Odbije ga, te se vraća k bešici i saginje, da uzme pramičak kose.)*

Sava *(kao i Arapin zove Mijata u stranu, a Mijat ga začuđeno gleda):*

Harambašo, Tomić Mihovile,
Što me gledaš, sreće ne vidio!

(Tiho)

Udri čedom o zemljicu crnu!

(Mahne rukom)

Da se robi prebijela kula!

Mijat *(Savi):* Odstupi, zla dušo! Zar dite da biješ! Zar da majku cviliš! Ovo je sestra moja, hrvatske beside i hrvatskog soja, ko i svi i njezini i moji stari. Pa, makar nam i ne bio zakon isti! Bog je jedan, a ovo dite je pod Njegovom svetom rukom! *(Vraća se bešici, ali upire oči u Marijana, kao da ga pita: Jesi li i ti zao kao i oni?)*

Marijan (*sjedeći*):
Što me gledaš, Mijat harambašo!

(*Jače:*)

Nit nas gledaj, nit nas išta pitaj,
Nego čini, kako tebi drago,
Što učiniš, dobro j' učinjeno!

Mijat (*sagiblje se nad čedom, koje spava, lijevom rukom hvata pramičak kose, a desnom reže makazama. Polovinu kose uzima sebi i meće za silah, a drugu polovicu daje Mejri. Svečanim glasom*): Dite milo, moje kumče drago! Dao milostivi Bog, da ti, Ademe, bio zdrav, sritan i dugovičan svome ocu i svojoj majci. Roditelji se s tobom dičili a hrvatski rod ponosio, i kum ti zdravu i čestitu dolazio na viđenje. Amen! (*Prekrsti se; mala stanka.*)

Mejra (*zadovoljno*): Fala, dragi kume!

Mijat (*okrenuvši se Mejri*):
Kumo moja, pametna Turkinjo!
Vrsna ljubo Tešnjanin Alije!
Evo tebi (*pokazuje rukom na dijete*)
... moje kumče malo,
Moje kumče, tvoje čedo drago!

(*Vadi ga iz bešike i predaje ga njoj.*)

Mejra (*ljubi Mijata u ruku, zahvalno i radosno prihvaća dijete*):
Be aferim, junačko kolino!
Zadugo se glave nanosio,
A junaštva dosta počinio,
Svagdi steko sebi prijatelja!
Junaci te u pismi pivali,
Dok god bude pisme i junaka!

(*Daje znak domaćinu, da pristupi Mijatu.*)

Alija (*rukujući se s Mijatom*): Fala, kume, na kumstvu i čojstvu!

Mijat: I tebi fala na novom prijateljstvu. (*Alija i Mijat zagrle se i izljube.*)

Alija: Mi smo sada jedan rod!

Mijat: Ja, ja! Jedan rod!

Alija: I pravo je, kad smo Hrvati.

Mejra: I milom Bogu drago.

Arapin (*prilazi k Aliji*): Čestitam, Aliaga!

Alija (*ljut, ne govori, već samo rukom otresa mjesto odgovora*).

Sava (*sjedeći*): Čestitam! Čestitam! (*Alija šuti.*)

Marijan: I ja stekoh sebi prijatelja. (*Rukuje se s Alijom.*) Jer sam ja Mijatov sestrić.

Alija i Mejra: Drago nam je! Drago!...

Svi (*se ponovno namjestiše kao kod svoje kuće*).

Mejra (*meće u bešiku dijete*): Eh, sad ću ja u mutvak... Treba kahva i večera.

Mijat (*raspoložen, zastavlja je*): Stani, kumo, da ti nešto kažem! (*Prilazi bliže čedu, malo suče brkove, malo se iskašlje, a onda se pokloni Mejri. Svečanim glasom:*
Kumo moja, bulo plemenita!
Sritan bio, ko te je rodio
I junačkim mlikom zadojio!
Blago tvome Tešnjanin Aliji,
Kome no si u sriću dopala,
I sritno ti u bešici čedo,
Kojega ćeš mlikom odgojiti;
Divna t' fala na lipome daru!

(*Opet se pokloni duboko. Okrenuvši se svima:*)
Zasad ne znam šta drugo učinit',
Neg ću, evo, kumče darovati...

(*Uzima i prebire one darove. Podiže u vis dolamu:*)
Evo njemu babina dolama!

(*Prebaci je preko bešike.*)

Mejra: Fala, kume! Fala isprid moga sina!

Mijat (*uzima sablju, pa je dodaje Aliji*):
A ocu mu pala zakovata!

Alija: Fala, fala, dragi kume!

Mijat (*uzima kesu s dukatima. Pruža je Mejri*):
A tvoja je hiljada dukata,
Pak ih nosi, s njima se ponosi! (*naglašuje*)
Sve si stekla, skuplja si od zlata,
Kad si tako mudra i pametna!

Mejra (*brzo prilazi kumu i ljubi ga u ruku*): Fala Bogu, kad mi je kum ovako dobar!

Mijat (*kao ustežući ruku, gleda u žurbi iza sebe na tle, gdje leži plijen. Oštro, ali tiho, da ne probudi djeteta*): Ječerme!

Marijan (*dohvaća poslušno ječerme i drži ih pred Mijatom, koji ih pruža Mejri*).

Mijat: I evo ti sedam ječerama
Za mog kuma i za kumče malo.
Za babu su jednom iskrojene,
I sinu će jednom pristajati.

Mejra *(oklijeva, da primi):* Nemoj, kume!

Mijat *(blago):* Uzmi, kad ti kažem!

Marijan *(saginje se iza Mijata da dohvati puške).*

Arapin: Dosta je! Ja svoga ne dam!

Mijat: Šta, šta?

Sava: Ni ja ne dam svoga!

Mijat *(oštro ih gleda, oni ustuknu, a on će poluglasno, ali divljom snagom):* Odreni, rđo! Dodaj, Marijane. *(Mejri:)* Sve je tvoje, evo što tu vidiš. I kalpak sa čelenkama. Dodaj, Marijane! Uzmi, sestro! Kad ovaj nejačak doraste, neka pamti kuma iz gore zelene.

Alija: Ih, po Bogu brate! Pa tebi ništa ne osta, moj junače!

Mijat: Neka, neka!

Mejra: Ne more to bit.

Mijat: Neka.

Mejra: Bog mi ovome nejačku posla za kuma hajduka junaka, pa zar da ode praznih ruku, tako ti očinjeg vida?

Mijat: Neka.

Mejra: Od Adema ćeš i ti i ovi drugi primiti dar, za njegovo zdravlje.

Alija: A baška od mene.

Mijat: Neka, sad. Drugi put. Ovima *(pokazuje na Savu i Arapina)* ću ja namiriti, a vi meni, kad vam dojdem brez oružja i brez družine s ovim mojim sestrićem, da obajdemo kumče. Onda more bit. A zapamti:
Ak' mi Bog da i srića junačka,
Pa dočekam robu Sarajlića,
Bolje će te kume darovati,
Kad se opet bude povratio!

Mejra: Hoćete li večerati?

Mijat: Postavljaj nam sofru i trpezu,
Da mi s vama večer večeramo,
A i naše kumstvo potvrdimo!

Marijan: Mijate, ne oteži, gledaj da krenemo što prije!

Alija *(Mijatu):* A kuda hitite? Tek se upoznali.

Mijat: Moramo sutra navečer biti u Duvnu. Pišu mi knezovi, da je na Duvanjsko polje došo paša Sejidija s vojskom, te knezove u zatvor strpo. On se njima priti, da će ih pogubiti, ako mene ne ufate i njemu ne pridaju. Stoga moram što prije, da vidim toga pašu, i da se puste knezovi, koji nisu ništa krivi.

Alija: A šta će biti tamo s tobom?

Mijat: Čuvat ću i sebe i druge.

Mejra *(izlazi noseći bešiku):* Hajdemo amo za sofru! *(Svi ustaju i polaze k vratima.)*

Zastor.

Manje poznate riječi,

koje se upotrebljavaju u Bosni — većinom turskog podrijetla — a dolaze u ovoj drami:

aferim! = uzvik, kojim se odobrava
akšam = večer; četvrta dnevna molitva muslimana
aman ja rabbi = riječ čuđenja, iznenađenja
begenisati nešto ili nekoga = svidjeti se nešto
bendati = obazirati se
buredžik (buredžici) = jelo od tijesta i mesa
ćaba = muslimansko svetište u Meki
ćesatluk = oskudica, nemaština
delibaša = vođa hrabrih ljudi
demiri = gvozdene prijećke u prozora
dolma = punjenice s mesom (tikvice, paprike)
džehenem = pakao
dženet = raj
fermen = prsluk (povrh zobuna)
jacija = doba, kad već osvoji noć; peta molitva muslimana
konak = dvor; prenoćište
mangala = posuda na nogama, u kojoj se drži otvoreno žeravica za grijanje
mašallah = riječ divljenja
mumin = vjernik, musliman
mutvak = kuhinja
nafaka = dobro, koje je čovjeku suđeno
peškun = oniži stolić za kavu i jelo
rafa = polica
rahmet = pokoj
sećija = počivaljka, divan
selam alejć = pozdrav
srma = srebro
subaša = čovjek, koji mjesto vlasnika nadzire kmetove
šamija = tanahni rubac za podvezivanje kose (Šam = Damask)
tȁbla = podnos (za kavu i findžane)
taze = svježe
vakat = doba dana
vala = riječ uvjeravanja, kao: Boga mi!
zeman = doba, razdoblje

Napomena: Ova drama ne smije se prikazivati na pozornicama bez dopuštenja pisca.

Dr VLADIMIR FILIPOVIĆ, ZAGREB

SUVREMENI NAZORI O SVIJETU I ŽIVOTU

I

Nesumnjivo živimo u doba paradoksa i općeg duhovnog kaosa. Pojedinci se i zajednice diametralno razilaze u shvaćanju najosnovnijih, a time ujedno i najvažnijih pitanja o životu čovjeka i smislu njegove egzistencije. U sukobu su najoprečnije ideje, koje odlučuju o privatnom i javnom, političkom životu ljudskom. Vodi se besprimjerna borba o jedinstven odgovor na opće probleme društvenog života. Zbog toga je naše doba, doba opće pometnje, koje predstavlja prijelaz iz nečega što nestaje prema nečemu, što bi imalo tek doći. Naša današnjica proživljuje krizu, koja po opsegu i po dubini svojoj nadmašuje sve dosadanje. Ona je obuzela sva područja ljudske egzistencije, od onih materijalnih, ekonomskih, pa sve do moralnih i općeduhovnih.

Uz taj duhovni kaos i ideološko previranje kao da se osjeća na svakom koraku, da su i svi oblici javnoga života dotrajali, i svi temelji njegovi uzdrmani. Sve nas prožima osjećaj, da se je sadašnjost već preživjela i da ima doći nešto novo, bolje — a što? — to još nije jasno i vidljivo.

Sav taj mutni i nejasni osjećaj o svijetu sadašnjice, sva teškoća stvarnosti toga života, shvaćanja o njegovoj vrijednosti i budućnosti, kako se doživljuju i osjećaju, nameću neprestano nova pitanja teorijskoj svijesti čovjekovoj. Pitanja života postaju zadaci znanstvenoga (scientifičkoga) rada, pa se tako u njem, u njegovu rješavanju ogleda slika cijele naše današnjice. U suvremenim nazorima o svijetu, kako ih je dinamika životne stvarnosti postavila i ocrtala, najjasnije se manifestira naša današnjica, kakova ona jest, na koji se sve način u njoj gleda, a po tome onda i živi i stvara. Ukratko, životni nazori su slika života onoga vremena, u kome su nastali. Doba koje se ne može jednim jedinstvenim nazorom razumjeti, doba u kome se nazori sukobljuju, pobijaju i međusobno ruše, sigurno je doba krize, previranja, dekadanse, ali i doba stvaranja. A što je nazor o svijetu i životu i kako on nastaje?

Od ranoga djetinjstva sabire čovjek svoja životna iskustva. Ta svoja, vlastitim doživljajima dobivena, individualna iskustva nadopunja čovjek još i velikim brojem spoznaja, koje su dohvaćene na različitim područjima znanstvenoga rada i istraživanja.

Dalje se vidi teleskopom i dublje se prodire mikroskopom, a sva moguća specijalna istraživanja nadopunjaju makroskopsku sliku svijeta sa neizmjerno mnogo novih i zanimljivih podataka, da čovjek ne dogleda kraja. Naučni rad današnjice sav je u znaku specijalizacije, koja znači produbljenje na izoliranom području rada, a time i ograničenje s obzirom na općenu sliku svijeta. I tako onda svaki pojedinac za sebe, iz toga mnoštva raznolikih i raznovrsnih naučnih podataka i svojih vlastitih životnih iskustava, sastavlja sebi svoju sliku svijeta. Jednako tako i svaka zajednica, odnosno narod ili država preko svoje prosvjetne organizacije, preko određenog obrazovnog gradiva, nastoji usađivati svojim članovima jedan jedinstveni pogled na svijet.

Čovjek se međutim ne zadovoljava samo *slikom* svijeta. Čovjek nije samo automat za registraciju utisaka. On nije naprosto kao karika uvršten u dinamiku i mehaniku života, u kojoj bi on imao samo oko, da gleda. On u tom životnom zbivanju doživljuje sebe i svoju poziciju u sastavu svijeta ne samo po intelektu, nego i po čuvstvenim i voljnim doživljajima svojim, koji u sastavu njegove egzistencije imadu i te kako presudnu i važnu ulogu. Čovjek nije samo teoretik. On imade i svojih radosti i boli, svoje sreće i svoje tuge. On je kadgod pun straha, a drugi put pun nade. On imade svojih želja i ideala. On u nešto vjeruje, i nešto traži i hoće. Sve to čuvstvovanje i htijenje njegovo, izazvano vrijednosnim određenjima, predstavlja onaj skup doživljaja ljudskih, iz kojih izlazi određenje smisla njegova života, po kom se onda i izvode akcije i djelovanja ljudska. — Čovjek ne gleda samo u svijet. On taj svijet i *ocjenjuje*. I sastavljena tako *slika svijeta i ocjena života* predstavlja ono, što nazivamo nazorom o životu. U životnom nazoru izraženi su smisao i vrijednost, koje čovjek životu pridaje. Životni je nazor *način na koji pojedinac (ili zajednica) shvaća i procjenjuje život oko sebe i u sebi, i uređuje po tom prilike svoga života*. Životni je nazor tako više nego teorijska predodžba o svijetu. On ne predstavlja samo sintezu znanja. Životni nazor kao izraz vrijednosne ocjene zazbiljnosti, izrastao iz života, postaje osnovnim motivom u svim životnim akcijama. U njemu su sadržani ideali ljudski, a prema njima i po njima se u danim prilikama izgrađuju različiti oblici života. Životni nazori predstavljaju subjektivno: doživljaj i snagu i namjeru svijesti, a objektivno: predmetno stvoren lik svijeta. Oni uz sliku čovjeka i života ocrtavaju i lik njegove sudbine.

Kako se međutim životni nazori izgrađuju na životnim iskustvima pojedinaca, odnosno pojedinih zajednica, to je u prvi mah

posve jasno, da imade toliko nazora, koliko imade individualnih sudbina. Kako su sudbine i povijesti pojedinaca i naroda različite, tako su različita i životna iskustva, a po njima i životni nazori njihovi. U raznolikim prilikama sabiru se raznolike slike i ocjene života. — Pa i ako nazori svakoga pojedinca i svake pojedine zajednice imadu svoj individualni biljeg, kao što je individualna i sudbina njihova nosioca, ipak oni nisu posve različiti tako, da se ne bi mogle naći bitne karakteristike nekih tipičnih oblika. Oni imadu u svojim osnovama nekih zajedničkih crta i te se crte dadu analizom izvaditi i pokazati, pa se onda tako i životni nazori mogu u neke tipične kategorije svrstati.

Treba zato ponajprije ukazati na centralni problem, oko koga se kreću sva pitanja životnih nazora; a onda na to, u kojim tipičnim odgovorima nalazi taj problem svoja rješenja.

Centralni problem u svim životnim nazorima predstavlja problem čovjeka. Osnovno je pitanje, na koje se onda nadovezuju sva ostala: Što je čovjek i kakova je njegova pozicija u svijetu?

Egzistencija čovjekova nesumnjivo je složena. Ona je višeslojno strukturirana. Tako nitko ne će moći zanijekati, da čovjek po jednom dijelu svoje egzistencije (svojim tijelom) pripada materijalnom sloju svijeta i kao takav je i podvrgnut svim onim zakonima fizičke prirode, kojima su podvrgnuta i sva druga tjelesa oko nas. — Ali on u prirodi pripada i onom sloju svijeta, kojem pripadaju i sva druga živa, organska bića. Kroz čovjeka prolaze i jednim dijelom njegove egzistencije upravljaju zakoni, koje biologija iznalazi da prožimaju svu ostalu animalnu prirodu. Čovjek tako pripada ne samo u materijalni sloj svijeta, nego eto jednim dijelom svoje egzistencije i u animalni. — Međutim ni u ovaj ne pripada konačno i bez ostatka, jer se u čovjeku odvija i samosvijesni život njegov. Taj duševni ili psihički život imade svoju posebnu zakonitost, koja niti se može svesti, niti se dade razumjeti po faktičnosti i zakonitosti animalne prirode njegove. Zakoni duševnoga života svojevrsne su strukture, kao što je svojevrsne prirode i sam taj sloj stvarnosti. I tako eto čovjek nije samo materijalno i animalno, nego i samosvijesno psihičko biće i time njegova egzistencija prolazi kroz tri sloja svijeta, od kojih svaki imade svojevrsnu zakonitost, ukazujući time na svoju posebnost u sklopu kozmičke složenosti svijeta.

Međutim dublja analiza samog psihičkoga života ljudskoga pokazuje i to, da i u njem imade dvovrsnih doživljaja. Jedni, koji su posve subjektivne prirode i ne mogu nikada drugačiji ni postati, a drugi, koji uza sve to što nose oznake duševnih procesa, koji su

rođeni u jednoj svijesti, koja je u subjektu zatvorena, imadu na sebi oznaku *objektivne* smislenosti. Po toj oznaci prelaze ovi doživljaji isključivi okvir subjektivne svijesti i predstavljaju nešto, što može biti izraženo kao objektivno — *duhovno*. Svaka ideja (na pr. ideja slobode, pravde, časti, istine, plemenitosti i t. d.) imade u sebi *objektivni smisao*, na kome mogu svi subjekti jednako partipicirati. Ja na pr. svoj doživljaj ugode ili sreće ne mogu nikome pokazati, nitko ga ne može proživjeti, nego eventualno tek može moj doživljaj kao moj »razumjeti«, ako je kadgod sličan doživljaj imao. Ali to je samo razumijevanje po sličnosti, a nikako adekvatni doživljaj, kojim se dohvaća moj subjektivni duševni proces. Sasvim je drugačije kod nekog duhovnog doživljaja. Ako ja smisao svoga duhovnog doživljaja na bilo koji način izrazim (na pr. kažem jednu misao, ili prikažem u umjetničkom liku neku ideju ili što drugo), onda na tom mom doživljaju duhovnoga smisla svi mogu jednako sudjelovati, svi mogu taj moj doživljaj adekvatno doživjeti. — Sve kulturne tvorevine, počevši od znanstvenih spoznaja, pa sve do umjetničkih ekspresija, predstavljaju tako duhovne objektivacije subjektivnih duhovnih doživljaja. — I baš po toj duhovnoj sferi predstavlja čovjek jednu posebnu vrstu u svijetu, jer niže psihičke doživljaje (osjetne doživljaje) doživljuju i mnoga druga živa bića. I druge životinje i čuju i vide, često bolje nego sam čovjek, a pokazuju kadgod i inteligentne čine neke, koje je suvremena psihologija već uspješno izučavala. Duhovnih pak doživljaja u njih sigurno nema. To je samo ljudski način doživljavanja. Po njima su stvorena sva djela kulture, koja su sva samo produkt ljudske duhovne svijesti.

I tako se eto čovjekova egzistencija proteže kroz ova četiri sloja stvarnosti: materijalni, animalni, duševni i duhovni. Ne može se istrgnuti ni iz jednoga od njih i vezana je zakonima svih njih. Ljudski se život odvija na tim granicama, koje bismo mogli nazvati granicama svjetova — a u tom je, čini se, i sva fatalnost, ali i prednost njegova života. — Oko pitanja o značenju tih pojedinih slojeva svijeta za ostvarivanje *ljudskoga lika* u kozmosu kreću se svi odgovori, na kojima se osnivaju životni nazori ljudski. Životni se nazori razilaze na tom osnovnom pitanju, na pitanju, iz koga se sloja svijeta nastoji protumačiti i razumjeti život i stvaralaštvo, u kome se manifestira ljudska egzistencija. Biva li tako težište života stavljeno u materijalnu ili vitalnu sferu, imademo različite oblike *materijalizma* odnosno *naturalizma*. Nalazi li pak netko izvor ljudske egzistencije, a onda i središte kozmičkoga zbivanja, isključivo u duhovnoj sferi — onda to gledište pred-

stavlja t. zv. *idealizam.* Između ta dva ekstremna gledišta imademo jedan tip nazora, koji uviđaju svu ovu naznačenu složenost ljudske egzistencije i u borbi čovjeka, na granici svjetova, vide njegov udes i zadatak, pa tako ostvaruju posebni tip *humanističkoga* životnoga gledanja. Humanističkim ga nazivamo zato, jer je po tom shvaćanju baš čovjeku kao čovjeku namijenjen posebni zadatak u svijetu. U njemu, po njemu odnosno preko njega ostvaruje se u kozmosu posebno jedno područje stvarnosti, koje nije niti naprosto dio prirode niti dio idealnoga carstva u njemu. Čovjek, u zadatku svome, da spaja svijet materijalni i duhovni, ostvaruje u kozmosu posebnu jednu kreaciju — kreaciju kulture — po kojoj on postaje od animalnoga individua čovjek, a duh od nestvarne mogućnosti — stvarnost.

Sada je na nama, da ta tri tipična nazora, u koje možemo uklopiti sve ono mnoštvo shvaćanja i ideologija današnjice, pobliže upoznamo, ocrtavši osnovne i glavne konture njihovih likova.

II

Naturalizam, odnosno njegova podvrsta materijalizam, nastoji, kako rekosmo, razumjeti čovjeka iz njegove prirodne (naturalne) egzistencije. Svi nazori o čovjeku, sve od onih, koji su proizašli iz prirodnonaučnoga gledanja na svijet i na prilike u njem, pa sve do onih, koji su izašli iz novih narodno-ekonomskih promatranja čovjeka i njegove uloge u svijetu, vide u čovieku samo jednu varijantu, jedan specifični lik sveukupnoga materijalnoga, odnosno prirodnoga događanja, koje se vrši po neminovnim, nepromjenjivim i vječnim zakonima prirode. Velika prirodnonaučna otkrića posljednjega stoljeća, silni tehnički napredak, kao i poteškoće oko pravedne podjele ekonomskih dobara, koje su počele ugrožavati sve oblike ljudskoga javnoga i privatnoga života, pogodovale su širenju i jačanju koncepcije, po kojoj je čovjek samo dio neljudske stvarnosti, koja je u materiji tako vidljivo izražena. — Po naturalističkoj koncepciji postoji samo jedan, jedinstveni (homogeni) bitak, u kom imade razlika, ali samo u stupnju (graduelne razlike), a ne u bistvu. Priroda je i *jedina* i *čitava* zazbiljnost. — Čovjek je onda samo dio prirodne mase, a sve su njegove manifestacije (svi oblici života i kulture) tek rezultat nagonskih, instinktivnih snaga njegovih. Sve akcije ljudskoga života izviru iz animalnih instinkata, koji, iako kadgod nevidljivi i sublimirani u prirodno drugačije težnje, ostaju jedini upravljači, regulatori ljudskoga života. Čovjek je nužno rob svojih nagona, rob prirode. Fatalna prirodna nužda jedina je determinanta sveukupne ljudske egzistencije. Htjeti prema tome razumjeti čovjeka znači razumjeti prirodu, iz koje je on izrastao, i zakone prirode, po kojima on jedino živi. — Sve tako zvano idealno zalaganje čovjekovo za ideje slobode, pravde, istine, dobrote i t. d. — sve su to fikcije. Njegove su akcije često takove, *kao da* nisu izazvane prirodnim nagonima, nego *kao da* prevladavajući impulse instinkta oslobađaju čovjeka iz kauzalne nužde animalnosti uvodeći ga u sferu kulture i duha. Međutim sve je to samo prividno tako. Čovjek je izdanak prirode, kultura je vegetacija prirode, pa nas tek oblik kadgod vara, da ne vidimo pravi izvor i zakone, po kojima sve u svijetu nastaje. Čovjek niti može, niti jest u bilo kojoj akciji svojoj izvan okvira prirode, koji je neprobojan, fatalan i vječan. Svi oblici života su nužna nadgradnja nad tim izvorima prirode, odnosno materije.

Ovaj tip naturalističkoga životnoga nazora, koji se danas očituje u različitim varijantama prirodnonaučnih, tehnicističkih, materijalističkih i sličnih koncepcija, imade dvije strane, po kojima mu se životna vrijednost procjenjuje. Na jednoj strani on pokazuje svoj utješni i optimistički profil, a na drugoj pesimističko naličje.

Naturalizam je optimističan, ukoliko u nepresušnim prirodnim izvorima (masi, porivima i nagonima) vidi sigurnu garanciju nužnoga progresa. Svi oblici ljudskoga života, od socijalnoga reda pa sve do najviših kulturnih uspjeha, imadu kao sekundarna nadgradnja svoju nužnu i sigurnu podlogu u primarnim zakonima materije i prirode. Iako pojedine epohe predstavljaju ne baš idealne oblike ljudskoga života, ipak su one samo nužne etape u neminovnom progresu, koji niti može presahnuti, niti se može zaustaviti. — To je eto ona strana naturalističkoga gledanja, koju njeni zastupnici u njoj vide i pokazuju.

Međutim ne bismo se u toj ocjeni naturalizma mogli složiti s njenim predstavnicima, jer nam malo prije iznesena slika čovjeka ne ulazi u tu perspektivu cjelovita. — U naturalističku koncepciju ne mogu ući vrednote kao stvaralački regulativi života. Vrednotâ kao idealnih determinanata svega onoga, što nazivamo kulturnim stvaranjem, i nema. Vrednote su subjektivne, fantastične tvorevine, kojima u realnosti ništa ne odgovara. One su fikcije, u koje čovjek ili nehotice zamata svoje naturalne težnje, ili hotice iza njih prikriva svoje animalne instinkte. Ukratko, u naturalističkoj koncepciji ne egzistira ili ne može egzistirati sloj duha (smisla i vrednota) kao od prirode neovisni dio svijeta, po kome se nužno upravlja sve nastojanje ljudsko, koje hoće da nosi oznaku kulturnoga rada. Naturalizam nužno zastupa vrijednosni fikcionalizam, odnosno nihilizam. — Nastojanja onih najboljih, da

po uviđenim vrednotama ostvaruju oblik jednoga boljega života, je iluzoran. Sve žrtve idealne, herojske i mučeničke borbe, i nastojanja ljudskih, koje su nošene vjerom najboljih, uzaludne su, jer se sve u svijetu i onako dešava po zakonima apsolutnoga, fatuma. Objektivnih vrednota nema. — Sudbina čovjeka u ovoj slici svijeta je svakako tragična, jer čovjek jest čovjek i postaje čovjek samo toliko, koliko nastoji i ulaže svoje sile za ostvarenje oblika vrednijega života, a taj je vredniji život, eto, po naturalizmu — iluzija. Svaki ljudski idealni napor je besmislen, jer život jest i ostaje izraz, rezultanta naturalnih komponenata svojih. — To je eto ona negativna, od naturalizma ili prešućena ili previđena, strana ovog tipa životnih naziranja. I koliko bi se i mogao naturalizam eventualno teorijski vješto braniti, on je neodrživ u praksi života kao opći njegov regulator.

Idealizam je tip životnoga nazora, koji nasuprot naturalizmu vidi svijet organiziran na umnome redu, koji je izražen i odražen u čistoj ideji.

Ovaj tip životnoga gledanja nalazi u čitavoj zazbiljnosti ostvaren umni princip, a u svakoj umnosti osnov i izvor zazbiljnosti. Čitav je svijet smislom prožet. Čitava zazbiljnost je idealne prirode. Ideja, nošena dinamikom vječne dijalektike, ocrtava lik svjetskoga zbivanja. U toj dijalektici ideje usidreni su svi zakoni svijeta i života, materije i duha.

Nesumnjivo su sva po tom tipu stvorena životna gledanja puna optimizma, jer je sve svjetsko zbivanje, prožeto umom i nošeno idejnom zakonitošću, nužno idealno. Klasični predstavnik toga tipa Hegel reče: »Sve što je umno je zazbiljno, a sve zazbiljno je umno«. — Međutim kakovu ulogu imade čovjek u tom svijetu? Koja je njegova misija i smisao njegove egzistencije?

Čovjek je u slici idealizma beskrvno sredstvo, medij, preko koga se ostvaruje svijet ideja u zazbiljnosti. Preko njega ide neminovno svjetsko zbivanje. On je uklopljen u nuždu idealnoga reda i kao takav je samo jedna etapa kozmičkoga zbivanja. Ukratko, njegova je uloga njemu izvana nametnuta i određena. Čovjek je i kao pojedinac i čovječanstvo kao cjelina karika u lancu vječne kozmičke idealne dijalektike, koja se po unaprijed određenom, prestabiliranom redu odvija. Čovjek je sredstvo ideje. On ostvaruje imanentnu nuždu kozmičkoga zbivanja, a svijest o njegovoj ličnoj važnosti i ulozi u tom događaju je jednako tako iluzija, kao što smo to susreli i kod tipa naturalističkih životnih nazora. Samo je naturalizam bar po tome čovjeku bliži, što čovjek vitalne teškoće života često i te kako krvavo osjeća,

pa se onda i tom gledištu lakše priklanja. Nasuprot tome idealizam predstavlja ipak uvijek tip uzvišenoga, ali i životu kao cjelini stranoga, nadljudskoga lika, jer se čiste ideje često i ne vide u perturbacijama i teškoćama života, pa nas onda ta naša stvarnost ne nuka na prihvaćanje jednoga čistoga idealističkoga životnoga nazora.

U oba evo ova tipa suvremenih životnih nazora, naturalizmu i idealizmu, dano je čovjeku kao stvaraocu kulture sekundarno značenje. Po naturalističkoj koncepciji kultura poput prirodne vegetacije niče iz animalne sfere i rezultanta je prirodnih nagona. Čovjek je samo dio mase, odnosno pripadnik klase ili izdanak rase, i ništa više. Iz skupa psihofizičkih dispozicija, koje su nastale u određenim materijalnim uvjetima života, isklijao je određeni tip čovjeka i njegov kulturni lik, koji je razumljiv samo iz osnova, na kojima počiva, a te su materija, odnosno priroda. Naturalizam ne zna za duh, kao svojevrsni i novi kozmički princip, koji se u sferi prirode ne nalazi. Duh je po naturalizmu samo izdanak i varijanta prirodnoga reda. — Jednako tako ne vidi idealizam svojevrsnost naturalnoga sloja, nego u prirodi i materiji vidi ostvarene umne principe, a zakone duha smatra univerzalnim i vječnim zakonima cijele zazbiljnosti. A kako vidjesmo u našoj analizi na početku našega raspravljanja, očito se razlikuju ta dva područja zazbiljnosti — duh i materija. A vidjesmo i to, da se cijela prirodna zazbiljnost ne da svesti ni razumjeti iz zakona mrtve prirode, kao što se ni svijesni život čovjekov ne može svesti do kraja na zakone animalne pojavnosti. Ima u ovoj složenosti svijeta, u koju je čovjek uklopljen, mnogovrsnih i raznorodnih područja. Ni u jednom od njih ne iscrpljuje se cijela egzistencija čovjekova; kao što on nije naprosto lik jednoga grumena materije, niti izraz animalnih dispozicija, tako nije naprosto ni odraz duha i čiste ideje. U njemu je i jedno i drugo, makar on nije ni jedno ni drugo. U njemu je povezano naturalno, iskonsko i demonsko s idealnim. On je priroda i u isti mah ostvarivalac duha kao novoga kozmičkog principa u prirodi. On realizira duh i time idealizira materiju. Na toj granici svjetova ima on, čini se, svoj kozmički zadatak u tome, što ostvaruje — čovječnost. Čovječnost, kao izraz za mnogovrsnu mogućnost regulacije prirode u sebi prema idealnim vrednotama kao zadacima duha, je ono, po čemu individuum postaje ličnošću, dvonožac — čovjekom. A postati čovjekom ne leži naprosto u darovima prirode, u nuždi slijepog prirodnog reda, nego se čovještvo postizava zalaganjem, snagom,

voljom čovjekovom za ostvarivanjem boljih, vrednijih oblika života. Bolji oblici života mogu nastati samo po boljem čovjeku. Nikakova mehanika materijalnih odnosa, nikakova slijepa dinamika i fatalnost prirode ne će dovesti čovjeka i čovječanstvo u bolje prilike života. Materijalna i vitalna snaga može imati rušilačku moć, kao što može potres uništiti i najsjajnije tekovine civilizacije i kulture, ali ona ne može sama po sebi predstavljati *stvaralačku* snagu u smislu izgradnje kulturnoga, ljudskoga života i njegovih oblika. Ukratko, prirodnom nuždom ne nastaje kultura i po njoj čovjek. Kultura i po njoj čovjek nastaje po naporu i žrtvama čovjekovim; naporu i žrtvama, koje su upravljene sviješću o vrijednosti i nošene savješću, da je dužnost čovjeka ostvarivanje vrednota. I koliko više duha i smisla u stvarnost čovjek unese, toliko je više kulture u svijetu ostvario, i toliko je više čovječnosti u sebi izgradio. Ukratko, čovjek ne nastaje ni po nuždi prirode, ni po koncepciji apsolutnoga duha, nego nalazi i izgrađuje sam svoj životni put i na njem sebe. I baš po tim akcijama svojim on se uzdiže nad sve carstvo prirodno i iz slobode umnoga odabiranja određuje akcije svoga života. To je smisao njegove egzistencije i prema tomu kozmički zadatak njegov; jer, kako već utvrdismo, ni vrednote same ne mogu ući u svijet, ne mogu se realizirati ni ostvariti bez čovjeka. One ostaju uvijek samo idealni postulati, zadaci, koji se svijesti nameću i samo preko svijesti ostvaruju. Kad ne bi bilo svijesti ljudske u svijetu, ne bi bilo ni kulturnih likova ni kulturnoga života u njem. Po čovjeku vrednote ulaze u svijet, i samo do njega je, koliko će ih ući.

Ovaj *humanistički* životni nazor stavlja tako čovjeka u centar svijeta, jer uviđa, da je čovjeku dodijeljena posebna misija u sveukupnoj stvaralačkoj egzistenciji kozmosa.

III

Oko tih se eto osnovnih problema kreće i u ta tri tipična oblika razređuje problematika životnih nazora današnjice. Oko tih se pitanja nižu najvažnija pitanja našega suvremenoga života. Bavili se mi bilo kojim pitanjem svijeta i života, ono svedeno na osnove svoje mora dotaći problematiku životnih nazora. I zato niti je svejedno, niti nevažno, koliko za život pojedinca, toliko za život zajednice, kome će se nazoru prikloniti i iz kojega će crpsti upute i snage za akcije svoga života. A ta pak pitanja ovako teorijski postavljena nimalo nisu životu daleka i strana. Ona nisu izrasla iz dokolice teoretika i nemaju samo scientifičko značenje. Nasuprot! Ona izviru iz života kao goruća pitanja njegova, i k

životu se kao neminovni odgovori vraćaju. Po njihovim odgovorima život prima u sebe nove stvaralačke sile. Da je moć ideje velika, znadu i oni, koji joj teorijski to praktično životno značenje odriču. Oni su u praksi i te kako gorljivi širitelji svoje ideologije. Osviještena ideja postaje moć, jer prihvaćena ideja postaje ideal i time putokaz realnoga djelovanja. Izgrađeni životni nazori predstavljaju ujedno najviše stupnjeve osviještene ljudske egzistencije.

Život na svojim najvažnijim prekretnicama, u revolucijama, dekadansama i usponima, u svim krizama svojim, nije drugo nego život u traganju za novim normama, za novim idealima, za novim vrednotama, ukratko za novim jednim i jedinstvenim nazorom. Svako doba, u kojem se ukrštavaju različiti životni nazori, predstavlja razdoblje krize i kaotičnih previranja. Izlaz iz kaosa nađen je, i rješenje krize postignuto, kad je stvoren novi životni nazor, koji u sebi jedinstven predstavlja opći pogled čitave kulturne zajednice. U otkrivanju i prihvaćanju jedinstvenoga cilja života prevladava se rastrgano i neodređeno doba krize i nalazi pravac novog stvaralačkog puta.

Sve krize ljudskoga života su samo duhovne krize, ideološke krize, pa i onda, kada se manifestiraju u materijalnim nedaćama. I onda čovjek osjeća, da su norme i principi, na kojima se osniva život u ljudskoj zajednici, krivi, što se nedaće osjećaju, jer se ljudski život vodi i normira iz duha, po duhovnim načelima kao idejama vodiljama, a ne po kauzalitetu mehaničke prirode. Sve revolucije su u osnovama duhovne revolucije. — To je shvaćanje o takvom stanju i bez ikakvih teorijskih razlaganja toliko uvriježeno u svijesti ljudi, da bi suvišno bilo o tome nekoga poučavati. I baš na tom pitanju se lome u teoriji sva nastojanja, da se brani naturalizam i materijalizam, jer on konzekventno domišljen vodi nužno do naučanja o principu sile kao prvom i posljednjem argumentu u svim akcijama života. U praksi pak proveden očitovao bi se on kao barbarstvo i značio negaciju čovječnosti i kulture. Barbarstvo međutim uvijek dolazi u sukob sa savješću ljudskom, koja predstavlja neutrnjivu iskru i putokaz, prema kojoj se regulira život na svim svojim raskrsnicama. I kao što je trebalo ukloniti iluziju idealizma, da su ideje svemoćne, tako treba ispraviti i pogrešku naturalizma, da su one nemoćne.

Čovjek, dok je čovjek i koliko je čovjek, ne će i ne može nikada utonuti u brutalnu faktičnost, nego teži da princip sile zamijeni načelom obaveze prema idealnim normama kao regulativima života. I koliko je čovjek više vezan na životna načela

(vrednote) i time oslobođen afekata (mržnje, strasti i sl.), toliko je više slobodan kao čovjek i vezan kao animalno biće. A u tome je, čini se, i izražena specifično ljudska egzistencija. Regulacijom prirode u sebi ostvaruje se kultura čovjekova, kao što se regulacijom prilika oko čovjeka stvara civilizacija.

U čitavom povijesnom, a to će reći kulturnom razvitku čovječanstva, opaža se težnja za sve boljim i potpunijim ostvarenjem ideje humaniteta, oko koje su sabrani i u koju su uklopljeni svi vrijedni ideali ljudski. I najtamnije stranice te povijesti nisu drugo nego prekretnice života toga čovječanstva, koje je, težeći za boljim i potpunijim ljudskim životom, moralo pretrpjeti i težu i bolniju krizu, da bi mu budućnost bila ljepša i sretnija, dakle vrednija. Ta se bolna i tamna razdoblja ukazuju kao borbe za bolje *uvjete* života, u kojima bi se onda mogli ostvariti viši *ciljevi* života. A tek po tim ciljevima, po smislu, prema kome se i život pojedinca i život zajednice vodi, prosuđuje se njegova vrijednost. Koliko pojedinac (ili zajednica) više vrednota u sebi nosi, koliko ih više u svijetu ostvaruje, toliko je vredniji i ljudskiji lik u povijesti čovječanstva ostvario. I samo onoliko svatko vrijedi kao čovjek, koliko je više kulture u sebi ostvario i u svijet unio. Po ostvarenju ideje čovječnosti prosuđuju se ljudi, narodi, povijesna razdoblja i cijelo čovječanstvo. — Nikad se pak u životu ta spoznaja jasnije ne uviđa, nego na raspadanjima i krizama preživjelih epoha. Na rasulu preživjelih nazora, u danima dekadanse i vrijednosnoga nihilizma, najjasnije se i najintenzivnije doživljava traženje i čežnja za dolaskom jednoga vrednijeg stvaralačkoga doba. A stvaralaštvo može biti nošeno samo ljubavlju i idealizmom. Samo u ljubavi se stvara, u ljubavi prema onom, što je vrijedno, i sa vjerom, da se to vrijedno može ostvariti. Samo optimista i idealista može biti stvaralac. Samo samopouzdanje, a time i pouzdanje u čovjeka može biti izvor konstruktivnog rada. S time u vezi i vjera u konačnu pobjedu boljega.

Novo pak doba, izraslo na razvalinama nihilizma, može biti ostvareno samo po ideji jednoga *novoga humanizma,* koji će kao zadatak novoga života obuhvatiti u novom liku sve vrijedne ideale čovjeka i čovječanstva. Taj novi, bolji, pravi čovjek bit će osnov sretnijega vremena i stvaralac ponosnijega, većega, istinitijega, a po tome humanijega i prema tome vrednijega životnoga lika ljudskoga. Po njemu će u novom liku biti ispunjen i vječni zadatak ljudske egzistencije, da treba živjeti vrijednim, a to će reći humanim životom. Naše doba realizma i tehnike, doba naturalizma i utilitarizma traži nužno svoje oslobođenje u *novom humanizmu.*

TRI PJESME

ZAPIS SEBI U SPOMENAR

Ni u vinu više nade nema,
A poema ne može da spasi.
Gasi svijeću, sklopi Sveto Pismo,
Mi smo mrtvi, a umrli nismo.

U lutanju noći smo izgubili,
Zdvajali i istu ženu ljubili.
Ludim smo se željama opajali,
Muškom rukom srce smo pogubili.

Zavela nas razigrana varka,
Od kobi smo htjeli biti jači,
Draga nam je bila mjesečarka,
Ostat ćemo vrači i pjevači.
Plači, druže, plači.

Ostat ćemo putnici bez krova,
Izdahnuti bolesni od snova
I otrova sakrivene tuge,
Da bi bol kroz ova mrtva slova
Zablistala žarom alemova.

NOTTURNO

Tko će moći mome srcu doći,
U časove ove pune šutnje?
Što sanjaju oči u samoći,
Tužne oči nemira i slutnje?

Tko će moći mome srcu doći,
Kad u stravi samo sebe kune?
Što sanjaju oči o ponoći,
Oči lude i prepune bune?

MUDRACI

U noći mudraci plaču
U ogrtaču tmine
I govore znamenja sudbine:

»Sve su misli uzaludne,
Opile se oči trudne,
Još su budne želje bludne.

Žalost žanje mrtve sanje...
Pohotno si glas demona slušao
I kušao u strasti saznanje,

I ćutio bol beskrajne tajne,
I došao do dna strašne tame,
Ludo čudo, mračno lice drame.

O zaman, zaman moli u tebi brahman,
Budhist i Krist.
Tvoj život ostaje grješan i sraman
I nikad ne će biti čist.«

U noći proroci plaču
U ogrtaču tmine
I govore znamenja sudbine.
I još im u srcu zveče riječi neiskazane,
I zvone, suludo zvone pjesme neispjevane,
A usnu usahlu pali poljubac, koji nisu dali.

Iz ciklusa »Labirint srca« *VLADISLAV KUŠAN*

PJESMA KIPA

Tko je taj, koji me ljubi toliko,
da za moj će život svoj život ugasit?
Ako se tko iz ljubavi same
u moru utopi za me,
u život iz kamena mene će spasit.

Ja žudim da tijelom poteče mi krv,
jer kamen je samo kamen.
Ja čekam i čeznem u hladnoj samoći.
Zar ne može nitko smjelosti smoći,
da život mi vrati i plamen?

A kad mi tko život jedamput vrati,
što zamamno sja se i zlati,
— — — — — — — — — — —
onda ću plakat,
plakat ću sama,
što nisam više kip od kama;
jer šta će mi krv, što vri poput vina,
kad ne mogu dozvat iz morskih dubina
svog ljubljenog, jedinog moga.

PONT DU CAROUSEL

Taj slijepac, koji tu na mostu stoji,
siv kao davnog carstva međaš-kamen,
možda je ona točka, uvijek ista,
okolo koje sve se zvijezđe kreće,
za tisućljećem kruži tisućljeće.
Jer sve oko njeg luta, teče, blista.

Pravednik on je postojan i stamen,
stalan u slici svijeta, što se mijenja,
tajanstven ulaz u podzemni svijet
kod jednog površnoga pokoljenja.

OZBILJAN ČAS

Tko sada plače negdje u svijetu,
bez razloga plače negdje u svijetu,
nada mnom plače.

Tko se sad smije negdje u svijetu,
bez razloga smije negdje u svijetu,
meni se smije.

Tko sada ide negdje u svijetu,
bez razloga ide negdje u svijetu,
polazi k meni.

Tko umire sada negdje u svijetu,
bez razloga umire negdje u svijetu,
pogléda mene.

IZ ZBIRKE »STUNDENBUCH«

Ja živim u kruzima, koji se šire,
i njima sve više obuhvatit žudim.
Ja možda i ne ću polučiti zadnji,
konačni krug, no ja se trudim.

Ja kružim i kružim okolo Boga,
tog prastarog tornja, već hiljade ljeta,
i ne znam još, jesam li soko il vihor,
il velika pjesma ovoga svijeta.

Preveo: DOBRIŠA CESARIĆ

Dr ERNEST BAUER, BUKUREŠT

MLADOST RAINER-A MARIA RILKE-A

Imade u Rilkeovu životu mnogo prilika, kad njegovi suvremenici, kao ni on sam, nisu slutili, koliko čudo je u njegovoj duši, na primjer kada bi kao bljedolik, povučen i nešto zastrašen dječak prolazio ulicama Praga, ili kad je kao mladi kadet podnosio teške duševne boli u vojnoj akademiji, koja nije odgovarala njegovu biću. No ipak se voljom sudbine iz sviju tih pojava iskristaliziralo do kraja njegova života sve ono, što nam danas znači osobnost toga pjesnika. Rainer Maria Rilke... zar nije u tom melodičkom imenu nešto od one glazbe, one harmonije sfera, koja nam se odmah otkriva, čim pročitamo koji od njegovih savršeno lijepih i u sebi toliko logičnih stihova? Rilke; onaj čarobnjak, koji uspijeva da u nama izazove onaj sklad, koji inače ljudska duša tako teško postiže, pa zato odmah uspijeva da nas vodi k vrhuncu našega bitka i visokom smislu našega života!

Svakako, čitajući Rilkea, nameće nam se odmah kao nešto vrlo karakteristično po njegovo stvaranje *samoća*, u kojoj se duhovno uvijek nalazio. Ne samo da je on tu samoću kao najteže, ali ujedno i najblagotvornije svojstvo svakoga pjesnika i u svojim pismima često isticao, nego se po cijelom njegovu životu vidi, da je on u toj svojoj usamljenosti, a možda upravo i samo zbog nje, ovako stvarao, da njegove pjesme znače kao neki vječni monolog ili kao razgovori, koji se vode izravno između njega i Boga. Samo rijetki duhovi uspjeli su da prekinu ovu samoću glasovitog pjesnika, samo rijetkima se on u svojoj samoći sam obraćao. Zbog toga je njegovo pjesništvo ostalo nepopularno, aristokratsko, lijepo zbog savršenosti, do koje se uspelo i zbog adekvatnog izraza, što ga je našlo, ali nepristupačno širim slojevima, osamljeno, kao što je osamljen bio njegov pjesnik.

Naučno istraživanje Rilkeova života i njegovih djela pruža vrlo mnogo zanimljivih činjenica; zbog toga se o njemu i vrlo mnogo pisalo. Uspoređivali su ga s Dostojevskim, Proustom, Giraudouxom i D'Annunziem, ali svi ti prikazi, pa makar potjecali iz najboljih i najslavnijih pera (kao na pr. Edmonda Jalouxa ili André Gide-a), ipak ne uspijevaju dati posljednju sintezu svih njegovih umjetničkih napora i pogleda, upravo zato, jer o tako suptilnoj lirici i prozi, kao što je Rilkeova uopće, ne može kritika kazati posljednju riječ, nego bi za to trebalo nešto kongenijalnoga, umjetničko djelo posebne vrsti, koje bi ga moglo prikazati.

Možda su upravo s tog razloga najbolje stranice o Rilkeu napisali Francuzi, koji su se uopće svojim vrlo utančanim smislom za najmanje pojedinosti u poeziji i svojim velikim darom za psihologijsko opažanje najviše približili njegovu biću. To se osim po nekim, vrlo istaknutim francuskim kriticima Rilkeovih djela, među kojima po sistematičnosti svakako zaslužuje najveću pažnju J. F. Angelloz, vidi i po zanimanju francuske duhovne elite za Rilkea, o čemu svjedoči na pr. posebni broj časopisa »Les Cahiers du Mois« posvećen Rilkeu pod naslovom »Reconnaissance a Rilke«. U toj vrlo značajnoj publikaciji, koja je izašla prigodom Rilkeove smrti, dali su svoje priloge Paul Valéry, Edmond Jaloux, Jean Cassou, Marcel Brion i još neki drugi istaknuti Francuzi, koji već samim time pokazuju, koliko im je bilo stalo do Rilkea.

Dakako, ta pažnja Francuza prema njemačkom pjesniku nije mogla ostati nezapažena u njegovoj domovini, gdje je prema njoj također u izvjesnim prilikama došlo do reakcije, ali besprimjerna osobnost samog pjesnika pobijedila je sve, što je oko nje bilo nametnuto, malo i zemaljsko, a ostala je samo iskrena pobožnost, iskreno oduševljenje, koje osjeća čitava Europa prema ljepoti njegovih stihova. Stoga je upravo kod Rilkea uspjelo da se njegovo nesumnjivo njemačko osjećanje, koje je često bilo taknuto slavenskom okolinom, u kojoj je boravio, kao i latinskim duhom, kod kojega je našao toliko razumijevanja, spoji u jedinstveno *europsko* umjetničko djelo, kulturnu pojavu, kojom svaki Europljanin može biti ponosan, jer je njegova.

U tom smislu izdiže se osobnost Rilkeova daleko iznad onog trojstva, koje vole isticati u povijesti njemačke literature: Stefan Georg, R. M. Rilke i Hugo von Hofmannstal. Ima doduše jedna zajednička pojava kod sviju tih pjesnika, naime da su oni u njemačku liriku unijeli neko ograničenje, koje ona nije poznavala, otkad su je Goethe i njegovi nasljednici doveli do najvišeg savršenstva. Sve ono, što je individualno, što prikazuje ljudsku dušu u svim njenim osjećajima i raspoloženjima, nije se kod ove trojice pjesnika stalo više prikazivati onako, kao što se javlja u nekom času, nego se sada nastojalo simbolički prikazati ono *nepromjenjivo* kod sviju stvari, onaj korijen, koji sačinjava njihovu bit i koji ostaje i onda, kada je izvjesno raspoloženje minulo, a predodžba, koja ga je izazvala, nestala. Stefan George započeo je sav taj razvitak svojim glavnim djelima »Jahr der Seele«, »Teppich des Lebens« i još nekim drugima, a Hugo von Hofmannstal je na ovoj osnovi izgradio svoju posebnu pjesničku arhitekturu. Njemu je uspjelo zbog svojeg posebnog osjećanja da se toliko apstrahira

od svega individualnog doživljavanja, da njegova djela mjestimično imadu značaj općih zakonitosti, koje se nalaze u svim stvarima, a duša pojedinačnog čovjeka postala je u njegovim dramama često dušom nekoga naroda ili nekog vremena.

Rilke je dakako pošao na tom putu najdalje, jer on upravo poništava sve individualno, a možda je upravo posljednji čar cijele njegove poezije u tome, da pogađa one žice u našoj duši, koje su svima nama zajedničke, jer izražavaju zakonitost, na kojoj se osniva svako duševno doživljavanje. Rilkeova duša nastoji na taj način obuhvatiti sav svemir i iz njega izvaditi ono apsolutno, da nam to kao vječni memento stavi pred oči. Otuda taj osjećaj bezličnoga, kad čitamo njegova djela, osjećaj metafizičkog jedinstva sa svim nadzemaljskim pojavama, koji sliči objavljenju i upravo zato se osjećajnih ljudi toliko doima.

Po mišljenju nekih istraživača Rilkeova djela i života, osobito Schwieferta, stoji na početku ovog Rilkeova razvitka Dostojevski. Ime znamenitog i demonskog Rusa ističe se i onako svuda, gdje se radi o traženju Boga na ovako bezličan način, kao što ga je Rilke tako duboko osjećao:

»Ich kreise um Gott, um den uralten Turm...«

Svakako se ovo mišljenje dade dovesti u vezu s Rilkeovom simpatijom za nedavnu Rusiju, koja se osobito očitovala prigodom njegova boravka u toj zemlji, u razgovorima s Tolstojem u Jasnoj Poljani i doživljaju ruskog Uskrsa, kog nije mogao zaboraviti ni onda, kad je već davno opet boravio u Rimu i pjevao pjesme Medicejskoj fontani ili Trajanovu spomeniku. Rilkeov osjećaj za slavenstvo je uopće pojava, koja se tek kasno spoznala, no koja se potpuno dade dokazati, počevši od njegovih prvih stihova u zbirci »Larenopfer«, gdje se često javlja češka sredina, pa poslije preko njegovih prvih proznih djela, koja stoje pod dojmom češkog revolucionarnog zbivanja, preko njegova puta u Rusiju i ruskih simpatija sve do posljednjih »Duineskih elegija«, gdje se je posljednji put sastao sa Slavenima u obliku furlanskih Slovenaca.

Tako već ovo nekoliko riječi spomenutih u uvodu u prikazivanju pjesnikove osobnosti pokazuje množinu *problema*, s kojima ovdje kod tako složene i raznolike osobnosti treba računati. Rilke kao pjesnik je ipak tako cjelovita osobnost, da upravo za njega ne možemo zamisliti nikakovo drugo zvanje nego da bude upravo pjesnikom. Načelo L'art pour l'art, ako igdje, tu je opravdano. S tog razloga je možda najveći problem sam pjesnikov život, koji je s njegovim djelom tako logički povezan, da upravo zato gledan

očima građanskog promatrača izgleda do krajnosti nelogičnim i pustolovnim. Ako Rilke za života možda nije mogao steći uvjerenje, da je od sudbine primio ikakvu nagradu za sve ono lijepo, što je stvorio, ipak je on jedan od onih rijetkih, koji su za ljepotu i samo zbog nje mogli živjeti, a to već u onim vremenima, kada je on živio, znači vrlo mnogo. U tom smislu Rilkeov je život potvrda činjenice, da se još i u modernom vremenu može računati s »vitezovima duha«, kojima je on na svaki način bio najsjajniji predstavnik. Rilkeov život je također pjesma, zbog toga, jer je doživljena, možda jedna od najljepših, a njegova smrt, nimalo strahovita, već po svojoj ljepoti savršena, dostojan je svršetak čovjeka, koji je živio i umro za ljepotu.

Rilke je rođen u Pragu od oca, austrijskog časnika, naučenog na stegu i zapt, koji je kasnije prešao u građansku državnu službu, ali je po svojem shvaćanju i po odmjerenosti svojih kretnja uvijek ostao vojnikom. Rođen je u staroj kući u Heinrichsgasse 19, kući koja, danas više ne postoji, jer je zamijenjena modernom palačom. Angelloz u vezi s tom slučajnošću na vrlo fin način primjećuje, da se već u toj činjenici vidi kao neka ruka sudbine, koja je već na pragu života ovog »beskućnika« htjela izbrisati svaki trag mjesta, na kom je ugledao svijetlo dana. Rođen je prerano, u noći 3.—4. prosinca 1875., i zadržao je kroz sav svoj život nježan sastav djeteta, koje je prerano došlo na svijet i koga je po rođenju obasjavalo zimsko sunce.

Na tom mjestu treba dakako također nešto kazati o njegovoj porodici. Otac i majka nisu mu se osobito slagali, ma da nije došlo do otvorenih i težih sukoba. Svakako se održala u Rilkeovoj porodici neka tradicija, kao da je ona plemićkog podrijetla. Rilkeova majka, a poslije i on sam, bili su u to uvjereni, ma da im je zapravo nedostajao svaki dokaz za tu tvrdnju. Kroz čitav Rilkeov život zapaža se ovo njegovo *krivo* mišljenje, koje mu je uvijek davalo neki oslonac, a u podsvijesti bio je uvjeren, da je njegovo podrijetlo staro i da je odličnog roda. Istraživači njegova života trudili su se kasnije na sve moguće načine, da pronađu neke isprave, kojima bi se to moglo dokazati, no uzalud, tako da se može danas posve pouzdanim smatrati, da je ovo Rilkeovo mišljenje, koje je naslijedio od svoje majke, bilo krivo.

Iz nekih Rilkeovih djela, osobito iz »Bilježaka Malte Laurids Brigge«, možemo na neki način rekonstruirati njegovu mladost, o kojoj nam se inače prirodno sačuvalo dosta malo spomena. Njegov odnos prema roditeljima bio je dosta čudan, i ne bi se moglo

reći, da je bio osobito dobar. Tako se priča, da je mali Rilke bio kod kuće svojih roditelja pod dosta strogom stegom, kojoj se dala naslutiti ruka njegova oca. Hrana mu je bila većinom biljna, a spavao je ljeti i zimi pokriven samo tankim pokrivačem. Kada se poslije njegova majka rastavila od njegova oca, te je njoj bio povjeren odgoj Rilkea, djelovala je svojom pretjeranom brigom i strahom za njegovo zdravlje dotle, da se dječak nije nikada družio s dječacima svojih godina, pa je tako već rano iskusio onu osamljenost, o kojoj je u ovome prikazu već bilo govora. Svakako ga je ovakav njegov odgoj pripravio na kušnje i na brige, koje je kasnije morao podnositi, a u tom smislu bio je njegov život logičan od svog početka pa sve do kraja.

U školi, koju je počeo pohađati kod praških Piarista, pokazalo se, da mu redovit školski život ne polazi pravo za rukom. U računu je bio vrlo slab, i uopće njegovi prvi rezultati nisu bili nikako dobri. Tek kasnije poboljšale su se nekako njegove ocjene i postale su s vremenom čak sasvim dobre, osim u pjevanju i u risanju. Učitelji obilježivali su njegov uspjeh »nepravilnim«, a tome je pridonijela i činjenica, da je zbog slabog tjelesnog sastava prebolio gotovo sve dječje bolesti, koje se uopće dadu zamisliti, pa je redovno izbivao iz škole po 200 sati. Nešto od straha pred školom i sjećanja na bolesti ostalo je u njemu još i u kasnije vrijeme, jer u nekom svom pismu pjesnikinji gđi Lou Andreas-Salomé godine 1903. govori o »Grandes angoisses indicibles, des angoisses comme devant quelque chose de trop grand, trop dur, trop clair, des angoisses profondes...« Razumljivo, da u tom strahu, u neopisivom čuvstvu neugodnosti, treba tražiti uspomene iz mladosti prouzrokovane s jedne strane nemilinom u školi, a s druge pravim bolestima dječje dobi.

Makar da Rilke u školi nije uspijevao u risanju, ipak je zaslugom njegovih istraživača pronađeno nekoliko crteža iz njegova djetinjstva, koji nam daju naslutiti, kako je već u to vrijeme radila njegova mašta. Tako se na pr. na jednom crtežu vidi boj viteza protiv nekog čudovišta s krokodilskom glavom, na drugom pod natpisom »Njegov prvi i posljednji boj« vidi se, kako mladi časnik smrtno pogođen umire na rukama svoga prijatelja, a u pozadini se nastavlja pobjedonosna borba. Zanimljivo je, da se u toj slici nesvijesno već sada javlja posljednji prizor iz Rilkeove pjesničke proze o životu Korneta Kristofa Rilkea, koju je kasnije napisao kao već zreo pjesnik. Treća slika, također neka predobjava njegovih kasnijih djela, pokazuje mrtvog časnika husara, nad kojim se prigiba glava njegova konja. Liniju sagnute konjske šije

ponavlja linija drva, koje se saginje nad tim prizorom. Slika ima naslov »Kraj mrtvog gospodara«.

Ovaj motiv mrtvog vojnika čini se da je Rilkea u njegovim djetinjim godinama osobito progonio. Iz prvih njegovih jedanaest godina sačuvana je samo jedna pjesma, »Klager über Trauer«, u kojoj opet nalazimo palog vojnika — ovaj put je to neki general — položenog na odar u nekom mračnom samotnom gradu. Njegova zaručnica baca se na njegovu lješinu i umire. Neka se Bog smiluje njihovim dušama!

Kada se Rilke poslije svojih osnovnih nauka spremao za kadetsku školu, bio je dosta čvrst dječak. Čini se, da mu je prijao boravak na selu, kamo je često polazio. Svakako je Rilke od svoga budućeg vojničkog poziva očekivao vrlo mnogo, jer su se tu miješala maštanja dječaka o oružju, konjima i časničkom životu, misli, koje su bile u mnogočemu romantične, ali prirodne za dječaka njegovih godina. S tim mislima i tim odgojem krenuo je René Rilke (to je bilo njegovo pravo ime) u kadetsku školu, u koju je stupio 1886., a da kod toga nije znao, da ga čeka jedna od najvećih kušnja njegova života, a svakako najteže doba, kroz koje je morao proći.

Doduše ima njegovih životopisaca, koji se trude da dokažu, da vojnički zavod u St. Pöltenu, u kome je Rilke trebao primiti vojničku izobrazbu, nije bio nikakvo mučilište. Svakako nije dokazano, da bi se Rilke tih godina naročito tužio na postupak s njime. Nešto je toj legendi svakako pomogla Rilkeova majka, koja je pretjerano zabrinuta za svoje dijete u posve naravnom vojničkom odgoju vidjela nešto surovo i nemoguće. Bez sumnje mora se opet priznati, da se Rilke za života uopće vrlo malo tužio, a to potvrđuju i oni, koji su ga posjećivali za njegova boravka u kadetskoj školi, no to ne znači, da duševno nije dosta trpio. Budući da nije bio ni u čemu »otvrdnut«, spopala bi ga često kakva bolest, pa je radi toga izgubio dosta vremena potrebna za učenje, koje je onda opet htio nadoknaditi tako, da bi ustajao u tri sata izjutra, a to opet nije prijalo njegovu zdravlju. U kasnijim Rilkeovim pismima, koja je pisao svojoj zaručnici, nailazimo na mnogo bolnih zgoda iz ovoga njegova pitomačkog vremena, kada su mu se kao za prkos događale razne neprilike.

Da bi zaboravio na ovakvu jadnu sadašnjost, već se tada Rilke počeo intenzivno baviti knjigom. Biblija je stalno ležala na njegovu stolu. U nekoj bilježnici iz godine 1888. našlo se nekoliko njegovih pjesama iz onoga vremena, koje imadu karakteristične naslove: »Rezignacija«, »Grob«, »Svi Sveti«, ili opet »Bitka«,

»Borba«, »Na bojnom polju«, »Odlazak« (Aufmarsch) i t. d. Najviše pod utjecajem nabožnog štiva Rilke se tada bavio nabožnim pjesmama, ali su se one gotovo sve, »hvala Bogu«, kako kaže Angelloz, izgubile.

No uza sve duševne patnje u kadetskoj školi, ipak je Rilkeu život mjesecima i godinama tekao nekako određeno, tako da nije imao pojma, kako je vani u svijetu, gdje se svaki mora boriti za svoje mjesto i za svoj ugled. Ovaj skok iz zamišljenog u t. zv. »realni« svijet još je čekao Rilkea, a moramo si predočiti, u kakovu stanju ga je on morao poduzeti: istrošen tjelesno i moralno, dok se takav život dizao pred njim kao kakova pregrada, koja ga je priječila da proslijedi svojim putem, a on ga je ipak morao poduzeti, bez kulture, bez snage... Na taj način bio je mladi pjesnik prisiljen povući se u sebe. Dogodilo se ono, što je on sam često kasnije nazivao »obratom« (Die Umkehr), a suvišno je reći, da je taj proces još u većoj mjeri određivao njegov lik nego sve, što se dotada desilo u njegovu životu.

Konačno, 3. lipnja 1891. napustio je Rilke kadetsku školu u Weisskirchenu (kamo je došao iz St. Pöltena), da se u nju nikada više ne vrati. To se sve dogodilo s dopustom njegova oca, budući da je i ovaj uvidio, da se zbog slaba zdravlja njegova sina na taj način ne mogu očekivati nikakvi povoljni rezultati. U njegovu životu nastaju sada dvije periode, koje su vrlo značajne za Rilkea. Bio je to najprije boravak u trgovačkoj akademiji u Linzu sve do 1892., a zatim povratak u Prag, gdje se pripravljao za polaganje mature i počeo pohađati visoke škole. Reklo bi se, da se Rilkeu na trgovačkoj školi mnogo bolje svidjelo nego u vojnom zavodu, svakako mu je kod toga pomagao neki ugled, što ga je prema svojim drugovima imao kao »bivši vojnik«. Znademo, da je provodio u ono vrijeme dosta dobar život, da je išao u lov, pohađao predavanja (među ostalim slušao je Roseggera, koji ga je vrlo oduševio), zatim pohađao kazalište, u kome je baš u ono vrijeme gostovala Adela Sandrock.

Književnošću bavio se razmjerno malo; poznate su iz ovoga vremena tri njegove pjesme prigodne i sasvim osrednje vrijednosti. Svakako je od zadnjih njegovih sastavaka najzanimljivija neka povijest Tridesetgodišnjeg rata, na kojoj je bez sumnje radio još u kadetskoj školi. U weimarskom arhivu je još danas rukopis ove njegove povijesti od 81 strane s priloženim nacrtom bojišta. Ova povijest je sigurno nastala pod utjecajem dječjih ratnih maštanja, koja smo upoznali iz Rilkeovih crteža u piarističkoj školi u Pragu, a k tome valja još imati na umu njegov osjećaj

prema velikim povijesnim osobama, kao što su bili Rudolf Habsburški, nadvojvoda Matija, Tilly, Wallenstein, Tycho de Brahe i t. d. Ovakav njegov smisao za povijesne osobe javlja se još kasnije u bilješkama Malte Laurids Brigge-a.

Međutim se pokazalo, da Rilkeu ni trgovina nije bila pravo zvanje, pa je ostavio Linz, da se ponovno preseli u Prag. Ma da je čitava njegova porodica bila vrlo neraspoložena prema njemu zbog započetih ali nedovršenih pokušaja, da se pripravi za neko zvanje, ipak se našao njegov ujak Jaroslav, koji je u njemu gledao posljednjeg Rilkea, pa mu je odredio mjesečnu pripomoć od 200.— forinti s uvjetom, da se dade na neko normalno zvanje. Rilke je ovako sa 17 godina počeo učiti gimnazijske nauke. Zasebni satovi, koje su mu davali kulturni i obrazovani profesori, prijali su Rilkeu u svakom pogledu. On se s velikim marom dao na učenje, prolazio je razred za razredom i konačno 1895. sjajno položio ispit zrelosti.

Konačno se našao u najvišoj školi, u sveučilištu, pa je taj teško iščekivani događaj proslavio prigodnom pjesmom »Kada sam došao na univerzu«. Dakako da je njemu prirođenom intuicijom studirao u mnogo pravaca i na različitim područjima, ne s namjerom, da »nešto svrši«, nego da bude svuda dobro upućen, pa se time približio iskonskom značenju riječi »studij«. Dakako da je prema tom svom shvaćanju započeo s najslobodnijim fakultetom, filozofijom, gdje je odmah upisao 14 satova, koje je 1895.-96. slušao šest mjeseci, no poslije toga upisao se na pravo. Kao što je slobodno mijenjao fakultete, mijenjao je i sveučilišta, jer je opet šest mjeseci nakon toga otišao u München, a poslije daljnje jedne godine u Berlin.

Svakako je Rilke tom prilikom upoznao mnogo profesora, koji su dijelom uspjeli zadobiti njegovo puno povjerenje. Osobito valja spomenuti profesore Sauera, koji je tada u književnom svijetu značio vrlo mnogo, a na Rilkea je nedvoumno utjecao. Međutim Rilke ipak ni po čemu nije bio »đak«; on je išao sasvim posebnim putovima, i zato u njemu ne možemo gledati studenta i na nj primjenjivati ona mjerila, koja se u takvom slučaju primjenjuju.

U ovo doba pada i prva ljubav Rilkeova. Doživljaj, koji kod tako suptilnog pjesnika, kakav je bio on, znači vrlo mnogo. Istraživači Rilkeova života ne slažu se u tome, što bi imali reći o »Vally«, prvoj djevojci, prema kojoj je Rilke gojio bliske osjećaje, ali činjenica je svakako, da je ova ljubav kao sve zemaljsko svršila vrlo prozaički. Kao svjedočanstvo ostalo je oko 300 pisama i malih pjesmica Rilkeovih, koje je ta ista »Vally« poslije zbog nestašice novaca prodala starinaru, ali su ipak danas dopjele na

pravo mjesto, naime u Prusku državnu knjižnicu u Berlinu. Po ovim pismima i kraćim pjesničkim sastavima možemo si u neku ruku stvoriti sliku o tim Rilkeovim osjećajima, koji su svakako bili vrlo nježni i sasvim odgovaraju ljubavnom previranju njegove tadašnje dobi. Nažalost, uz ta pisma nalazi se također jedno pismo same »Vally«, koje je puno prijekora i izraza osvete, te ostavlja utisak, kao da ga je pisala kakva ostavljena djevojka. Ovo pismo bilo je — ne zna se, je li to bilo s pristankom same autorice — objavljeno više puta u revijama i naškodilo je cijelom prosuđivanju ovog odnosa utoliko, što se može sa pouzdanjem tvrditi, da gđica Valery von David-Rhonfeld (to je njeno pravo ime) svakako nije imala veličinu duše jedne Friderike Brion. Ipak su sva ta pisma za nas vrlo dragocjen prilog poznavanju Rilkea, jer se iz tih rečenica dadu vrlo dobro rekonstruirati njegovo mišljenje i njegova mladost.

Mlada djevojka bila je vrlo romantična, pisala je pjesme, a bavila se mnogo slikarstvom. Njena porodica s materine strane bila je alzaškog podrijetla, a njen djed Jean bio je otac češkog pjesnika Juliusa Zeyera, koji je prema tome bio njen ujak. Svakako je ona svoju vezu s Rilkeom smatrala vrlo ozbiljno, dapače se vladala kao prava zaručnica. God. 1900. napisala je pismo ruskom pjesniku Drosinu, u kome kaže: »Platila sam svoju naklonost prema Rilkeu srećom moga života!« Ne može se zanijekati, da je ona Rilkeu mnogo pomogla, da položi ispit zrelosti, dapače je štedjela od svojih sredstava, da mu pomogne izdati prvu tiskanu zbirku pjesama »Leben und Lieder«, koja danas spada među velike rijetkosti. Ipak stvar nije svršila sretno; poslije praznika g. 1895. zamolio je Rilke svoju zaručnicu, da mu vrati slobodu, a ona je to bez oklijevanja učinila.

Imademo iz tog doba još neke Rilkeove književne pokušaje: dramatske skice »Im Frühfrost«, »Ohne Gegenwart«, »Jetzt, und in der Stunde unseres Absterbens«, no sve su to djela, u kojima se još nikako ne može nazirati kasnija snaga pjesničkog oblikovanja toga pjesnika. Utjecaj narodne pjesme je vrlo jak u »Leben und Lieder«. Čedna zbirka inače nema nikakvih posebnih pretenzija; povodi se u neku ruku za Goetheom i Heineom. Osobito se javljaju teme o prolaznosti i nestalnosti stvari i svijeta, kao na pr.: Die Rose, Irrlicht, Durch einen Wald von Ungemach, a vidi se, da pjesnik najviše voli jutarnje i večernje ugođaje: Abend, Im Dorfe, Abendwolken, Sterne, Nachtgedanken i t. d. Uz to se već sada javlja jedna odlika Rilkeova, koja je kasnije postala još

Errichtet keinen Denkstein. Laßt die Rose
nur jedes Jahr zu seinen Gunsten blühn.
Denn Orpheus ists. Seine Metamorphose
in dem und dem. Wir sollen uns nicht mühn

um andre Namen. Ein für alle Male
ists Orpheus, wenn es singt. Er kommt und geht.
Ists nicht schon viel, wenn er die Rosenschale
um ein paar Tage manchmal übersteht?

očitijom, naime aliteracija. U tom smislu navodi i Angelloz naročito jedno mjesto:

»Die Luft lechtzt lerchenlüstern;
Weltenweiter Wandrer,
Walle fort...;
Seliger Sterne schimmernde Scharen
Schweben...«

Imade zatim još drugih mjesta, gdje se opaža već tada za Rilkea tipična sposobnost kombinacije različitih riječi u jedan stalan pjesnički izraz.

Kao najzanimljivije djelo mladog Rilkea (tada mu je bilo oko 21 godina) može se smatrati studija o Goetheovu »Wandereru«. Međutim na tom mjestu, kao i na svim drugima, opaža se već sada tragična sudbina ovoga pjesnika, koji je u pravom smislu riječi ostao »beskućnikom«, a da zapravo nikada nije ni imao prave domovine. Čak ni za sam Prag ne bi se to dalo reći, ma da je ipak samo taj grad mogao u Rilkeu pobuditi nešto, što bi se moglo smatrati domovinskim čuvstvom.

Ako spominjemo Prag kao Rilkeovu domovinu upravo u času, kad će je on napustiti, da dalje luta najprije Češkom i Njemačkom,

a kasnije još Rusijom, Italijom, Francuskom, nije se to dogodilo nipošto slučajno. Sav osjećaj, što ga je Rilke gojio za rodni grad, dao nam je sada u zbirci pjesama »Larenopfer« i u dvije praške pripovijesti, koje je objavio posebno. Ne treba napose istaknuti, da nas ovakvo Rilkeovo susretanje sa svijetom drugog jezika, osobito u doba, kad se on nalazio u previranju, mora vrlo zanimati; i uistinu je Rilke mnogo toga korisnog i lijepog zapazio. U zbirci »Larenopfer« otkrivaju se prvi put sve osobitosti kasnijeg Rilkea, ma da su to još impresionističke sličice starih praških ulica, trgova i kuća. Svakako imade svaka od ovih trenutačnih slika vrlo jaku intimnu notu, te je osobito draga onome, koji pozna Prag, grad, u kome se prošlost i sadašnjost na tako sretan način spajaju i upotpunjuju. Rilke u onom, politički već dosta burnom vremenu osjeća dosta naklonosti za Čehe, surađuje u njihovu listu »Moderni revue«, divi se Kajetanu Tilu, Karelu Čapeku i Otokaru Březini, a osobno poznaje velikog liričara Jaroslava Vrchlíckog. Dakako, Rilke se uza sve to nije bavio čisto političkim pitanjima, koja je prepustio drugima, a sam se bavio čistim pjesništvom.

Problem Boga, traženje Boga — karakteristika kasnijeg Rilkea — može se zapažati već u ovim prvim počecima njegova životnog djela. Bog se javlja svuda: u zelenoj kupoli crkve Sv. Nikole, koja se uzdiže prema nebu, na sirotinjskom groblju Malvasinki na dan Sviju Svetih, u obliku malog prosjaka u veličanstvenoj crkvi Sv. Vaclava. Rilke kao sin vrlo pobožne majke, odgojene u strogo katoličkom duhu, ipak već sada nije dušom i tijelom katolik, nego se osjeća da ga u sasvim panteističkom smislu zanima sveobuhvatnost Boga i Božje providnosti.

Uz pjesničke slike zbirke »Larenopfer« redaju se »Zwei Prager Geschichten«, dvije pripovijesti iz tadanjeg Praga. U nekom svom kasnijem pismu iz Petrograda rekao je Rilke o ovom svom djelu slijedeće: »Napisao sam te pripovijesti, da se na neki način sam približim svome djetinjstvu. Jer svaka umjetnost nastoji da se obogati iz ovog nestalog cvjetnjaka, nastoji da obnovi njegove mirise i skrovnosti, nastoji da ponovno uskrisi njenu rječitost!« U prvoj pripovijesti »Kralj Bohus« prikazuje češka nacionalna nastojanja, u drugoj crta posebno društvo mladih čeških studenata.

Mladi Rilke ovako pokazuje već mnoge značajke, koje su značajne za njegovo kasnije djelovanje, pokazuje pjesničke kvalitete, ali još više previranje, traženje, jake izraze, ali i nesređenost mladog čovjeka. Težak i trnovit je put do umjetničkog savršenstva, put, koji nije nitko poznavao tako dobro kao Rilke,

kad je preporučio svome mladom prijatelju Franzu Xaveru Kapussu:

»Radujte se, što je Vaša samoća sve veća, i nastojte, da svojim krilima dosegnete vječnost, jer samo tako nastaje prava umjetnička sposobnost!«

für
Hans Carossa /

Auch noch Verlieren ist unser; und selbst das
Vergessen
hat noch den Gestalt in dem bleibenden Reich
der Verwandlung.
Losgelassenes kreist; und sind wir auch selten
die Mitte
einem der Kreise: sie ziehn um uns die
heile Figur.

Rainer Maria Rilke

(Muzot, im Februar 1924)

NIKOLAJ FEDOROV, ZAGREB

LERMONTOV

U povodu 100-godišnjice smrti velikog ruskog pjesnika 1841.-1941.

Lermontov je jedna od čudesnih pojava ruske književnosti. Prije svega je čudesna sama njegova stvaralačka osobnost — sjajna, snažna, osobita i mnogostrana. Golemo je također njegovo značenje u razvitku ruske književnosti, u kojoj je stvorio nov i svoj vlastiti pravac, koji postoji i sada. Taj je pravac čvrsto povezan sa samim bićem ruske književnosti, ali je ipak samostalan te postoji uporedo s pravcem, koji je stvorio genij besmrtnog Puškina. A uza sve to ne smijemo zaboraviti, da je Lermontov poginuo već u dvadesetisedmoj godini svog života. Osim toga taj je život toliko bio s vanjske strane buran, a s unutarnje toliko zasićen najrazličitijim preživljavanjima, da je za umjetničko stvaranje Lermontov imao veoma malo slobodna vremena. Ta Lermontov je pripadao aristokraciji te se tako kretao u društvu, kojega je život bio duhovno prazan, a pun svakojakih zabava i razbibriga, sasvim tuđih umjetničko-književnim interesima. Bio je zatim časnik i nekoliko je godina proveo u vojsci, djelomično i na bojištu — sa gorštacima Kavkaza.

Uslijed svega toga Lermontov nije mogao u potpunom zamahu pokazati svoje stvaralačke snage. Njihov pravi opseg možemo tek naslućivati. Lermontov je poput kometa projurio nebom ruske književnosti, ali ga je ipak napunio svojim zasljepljujućim sjajem, pa je iza sebe ostavio čudesan i vječan trag. Ali kao pisac Lermontov je i sada živ i umjetnički suvremen, te izaziva golemo zanimanje, koje se je poslije stoljeća, što je prošlo iza njegove smrti, samo još povećalo i produbilo.

U čemu je bitnost stvaralačke osobnosti Lermontovljeve?

Najjasniju sliku, premda tek u osnovnim crtama, dobit ćemo, ako Lermontovljevo stvaranje usporedimo sa stvaranjem Puškina — toga samodršca ruske književnosti, njezina nedostiživog ideala i svestranog savršenstva. Prema ocjenama ruske književne kritike, kao i prema saznanju ruskih čitalaca, Lermontov stoji uporedo s Puškinom ili svakako odmah iza njega, kao njegov zakonit i dostojan nasljednik. Ako je Puškin sunce ruske književnosti, onda je *Lermontov njen mjesec.* Ovo staro i opće priznato mnijenje izrazito, vjerno i točno iznosi samu bit Lermontovljeva stvaranja, premda mu ne iscrpljuje i sav opseg i veličinu. Ako je Puškin

savršenstvo, onda je *Lermontov čudo* — kako je dobro rekao suvremeni ruski kritičar Georgij Adamović. To je dobro i lijepo rečeno, premda i dosta maglovito. Ali u pitanju estetskih ocjena uopće, napose kada se one odnose na tako zamršene pojave, kao što su pjesnici, i k tomu još genijalni, ne može biti matematske točnosti, koja bi se temeljila na brojenju i mjerenju, jer tu je svemu temelj i razlog osjećaj, ukus i doživljaj.

Lermontov je umro u mladim godinama, u doba još nedovršena duhovnog sazrijevanja. Zato je njegovo stvaranje samo *obećanje, a ne postignuće.* Međutim, među Lermontovljevim stvarima ima upravo genijalnih. U mladom, još nestaloženom, često nesigurnom glasu Lermontovljevu ipak se jasno čuje sva beskonačna raznolikost osjećaja i preživljavanja. Taj glas zvuči snažno, jarko, izrazito i iskreno, jer se zaista izlijeva iz dubine te burne i tankoćutne duše. Središte Lermontovljeva stvaranja je baš u tom zvuku, tonu, koji glazbi njegova stiha daje čarobnu opojnost i dražest, često doista anđeosku. *Melodija i osjećaj* su glavne i neodoljive snage te poezije, koje utjelovljuju u sebi njezinu srž i bitnost.

Poput Puškina, koji je u svojoj krvi imao mnogo stranih primjesa, Lermontov je također svoju lozu vukao od stranih pređa, škotskih i španjolskih vitezova. U davna su vremena oni doselili u Rusiju i ovdje se svim svojim bićem slili s ruskim narodom, uzevši od njega njegovu mladu stvaralačku snagu i značajne oznake ruske nacionalne naravi. U Lermontovljevoj osobi i stvaranju bila je ona strastvenost, bujnost, neobuzdanost, širina, vjerski zanos i fanatizam, zamišljeno sanjarstvo, samoudubljenost, neukrotiva borbenost i nesavladiva težnja za svestranom slobodom, dakle sve one krajnosti i sva ona proturječja, koja su toliko svojstvena za prave Ruse. Ta sve te nacionalne crte očitovale su se u ruskom narodu u toku njegove razmjerno kratke, ali burne povijesti. Spomenut ćemo barem careve Ivana Groznog i Petra Velikog, svećenika Avakuma, narodne vođe-bundžije Stepana Razina i Emeljana Pugačeva, kao i neke sudionike najnovije — poslije 1917. god. — ruske zbilje. U Lermontova je bila prava ruska duša sa svim njenim svojstvima i odlikama, što ih je on pokazao u svom stvaranju. Zato je Lermontov ne samo jedan od najsnažnijih ruskih pisaca, već je također zaista *nacionalan* i *narodan.*

Ideja domovine i služenja domovini dosljedno i jasno prolazi kroz cijelo stvaranje Lermontovljevo. I kao čovjek i kao pjesnik — točnije: kao književnik uopće — Lermontov živi i diše domovinom i samo za domovinu, te ne može sebi ni zamisliti svoj život izvan nje, barem duhovno. Tako na pr., Mcyri, jedan od njegovih najsjajnijih i najdirljivijih junaka, umire beš zato, što je izgubio domovinu i slobodu. Lermontov je vatreno ljubio Rusiju i mislio samo na nju. On je napeto promatrao njezinu sudbinu, te je upravo proročanski gotovo za sto godina unaprijed predvidio one katastrofalne događaje, koji su zahvatili Rusiju od 1917. god. a kojima smo bili svjedoci i učesnici, i opisao ih s potresnom snagom i točnošću u pjesmi »Proročanstvo« (Predskazanie, 1830.). A to njegovu stvaranju daje neku metafizičku dubinu. S idejom domovine unutarnjim je nitima povezana *ideja progonstva.* Pjesnik osjeća svoju otrgnutost od života, od svijeta, čak od rođene grude, i nosi se poput listića otrgnuta od grane u beskrajnom prostoru kao nekakva bestjelesna čestica vječne i besmrtne vasione.

Oblaci nebeski! Vječno se žurite
U nizu bisernom plavim visinama.
Kao da sa mnom prognani ste, jurite
S miloga sjevera k južnim daljinama.
Tko vas to goni . . . .
. . . .
Strasti su tuđe vam, tuđa i stradanja;
Vječno ste hladni i slobodni skitnice
Ne znajuć doma, progonstva ni jadanja

(*Oblaci*)*

U samoj ličnosti Lermontova, ovog temperamentnog i drskog časnika, koji se je prvih godina i s vanjske strane — u životu, i s unutarnje strane — u stvaranju usrdno povodio za Byronom te se trudio da svome i tjelesnom i duhovnom obliku dade sjenu nekakve mistične zagonetnosti i tajanstvenosti, — bilo je nešto zaista duboko i snažno. Naravno, da nije bio nadčovjek, ali se ipak u svakom pogledu isticao iznad običnog čovjeka. Pravi *heroizam* prolazi kroz sav njegov život i kroz cijelo njegovo stvaranje. Zato se je toliko vukao i životno i stvaralački na Kavkaz. Na Kavkazu je Lermontov proveo mnoge godine svoga prekratkog života, a tamo je i poginuo. Iz života Kavkaza je uzeo teme i predmete mnogih i često najboljih svojih djela. Kavkaz je zato k sebi vukao Lermontova, jer je to surov i veličanstven kraj naseljen primitivnim, no ponosnim, ljudima jakog duha i tijela, vatrenih osjećaja i neobuzdanih strasti. Lermontov zadivljuje nekom nesavladivom unutarnjom snagom, koja bujno kipi poput

* Sve Lermontovljeve pjesme, koje ovdje navodimo, preveo je Tomislav Prpić.

vulkana. A ta crta zbližuje ga s Byronom, kojega je ljubio i s kojim je bio čvrsto vezan unutarnjim vezama.

Lermontovljev byronizam je iskren, a izazvan je stvarnim događajima njegova života, napose djetinjstva. On je dao odgovarajući pravac razvijanju rođenih crta njegove naravi. Njegov je byronizam bio organski njemu blizak, te je tek u neznatnoj mjeri bio odraz književno-životne mode. Zato njegov byronizam ima jasno individualno obilježje i točno odsijeva njegov unutarnji svijet. Sam je Lermontov bio svijestan te svoje povezanosti s engleskim pjesnikom, pa se ovako o tome očituje:

Ne, Byron neki nisam ja,
Već nepoznati izabranik,
Ko i on, stranac, izagnanik,
Tek ruska mi je duša ta.

Lermontov govori ovdje o svojoj sličnosti s Byronom, ali iznosi i jednu crtu razlike — da on ima rusku dušu. A u tome baš i jest s ovog gledišta bitnost njegova stvaranja, u kojemu tako snažno i jasno zvuči nacionalna ruska nota.

Lermontov je *sljedbenik Byrona* i *prethodnik Nietzschea.* Dao je njihovu sintezu, sjedinivši u sebi njihove osnovne crte i zaodjenuvši ih mistikom ruske duše i karaktera. Time je u rusku književnost unio nove motive takozvanog *demonizma.* Ovaj *byronizirani nietzscheanizam* kasnije je u ruskoj književnosti donio veliki razmah i u širinu i u dubinu.

Lermontov je romantičar. Njegovo stvaranje naročito prvih godina ima sve glavne i karakteristične crte romantizma, ali je ipak lišeno pretjerane sentimentalnosti i plačljivosti, inače toliko tipičnih za ovaj književni pravac. Ali je njegovo stvaranje čuvstveno zasićeno do najvišeg stupnja, jer je i njegova duša puna snažnih osjećaja i burnih preživljavanja. Lermontovljevo pjesništvo ima nekako nadzemni karakter, te je daleko od sitnih i niskih životnih briga i interesa. Ono je puno tuge i težnje za Bogom. U njemu kao da se čuje glas anđela, koji se spustio s neba te se izgubio u vrtlogu života. Ovdje je pjesnik pravi *izgubljeni sin neba.* U tom je pogledu Lermontovu veoma blizak Aleksandar Blok, jedan od najvećih ruskih pjesnika posljednjih pedeset godina. Lermontovu je tuđa »zemlja«, njega neodoljivo vuče k sebi »nebo«, čiji je svijestan i radostan zarobljenik. Ovoj je misli namijenjena njegova čudesna pjesma »Anđeo« — bestjelesno lagana, savršeno muzikalna i unutarnje zasićena.

Kroz svemir je letio anđeo tih
Tihano pjevušeći stih;
I mjesec, i zvijezde, i oblaka roj
Taj nebeski slušahu poj:

O blaženstvu bezgrješnih duhova svih
U sjenatom raju bez zlih.
Svog velikog Boga veličajuć tron,
Iz duše baš pjevaše on.

Na rukama dušicu držaše tad:
Za svijet, za suze i jad.
I zvukova nebeskih blagi taj sliv
U duši toj ostade živ.

I dugo je patila dušica ta,
Sveđ željna još čarobna sna.
Zemaljski ti zvukovi ne mogu njoj
Da zamijene nebeski poj.

Lermontov je *pjesnik samoće.* On mrzi i prezire ljude, bježi od njih i traži spas u samom sebi. Udubljen u sebe, dalek od ljudi, on sve svoje misli, osjećaje, preživljavanja povjerava jedino i samo svojim djelima i prije svega pjesmama. I zato je cijelo njegovo stvaranje toliko uzbudljivo-intimno, te ima karakter pravog *dnevnika.*

Lermontov je *pjesnik srdžbe i ponosa.* Njegov je glavni i gotovo jedini a svakako najmiliji junak ponosan čovjek, bundžija-samotnik. On je *pjesnik slobode* i *snažne, slobodne osobnosti.* Slobodan i nezavisan, on ponosno traži i vanjske i unutarnje slobode te se trudi da se oslobodi od svih tereta i obveza, koje meće na čovjeka sam tisućuljetni poredak života i osobnog i društvenog. Slobodu on tumači široko i duboko, i zato je nepomirljivi neprijatelj svakog nasilja. Pun je mržnje i traži borbe, osvete. A to ga neizbježivo privodi socijalnim temama, točnije: *socijalnim motivima,* koje pak tumači široko i načelno, s filozofskom dubinom i bez ikakve praktičke konkretizacije, da i ne govorim o uskostranačkoj politizaciji.

Lermontov je *pjesnik mladosti,* i to one, koja je srcem mlada. Unatoč otrovu sumnje i razočaranja, koji je zahvatio pjesnikovu dušu, ta je duša ipak sačuvala svu svoju unutarnju snagu i svježinu. Njegovo je pjesništvo prožeto također pravom životnom snagom,

nekakvom burnom dinamikom. U njoj se čuju jasni zvukovi zdrave duševne snage, neposrednosti, neodoljiva težnja za svim, što je lijepo i uzvišeno. U isto vrijeme neka čista i naivna radoznalost vuče ga k svemu tajanstvenom, k svemu, što se nalazi onkraj ovog našeg života. On hoće da sve sam neposredno upozna, a prije svega onu pravdu i istinu, koje nevidljivo upravljaju životom. Ali ponosno odbacuje istinu, koju razumom i srcem priznaje cijelo čovječanstvo, pa tako drsko ustaje i protiv samog Boga. No sam osjeća nekakav strah i užas pred hladnom prazninom bezdane provalije, koja se otkriva pred njim.

Lermontov je bogoborac. Ali on ustaje protiv Boga ne iz vjerskih već isključivo iz etičkih razloga, jer ne priznaje nikakva ograničenja slobode čovjeka sa bilo koje strane. On je samotnik u najpotpunijem smislu, dok religija (religio-!) već po samom svom zadatku veže zajedno ljude te stavlja nad njih viši autoritet svemoćnog vječnog sudije. Samo u ime ove slobode, koju Lermontov možda i odviše široko shvaća, on i ustaje protiv Boga. U tome se iskazuje tipično ruski duh stalnog nezadovoljstva i bune, koji i samoj borbi protiv Boga daje pretjerano strastven karakter. Ali stvarno je Lermontov bio religiozan, pa čak možda i pobožan čovjek u običnom smislu tog delikatnog pojma. Njegova religioznost ima tih, sažeto udubljen karakter s primjesom nekakve umilne blagosti. U njegovim se pjesmama katkada čuje nezemaljsko anđeosko pjevanje, puno nježne ljubavi i svijetle tuge. Takve njegove pjesme, kao što su na pr. »Anđeo«, »Molitva«, »Palestinska grana«, pravo su biserje ruskog religioznog pjesništva.

U Lermontovu se spojilo ono, što se drži nespojivim — strast, nepomirljivost i vatrena borba rušitelja s tihom umiljatošću zamišljeno tužna sanjara. Nekoji u tome vide bolesnu podijeljenost Lermontovljeve duše. Ali imamo još više razloga, da u tome vidimo njezinu dubinu i mnogostranost. A Lermontovljevo stvaranje je isto toliko komplicirano i mnogostrano kao i njegova osobnost. Ova napeta zasićenost njegova stvaranja daje katkada njegovim pjesmama nekakvu težinu, glomaznost i nepokretnost, iza kojih se ipak uvijek osjeća burno ključanje strasti žive i uvijek nezadovoljene duše i vatrena srca.

Lermontov je počeo ponosno-izazovnim ustankom protiv svega postojećega. Njegovo stvaranje prvog, početnog doba, puno je pravog demonizma, urešenog svim vanjskim i slikovitim atributima klasičnog romantizma, koji obuhvaća predmete, karaktere junaka, kao i vanjsku okolicu, koja je često uzeta iz divljih brda nepristupačnog Kavkaza. Kasnije Lermontov zapada u *razočaranje,* jer

uviđa svu unutarnju suvišnost i nepotrebnost ove krute i drske borbe. Razočaranje se postupno pretvara u *kajanje,* koje obuhvaća metežnu i pobunjeničku, ali čistu, iskrenu i osjetljivu dušu Lermontovljevu. Zato tako često Lermontov od odricanja, ponosa, zlobe i mržnje neočekivano prelazi k umiljatoj pokornosti, ljubavi i nježnoj pomirljivosti, pokrivenoj visokom religioznošću. A ova religioznost zapravo je bila bliža njegovoj zamišljenoj duši, udubljenoj u sebe i naklonjenoj tihom razmišljanju. Byronizam i demonizam prvih godina, iako su bili potpuno iskreni, ipak su se temeljili na njegovoj burnoj ćudi i nekojim čisto vanjskim uzrocima, povezanim sa životnim prilikama naročito iz godina njegova djetinjstva, zaista psiholoски veoma teških i napetih. Dakle i kao čovjek i kao pjesnik i uopće pisac. Lermontov je proživio duboku evoluciju. Njezin vijugast ali unutarnje dosljedan i razumljiv put veoma je jezgrovito označio poznati ruski kritičar J. I. Ajhenvald, rekavši, da je Lermontov »počeo s Byronom, a svršio s Puškinom«. Napeta udubljenost Lermontovljeva stvaranja vidi se također iz ove sitne, a ipak karakteristične činjenice. — Lermontov je dao savršene uzorke čiste lirike, ali se je naročito slobodno osjećao u poemu, koji je u toku cijelog njegova književnog rada bio njegovom najmilijom pjesničkom formom. U poemu je zaista bio začudo savršen. Njegovi poemi, na pr. »Demon«, »Mcyri«, uzorni su poemi i u tehničkom i u pjesničkom smislu. Osobito djeluje njihov duboki mistično-filozofski smisao i karakter uza svu životnu uvjerljivost brojnih pojedinosti.

Sva sada ukratko ocrtana svojstva Lermontovljeva stvaralačkog lika naročito se jasno očituju u njegovu pjesništvu. U manjoj mjeri, ali isto toliko jasno i uvjerljivo, izbijaju ona i iz njegove proze. Genijalan pjesnik, Lermontov je također i prvorazredan pripovjedač. Postoji čak mišljenje, da je on uopće bio rođeni romanopisac. Proza mu nije manje savršena od njegova pjesništva i pripada najboljim njezinim primjercima u ruskoj književnosti, a ona je upravo u proznim djelima postigla najveće uspjehe. Njegova proza je slikovita, snažna, izrazita, osjećajno zasićena, a u isto je vrijeme točna, jasna i jednostavna. Ona je unutarnje duboka, tehnički besprijekorna i vanjski sjajna. Njegova »Tamanj« (ova pripovijetka ima i samostalan karakter, ali je dio romana »Junak našeg doba«) pripada onim stvarima, kojima se s pravom ponosi ruska književnost. I to je sveopće mnijenje, koje je naročito odlučno izrazio Lav Tolstoj. Ovaj besmrtni umjetnik možda je prvi u potpunosti ocijenio ovu zaista sjajnu pripovijetku. O Lermontovljevoj prozi još se je Gogolj s iskrenim ushitom ovako

izrazio: »Nitko još nije kod nas (Rusa) pisao toliko ispravnom, prekrasnom i mirisavom prozom«. A Čehov, koji je i sam savršen majstor pripovijedanja, veli: »Ja ne poznam jezika, koji bi bio bolji od Lermontovljeva. Ovo bih uradio: uzeo bih njegovu pripovijetku i analizirao, kao što analiziraju u školi, po rečenicama, po njezinim dijelovima; i tako bih se učio pisati«. Vrlo su zanimljiva i scenska njegova djela, koja zauzimaju istaknuto mjesto u povijesti ruske dramske književnosti, pa donekle i u povijesti ruskoga kazališta uopće. Ali o kazališno-dramaturškom radu Lermontova dosta sam podrobno pisao na drugom mjestu (Teatar Lermontova. — Hrvatska Revija, 1940, br. 3). Sada moramo tek ponovno podcrtati, da je Lermontov začetnik takozvanog »kazališta raspoloženja«, koje je svoj daljni razvitak dobilo kod Turgenjeva, a potpun rascvat i završetak kod Čehova.

Zanimljiv stvaralački lik Lermontova potpuno izrađen ustaje iz njegovih djela. A međutim književna njegova baština brojno nije velika. Točnije: u toku svoga kratkog života Lermontov je napisao dosta mnogo, ali je tiskao razmjerno veoma malo, jer se je prema svom književnom radu odnosio neobično strogo. U Lermontova je naime bio visoko razvijen osjećaj *samokritike*, pa je zato tiskao tek malen dio onoga, što je napisao. Tako je on napisao u svemu 401 pjesmu, dok je tiskao samo 37, a od 30 poema je objavio samo 3. Zato nije za njegova života bila tiskana ni jedna njegova slabija pjesma. A takav kritički odnos prema vlastitom radu pojavio se kod njega već u mlađim godinama. On je počeo pisati 1828. god., t. j. kad mu je bilo samo 14 godina, dok se je prvi put pojavio u štampi 1837. god., i to sa sjajnom pjesmom »Borodino«. Ali su se nažalost poslije Lermontovljeve smrti prilike od temelja promijenile. Prerevni i suhopedantni književni povjesničari, kao i lakomi izdavači, počeli su bez ikakva izbora tiskati sve, što je uopće ikada napisao Lermontov, ni najmanje se ne obazirući na umjetničku vrijednost pronađenog materijala. Zato se u sabranim djelima Lermontova, koja su izašla poslije njegove smrti, nalazi dosta s umjetničkog gledišta nevrijedne književne pljeve, koja može dovesti u bludnju površne i malo upućene kritičare i time stvoriti iskrivljen dojam o pravoj vrijednosti književne ostavštine ovoga zaista genijalnog pisca i naročito pjesnika.

Lermontov je mnogo i usrdno radio. Doduše, na prvi se pogled mogao pojaviti dojam, da je Lermontov radio isključivo u času nadahnuća, pobuđen stihijskim nastupom svoga doista golemog talenta. Taj zaključak mogao bi se stvoriti među ostalim i na osnovi jedne karakteristične činjenice. Još u sasvim mladim

godinama Lermontov je napisao nekoliko svojih najboljih pjesama. Sjetimo se barem čudesne već navedene pjesme »Anđeo«, koju je napisao g. 1831., t. j. kad je imao samo 17 godina, dok je mnogo kasnije napisao neka djela, koja znatno zaostaju za tom pjesmom. Ali takav zaključak ne bi bio ispravan, jer se osniva na nepoznavanju pravih Lermontovljevih načina rada. Lermontov se gotovo nikad nije mnogo trudio oko pojedinih pjesama, koje su se većim dijelom iz njegova pera izlijevale takoreći stihijski. Svaku svoju pjesmu, ako mu se ne bi sviđala, — a to je bilo dosta često — Lermontov bi obično sasvim mirno odbacivao ili uništavao. Ali se već u novoj pjesmi vraćao istoj temi ili ideji. Uslijed toga, mnoge njegove pjesme zapravo su samo nove varijante iste pjesme, ali naravno svaki put potpuno novo obrađene i s novim naslovom. To se može opaziti i na mnogim malim lirskim pjesmama, ali se osobito jasno pokazuje na većim djelima, jer mala lirska pjesma obično je odraz trenutačnog pjesnikova raspoloženja, dok se u većim djelima obrađuje i stanovita misao, ideja ili činjenica većeg opsega i dubljeg karaktera. Uslijed toga mnoga su Lermontovljeva djela zapravo samo pojedini crteži jedne velike slike. Tako, na pr., temu o junaku osvetniku, ponosnom bundžijisamotniku Lermontov je dosljedno obradio u trim poemama — »Ispovijest«, »Bojarin Orša« i »Mcyri«. O tom pitanju je mnogo novo i zanimljivo saopćio poznati ruski književni istraživač S. I. Durylin u svojoj knjizi »Kako je radio Lermontov« (Moskva, 1934.). Ovaj izvorni Lermontovljev način rada čvrsto je povezan sa samom biti njegove naravi i njegova stvaranja, te ga kod nekojih drugih ruskih pjesnika vidimo mnogo rjeđe i u ne ovako jasno izraženu obliku.

U mnogostranoj književnoj djelatnosti Lermontova posebno mjesto zauzima njegov *prevodilački rad*. Poslije V. A. Žukovskog, zaista neisporedivog prevodioca, Lermontov zauzima jedno od istaknutih mjesta među ruskim pjesnicima-prevodiocima, kod kojih se rad uopće odlikuje brojnim i visokim vrlinama. Lermontovljevi su prijevodi s vanjske i unutarnje strane točni i vjerni, te prekrasno ponavljaju ne samo oblik, već i bitnost djela, sa svim njegovim tehničkim i duhovnim tančinama, zadržavajući u isto vrijeme netaknutom i svu njegovu umjetničku vrijednost. Lermontovljevi su prijevodi kongenijalni prevedenim djelima. A ne smijemo zaboraviti, da je Larmontov prevodio djela gorostasa umjetnosti, kao što su Byron, Goethe, Heine, Chénier. Ali su se djela i samog Lermontova također često prevodila na mnoge strane jezike, napose slavenske, a među njima i na hrvatski. Zanimanje

za Lermontovljeva djela pojavilo se već davno. Među ostalima Lermontovljeve je pjesme prevodio i Prosper Mérimée (prozom poem »Mcyri«), pa čak i A. Dumas otac (u stihovima! u svojim putnim bilješkama s Kavkaza). A u vezi s nedavnim jubilejem Lermontova (1939. god. — 125 godišnjica njegova rođenja) pojavio se niz novih prijevoda također na njemački, talijanski i francuski. U vezi s ovim moram spomenuti zanimljiv slučaj. Konjanički podporučnik Gljebov, koji je bio svjedok sa strane majora Martynova u njegovu dvoboju s Lermontovom, imao je jednu bilježnicu neobjavljenih Lermontovljevih pjesama, koje je možda baš sam Lermontov u bilježnicu upisao. Njemački pjesnik Bodenstedt valjda je iz ove bilježnice preveo na njemački 11 Lermontovljevih pjesama. To je bilo sredinom 19. vijeka. Kasnije se ta bilježnica izgubila i ovih 11 Lermontovljevih pjesama unatoč svim naporima ruskih književnih istraživalaca do sada je poznato samo u njemačkom prijevodu.

U čemu je značenje književnog rada Lermontova?

Lermontov je *posljednji romantičar* u ruskoj književnosti, napose u pjesništvu. On je sjajno i dostojno završio ovo važno i zanimljivo doba u ruskoj književnosti. Romantizam je zadobio težak i smrtan udarac od Puškina, ali je posljednji put zasljepljujući svojim sjajem zablistao u Lermontovljevu stvaranju, u kojemu je ipak glasno zazvučao odlučan protest individualno-osobnog i društveno-socijalnog sadržaja. Tragovi Lermontovljeva utjecaja opažaju se na mnogim ruskim pjesnicima, od kojih treba da budu spomenuti A. A. Fet, J. P. Polonskij, A. K. Tolstoj i posebno Aleksandar Blok i Sergej Jesenjin.

Ali je važniji Lermontovljev utjecaj u pripovjedačkoj književnosti. — Među njegovim proznim djelima glavno mjesto zauzima roman »Junak našeg doba« (Geroj našego vremeni). Ovdje se još jasno opažaju tragovi romantizma. Ali se Lermontov brzo oslobađao Byronova utjecaja te se obraćao realizmu, kojega je čvrsto uveo u rusku književnost Puškin. Uza sav romantizam općenita oblika — unutarnjeg i vanjskog — glavnog junaka ovog romana, Pečerina, a također i općeg tona, kao i pojedinih potankosti različitog karaktera, ovdje se ipak jasno osjećaju prvi znakovi pravog realizma. Unatoč bitnoj razlici između stvaralačke osobnosti Lermontova i Puškina, Lermontov je ipak u potpunosti primio sve čuvene zavjete Puškinove te ih je proširio, udubio i učvrstio. Zajedno s Puškinom, Lermontov je *osnivač ruskog romana* u njegovu pravom obliku, kasnije toliko proslavljenom širom cijele kugle zemaljske. Put umjetničke pravde, kojim je kasnije čvrsto,

uvjereno i pobjednički koračala ruska književnost, postižući najveće uspjehe, zato je toliko siguran i koristan, jer iznijevši svoje ciljeve i pokazavši načine za njihovo ostvarenje ipak nije ograničio individualnost piščevu i nije vezao njegovu slobodu. A taj je put građen na vječnim i nekolebljivim temeljima ljepote, pravde i istine. Ti temelji su sposobni za daljnje usavršavanje, mogu proširivati i svoj sadržaj i oblik, dok svoje biti nikako ne mogu promijeniti. Ovim putem *umjetničkog realizma* išla je ruska književnost sve do 1917. god.

Lermontov je realizmu dao strogost, hladnoću i oštricu okrutna čelika, jer je htio iznositi samo istinu i — koliko je to moguće — svu i golu istinu. Kompozicija je njegovih djela vješto izrađena, a junaci su u psihološkom pogledu duboki i novi. Lermontov je sagradio temelj *psihološkog romana.* Zapravo zametak ovog novog književnog oblika nailazimo opet kod Puškina, u njegovoj pripovijetki »Pikova dama«, kojoj je junak Hermann književni predak — u nekim pogledima — Lermontovljeva Pečerina i drugih njegovih junaka. Iz ovog se čvrstog temelja bujno razvio u ruskoj književnosti psihološki roman, koji je dobio svjetsku slavu i sveopće priznanje. Kasnije je taj roman znatno proširio i udubio krug svojih zanimanja i junaka. Tokom slijedećih desetljeća ovaj je roman preživio ozbiljan i veoma značajan razvoj, koji je opet pružio nov i vidljiv dokaz, kako ruska književnost pažljivo prati život te preuzima sva njegova nova zanimanja i pojave, dajući im umjetničko preobraženje. Zagonetno-mistički neznanci Lermontova kasnije su se pretvorili u »suvišne ljude« Gončarova i Turgenjeva, zatim — u vatrene prevratničke radnike i idejne rušitelje u Dostoevskoga. — Spomenimo Stavrogina, Kirilova (Bjesovi), Raskoljnikova, Ivana Karamazova. A sve je to našlo svoj dosljedan završetak u nepomirljivim anarhistima Leonida Andrejeva (Sava u drami »Ignis sanat«), koji je htio pokazati »golog čovjeka na goloj zemlji«.

Lermontov zastupa jedno posebno doba golemog značenja u ruskoj književnosti. On je u ruskoj književnosti izazvao novi pravac, te mu je dao glavne i značajne crte. Veličanstven tok ruske književnosti razdijelio je na dvije struje, od kojih je jedna dobila i njegovo ime. A to se odnosi — iako u različitoj mjeri — i na pjesništvo i na pripovjedačku književnost. Ali o tome smo već govorili, makar i ukratko. No mnogi pisci, čak i oni, koji ne spadaju u Lermontovljev pravac, ipak se katkada nalaze pod utjecajem toga pravoga genija. Navest ćemo samo jedan slučaj. Kako smo već spomenuli, »Tamanj« spada među najčudesnija djela

ruske pripovjedalačke književnosti. Turgenjev u pripovijesti »Povijest lajtenanta Ergunova« i Čehov u noveli »Kradljivci« (Vory) obrađuju predmet »Tamanji«. Od »Tamanji« su ova dva pisca uzela ne samo predmetnu osnovu, već i mnoge potankosti. Naravno, to nije plagijat, nego posredno i možda nesvijesno pozaimanje. Ali je to nesumnjiv dokaz umjetničke snage i zanimljivosti predmeta »Tamanji«, koja izaziva golemo zanimanje ne samo kod čitalaca, već i kod pisaca, kojima daje snažan poticaj i siguran putokaz. Istina je, da je i sam Lermontov predmetnu osnovu za »Tamanj« uzeo iz Šeherezadinih priča »1001 noć«. Možda tu imamo posla s takozvanim »putujućim sižejima«, kojima je toliko bogata svjetska književnost. (Ovo je pitanje temeljito obradio glasoviti ruski učenjak A. N. Veselovskij.) Ali ipak su i Turgenjev i Čehov iz »Tamanji« preuzeli niz pojedinosti, koje postoje samo kod Lermontova. Osim toga poznato je, da je Čehov veoma cijenio prozu Lermontova i rado je čitao. Prema tome Lermontovljev utjecaj na Turgenjeva i Čehova barem u ovom slučaju gotovo je izvan svake sumnje.

Lermontovljev pravac ruske književnosti unutarnjim je vezama čvrsto vezan s Puškinom. Uz to je sam Lermontov u potpunosti sačuvao netaknutom svoju stvaralačku individualnost. Iz toga se vidi *organsko jedinstvo ruske književnosti.* Uza sve obilje svojih škola, pravaca i struja, pa i uza sve mnoštvo nadarenih i velikih pisaca, ona je ipak i kraj svoga vanjskog šarenila unutarnje jedna i cjelovita.

Lermontov je vatreno ljubio svoj narod i svoju domovinu, pa i oni odgovaraju njemu istim osjećajima. Ova ljubav i odanost ruskog naroda prema Lermontovu tokom stoljeća, koje je prošlo iza njegove smrti, nisu se umanjili ni izblijedili. Naprotiv, oni su možda i ojačali.

PORAZ PERZIJANACA

LJUBO BABIĆ, ZAGREB

VOLUMEN I PROSTOR

Piero della Francesca

U mutnom i nemirnom spletu pojava, što ga pred našom sviješću vrtoglavo odmata život, zapažamo, gledamo, osjećamo i doživljujemo ljepotu. Ta naša zapažanja, gledanja, osjećanja i doživljavanja ljepote i nisu drugo nego jedna vrst *određivanja naše svijesti spram svijeta pojava.* Takvo se određivanje vrši uz napor na taj način, da se suprotstavlja primljenim mnogolikim dojmovima vanjskog svijeta *unutrašnja sadržina* svijesne jedinice. Rezultat jednadžbe između ljudskog duha kao svijesne jedinice i raznoobraznosti pojava vanjskog svijeta u biti je doživljavanje ljepote.

Prema tome vidjeti, osjetiti i doživjeti ljepotu znači istovremeno suprotstaviti u svijetu pojava nejasno — jasnom, neskladno — skladnom, neredu — red, kaosu ritam, metežu mjeru, bezobličnom određeni oblik.

No te zapažene, viđene, osjećane i doživljene ljepote su prolazne. One su promjenjive i one nestaju. Ljepota je pojava u trajnoj izmjeni. Tok se promjena ne zaustavlja. Tek se taj slijed zadržava i zaustavlja u pretvorbi, u prevođenju — u novoj prirodi, što je zovemo umjetnošću. Tek u umjetničkom djelu kao izrazu preveden je tok pojava u nepokretno, te time zaustavljeno mijenjanje i ostvarena iluzija o trajnom i nepromjenjivom. I ta naša ukrućena, materijom ostvarena iluzija u stvari je naše izražavanje ljepote; a kad to izražavanje uz sve ostale preduvjete postane

novom prirodom te kad se na taj način ostvari onaj bitni i iskonski izraz ljudskog duha i svijesti, tad su takva ostvarenja ona, koja nose sklad, mir i konačno sreću.

Drugim riječima znače takve realizacije u svojim najboljim i ljudski najdubljim primjerima onaj sretan čas, onaj hip — sveti tren, u kojem je nepovratna prošlost i nepoznata budućnost postala jedno, izvanvremeno. Znače onaj blijesak, onaj osvijetljeni dio našeg tmurnog stanja, kad je svijest nadvladala vrijeme, kad je uronila u ono bitno, što nije podvrgnuto neminovnoj vezi uzroka i posljedica našeg životnog trajanja, i kad se je istrgnula iz lanca relativiteta te se približila apsolutnom. Ljepota, što je ostala u lancu relativiteta a ne nosi u sebi žeđu za apsolutnim, i nije ona prava ljepota. Rijetka su umjetnička djela, koja nose takvu ljepotu. Rijetka su umjetnička djela, što imadu u sebi ukrućenu stvarnost spomenutog sretnog, svetog i svijetlog stanja naše svijesti. Mnogo je više umjetničkih djela izvan toga uskog kruga.

Sigurno je istina, da svako istinsko i pravo umjetničko djelo budi u nama osjećaj ljepote, što je zapretan pod pepelom svakidašnjice negdje duboko u nama svima, u našim svijestima. No postoje umjetnička djela, i to upravo najvrednija i ona ponajrjeđa, što se čine na prvi pogled da su strana, zakučasta i zatvorena. Takva teško tiču naš zapretani osjećaj ljepote ili bolje rečeno uobičajene konvencionalne sheme, u kojima većina ljudi drži da doživljuje i prima sklad i ljepotu. Umjetnička djela takve naravi ne trebaju neka naročita tumačenja ili objašnjavanja, ali će se takvim djelima moći više približiti, ako se utvrde prije nego što se pristupa k njima, one najjednostavnije osnovne stvari, koje nam mogu i bez uobičajenih shema pružiti ključ, da ispravno shvatimo njihovu pravu sadržinu — njihovu naročitu ljepotu. Riječ je o Pieru della Francesca, čija su djela takve naravi.

Svako umjetničko djelo, koje s pravom nosi to ime, djeluje na nas tako, da tiče onaj emotivni, vegetativni dio našeg nervnog sistema, dok cerebralni dio našeg nervnog sistema postaje regulativ. On upravlja onim prije spomenutim naporom, onim procesom, kojim doživljujemo u našoj svijesti ljepotu, da se taj doživljaj što više i što punije doživi. Prema tome proces doživljavanja sklada, ljepote i umjetničkih izraza uvjetuje spoznaja; što je ta spoznaja jasnija, to postaje doživljaj na emotivnoj osnovi izrazitiji i potpunija, to postaje doživljaj na emotivnoj osnovi izrazitiji i potpunija. A da takva spoznaja bude što više u jasniji po svom obliku. A da takva spoznaja bude što više u nama djelotvorna, potrebno je prije svega imati na umu i shvatiti elemente, kojima je neki umjetnički izraz ostvaren, bez obzira na bilo kakve sheme, kanone ili estetska pravila. Tako na primjer

promotri li se jedna od najpoznatijih slika Piera della Francesca »Bičevanje«, valja se upitati, koji su sve osnovni elementi tog izraza, i što je ta slika? Takvo pitanje povlači općenito pitanje, a što je u stvari sli‘ka uopće?

Na slici Piera della Francesca oblici su naznačeni u prvom planu jasno, oni su veliki i jednostavni. Prostor, u kojem se nalaze, izrazito je označen, upravo je taj prostor konstruiran. Volumeni

likova, stupova, čitave arhitekture kao i pojedinih dijelova postavljeni su na plošninu slike u raznolikim odnosima; što su ti oblici dalje od prvoga plana i što su dublje u pozadini, to su razmjerno i manji. Prostor i oblik je vezan, te na temelju tog jednostavnog ali jasnog primjera može se odgovoriti na gornje pitanje: Slika je jedinstvo volumena i prostora, koje je projicirano na jednu plošninu.

Taj odnos između prostora i volumena ne pokazuje samo stilne oznake nekog umjetničkog ostvarenja, već pokazuje i objašnjava sam proces ostvarivanja i nastajanja nekog umjetničkog izraza. Štoviše, on nam otkriva sasvim psihološki onu prvotnu razliku između emotivnog i cerebralnog naše svijesti. Kad promotrimo odnos volumena i prostora na jednom ostvarenju, gdje još nije cerebralni dio naše svijesti odredio prostorno, šta je gore i šta je dolje, tad vidimo, da su znakovi za pojedine volumene to jest za pojedine oblike i tjelesa postavljeni sasvim naopako na samu plošninu slike. To je slučaj kod dječjeg crteža. Dijete kod svojih crtarija, osobito ono dijete, tek što je počelo šarati, označuje znakovima oblik, ali te znakove prostorno ne određuje jasno. Kod takvog dječjeg crtanja daljnji je uspon utvrđivanje smjernica onoga šta je gore i šta je dolje, tad je time znak oblika orientiran. Tad su već odnosi između tijela i prostora donekle naznačeni, ali su ostali još uvijek na plošnini slike kao arabeska, razvijaju se naime smjernice samo lijevo i desno. Znakovi dječjeg izraza poprimaju tokom daljnjeg razvitka većinom silhuetarne, profilne dvodimenzionalne oznake. Kasniji stupanj razvitka pokazuje skretanje spram treće dimenzije. U djetinjoj svijesti sve više dolazi do vlasti cerebralni dio, i tako nastaje onaj dobro poznati i značajni intelektualni realizam dječjih crteža. Svijest nastoji na tom stupnju već na plošnini slike naznačiti dubljinu.

Na vješto izabranim primjerima bezbrojnih dječjih crteža mogu se pratiti točno sve faze tog razvitka od početnog osjećanja prostornosti u sva tri smjera pa do konačnog rješavanja dubljine. To se sasvim istovjetno može uočiti i kod primitivnih slikarija, a pogotovo kod onih crtarija i slikarija, što su ih izvodili hrvatski seljaci, kod kojih se već intelektualni realizam primitivne svijesti pretvara u izrazito primitivno pripovijedanje, sasvim slično dječjem načinu. Tu se još sasvim emotivni elementi miješaju sa cerebralnim. Oni nisu pomireni i uslijed toga su volumen i prostor na plošnini tih primitivnih izraza u karakterističnom neskladu, ali je zadržana draž spontanosti i emotivnosti.

Da se ta dva različita elementa svijesti što bolje uoče te da se upoznaju njihovi odnosi, valja porediti crteže jednog istog motiva, što su ih učinili 9 godišnji dječak i 22 godišnji mladić. Dječački crtež ima onaj emotivni način izražen bez spona, prostornost je dosta neodređena. Naprotiv kod crteža mladića već su volumen i prostornost određeni sasvim cerebralno na osnovi ispravne primjene perspektive. Prvi crtež je fantastičan i imaginativan, značajka mu je neka primitivna kreativnost, dok u drugom crtežu postoji sasvim realističan odraz vanjskog objekta bez ikakve emotivnosti pređašnjeg dječačkog crteža. Djeluje poput fotografskog snimka. Kod tog je crteža zavladao cerebralni dio živčanog sistema, postao je posvemašnji gospodar i prigušio emotivni dio. Prigušio i sasvim izlučio primitivnu i spontanu kreativnost, što je većinom imadu crteži djece.

Na takvim se primjerima vidi, da onaj cerebralni dio živčanog sistema traži korekture, on ograničuje emotivni dio u cilju svladavanja prostornosti. On sređuje likove i obline. Ograničuje i gradi prostornost tako, da se ona na plošnini slike produbljuje.

Tako ograničenim i sputanim oblicima gradi se treća dimenzija. I volumeni postaju izrazitim sredstvom oblikovanja prostornosti. Razvija se pravilnost i pojavljuje se tim oblikovanjem apstraktna perspektiva osnovana na geometrijskim pravilima. Tako se događa, da na crtežu primitivnog crtača kao i na crtežima razvitih svijesti na iscrtanoj plošnini gledamo u prostore kubičnih oblika. Naša svijest naime pojednostavnjuje viđeno pred sobom u jednostavne stereometrijske oblike; tim pojednostavnjivanjem može tek oblikovati samu prostornost.

Na plošnini slike Piera della Francesca gledamo isto u kubično jasno ograničenu prostornost — u šuplju kocku. Plošnina slike ujedno je prozirna stranica kocke, u koju gledamo i u kojoj su razmješteni likovi, i to ne prema svojoj silhueti, već po svom volumenu.

Uz svu precioznost ukrasa samih kostima, osjeća se jasno i izrazito, da su to trodimenzionalna tjelesa u prostoru. U tom su kubičkom prostoru raspoređeni volumeni kao likovi prvog plana, to jest likovi, koji su naprijed prema onim, što stoje više ili manje udaljeni od prvog plana u dubljini. To udaljivanje spram pozadine, spram dubljine (treće dimenzije), polučuje se jedino jasnim označivanjem volumena, a ne možda razlikama tona i boje. Kad ogledamo bilo koji detalj tog predivnog primjera napose obline glava, to primjećujemo još jasnije, kako Piero della Francesca ostvaruje oblinama i to jednostavnim i točno ograničenim dubljinu. Nje-

govi volumeni jednostavno modelovani tvore sklad u dubljinu. Oni nisu u međusobnom postavu reljefni, kako je to slučaj u Giotta i njegovih suvremenika. I kod Giotta ostvarena su trodimenzionalna tjelesa, no ta tjelesa nisu svedena, nisu raspoređena prema »znanosti prostora«. Ona su komponirana na plošninu, a nisu komponirana u prostoru, i stoga djeluju poput reljefa.

Obično se shvaća slikarska »kompozicija« kao neko pusto aranžiranje ili smještavanje oblika u zadani okvir. To bi aranžiranje moralo zadovoljiti naše potrebe za simetrijom, skladom, ravnotežom, te ispravnim skladnim grupiranjem oblina kao i grupiranjem masa svijetla i sjena. Takvo je poimanje komponiranja u svakom slučaju nedovoljno; u našem se malenom likovnom razvitku takvo nedovoljno komponiranje prečesto susreće, a vodilo je do negativnih rezultata, koji su više nego neukusni nesporazumi. Ukusno aranžiranje i kreativno komponiranje u likovnom se svijetu isključuju, jer ukusno aranžiranje oblika prema poznatim receptima u zadani okvir ne stvara još sliku, bez obzira na to, da li je takvo aranžiranje na jednom planu reljefno ili je ono smješteno u više planova spram dubljine.

Slika, jedinstvo volumena i prostora, to jest kompozicija u pravom i punom smislu nastaje po nutarnjem diktatu gotovo redovno protiv uobičajenog ukusnog aranžiranja, pogotovo ako se pod ukusom podrazumijeva ustaljeno i uobičajeno (konvencionalno) shvaćanje ljepota.

Toga konvencionalnog i ustaljenog poimanja ljepota ima kod slika Piera della Francesca ponajmanje. On ostvaruje po nutarnjem diktatu sasvim naročito i osebujno jednadžbu volumena i prostora, zato djeluje kao novotar, kao onaj, čijim se djelom ta jednadžba proširuje i obogaćuje. Kod te nove i proširene jednadžbe najvažnija je značajka, da on komponira u dubljinu. Njegova je kompozicija u više planova, ona je prostorna.

Štoviše, i kod onih slika Piera, koje se čine na prvi pogled da su reljefne, nesumnjiva je kompozicija u planovima. Takva je jedna od njegovih slika, što je izvedena u fresku, a prikazuje Malatestu, gospodara Rimina, klečeći pred zaštitnikom svoje obitelji Sv. Sigismundom. Na tom je fresku najjednostavnija podjela prostora, volumeni su likova svedeni na najbitnije. Sve što je sporedno, uklonjeno je i time je postignuta monumentalnost. Taj klečeći Malatesta sa svojim hrtovima, što su kraj njega u prvom planu protegnuti, djeluje kao neki monument — znamen ili biljeg. Zbijenost i jednostavnost još više pojačava to djelovanje. Ma da je strogo proveden profilni stav čitavog lika, na toj slici,

on više djeluje svojom masom, svojim volumenom nego svojom jednostavnom velikom silhuetom. Ako se uporede toj Pierovoj realizaciji i najbolja kiparska ostvarenja tadanje Firenze, može se još jače osjetiti upravo geometrijski strogi volumen tog nezaboravnog lika.

Piero komponirajući u planovima i ostvarujući dubljinu komponiranjem prostornosti uistinu gradi na svojim slikarskim plošninama sam prostor. Kako pojednostavnjuje obline glave u sažete oblike, tako isto sažimlje i oblike jednog pejzaža i time polučuje arhitektoniku prostora. Na Pierovu portretu Montefeltra čitava je daleka pozadina tako građena. Razvijaju se planovi pejzaža posredovanjem pojednostavnjenih oblika bregova i dolova; arhitektonski gradi se prostor u dubljinu. Takvo konstruiranje još je više vidljivo na »Triumfu Montefeltra«, što je naslikan na poleđini istog Montefeltrina portreta. Same malene gotovo geometrijske niske piramide bregovlja sižu sve do nebosklona. Prostor je na taj način dobio arhitektonsku strukturu. Dakle u toj slici nije ritam u dubljinu postignut samo naznačivanjem tonskih razlika, koje bi se doimale kao atmosfera, već je ritam spram treće dimenzije polučen postavljanjem i suprotstavljanjem samih volumena; a paralelizam tih jednostavnih geometrijskih likova postao je sredstvom ritmijske kompozicije. Isti je način ritmiziranja i kod arhitekture, a sličan kod muzike. Ta je sličnost nesumnjiva, jer se tu dotiču prema nastajanju i slikarstvo i glazba i arhitektura. Pa ako se može govoriti o muzikalnosti kompozicija, to bi se u prvom redu moralo to utvrditi za majstora kompozicije prostora Piera della Francesca. Muzikalnost odnosa njegova je naročita značajka.

Kasni je cinquecento i barok bojom stvorio muzikalitet u likovnom, napose u Veneciji, ostvarujući bojinim šarama sklad i atmosferu. Davno prije toga je Piero ostvario muzikalitet bez atmosferskog čistim oblicima, koji ritmijski tvore dubljinu.

Prema tome se umjetnost prostorne kompozicije ne osniva na prostoj imitaciji realnog, ni na minucioznoj modelaciji oblika, ni na modulaciji boja, kao što je to slučaj kod Cézanne-a, već je ta umjetnost prostorne kompozicije glavno osnovana na osjećajnosti same prostornosti. Bez te i takve osjećajnosti nema dobrog pejzaža ili, bolje rečeno, ne postoji mogućnost uopće ostvarivanja slike, koja bi s pravom nosila ime pejzaž u pravom smislu, jer preslikani i najljepši motivi iz prirode ne tvore još pozitivne vrednote u razvitku bilo kakve umjetnosti. Tako i u našem razvitku preslikani kilometri jadranske obale u svim mogućim vari-

antama šara i »štimunga«, bez ribarskih kućica ili s njima, bez trabakula ili s njima, ne čine još naš izraziti pejzaž, ako bi svim tim našim autorima nedostajao sam bitni osjećaj prostornosti.

Kako je čitava pojava Piera della Francesca bila postavljena na osjećajnost prostora, to nije nikakovo čudo, da je taj veliki kompozitor grandioznih freska ujedno jedan od najvećih pejzažista. Njegova upravo bespogrješna osjećajnost prostora ostvarila je možda najljepše izglede, kao da je svojim ritmiziranjem dubljine probila i otvorila prozore i dosegla jednostavnim volumenima, što se svode na osnovne oblike, onu nedokučivu stvarnost izvan nas. Kad se promotre na tim Pierovim pozadinama pojedini detalji, i nehote se pomišlja na zahvat Cézannov. Sigurno ne sliče pejzaži Cézannovi Pierovim, ali su jednako zahvaćeni kao likovni problem; istovjetno je fenomen vanjskog svijeta svladan tako, da su kod jednog i kod drugog pojednostavnjena volumina ostvarila ritmijski sklad prostora. Kod jednog i kod drugog građena je treća dimenzija (dubljina) volumenima i time je pokazan aktualan i trajno suvremen problem slikarstva i kod Cézanna i kod Piera della Francesca.

Ni jedan organski oblik i nikakav pokretni organizam nemaju i ne mogu imati apsolutne zaokruženosti pravilnih tjelesa kao što su valjak, prizma i kocka. A da se ta nepravilnost svlada i da se izvede ona jednadžba između ljudskog duha kao svijesne jedinice i s druge strane mnogolike raznoobraznosti samih predmeta vanjskog svijeta, potrebna je kristalizacija.

Ta je potreba u našim svijestima, te nisu možda tu potrebu izmislili nedavni kubisti, čije su gromoglasno objavljene zasade završile tužno i bijedno kao pomoćno sredstvo jučerašnjih aranžera izloga. Ta je potreba imanentna u nama svima. Prema tome nemojmo se čuditi, da Dürer sasvim kubistički konstruira neke svoje studije, taj renesanski majstor naime traži geometrijsko pojednostavnjenje oblika. On gradi oblik, da bi taj trodimenzionalni lik postavio prema zakonima perspektive pravilno u prostor, da na taj način ostvari privid dubljine. Kad Dürer tako postupa, on u stvari svodi bezobličnost vanjskog svijeta na svijesnu i sumarnu kristalizaciju. Kod njega u tim crtežima nastaje kristalizacija organske tjelesnosti.

Ta naša unutarnja potreba za pojednostavnjivanjem, za redom, za skladom imade daleke i duboke korijene. Jedan od zametaka te potrebe javlja se već i u onim početnim fazama razvitka naše svijesti, kad se ta svijest nađe pred daljinama i pred prostorima, koji nemaju kraja. Raste početno pred tim prostorima s jedne strane strah, tjeskoba, neizvjesnost i osjećaj izgubljenosti i vlastite nemoći i malenkosti; a s druge strane javlja se čežnja, znatiželja i žeđ za tim istim daljinama, za tim nepoznanicama. Kao što se svako dijete, svaki primitivac bojažljivo odmiče od sigurnog majčina krila, od svog rodnog mjesta, tako se isto početno i naša svijest bojažljivo odmiče od poznatog u ono nepoznato, u prazninu punu tajna i želja i iznenađenja. U takvom stanju pred daljinama nastoji se, da se u prazno stavi neki znamen, neki biljeg, makar bio i sasvim neznatan kao neka suha grana ili obični prut. U svrhu samog orientiranja hoće na neki način da označi svoje kretanje — da označi sebe. Obilježiti znakom, da se snađe i da se uzmogne povratiti ili zauzeti prostor. Iz takvih se primarnih osjećaja rađaju prvotne kristalizacije, a to su obično prvotni volumeni u osami velikih prostora: jednostavno kamenje, otesani stupci, neki miljokazi. Tako se rađaju i nastaju u kasnijim fazama i one visoke kazaljke iz kamena, što ih zovemo obeliscima. Ti jednostavni oblici nastaju kao građevni biljezi, kao kameni znakovi puta naše svijesti prostorom.

Između strave pred neznanim i udaljenim te čežnje za nepoznatim, u trajnoj mijeni, u nastajanju i nestajanju raste u našoj svijesti ona duboka potreba ostvariti nešto nepromjenjivo, zabilježiti sebe, sagraditi svoj biljeg, podignuti oblik kao znamen, podižući taj spomen orientirati se istovremeno i tako zaustaviti trajni tok vječne mijene. Iz takvih se prvotnih osjećaja razvija monumentalitet. Taj se razvitak kreće od grubih biljega najranijih perioda sve do spomenika naših dana. Zbog toga mogu biti monumentalniji i oni skromni biljezi više nego kojekakvi pretenciozni spomenici, jer oni su više izraz onog prvotnog iskonskog osjećaja i potrebe, nego što su kićeni spomenici bez tog primarnog uvjeta. Kao primjer za tu tvrdnju spominjem one obične biljege na našim zagorskim poljima, pred svima onaj tužni kameni barokni biljeg na osami daleke varaždinske ravni, što prikazuje izmučenog Krista na stupu.

Kroz stoljeća ljudska svijest oblikuje znakove i znameni stvarajući prerazne volumene. To oblikovanje i nije drugo nego kristaliziranje organičke tjelesnosti, kako se to može pratiti na arhajskim likovima ranogrčkog perioda. Dalje se razvoj vrši, da se iz takvih primarnih i sumarnih oblika, početno izoliranih, pretvara volumen u sve kompliciranije forme — konačno u samo tijelo. Takav znak ili znamen traži po svom nastajanju stabilitet, zato se prvotno, u prvim fazama razvitka isključuje svaka pokretnost.

Znamen je u tim fazama ukočen, jer se sve svodi na zaustavljanje, izražavanje i označivanje nepromjenjivog i bitnog. Samim znamenom se stvara suprotnost promjenjivom i pokretnom. Na taj način nastala kristalizacija predstavlja sintezu — monumentalitet u jezgri; a samo kristaliziranje je ujednačenje organičkog i apstraktnog.

Kod nas se često i mnogo govori o monumentalnosti, kod toga kao da se zaboravlja na taj osnovni karakteristikon monumentaliteta. Prečesto se kod nas proglasuje i ono monumentalnim, što je suprotno samom pojmu monumentaliteta.

Monumentalitet nastaje prvo u iznalaženju bitnog u organičnom, zbog toga nasilne i neorganske stilizacije ne mogu značiti nikakvu monumentalnost. Drugo, monumentalnost nastaje u pojednostavnjenju oblika, a ne u deformaciji oblika; treće, monumentalitet predstavlja stabilitet i euritmiju, a ne predstavlja potencirani pokret i gestu sve do samog iznakaženja oblika u svrhu što jačeg izraza.

Zato u pitanju monumentalnosti ne odlučuje veličina u dimenzijama (kolosalnost). Kolosi i giganti rijetko su kad u povijesti umjetnosti značili monumentalnost. Kolos na Rodu u antikno vrijeme sigurno je bio ponajmanje monumentalan, a moderni su golemi predsjednički portreti, isklesani u visokim brdinama Amerike, obični neukus. Ni velika još gesta ne znači monumentalnost, jer se patetika danas i u kazalištima, koja nisu provincijalna, smatra suvišnom, a kamoli ne na likovnom polju. Odlučuje u pitanju monumentalnosti prvotno onaj gore opisani stabilitet. Veličina ili kolosalnost bilo u slici bilo u kipu obično djeluje tako, da prvi čas svakog gledaoca zapanji, a kasnije, kad bi morala sve više osvajati svojim nutarnjim skladom i svojim mirom, obično se doimlje prazno. Velike opet podcrtane geste narušuju onaj primarni stabilitet nutarnjeg sklada, te su prema tome u suprotnosti samoj biti monumentalnosti. Velike geste, bile one kolikogod izražajne, unose nemir, pravi monumentalitet znači mir i veličanstveni sklad, a posebni i naročiti stabilitet je sredstvo toga mirnog sklada, kao takav i samo kao takav postaje neminovno dominantom u prostoru. Tako je neki umjetnički oblik postao znamenom, spomenikom — monumentom. Dosljedno tome svaki pravi spomenik ovjekovječuje neku plastičnu vrijednost.

Bilo koji kip nije još spomenik, nije znamen — monument u pravom smislu, ako je originalno na osebujan način modelovan. Kad mu nedostaje ovjekovječenje plastične vrijednosti, tad je ta-

kav kip redovno samo zanimljivo kiparsko djelo, a ne monument, makar da je postavljen na mjesto, na koje bi morao doći znamen.

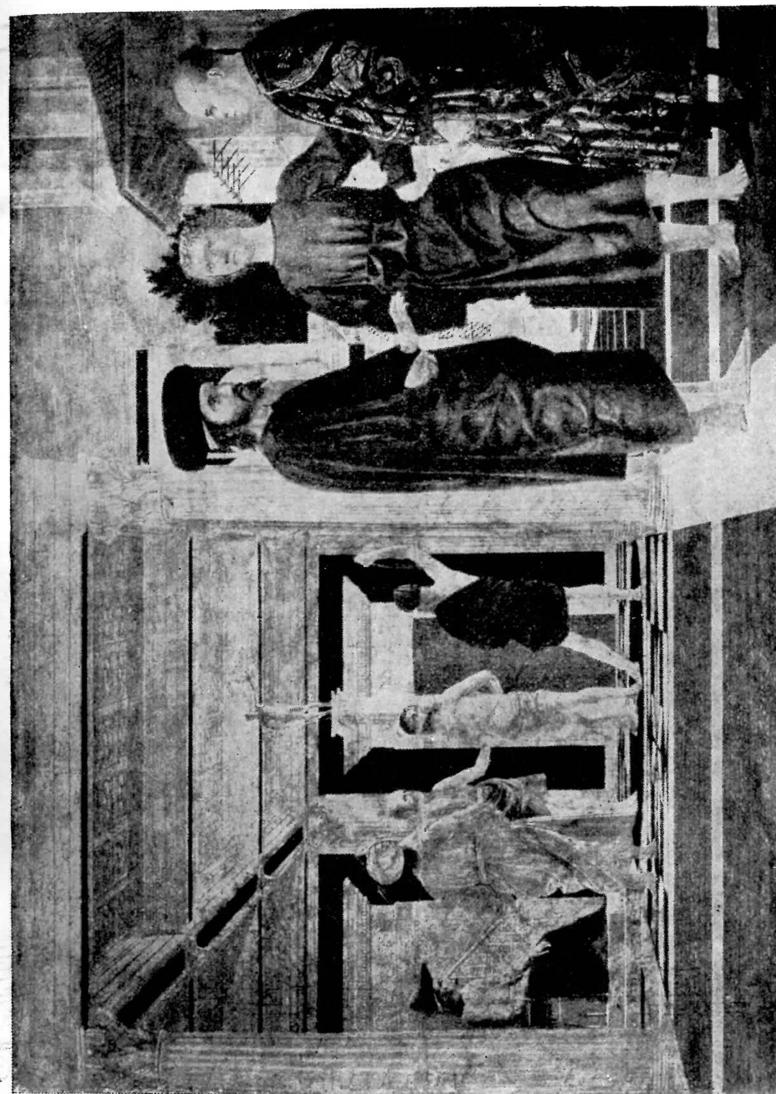
To isticanje bitnih i neobilaznih oznaka monumentaliteta ne znači još, da pravi monumentalitet isključuje pokret. Samo je pitanje, kako se pokret, ta suprotnost prvotnom stabilitetu, izražava monumentalno? Gibanje — pokretnost i mir — i stabilitet su izrazite suprotnosti, kao što su pokretna mimika i statička plastika. Te suprotnosti pomiruje jedinstvo u višem smislu između pokretnosti i statike, između mimike i plastike. Takvo jedinstvo nalazimo kod likova Piera della Francesca. Pokreti njegovih likova su odabrani upravo u trenu, kad oni mogu istovremeno značiti i mir i prema tome stabilnost. Mimika njegovih figura nije prešla dopuštenu granicu, koju postavlja zaokruženost i gotovost sklada. Mimika i plastika su izmirene u skladu, suprotnosti je nestalo, a tim je ostvareni oblik zadržao svoju prvotnu monumentalnu statiku. Došlo je do jedinstva i Piero della Francesca sav je ispunjen tim jedinstvom. Kad dobro uočimo tu značajku njegovih djela, lako ćemo shvatiti, da je Pierova kao i svaka monumentalna plastičnost prikazivanje našeg organičkog tijela u njegovu trajnom značenju.

Monumentalna plastičnost nije i ne može biti nikakvo razvlačenje oblika, da bi se postigao izraz, nije ni neko utriranje ili podcrtavanje ili silovito stiliziranje, već je ostvarivanje onog bitnog u pojednostavnjenom obliku. Takav sažeti oblik suprotnosti između stabiliteta i mobiliteta izmiruje. Izmirena je mimička gesta, izdignuta je tek na višu razinu. Taj proces možemo pratiti kod svih Pierovih likova redom. Kod njih je kristalizacija organskih oblika tijela zaustavila mimičku gestu, kao da ju je zadržala i tim izdigla bez patosa u viši red jednostavnog sklada. To vrijedi za detalje kao i za cjelinu, kako se to najbolje vidi u ciklusu freska Pierovih u crkvi Sv. Franje u Arezzu.

Na tom se ciklusu ponajbolje mogu uočiti Pierove značajke komponiranja likova kao volumena u prostoru. Jednostavne obline su postavljene tektonski, gradi se prostor volumenom. I ta monumentalna tektonika teži, da se dovine kristalinske tjelesnosti neorganske prirode, koja inače ne postoji u samom rastu organizama. Pojednostavnjene obline nose značajke primarnih geometrijskih oblina. Forme su svedene na svoja počela. Taktilni je osjećaj izražen u potpunosti, stoga je plastičnost tih likova naročita. Volumen je upravo izražen opipljivo, te je trodimenzionalnost oblina gotovo skulptorska. Takva se plastičnost pogotovo očituje kod velikih konjaničkih figura, koje ničim ne zaostaju za bilo ko-

jom plastikom Verrochia ili Donatella. Volumeni Pierovi djeluju veliko, pokret je naznačen, ali labilitet nije nigdje narušio ravnotežu i uznemirio onu stabilnost, koja postoji u tim likovima bitnih plastičnih vrednota. Ponavljam: Gibanje je zaustavljeno upravo u onom hipu, kad to gibanje može značiti mir i zaokruženost u sebi. Jednostavni ritam oblina doimlje se veličanstveno. Posredstvom ponavljanja pojedinih oblika kao paralelizmom konjskih nogu i tankih kopalja na azurnom nebu nastaju značajne dionice tih velikih ritmijskih kompozicija.

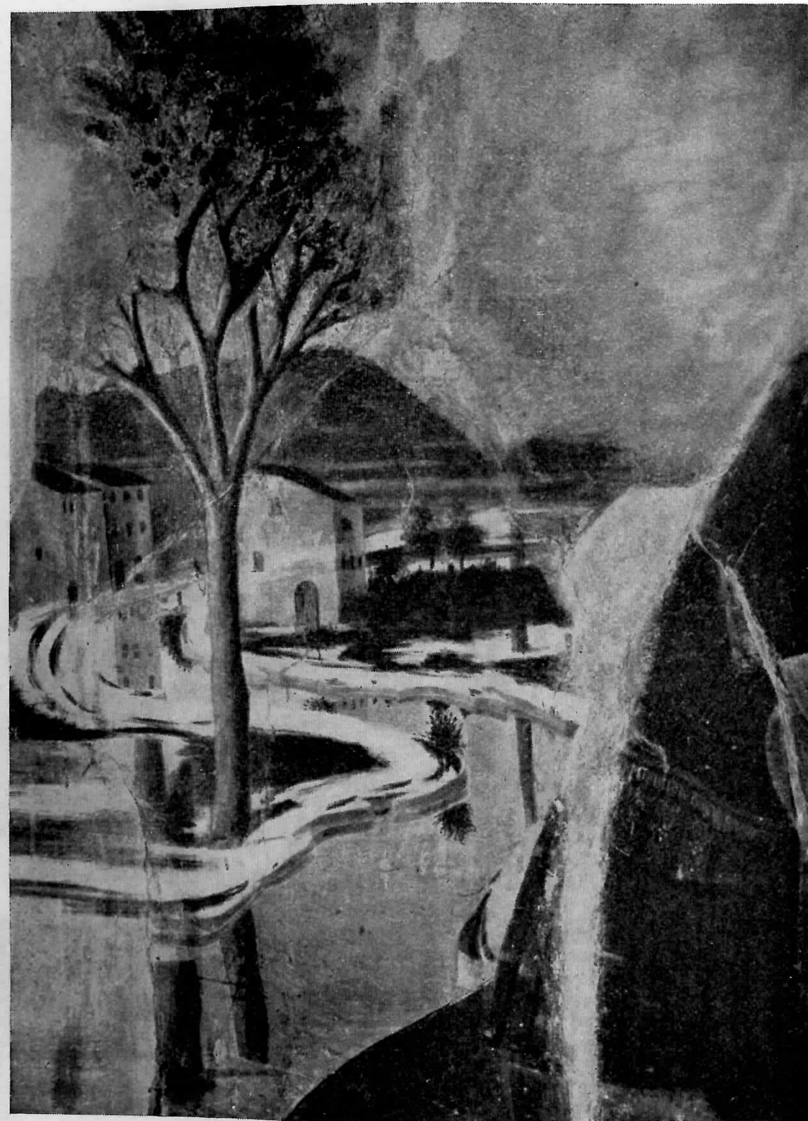
Nažalost ti su fresci jako oštećeni, na pojedinim manjkaju ili su otpali čitavi veliki dijelovi. Izvedeni su između godine 1452. i godine 1456. u Arezzu, naslikani su na dvjema postranim stijenama glavnog svetišta. Motiv tih freska je legenda o drvu križa. Čitava je zidna plošnina podijeljena na jednoj i na drugoj strani na tri polja, koja stoje jedno na drugome. Gotski prostor i tu je primio renesansku opremu. Prikazi se legende produžuju u istom rasporedu i na trećoj stijeni, no kako je na toj glavni gotski prozor crkve, to su prikazi s lijeva i desna od prozora uži. Čitavim se tim zidnim plošninama razvija tema legende. Počinje desno gore smrću Adamovom, na čijem grobu uzraste stabljika, iz koje će se kasnije uz različite peripetije istesati drvo križa. To izraslo drvo na Adamovu grobu bilo je posječeno i upotrebljeno kao balvan na mostu. Kraljica od Sabe kad polazi u posjet kralju Salamonu, prepoznaje to čudesno drvo i klanja mu se. Tu je scenu prikazao Piero ostvarivši vanrednu ritmijsku grupaciju — žena u renesanskim kostimima. Sve je na tom fresku sažeto, sve djeluje veliko, mirno i svečano. Čitav je prostor ograničen uravnoteženim volumenima, tako prate volumeni krošanja na plavičastom nebu ponad valovitog pejzaža u pozadini ritmijske oblike same grupacije. Nakon kraljičina prepoznavanja drva križa, to se drvo ugrađuje u dovratnike Salamunova hrama. Druga polovica istog freska prikazuje sastanak kralja Salamuna i kraljice Sabe, koju prate dvorske gospođe, a dočekuje ih Salamun okružen svojom svitom. Drži se, da su u likovima kraljeve svite redom prikazani portreti Pierovih suvremenika, napose portret donatora tog čitavog freska, Luigia Prinia. Neki historičari tvrde, da je u tom skupu naslikao Piero i sebe. Svi ti portreti ne zaostaju svojim plastičkim lapidarnim izražajem ni za najboljim tadašnjim sličnim prikazima centralne Italije i Firenze. To se srednje polje nastavlja na stijeni, na kojoj je prozor, na tom nastavku je prikaz nošenja toga drveta. Legenda dalje priča, da je drvo bilo duboko zakopano, kad je propao hram Salamunov, i da je na tom mjestu iskopan zdenac, u

PIERO DELLA FRANCESCA BIČEVANJE

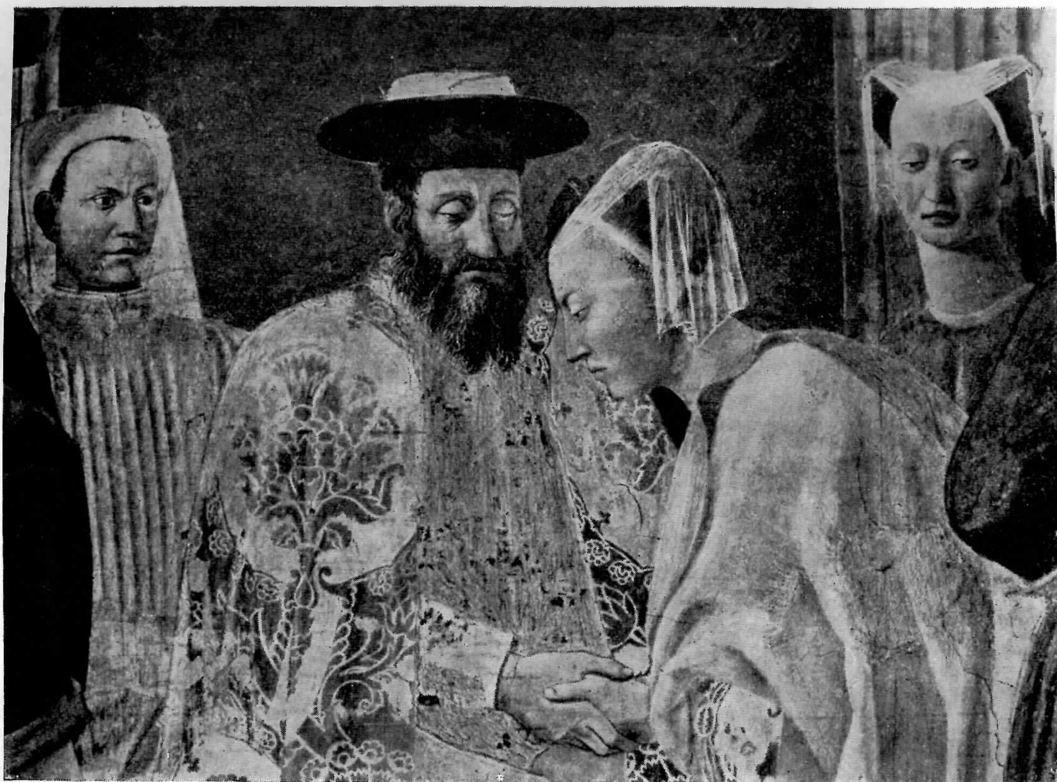
PIERO DELLA FRANCESCA FEDERIGO DI MONTEFELTRO

PIERO DELLA FRANCESCA DETALJ SA FRESKA »PORAZ MAKSENCIJEV«

KRIST NA VARAŽDINSKOJ RAVNI

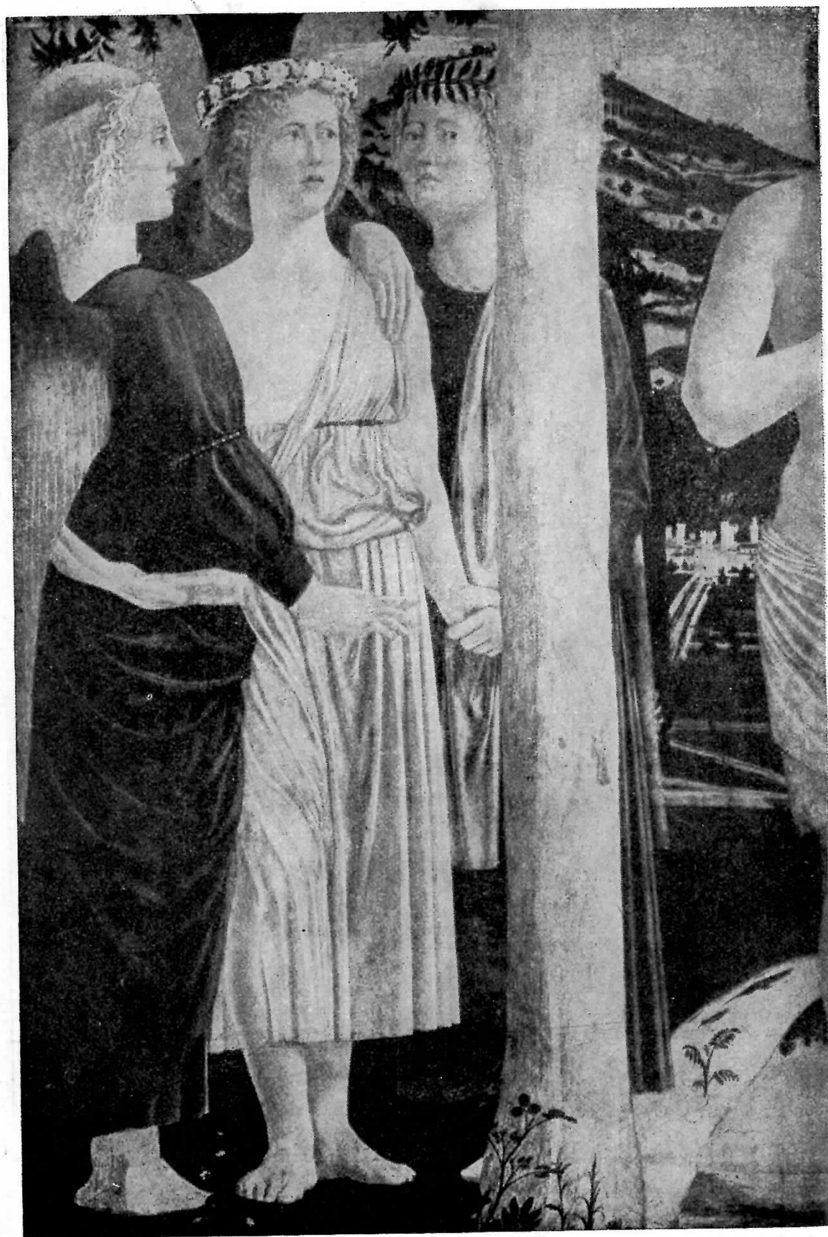
PIERO DELLA FRANCESCA — KRALJICA OD SABE I SALAMON

PIERO DELLA FRANCESCA DETALJ SA FRESKA »ČUDO SVETOG KRIŽA«

PIERO DELLA FRANCESCA **DETALJ SA FRESKA »ČUDO SVETOG KRIŽA«**

PIERO DELLA FRANCESCA DETALJ SA »KRŠTENJA«

kom je bila ljekovita voda. Za vrijeme Kristovo, to je drvo isplivalo na površinu zdenca, od njega su Židovi načinili križ, na koji će raspeti Krista. Kad su pak pokopali Krista, pokopali su u zajedničku rupu i Kristov križ i križeve razbojnika.

U vrijeme renesanse bila je ta legenda o drvu križa općenito raširena u najraznoličnijim varijantama. Najpoznatiju je varijantu obradio Pier. On priča svojim likovima, da je car Konstantin, prije nego će pobijediti protucara Maksencija, sanjao, da mu anđeo pokazuje znak, s kojim će pobijediti — a taj je znak bio križ. Na tom fresku vidimo po prvi put Piera, tog majstora prostorne kompozicije, kako ingeniozno barata svijetlom i sjenom. Ovdje se otpočela na tom uskom zidu aretinskog svetišta čitava problematika, koju je kasnije označio Rafael u Vatikanskim stanzama u prikazu Petrove tamnice, da je konačno potpuno riješi barok. I nehote se pomišlja na Rembrandta pred tim prikazom mistično rasvijetljene noći, u kojoj se bjelasa log Konstantinov i gdje se u punom svijetlu kupa bijela figura sjedećeg čuvara. Tamni likovi stražara u prvom planu doimlju se kao ogromne plastike, što bdiju nad vladarevim snom. Stvorio ih je kreator učene perspektive, koju hvali Luka Paccioli i mnogi drugi. Piero, učenik Domenika Veneziana nije samo veliki slikar, već je i obretnik perspektivnih pravila. Svojim djelom stoji upravo negdje u sredini na razvojnoj crti talijanske renesanse — na crti što se proteže od Giottove Capellae Scrovegni do Michelangelovih titanskih napora u Sikstini.

Na tom je velikom putu ljudskog umijeća prva stanica Giottova poliedrična masa kao kamen temeljac. Piero della Francesca i on gradi poliedričke volumene, i stvara daljnju fazu zadržavajući primitivno i čisto izražavanje. On ne remeti stabilitet u svrhu što veće izražajnosti, kako je to slučaj kod titanskog Michelangela, koga nosi stravični temperamenat daleko od mira skladnog volumena.

Zbog toga Piero ostaje miran i odmjeren. Piero ostaje impersonalan, kako to izriče Berenson. »Impersonalan kako su impersonalni bezimeni oni majstori Partenona ili kako je u baroku impersonalan veliki Velasquez.«

Pierova se impersonalnost može nazvati i klasičnošću. To je značajka svih velikih umjetnika, svi su oni bili u neku ruku neosobni.

U umjetnosti stvara sebi naša svijest stalne znakove i simbole — stalni likovni rječnik. Sigurno je, da taj likovni rječnik nije

ukrućen, on se mijenja i decenijima i vjekovima i generacijama i nadopunjuje. Neke likovne riječi u tom velikom rječniku s vremenom blijede, mijenjaju svoj sadržaj i značenje. Ipak je sigurno, da postoje i konstante.

Svaka se individualnost služi tim likovnim rječnikom na svoj način i svojim formulacijama upotpunjuje i mijenja taj rječnik, no kad promjene mimoilaze konstante, tad likovni izraz obično slabi i propada. To se događa, kad se naša emotivnost prebaci i kad pretvara taj rječnik silovito u likovni rječnik samo svoj, u rječnik svoje osobnosti. To se događa naročito danas pred našim očima. Svaki likovni umjetnik htio bi govoriti samo svojim likovnim riječima. Odatle slijedi sveopće mucanje i nerazumljiv govor. Kula Babilonska. Premoć individualiziranih izraza vodi u anarhiju i do nerazumijevanja umjetničkog izraza.

Kod Piera nije se prebacila ta emotivnost te postala svojevoljnim faktorom. Ona se je kod Piera preobrazila u samoj svijesti izbjegnuvši time da bude likovni izraz neke vrsti narcisoidnog ispovijedanja, kao što su to u velikoj većini današnji slikarski lirizmi. Svijest Pierova ne uklanja emotivnost i ne radi samo cerebralno, već se ta svijest izražavajući bitno uklanja tomu, da bude emotivnost jedini gospodar i glavni sadržaj izraza.

Zbog toga su i njegovi likovi, njegove grupacije, njegovi pejzaži toliko odmjereni, toliko u sebi staloženi. Piero slikajući gužvu bitke ostaje sam miran i hladan — neosoban. On odabire, najznačajnije pokrete, ritmizira volumene prostorom kao da izgrađuje svoj sklad nekom likovnom algebrom. Zbroj i sinteza — jednostavnost i sažetost. Jaki muškarci, goleme forme konjaničkih likova — volumeni jednostavnih šljemova i ratničke spreme, sjajnih pancira nisu važni kao dekorativne silhuete ili šare, kao što je to često slučaj kod Ucella ili Pisanella, ne — oblici su kod Piera sa svim svojim precioznim ukrasima sredstvo sklada i međusobni njihov odnos je važan i značajan. U njegovim kompozicijama, u tim velikim spletovima oblika, postoje pojedine dionice, postoje partije, koje se na prvi mah čine kaotične u suprotnosti onim mirnim. Ali to je samo privid, jer su i te usklađene tako da svakoj oblini odgovara njezina opreka ili usporednost. Oblici se međusobno uslovljuju. Takvu vezu između oblika pokazuju sve slike Pierove, a pogotovu se to može vidjeti na detalju prikaza Sv. Jelene, koja se klanja otkrivenom i prepoznatom drvetu križa. U monumentalnoj grupaciji, što je postavljena pred mramornim pročeljem, raspoređene su figure kao neka likovna terzina, iz koje se izdvaja poviše muški lik, što drži križ, kojega je glavni dio po-

DETALJ SA USKRSNUĆA KRISTOVA

(FRESKO U PALAZZU COMUNALE U BORGU SAN SEPOLCRO)

stavljen diagonalno objašnjujući smjerom pokrete i nagibe svakog pojedinog lika te nezaboravne grupe. Tu grupu uslovljenih volumena završava od mrtvih ustali mladić čudotvornom snagom drveta križa. Taj jedinstveni akcent kompozicije je možda najljepša i najizražajnija figura tog genijalnog cikla freska.

Budi se iz sna, iz smrti mlado tijelo, uskrsava i ulazi u život, diže se s mrtvačkog odra, kao da se polagano u tim mladenačkim formama, lijepim i skladnim, javlja životna sila, kao da se čitavo tijelo ispinje spram životne diagonale, koju predstavlja pronađeni križ. I čini se, da je u toj jednostavnoj oblini glave izražena vitalna čežnja, nastojanje samog dizanja — buđenje u pravom svom smislu. A čitava se ta dramatska kretnja vrši bez patetike, bez velikih mimičkih gesta. Uspravlja se čovjek, tako jednostavno, istodobno tako izražajno, da je ta ostvarena figura Pierova jednokratno i jedno od najrjeđih ostvarenja čitave povijesti umjetnosti.

Ta se kretnja vrši zakonski, po nekom naročitom jednostavnom redu. To se isto događa i u »Uskrsu Kristovu«, koju je sliku Piero naslikao na oltar crkve u svom rodnom mjestu u Borgu di San Sepolcro. Izilazi iz groba, diže se Krist. Majestetično, svečano, upravo raste svojim volumenima sa horizontale kamene rake, koju čuvaju usnuli stražari. Diže se Krist između ritmičkih vertikalnih oblina debla pred tipičnim zelenim pejzažem prodola, bregova, polja i oranica. Ta je maestozna Aleluja Pierova skladnija, veća i monumentalnija, nego su to svi kasniji barokni uskršnji bljeskovi, na kojima se Krist diže između svijetla i tmine, između obojenih šara i lebdećih likova. Na toj su slici ispod Krista, kao kontrast, polegnuti skršeni oblici stražara, ljudi — pozemljara, što su pritisnuti ispod grobne horizontale. Oni spavaju i njihove su svijesti u mraku sna. Mrak svijesti, san, klonulost i umor nisu u likovnom našli boljeg ostvarenja, negoli na tom Pierovu fresku.

Ta su sva Pierova ostvarenja izvedena u fresku; slična su i istovjetna i ona izvedena temperom, a završena masnim namazima. Takvo je »Rođenje« i »Krštenje«. Na »Rođenju Kristovom« ritmiziranje u dubljinu pretvorilo se u muzikalitet oblina. Pjeva taj kor oblina prikazujući anđele uokolo Djeteta i Bogomatere mirnu, jasnu i zaokruženu melodiju sklada i ljepote; i prolazi taj pjev oblika preko konusa brežuljaka, polja i tmavog zelenila u daljinu spram prozirnog neba — daleko prostorima u beskraj.

Tako je istaknuo Pier monumentalno i tektonski trajne i bitne vrednote. Ostvario je tako heroiziranje čovječjeg lika i njegove organske prirode, a u nama se, dok doživljavamo takve kristalizacije, uzdiže svijest, to jest: mi doista doživljavamo ljepotu.

I u »Krštenju« isto je najvažniji prvotno onaj Pierov stabilitet — ona monumentalnost. I u toj slici između vertikala raste i živi ritam oblina prostorom u dubljinu, što je označuje krivulja potoka, bjelasajući se spram bujnog i bogatog proljetnog pejzaža — čudesnog pejzaža, možda najljepšeg, što ga je uopće renesansa na apeninskom poluotoku ostvarila.

Struji uistinu na toj islikanoj plošnini proljetni dah. Uistinu proljeće. Oblici su postali vječnim simbolima, Pierovi su anđeoski vjesnici proljeća, ovjenčani cvijećem kao vječni simboli u tajni preporoda, koji predstavljaju krštenje. I ti akordi znače ovjekovječenje vrednota, kako to znači i čitavo djelo Piera.

U tom su likovnom djelu sažete prolazne ljepote fenomena, zaustavljen je vremenski tok — nadvladano je vrijeme. Realna stvarnost je prevedena. Stvoreni su oblici ljepši i skladniji, nego oni stvarni. Mutni kaos pojava preobrazio se u tajnu i duboku izražajnost.

Svojim je djelom objavio vidoviti majstor skrovite ljepote prije njega ne osjećane ni viđene. Moćna ih je njegova svijest sagledala i otkrila za sveopće likovno umijeće. Ta je svijest tu skrovitu ljepotu spoznala, i onda kad mu je usud u 60. godini prekrio tamom vid, kao slijepac stavlja na papir te svoje spoznaje. Tako nastaju u tim njegovim zamračenim godinama pod kraj života svijetla djela »De quinque corporibus regularibus« i »De prospectiva pingendi«. U tim su djelima, pisanim stvaralačkim iskustvom, isti duboki osjećaji i ingeniozne misli o nadvladavanju kaosa redom, skladom i ljepotom, koje su misli i osjećaji živi u njegovu slikarskom djelu.

Piero della Francesca smirio se 1492. Tijelo mu je pokopano u rodnom Borgu di San Sepolcro. Kroz duga je stoljeća prekrivala zaborav njegov slikarski rad, i više nego njegove mudre spise. Danas poslije četiri stoljeća spoznaju se tek u pravom svijetlu njegova pojava i njegovo značenje. Sadašnje generacije tek ga ispravno ocjenjuju. Taj je genij bio otac talijanske renesanse. Istinit i ne samo za tadanje doba, nego i za sva vremena bio je usklik Leonarda Pesaresa (Spechio delle Lapidi) još iz godine 1516.: »Nam in pictura, quis praestantior fuit Petro Burgensi!«

Literatura: V a s a r i : Le Vite. B e r e n s o n : The central italian Painters of the Renaissance. V e n t u r i : La pittura del Quatrocento. V e n t u r i : Piero della Francesca. G r a b e r : Piero della Francesca, Élie Faure; L'histoire dé l'Art. F o c i l l o n : La vie des foumes. S c h m a r s o w : Grundbegriffe der Kunstwissenschaft. S e m p e r : Stil in den technischen und tektonischen Künsten. R i e g l : Spätrömische Kunstindustrie. K r e t s c h m e r : Medizinische Psychologie.

MOJ GRAD

Kuća do kuće, ka stisnute tice
istoga jata,
kamenit, na stini, ispo' fortice
lipi grad je 'Rvata.

Moj prilipi, dragi grad
leži pokraj mora.
Još ga više jubin sad
poput živa stvora.

Ponosit je vitez mlad,
sav u suncu pliva;
ka u priči moj je grad
gnizdo lipi' diva.

Pojana, a š njome riva,
moje je sićanje;
š nji' se momak i diva
vodu na vinčanje.

Moj grad jeste naša dika,
lipi ponos naš;
njegova mi draga slika
usri' srca baš.

Ne mogu ga pribrditi,
jubin ga sve već;
tija bi ga pojubiti,
koju lipu reć.

Krasi njega krasna luka
o' prirode dar;
uresi ga Božja ruka
ka najlipšu stvar.

Njegova je katedrala,
dika puka svog;
on u niscu o' korala
ures mora mog.

Ka u slici: pokraj mora,
na kamenu, živ;
zelen posri' lipi' gora
ponosan je div.

Sliku ovu posvud nosin,
ona srca poj;
zato Boga dobrog prosin:
»Brani grad Ti moj!

Ti znaš kolko grad taj volin,
kano život svoj;
zato, Bože, tebe molin,
čuvaj grad Ti moj!«

Kuća do kuće, ka stisnute tice
istoga jata,
kamenit, na stini, ispro' fortice
lipi grad je 'Rrvata.

VINKO NIKOLIĆ

INTÉRIEUR

(Sjeni Oca Domovine)

Polutmina. Mudra šutnja knjiga
prašnih. Poredane tajne. Govor
uvijek novi nepomičnih slova
zlatnih. Vijenca osušeni lovor:

uspomena slavlja. Krhke ruke
zaustavljen pokret blagoslova.
Drveni raspukli torzo. Žuto
nečitljivo pismo. Napunjena sova.

Na zidu sjena zarđalog mača
i gusala ispucanih žica:
krvlju i pjesmom istkana povijest.
Snažne žile mrtvog bora. Lica

u pozlaćenim okvirima sniju.
Čelo Starog visoko se koči.
Oči mu snažnu blagost liju
u polutmini. Te žive oči!

NA MJESEČINI

(Dubravki)

Začaran bijelim slapom mjesečine
na moru tamarin spava
i sniva o poljupcu plime,
dok jablanima drhti srebrna uspavanka.

Kroz kristalnu pučinu beskraja plava
pahuljica laka plovi...
Snovi.

Iz borika mladog niče
čaroban dvorac sanja
pokriven velom plavičastog tkanja
čudesne moći.

Ljepota šapće o ljubavi.
Oči.

Iz zbirke »Trogirski akvareli« *MIRKO SLADE-ŠILOVIĆ*

SPLITSKE PALME

Rekli su vam često, da ste ko lepeza,
što se koči gordo, kao patos Talme,
vi ste bile simbol raskošnosti Kreza,
vašim znakom sjaše istočnjačke čalme,

al za mene vi ste samo draga veza
mora, kojim pluta čar bonazze calme
i tog divnog grada, koji dade sve za
ove snažne, vitke, opjevane palme.

Palme na obzorju, paome na rivi,
paome konture otočja daljine,
oblaci paoma, kojim nebo živi,

palme kao glazba, blagi zvuk miline,
šaptom vaših grana, čarom vašeg hlada,
živjet ću spomenom, palme, ovog grada.

NA MARJANU

Koji to je miris, što me sveg opaja
na tom brijegu ruža, čempresa i žuka,
ružmarina, smilja, čitava tog kraja,
što se spušta k moru kao snažna ruka,

koja svu ljepotu neba i zemlje spaja
na tom dragom mjestu bez boli i muka.
Svetište ljepote, predvorje od raja,
utočište mira i posljednja luka,

pustinjaci drevni gdje moljahu smjerno,
Nikoli gdje svetom diže se kapela,
brdo, kog priroda ko bajku je splela

i Botić ga ljubljaše silno, neizmjerno,
tebe žude ljubavnici budući i davni,
s tvog kruništa plačem Split nezaboravni.

MARKO FOTEZ

JERKO SKRAČIĆ, ZAGREB

JUNACI MRAKA

Još ne porazastriješe ribari mreže po steralima, a već se osjetio dašak. Lijepo je to, kad vjetar sam pretrese mreže, pa se suše kao na ražnju i djeci ne treba otezati tešku pahu, prevrćući je sad na ovu, sad na onu stranu. Bio je to onaj plemeniti levant, koji tako srdačno izlazi na ruku domaćarima, kad se još prije zore upute u Kurnate, na pučinu.

A već oko devete ure podbio ga mladi maištral. Došao je negdje iz Kvarnera, otkuda li, probio se preko Dugog otoka pa preko onih otočića ispred Jadre i preko nje, i evo ga, gdje se modri u uvali, cvate kao ruža svibanjska. I sve raste laganim crescendom, ljubi stijene mûla, provire se kroz kamenčiće na žalu, pa se vere ispod vrata kućica, draška zdravu dječicu, milujući im obraze, i žudi za njihovim slatkim plačem — nestaško!

— Danas ne će biti sparine — tješe se mlade majke, tješe se ribari. I nema je. Ne titra zrak nad kršem. Ne lijepi se košulja za leđa.

Modri se uvalica kao sukno.

Lijep li je dan, kad se ne isteže po uvali dremljiv donjak, lagano se vukući za suncem bez iskrene volje, da se bar pod večer prometne u maištral!

Na Lavsi se danas ne čuje otpuhivanje znojnih ribara, koje iza povratka s noćnih napora dočekuju posao u polju i otok pun briga, čežnja i slutnja. U blagdanskom raspoloženju vjetar »ka' rožica« pjeni ono malo mora između Prislige i kućica podno Vrha, zapljuskuje more mulіće, ljuljuška privezane brodiće i igra se kamenjem u more uronjenim: diže ga, ziblje, spušta.

Podne je minulo.

Gore iznad kuća, pod staricom maslinom, sjede tri djevojke. Predu. Tanke niti kao da im se suču iz prstiju, klijaju iz njih, niču, a vretena zvrče i izmiču se sad ovoj, sad onoj. Padaju, a one ih dižu zapredajući žicu i vrte nanovo.

Ispod crvenih rubaca, odostrag zavezanih, rumene im se tri lica, mladenačka i patnička. Al vesele su nekako. Dnevni ih poslovi ne ubijaju. Ljeto im ne olakšava napore, al ih veseo maištral draži i probuđuje u njima živost.

Podne je, kad muško sve spava, kad se njihove majke u nekoj kući okupe, a one su svoje, i popodnevni su sati njihovi. I čavrljaju pomalo, rastresaju svoje drugarice. Obećavaju ovu, prose onu,

udaju treću. I prevrću govorkanja, zgražaju se nad preljubom neke »'merikanke«, nagađaju, na koga naliči dijete susjede iz Vršina... A od vremena na vrijeme vine se pjesma.

Maištrale, o moj litnji hlade,
da ti znadeš, šta divojke rade:
dignu huštan pa kolina hlade...

I predu dalje, podižu lagane suknje, uživaju u draškanju svježeg alpinca i u nabreklosti svoje mladosti. Raspucavaju bluze, nek vjetar uđe u sve njih, nek osvježi svaki dio tijela, nek pobuđuje strast i vodi misli do dalekih dragana njihovih.

Da mi se je stvorit u sticu
i poletit dragom na desnicu;
da mi se je stvoriti u mrava,
pa odlisti do moga dragana...

pjevaju jednoliko, prate jedna drugu i pjesmu predvode, a sve kao da zapinje, kao da se il pjesmi il njima ne da...

...I prolomi se teška kletva:

— Bog ga prokleja!...

Koga? Maištral! Proklinje ga Mira, najmlađa.

— Koga? — pitaju i drugarice.

— Meštrâ...

I prestaje govor o njemu, jer one znadu, zašto ga Mira ne voli.

Pa opet zaboravljaju noć, koja jednu od njih čeka, i pjevaju ponovno, čavrljaju i dalje. Glasovi su njihovi tihi, izmoreni, a pjesmu im vjetar upliće u baršunasta krila i nosi je gore u brijeg, prebacuje je na onu stranu, gdje ribarska družina spava pod krovovima od jedara, a mladi ljudi sanjaju o svojim ljubljenima...

Cijela Lavsa miruje, jer mnogima su to jedine ure počinka: noć je stvorena za ribolov...

Samo dopire od časa do časa sa jaza dječje podcikivanje. To dječačići i djevojčice gaze po plitkom, kopaju se, love rakove, kozice i polipke, škrope se i podvikuju.

Mreže na steralima pretvaraju se u mala žitna polja... Tako se upravo svijaju na vjetru, tako se pretvaraju u valove, kako se svija klasje na ravnim poljima, kad dunu zadnje bure. A maištral se veseli njima. Provlači svoje vlasi kroz tisuće njihovih očiju, vraća se opet, mrsi ih, podiže... igra se veselo!

Izmiče popodne. Muškarci se bude, žene ostavljaju preslice, djevojke se vraćaju iz hladovine — i Lavsa oživljuje. Netko sjeda za mrežu, da zatvori još koju rupu, netko ide u polje nabrati šaku trave, netko se vrti oko večere.

A kad se sjena željezne šipke ispriječi preko brojke 5, počinju se kupiti mreže. Gospodari okupljaju svoje družine, zovu djecu u pomoć.

Osobito se žuri Stanko Ježić, stari majstor mraka. Ne bi se ipak moglo reći, da je ta njegova žurba osobit znak. Uvijek se njemu žuri: kad jede, kad ide cestom, kad priječa opanke, kad kopa, kad polijeva. Narav mu ne da mirovati. Jedva prilegne popodne koji sat, i eto ga već, gdje sjedi usred mreža i žustro preplića iglom. Ili popravlja barilca, ili zabija polupani pajol. Ne pozna mira, ne pozna nerada. A noću ne spava ni zimi, a kamoli ljeti. Da, pa i spava, ali kao zec, uvijek napeto, uvijek spreman, da se digne, začuje li nečiji glas ili sruši li miš žlicu sa stola. Njegove plave oči uvijek su u pokretu. Gledaju najednom na tri strane, sve hvataju, ne dadu se prevariti.

Eno ga, gdje je skupio svoje: kći se, Mira, postavila mrtvo kraj pluta, a sinovac mali ustobočio se posred mreže. Prebirat će, da se koja žbičica il slamka u mrežu ne zaplete. Djevojka pušta male plutene kotačiće, dječak hitro prebire, a Stanko se čvrsto raskoračio i kruži široko rukama nad raknom, slažući na nj zog budela.

— Esi li, Mira, zgotovila večeru? — pita kćer tiho.

— Jesan.

I posao teče dalje. Pokriva se i treće rakno.

— Esi li puštala ovce?

— N — n — n... počne, ali ne domuca ustrašena djevojka.

— Munjo! — okosi se otac. — Ajde, pušti mriže... privati mali šubar, pa ćemo mi sami... a ti se movi do stana, bleko, da bi ga bleko...!

I Mira otrči pustiti ovce na pašu.

Kad se vratila, sva tri zoga bijahu već na batelu.

— Ajmo odma' pribrati! — zove je otac. — Večeras će biti velika mareta...

(— Uhm! Prokleja je Bog!) — guta djevojka.

I spusti se u picol, sjedne na arganel, nasloni se na karoc i prihvati olovo. Prebiranje je išlo brzo, jer je vjetar već jenjavao, kako mu je i red, te nije većih smetnja nanosio, zanoseći pahu.

— Kuda, Mate? — upita skoro vičući prijatelja, koji je u trećem mulu radio isti posao.

— Na jugo — odgovara ovaj.

— Pa i mi ćemo tako.

Sad još treba doznati, kuda će krenuti treća družina. I oni prebiru mreže žurno.

— Na zmorac... — odgovaraju oni. I onda tiše:... Ako nas Saljani ne prolape...

Znači: Mate će krenuti na južnu stranu, u Pikuloču, kod Klobučara, a možda i dalje, za Kaselu ili za Lungu. A braća Šparići, kako ih svi zovu, krenut će na zapadnu stranu otoka, vjerojatno pod Panitulu. Samo bi moglo biti i drugačije, jer se često dogodi, da susjedi jedno kažu, a drugo učine. Svak eto želi čuvati za sebe mjesto, gdje misli da se lovi najbolje.

Šparići su čekali odgovor.

— A ja ću pod Lavsu — tiho će Ježić, nastojeći, da ga Mate ne čuje.

Rekao je tako, ni sam ne znajući, što govori. Uvijek su oni takovi: uvučeni u se, zaokupljeni svojim koristima, a susjedima govore nesuvislo, nimalo se ne nadajući, da će i provesti, što su rekli. Rekao je, jer se ljudima nešto mora reći, kad ih već pita.

I prebirao je dalje, slažući velike kolute i nadzirući rad kćeri, koja je od olova pravila male kolute i pazila pozorno, da konop ne zađe u picol, jer bi to imalo teških posljedica.

— Šta se tebi, Mira, čini: bimo li mi u Kantorač? — upita je, pomislivši, da bi ipak bilo dobro pustiti se pod Lavsu.

Kao nikad, ni večeras nije Miri ni do Kantorača, ni do srdela. Ali u pameti joj se prikaza slika te uvalice s onu stranu Glavice, i sjeti se, kako je u njoj i za najvećeg maistrala mirno. Topi li se, dakle, preko same uvalice, dobro je to i bez velikih napora. Zato potvrdi očevo pitanje.

Uto svršiše prebiranjem, i Stanko naredi kćeri, da spremi i donese na brod večeru, a on će dotle vezati bačvice i slagati ih do mreže.

Stankina kuća zacrvenila se na suncu: to je ono prispjelo do Prislige i opomenulo ribare, da je vrijeme za izlaz.

— Iđe mauna! — reče Mira, donoseći zdjelu s obarenim krumpirima i slanom ribom.

Dok još Stanko nije posve ni okrenuo glave, da vidi, posve nesvijesno, druga Matu i sina mu, začuje iza krme:

— Patati lešo, he — he — he!

To je Mate, nekadašnji talijanski zarobljenik, osjećajući potrebu, da se javi, protumačio djevojci stranom riječju sadržaj njezine zdjele. A i on je u krmi svog »Jadrana« — kako su mu bate! zvali — vozio takvu večeru, te onaj smijeh nema ni truna podrugivanja. Smije se Mate, smije se i Mira, trpko, gorko i srdito, jer se svima krumpir već naslago do grla...

— Unda, na jugo, a? — upita ponovno Stanko.

— U krmu, brate — odvrati on, a to kao: na jugo, da!

To Stanku ne bi dosta, ali dalje ne uzmože. A tako bi rado znati, ide li prijatelj u Pikuloču, ili u Kaselu ili gdje drugdje. No ne usudi se to pitati.

— A mi ćemo u stanjo! — doda Stanko Mati, koji je već odmakao u Vrata. Mislio je: mi ćemo u Kantorač, a to je Mira shvatila, i bilo joj drago.

Sve je bilo na lađici: uz mreže i biljac pod provom, i kaban, i dvije vilice, i bukara, puna razvodnjena octa, i kamen na arganelu s nekoliko manjih na bandi, radi dupina. Krenuše, dakle, kako bi na vrijeme zauzeli svoje mjesto.

Vesla zasjedoše u sohe, a one škripnuše. Otac i kći pomiču jednolično tijela, upiru se snažno, a vesla uranjaju i izranjaju pravilno. Za krmom se suče i naskoro rasplića vodeno uže, a čuje se, kako mali pramac reže slanu tekućinu i zasukuje nježne bijele brkove.

Za njima eto naskoro i Šparići u svojem »Zulumu«. (Dadoše mu ime po svom negdašnjem psu). Sva tri sprtenjačara izlaze, dakle, iz uvale, izlaze iz Lavse.

Lavsa!

Vjekovna granica dvaju zavađenih svjetova. Međašni otok, koji već kroz mnogo pokoljenja dijeli saljanske i murterske vode. I već četiri stoljeća vode Saljani borbu, da svoju najjužniju poštu pomaknu na Kaselu. Ali se Murterani čvrsto drže Lavse i ne dadu, da se granica pomiče.

Tko je zapisao: danas je otpočela borba između dvaju ribarskih sela, Sali i Murtera?... Ali vrijeme je u toj borbi ispisalo mnogo krvavih stranica, jer su upravo te pošte izvor najvećeg dijela prihoda obaju sela. Mnogima su te kurnatske pošte i njiva i livada, i krava i kola, pa se za njih grčevito bore kroz vjekove i ne popuštaju. A potpomažu tu borbu i Ižani, pridružujući se Saljanima kao njihovi negdašnji općinari.

Lavsa! Prirodno središte Kurnatskog otočja, najljepši, najugodniji otok. Pružila se u obliku potkove, koje se kraci istegoše prema Krajini, a valovi nemirnog kulfa razbijaju se o njezine romantične krune, možda najljepše u svem otočju. U potkovi se zgurila uvalica, razdijeljena uskim Vratima na dva nejednaka dijela. Unutrašnji je najbolja mala luka u skupu.

Između brda Osika, Velog vrha i Glavice, te između jaza (negdašnje solane) i uvalice Studenjaka, što gleda na pučinu, razastrlo se plodno polje, zeleno od bujne vinove loze, tamno od masline, išarano od breskve, pobusenjeno bujnim stupovima smokve i s jedne strane orubljeno blijedom trstikom. A tu i tamo crni se po koja njivica, sačuvana za sadnju boba, krumpira, žita i povrća. Marljivi Lavsari (kako se sami zovu) iskrčiše i zadnji kutić, gdje se ukazalo malo zemlje. Tetoše to polje i ljube ga više nego ono na kopnu. Na desnom kraku potkove kao da niču iz mora četiri njihove kuće, u kojima se stisnuše potrebe desetak obitelji. Zimi one često ostanu puste, osobito, otkad Lavsari ne drže »junake«, ali se ljeti na Lavsi nađe veći dio članova obitelji. Osobito se tu lijepo snalaze djeca, na ljetovanju. Nasuprot kućama zasjelo preko Prislige nekoliko njiva, a iza njih je pošta »Lavsa«, zadnja saljanska pošta, jer istočna, Pikuloča, pripada Murteranima.

Teško da ljudi pamte kakvu svađu Lavsara sa Saljanima i Ižanima, ili bilo kojim Zmorašnjanima. Misle: — Neka se svađaju gazde svićarica i kanaštrela, neka se gone radi pošta. Nama sprtenjačarima dobro je i ovako: Saljani lako dođu k nama, i mi k njima. — A sa susjedima* je oduvijek bilo dobro živjeti u miru. Eto, na priliku, dođu oni ili Ižani ili Kaljani po vodu, pa donesu malo ribe. Nikad to nije zlo, a pogotovo, dogodi li se u danima, kad uza sve mreže lavsarske sva Lavsa dva puta na dan kuha krumpir.

Nema dugo, da su se Saljani ipak zavadili s Lavsarima. I to upravo mali s malima: saljanski sprtenjačari s drugovima iz Lavse. Bilo je to prilikom obnove procesa, kad se u nekima s one strane Prislige probudio jal djedova, te im puhnulo u glavu, da ni Lavsari ne smiju u njihove vode. Zato ono braća Šparići svoju namjeru, da se odvezu na saljansku stranu, popratiše opravdanom bojazni (ribari ili su braća ili krvni neprijatelji!), a Stanko je, odmaknuvši od Male Garme vidio, da su od svoje namjere i odustali, uputivši se za njim.

Što su otac i kći dalje iz uvale izmicali, to su stizali na više valova i njihova se lađica to življe gibala. Maištral je već dobrano

* U obližnjoj uvali Piškeri, koju zatvaraju Jadra i Velika Panitula, nalazi se saljsko ribarsko naselje. To se nadovezuje na nekadašnje stanovnike Piškere, koji su po predaji skoro svi odselili u Sale, a njihovu crkvu još i danas Saljani posjeduju, makar da je na ispasištu jednog Murteranina. I tako cijelo ljeto nalazimo u Piškeri po nekoliko saljanskih družina.

popustio, ali su valovi svejedno snažni, jer je uvijek tako bilo, da valovi ribarima udaraju u stranu, smetaju im u veslanju, ali čim više ostaju za krmom, tim je veslanje lakše. Prođoše već kraj žalovitog Brodarišća, zaobiđoše strmi poluotočić Lonču. Mira odahne duboko, jer prispješe u zavjetrinu. Otac ipak ne pokaza volje, da smanji pritisak na rucalj; čini mu se: zakasnit će na odredište. Tako Mira bez riječi nastavi upiranjem, a po opaljenom licu poče še joj se javljati kapljice znoja. Misli Mira na svog Dragana, misli na drugarice u selu, misli na drugarice u uvali, koje sad sjede pred kućama i igraju se s djecom, pjevaju i razgovaraju... Misli ona i pomalo proklinje noć i srdele, sudbinu svoju i zaradu... — O' toga i táko nemam ništa... — često se tuži Mira među drugaricama, a to kao da veli: — Da se srdele i najbolje prodadu, meni svejedno ne će ništa kupiti... — A ona bi tako rado svilenu bluzu i pregaču i rubac zadnje mode i kožnate cipelice...

Dohvativši se Raspornjaka opet se njihova lađica sukobi s valovima, ali s mnogo većima od onih u kanalu. Naslijedio ih je današnji maištral od jučerašnjeg i predat će ih sutrašnjem. Rijetki su dani i malo se pamti, da se kulaf posve umirio. A kad je maištral živ kao danas, tada su i oni viši nego obično.

Ježićevi će u Kantorač. Izbivši na rt, Stanko zaveze jače, i pramac batela razreže golemi val kao komad sira. Zatim zadere u drugi, pa se popne na tjeme trećega i udari u četvrti. A vjetar, koji je mnogo življi na pučini, nego na Kanalu, hucka valove, udara kao od inata u lađicu i napuhuje Stankinu košulju u šaren mjehur.

— Vražja mareta! — izdahne Stanko.

— Bog je prokleja! — istisne Mira. Vjetar joj umiva obraze i tare znoj sa čela, a ona se upire svom djevojačkom snagom. Crveni joj se lice i surađuje u poslu, kao da i ono i mlada prsa i hitre noge i sve nježno tijelo upiru u onaj tvrdi rucalj, a ruke joj trnu i malakšu. A djevojka ne proklinje samo maretu i vjetar, nego šalje u pakao i ribu, i mreže, i vesla. Dolazi joj, da zove smrt u pomoć, da sve to već prestane... A otac ispred nje upire se jednako teško i stvara možda već stoti put nacrt za tu noć...

Teško izmoreni stigoše u Kantorač.

Opet odahnuše. Uvalica se uvukla stotinjak metara u Lavsu, a mirna je, kao da je cio dan duvao sparni donjak.

Otac skoči na provu, a Mira mu preuzme veslo. Dovela je brod do klina, za koji otac hitro prebaci konopac, i bjehu vezani.

— Ma, zná li se, ća', ko je zaboja ti klin?

— Niko ne zna. Ni pokojni did nî zna. Ni pradid. Vaik je tote bija.

Mora da je zaista tvrdo drvo, koje već desetljećima drži lađice privezane uz kraj!

Sunce je već utonulo, zapad je crven.

Približava se početak posla.

— Oćemo li večerati prvo, Mira?

— A, mogli bimo.

— Unda: zdilu vanka!

Mira izvuče zdjelu iz krme, skine vilice s police, a otac digne široki pajol, učvrsti mu jedan kraj na katini a drugi na barilcu, i stol bje gotov.

Ribari se prihvatiše posla, makar da su im obareni krumpiri u jednjaku zastajali. Slane srdele vršile su dobro svoj posao. Ne mare ljudi, što se za njima mnogo pije.

— Uhm, moglo bi se uzesti malo luka! — promrmlja preko zalogaja Stanko i izvuče s police glavicu češnjaka.

— Aj' bar tamo, pa ćeš mi smrditi po' provun — našali se u po zbilje, a sve preko volje, Mira.

— Am, am, um, um... spa' ću vanka! — opravdava se otac i grize luk, pa nadiže bukaru i jede hitro.

Iz časa na čas sve je tamnije.

Crvenila na zapadu nestaje.

— Dobro je zrăka stisnula — govori otac i pruža ruku s nedignutim dlanom prema zapadu.

Zna Mira, što to znači: skoro će topiti. Ali ne govori ništa.

Svršivši večeru, Mira spusti zdjelu s nešto krumpira uz rub, da je opere.

— Evo kantoriman — govori, gledajući, kako krumpir nestaje u dubini, i misleći, da će dolje biti gozbe.

Zatim se djevojka skupi uz bandu, da ne bude na udaru vjetra, a otac je već sjedio na svom mjestu u picolu, gledajući u sivu daljinu. Spustio je ruke preko nogu i gleda neodređeno.

Njemu nikad ne izlaze srdele iz glave. Od proljeća do jeseni one su njegov svijet, i teško se mišlju od njih odjeljuje. Na njih pomisli, kad se iz sna probudi, o njima mašta cio dan, na njih misleći spušta se na pajole, da kroz dva tri sata pred zoru udovolji potrebi tjelesnoj. Ali ni tada mu one iz glave ne izlaze, nego sanja, kako je neki Ižanin ulovio deset barila, kako je neki Zaglavčanin poderao mrežu pod Panitulom, kako je prošle noći bilo petnaest, a možda i dvadeset dupina na mreži... I brine se neprestano za mreže. Sad krpa stare budele, sad naručuje

nove (i zadužuje se), sad popravlja olovo, sad nadijeva ispala pluta, sad tuče mrču kao mahnit, sam u kršu, gol do pojasa, da omasti u njoj svoje miljenice. Nikad mira, nikad pokoja, nikad pravog razgovora. Nego uvijek nekuda juri, uvijek se oko nečeg vrti, a nagovori li ga tko nezgodno, izdere se na nj, kao da je cijeloj Lavsi otac. I ne da nikom, da se pača u njegove poslove. Pogriješi li, sam se za grijeh i kaje, al ne će opomene.

Ostane li mu vremena iza soljenja ili krpanja, iza polivanja ili plijevljenja, iza muzenja ili vađenja krumpira, ne ide on krevetu, nije li sat za to, nego se zavlači pod barakicu, pregleda barila s usoljenom ribom, kupi ulje, nadolijeva rasol, premješta kamenje, odnosi ga, donosi novo i — uvijek je u sebi, uvijek je ljut, jer nikad mu dosta, nego što više ulovi, to više misli, da još može uloviti!

I drugi ribari vole srdelu, vole dobit, vole svoj zalogaj kruha, kojeg bez ribe nema. Ali ni jedan se toliko ne sili, ni jedan ne mahnita kao on. Drugi ljudi utope mrežu, dignu je i — spavati. Takvi su dani kod njega rijetki, za Miru su to veliki blagdani. Nego on prikaliva po dva — tri puta, nije mu dovoljan sumrak, nego spušta mreže i u zoru, bez umora. A nema srdele, kojoj Mira pobožno ne zaželje, da je nestane.

Kolikogod Stanko zna i osjeća, da drugi rado pretresaju njegove postupke, ne haje za to. Bavi se svojim poslom i uživa, ako ulovi sto glava više od drugih. Samo mu se ljuto zamjerio prijatelj Marko. Pozvao ga Stanko nedavno, kad je Mira bila u vrućici, da izađe s njime. — Volija bi skakavce loviti, nego na srdele... — To ga upeklo. Ništa, što je kći te noći u vrućici morala voziti ovamo i onamo! Ali, da li je to način, zaboga?! Zove čovjeka, da ulovi ručak, možda i barilce usoli, a on se sprda!

Ta zgoda ne izađe Stanku lako iz glave. I večeras je se sjeća, dok osnove stvara za noćašnji i dalji ribolov. Zna on točno, kad je koja družina i gdje, pa i koliko je ulovila. Svojih položaja ne odaje nikome, ali do tuđih se dokopa. A zna dobro, gdje je i koja svićarica zalovila.

Tako su Saljani u »Lavsi« prošle noći ulovili bez sumnje veliku količinu. Odala mu to velika buka i vika, koja se odanle čula, a taj znak teško vara. Zato ga podiđe volja, da se iza ponoći zaleti tamo, ne bi li utopio za potegačom ili kanaštrelom, koja već bude. Ta mu se misao mnogo svidjela, i ne odolje, a da je ne saopći kćeri.

— Ja ne znam... — odgovori ona glasom punim sumnje. — Ali tamo bi nas mogli Saljani...

— Krst in jubin! — Udari se Stanko po bedru, kao da je na svađu zaboravio.

— Ja bi' isto iša pa... šta Bog da — dometne iza kraće stanke, a Mira ne odgovori ništa, jer je znala, da to nije više sumnja, nego odluka. Slegne dakle ramenima, ali to otac ne opazi, jer ih je već dobro odijelio mrak.

— Ajmo! — poviče on.

Mira skoči kao uplašena.

Otac potegne za arganel, pusti lađu od kraja, a Mira zaveze na prikriž prema rtu.

— Hriškiva meštrâ' — reče sama za se. I stane se iz sve snage upirati, jer je mareta bila jednako velika, a vjetar jačao.

— Oćemo li niz valu? — pita oca sa strepnjom.

— Ja bi' u kulaf! — odgovara on, a ona ne smože snage, da se opre njegovoj odluci, premda joj ona donosi neizrecivo teži posao od onoga, koji je bila zamislila, nadajući se, da će šijati niz vjetar.

— Eno ga!

— Ko?

— Stipe!

— Prvićanin, luka mi — potvrđuje otac.

Još je jedan šijao u kulaf pedesetak metara daleko od njih.

— Drži se pod krunun.

— E.

Djevojka zaveze desnom rukom a lijevom zašija, te je krmu okrenula valovima. I stane se upirati žestoko, dok je otac topio mreže i bacao bačvice redom. Mira kune u sebi i proklinje, a otac mašta o onome, što bi se sada moralo pod vodom zbiti, i sjeća se vike prošle noći... Zagrezli su duboko u pučinu, vide već Jadru s lijeve i Gustac s desne strane, a mreža se samo toči i uranja ..

Bacivši zadnje barilce, otac skoči u santinu, Mira pusti veslo iz desne ruke, on ga preuzme i udariše kraju. — ... tre'a... četvrta ... peta ... — broji stari, dok ne stigoše do devete. U taj čas Mira opet preuzme njegovo veslo, a otac se za čas oka nađe u picolu, prebaci konop preko bačvice, i skoro se dohvatiše kraja, držeći mreže kao na uzdi. Kad je otac bacio u škrapu kamen i učvrstili se između krune i mreže, Mira povuče vesla, prekriži ih i sjede, a otac osta na svom mjestu, da upravlja mrežama.

I Prvićanin je već u kraju.

— Mali korenat.

— Uhm — odgovara Mira.

I onda opet nasta tišina, samo se čuje pjesma valova, što udaraju neumorno o klisure.

Stanko napusti na čas misli i zagudi tiho staru pjesmu iz Kačića, ne doprijevši dalje od desetog stiha.

I onda opet tišina...

— Ki je korenat, Štipeee?! — povikne najednom, nastojeći, da mu glas nadvlada snagu vjetra.

— A, mali južnji, brajne! — donese vjetar njegov odgovor.

— I meni se čini! — odgovara Stanko tiše, jer mu nije toliko do toga, da Prvićanin čuje.

I opet mir...

A onda se javi tanki Mirin glasić.

— *Oj ti, more, da bi te ne bilo,*
jer ti ubi moje mlado tilo,
oj ti, vitre, za miloga Boga,
kaži štagod o' dragana moga...

Otac prihvati svojim basom, i drugu pjesmicu zajedno otpjevaše.

— *Za vesla su sresle moje ruke,*
oči su mi ugasle od muke,
moja mladost po moru se skita,
dojdi, dragi, do Novoga lita...

Ali tada se sjetiše valjda oboje opasnosti od dupina i ne htjedoše dalje pjevati. I tako bi ga teško bilo čuti, dok su toliki valovi i vjetar, pa nije lijepo još i pjevanjem uši puniti.

Javi se Stipe.

— Esi li ča, Stanko, noćas?

— Slabo — viče Stanko — za peći.

— Ja ni jedine. Pojubila riba dno, brajne.

— Mareta — viče opet Murteranin.

Mareta! Neprijatelj. Tjera ribu u dubinu, ka dnu, ne da joj, da se digne do mreže...

Šutnja...

Lađica je okrenuta pramcem prema vjetru, propinje se na valove i spušta se, kao da bi se htjela zaletjeti naprijed, ali joj ne da konop. Razvlači je između mreža, što ih struja nosi prema zapadu, i nepomične klisure. Stanko sjedi na svom mjestu, kažiprst je podmetnuo pod konopac i prati zbivanje u moru. Kći mu kutri u utrobi lađice i sanjari, zaboravivši na veslanje i šijanje, na napore, koji je čekaju još ove noći. — O čemu će sutra popodne

pod maslinom s drugaricama pričati?... Bi li mogla novu pjesmicu sastaviti, da ih razveseli?... Ah, drugarice!... One sad spavaju u kućama na otoku, one ne znaju, što je to svake noći se kidati po moru, svake noći kao luda voziti, šijati i voziti... i nikad ne smjeti reći: Umorna sam...

Pssst! Slušajte pozorno!...

Rog! Vjetar mu glas donio.

— Ima ribe u Lavsi — tumači otac.

— E, bi' će.

Osjeća se, da svićar sa zapadne strane duva veselo. Bit će lovine tamo... U Stanku raste želja, da se i on zaleti tamo...

— Oćemo li, Mira?

— Šta?

— Pogledati.

— Mogli bimo.

Mira umoči vesla, a otac pritegne lađicu kraju, potegne konopac na brod i stade se vući k mrežama. Onda zasuče nogavice do koljena i bosim se nogama raskorači na provi. Lađica se uvijek jednako ljulja, ali nema opasnosti, da će ga zbaciti u more. Ni neiskusnijim ribarima to se nikad ne dogodi, a kamoli bi Stanku!

Otac diže mreže, a Mira upravlja lađom.

— Vozi prova!

Mira vozi desnom rukom.

— Tako.

Mira miruje.

— Šija, krma!

Mira vuče veslo lijeve ruke k sebi.

— Evo je, luka mi!

Srdela se pojavila.

— Dvi, tri, četire... žive su, majke mi Jánje... do olova deset... žive... Bimo li još malo?

— Šta nisu pokrepale, odnija ih... — misli djevojka. A onda će glasno:

— Kako znaš. Ali zraka je dobro stisnula...

— Ajmo još malo!

Otac opet spusti mreže, a onda skoči za svoje veslo i odvezu se kraju.

Trebalo je još malo počekati, jer dok srdele žive dolaze, znak je, da su tek udarile.

I Stipe diže.

— Ima li ka?

— Sto glav u prvomu budelu! — odgovara Prvićanin, jedini

od onih mnogobrojnih prvićkih ribara, koji su do pred desetak godina ispunjali mnoge uvalice po otočju.

— Ajmo sad — reče otac iza poduže stanke. — Što Bog da!

Digoše mreže, a otac procijeni lovinu na pol barila. Znači: napunit će se. Naučio se čovjek tako izvješćivati druge o svom lovu, pa i ne zna više drugačije.

Ali bijaše mnogo živih, i to Stanku ne dade mira.

— Ja bi' prikala jedan zog.

Proklinje opet Mira u sebi, ali glasno, i opet pristaje na očev prijedlog. Ne pozna on protivljenja.

Spustiše opet jedan dio mreže.

Dok su čekali na izvlačenje, Stanko je odlučio, što će dalje. Odvest će se, čim dignu mreže, usidrit će se uz kraj i čekati, dok trata zalovi.

Digavši mrežu sa pregršt srebrnih ribica, zavezu se otac i kći prema vjetru. Vožnja je bila napornija nego prije, jer je na pramcu ležao težak teret mokrih mreža.

Bit će jedanaesti sat.

— Iđemo mi, Stipe, na zmorac — javljaju se susjedu.

— Ajte, brajne, ajte, a mi ćemo spati!...

... Prolaze tik uz kraj. Vuku se oprezno kao lopovi noćni... Na pet ih metara ne bi od stijena razlučio...

S desne strane strše im ogromne krune, strše kao sablasti iz priča...

Prolaze ispod njihovih gromada bogzna po koji put, a uvijek im one nove predodžbe rađaju, uvijek ih nukaju, da misle o njihovu postanku...

... I prijete im krune svojim kamenim, golemim zubima, što strše u noćno nebo. Prijete im, da će se stijene odroniti, da će lađica otići u dubine tamne... a što će biti s njima...?

Čelina... najviša kruna Lavse. Golemi, više desetaka metara visoki kameni zid, išaran rupama, u kojima se roče ronci i divlji golubovi... Zid, na kome raste iz kamena i sumorno cvate siva kamenarka, ogledajući se u moru za rijetkih časova, kad mu vjetrovi dopuste da postane zrcalom...

Kapela... Špilja, u kojoj more buči podmuklo. Nad njom kruna, i onda opet nova kruna... A s lijeve strane neizmjerno more, obasjano škrtom svjetlošću zvijezda...

I dohvatiše se Punte krugova, izglodane od pustih maištrala i bura.

Iza nje se usidriše. Treba čekati, dok trata zalovi.

Postelja ih dočeka spremljena: biljac rastrt po pajolima i nastrt trošnim kabanom.

Najprije se zavuče Mira, a onda i otac. I jedno i drugo zaboraviše na luk i Miru za čas svlada okrepnik.

Otac pogleda zvijezde: mogaše biti dvanaest. Nastajanje novog dana...

Pa i on zaspa...

Pred jutro, mogaše biti tri sata, Stanko se probudi. Izvuče se van i vidje, da su ga probudili ribari, koji dovikuju glasno: sad će loviti.

Svićarice obje voze kraju, združuju se.

Leut se probudio i već se mreža sprema.

Krš je obasjan, kao da je dan.

— Ajmo, Mira —pozove kćer tiho, kao da se boji, da je ne probudi. Ona se ne javi.

— Mira! — pozove jače.

— Uum-m-m-u-u- — začuje ispod prove. To mu se kći teško budi, izmorena od noćnog veslanja. Razbio joj najslađi san.

— Ajde, diži se!

Mira se izmiče ispod kabana i tarući oči stade do vesala.

Uto ribari već trazom opasaše ribu i začuje se, kako jedan od kraja viče.

— U ime Božje. Prva bolje!... zatega bolje!... prva bolje!...

Po naredbi Mira zašija, potjera lađu natrag, a otac počne puštati mrežu.

Napori bijahu manji nego sinoć. Vjetar je skoro izdaho, a i valovi su tu oslabljeni radi Panitule, koja ih razbija.

Utopiše dva zoga.

Kad eto još jednog sprtenjačara. Dovezao se od Panitule vrlo hitro: — Zaspali ljudi, pa zakasnili — zaključio Stanko. I začudio se, gdje idu upravo na nj.

— Faljen Isus! — nazove mu starački glas, a po naglasku odmah prepozna, iz kojeg je sela.

— Vazda i u vike! — otpovrne mu Stanko mirno, vežući barilce za mankul.

A onda se oglasi mlađi čovjek.

— A ča vi tu topite?

— A šta ne bimo?

— A ne znate vi, da je to naše?

— Šta?

— More, poboga!

— Ni vaše ni moje, nego Božje.

— Pušti čovika — oglasi se opet onaj stariji, kojemu očito ne bude do svađe.

— Nema puštanja! — jave se na to tri glasa.

— Neka salpiva! — kaže jedan.

— Diži arti! — viče podrugljivo drugi.

Stanko sjedi na svome mjestu.

— Diži!

— Ne ću, brate, odmah. Kašnje.

A sluti zlo. Ribar je vrag.

— Diži odmah, digo, to je naše.

— I moje je, ljudi! Eno bacija bi se kamenun na moju travu.

— Eno ti trava, pogospu, ali ovo je naša pošta.

Brodovi bijahu posve blizu.

Stanko ne odgovori.

— Salpa, malora, ili ćemo ti, bogami, pokidati barila...

A to će: potonut će ti mreže zauvijek!

— Bogami, ne ću! — počima se žestiti Stanko.

Miru već hvata bojazan. Pozna oca, nagao je, moglo bi se zlo roditi.

— Dižimo, ća'. Puštimo ih k vragu!

— Još neka stoju malo!

Od kraja, iz uvalice, širi se zaglušna buka. Ribari privukoše mreže kraju i započe salpivanje. Svijeće su ukazivale, kako se more pjeni od srdela, a mnoštvo ruku hitro isteže tešku potegaču. Sad će Stankovi budeli loviti. Zato odluči ne izvlačiti mreže nikako, a iza kratkog vremena i onako će morati.

Preko Prislige zaplavilo se nebo. Zora je na domaku: dan će.

Protivnici Stankovi ne odustaše od zahtjeva.

— Pokida' ćemo ti muljačice!

— Evo da ne ćete!

— Oćemo, digo, evo na!

I zavezu.

— Provajte, ako ste kapaci!

Stanko se ispravi na pramcu. Zapljusnut svjetlošću nedalekog fenjera, dok su ga valovi dizali, spuštali i dizali, izgledaše onima u drugoj lađi gorostasom.

Dohvati težak kamen.

I onaj, što ga prvi na odstup pozvao, skoči na provu, te uze sve oštrije zahtijevati pokornost. Ali kad se Stanko iza ponovnih poziva ne pokori, dohvati on sa frekate osti i uperi ih prema njemu.

— Udri, ako si junak! — drekne Stanko, a djevojci na veslima srce zamrije.

— Diži!... — pozove ga ovaj uz ljutu psovku.

— Ne ću!

... Prasak...

Što je bilo?

Je li čovjek potegao ostima, jesu li njegovi ljudi zavezli snažno prema Stankovu brodu, je li ih val zanio...? Ali čuo se oštar krik ženskog grla: — Ćaćo! Ćaćo!

Ocu se ne dogodi ništa. Osti su se zabole u karoc. Njegov kamen pao u more.

... Strepnja u mraku, jer je brod u uvali zaklonio fenjer.

... Štropot vesala. Zapljuskivanje. Vika.

More se pjeni.

Udara nešto sablasno.

Dvojica na pramcima sagibaju se, dižu. Vozači zahvataju, režu valove...

Kamenje pada?

Kroz buku vapaj: — Pušku, daj mi pušku!... — Stankov glas, ogorčen doziv.

... Ispod lađica vise o bačvicama mreže... čekaju svoju sudbinu... (hoće li poljubiti dno?...)

Lađe plešu na valovima. vozači šijaju, udaljuju se.

Gajeta odmiče.

Otac i kći gledaju sad za njom, sad u bačvice (broje ih, kao pastir ovce iza prolaska ribara...*), sad u zoru, što nastaje...

On odahne. I Mira odahne.

I odmah se prihvatiše izvlačenja.

Lovina ne bijaše bogata. Doručak srdela i nekoliko obroka bugvica, zloglasnih matalana.

Stanko se osjeti ponosnim rad ishoda borbe.

... Kako bi to bilo, da su mu se osti zadrle u prsa, da mu je pet oštrih brkova proburazilo grudi...?

Tko bi dohranio onoliko ustiju...?

Zora je.

— Dobro bi bilo, Mira, kalati na maž, makar za matalane.

Oporavila se od straha i našla se snažnom, da ocu svjetuje odlazak u uvalu.

I on, sjetivši se kćerinjeg straha, složi se s njom. Pa prijeđe na drugo.

---

*) Ribari na Kurnatskom otočju rado kradu ovce.

— Ma san ga odlapija!... A nisan vidija puške, oka' su mi nô karabinke izvukli ispo' posteje...

— E, e, — dodaje zadovoljno Mira.

Vesela je.

— Ajde, lezi — svjetuje je otac — ja ću pomalo u uvalu na prikriž.

Mira se zavuče pod pramac, da se osnaži za slijedeću noć...

... I vidje, da je i pod pramac dopro dan...

MANJE POZNATE RIJEČI U NOVELI »JUNACI MRAKA«

arganel — tanki dugi konop
art — oruđe, mreže
banda — rub lađe, bok
batel — lađice
budel — dio mreže za lov srđele bez svijeće
digo — kažem
frekata — rašlje, na kojima stoje nepotrebna vesla, osti, jarbol i t. d.
fuštan (huštan) — lagana ljetna suknja
kapac — kadar, spreman
karoc — produženja hrpta lađe nad pramcem i nad krmom
katina — gredica nad krmom, koja spaja bokove
kulaf — pučina
malora — k vragu, do bijesa!
mankul — stupić na pramcu ili krmi, o koji se vezaju lađe
muljačica — bačvica (o kojoj visi mreža u moru, da ne dospije na dno)
paha — končani dio mreže
pajol — pomična daska, koja pokriva dno lađe
picol — unutarnji krajni dio pramca, a potom i otvor na njemu
prikalati — ponovno spustiti (mreže)
prikriž (voziti na prikriž) — kad jedan čovjek vozi sam sa dva vesla
prolapiti — protjerati
rakno — krpa, u kojoj se prenosi jedan zog
rucalj — dio vesla, koji se drži u ruci
salpivati — dizati (mreže)
santina — utroba broda
sprtenjača (prtenjača) — ljetna mreža (redovno za srđele)
sprtenjačar (prtenjačar) — ribar sa prtenjačom
šijati — tjerati brod natrag
zmorac — zapad
zog — cjelina od tri budela
zraka — sumrak

OPASKA. U noveli »Junaci mraka« naziva se naše najbrojnije otočje »Kurnatsko« a ne »Kornatsko« prema izvodima članka u »Obzoru« od 25. X. 1940. godine.

JERONIM KORNER, ZAGREB

ČUBRANOVIĆEVA »JEGJUPKA« I TALIJANSKI »CANTI CARNASCIALESCHI«

1

Desilo se koji put, da smo stali pred jednu sliku i divili se ljepoti njenih linija, usklađenosti njenih boja, savršenoj tehnici majstora, ali se nismo mogli njome oduševiti. I kad bi nas netko u tom času zapitao: — Je li to umjetnost? — mi bismo zacijelo bili u neprilici. Jest, može biti jedno »djelo umjetnosti« do u tančine izrađeno, ali ako mu nedostaje ono, što je najvažnije — život, onaj tako jaki i sugestivni život, koji nas sili da vjerujemo u njegovu individualnu istinitost — to nije prava i istinska umjetnost.

Snaga neke umjetnine, kojom nas ona uvjerava o svojoj stvarnosti, ono, takoreći, »magijsko značenje«, koje osjećamo, kad promatramo umjetničko djelo, i koje nam ulijeva vjeru u njegovu istinitost, pa čak i onda, kad se njegova sadržina ne slaže sa zbiljom, to je ono bitno kod umjetnosti.

Djelo, koje ima težnju da bude umjetničko, makar bilo oblikom do tančina izrađeno a sadržajem do nemogućnosti iskonstruirano prema stanovitoj, nama bliskoj, ideologiji, ako nema onog umjetničkog nerva, one prirodne svježine, koja nas uvodi u zaseban svijet i život, nije umjetnost. Umjetnost je život, rođen iz života pjesnikova. Ona je jedna stvarnost, zasebna stvarnost, toliko jaka, da nas očara i onda, kad nije u skladu sa svijetom izvan pjesnikove osobnosti. Dosta je da se sjetimo priča E. A. Poe-a i njegove pjesme »Gavran«, po priznanju mnogih kritičara većega mjerila jedne od najljepših pjesama u lirici uopće, gdje slušamo pticu koja govori i doživljujemo poseban, neprirodan ugođaj; a opet je sve tu tako neobično uvjerljivo, da ta pjesma u nama ostavlja dubok dojam nekog teškog, istinitog događaja. A takvih primjera ima sva sila. Spomenimo se samo priča Andersena, lirskih drama Maurice-a Maeterlincka, pjesama Maurice-a Magre-a, Alda Palazzeschi-a, ili ako hoćete — u hrvatskoj književnosti — lirike Milana Vrbanića, Vladimira Čerine, priča Ivane Brlić-Mažuranić i t. d.

2

Prilazeći s toga stajališta Čubranovićevoj »Jegjupki«, djelu, koje povjesničari dubrovačke književnosti unose u 16. stoljeće, mi ćemo se diviti svježini njene plastike, nas će očarati uvjerljivost njenih stihova, iako je njezin sujet sjena davnih, minulih vremena, daleko od današnje stvarnosti.

U Čubranovićevoj »Jegjupki« iskrsava pred nas vjerno izrađen lik ciganke, lik koji promatramo u dosljednoj koncepciji od početka do kraja spjeva s posebnim umjetničkim užitkom. Mi vidimo pred sobom lutalicu ciganku, punu lijepih riječi, laskanja, umiljavanja, sposobnu da pogodi psihologiju svojih »mušterija« i da iz njih izmami novac i nagradu. Njezin lik pjesnik obavija koprenom tajanstvenosti, da sugestija bude što jača. Ona nam pripovijeda svoj dolazak iz dalekih krajeva, pripovijeda o svojim putnim nepogodama i nevoljama, o tragičnom gubitku svoje djece. Tajanstvenost njezine pojave, ljubav, koju iskazuje djeci, sve će to uvjerljivo djelovati na čitaoca, kada će ona s punom sigurnošću, zaklinjući se na jedino preostalo dijete u naručaju, »gatati sreću« dubrovačkim gospođama.

Ona govori lagodnim stilom gatalice, koji je pjesnik vrlo dobro pogodio i dao na vrlo uvjerljiv način. Taj gibljiv i lagan stil provlači se kroz cijeli spjev i daje svemu jedinstven okvir. Pa i onda, kad će pjesnik prikazati šestu gospođu, u dijelu punom dramske težine i produbljenosti, sačuvat će se taj posebni ton. Pjesnik će znati na majstorski način taj ton gatanja uskladiti s potresnom ljubavnom ispovijedi. Tu kliče pjesnik na vrhuncu svoje ljubavne patnje:

Od ljuvena od poraza
trgnuv mača sa pojasa
zapovrne ovu pisan:
»Oh ma srićo slanom pala,
pače s rđom, pače s gradom,
da li mi bi ovim nadom
poginuti tač do mala?
Oh pritvrdi i žestoki,
kletvom kleti oštri meču,
da l' na ovo der u Leču
podah za te pinez toki,
da se u mojoj krvi umiješ,
da proletiš moje prsi,
da se ime ne zamrsi,
da mi britku smrt zadiješ.
A pak njega vrh bodesni
napravivši k srcu kliče:
Ovo plata, koju stiče
svak pod stigom od ljuvezni.
I hotiv se na nj napriti,
hoti svi se (?) i pripuče,
a on kunuć ne umuče,
er mu ne bi moć' umriti.

(Čubranovićeva »Jegjupka«, stih 458.—480.).

Zar se u ovim stihovima ne osjeća čudna harmonija, magično spajanje gipkosti i lakoće Jegjupkinih riječi s teškom sadržinom posljednjeg dijela spjeva: »Šestoj gospođi«?

Da, ova lakoća stila nije prazan zvek odmjerenog broja slogova, nije bezlično nizanje osmeraca! Vidi se to i u svježoj plastici mnogih lijepih isporedaba, kao na pr. u dva stiha iz gatanja »Trećoj gospođi«:

... vjeruj mi će tvoje kosi
prisivati čisto zlato.

(Stih 167.—168.)

Ili na završetku gatanja »Petoj gospođi«:

Kako iz nutra kremen kami
vazda gori a iz van stine,
tako srce tve od stine
bud cić mene led i plami.

(Stih 257.—260.)

Ili u nekim stihovima »Šestoj gospođi«:

Što je vidit' zrak danice
sjajuć goru sa prozora
pri svitlosti nje pozora
prid kim sunce grede nice?

(Stih 437.—440.)

Jegjupkino gatanje daje nam pored plastike lijepih i jednostavnih isporedaba, prožetih dahom narodne pjesme, i plastiku šest likova, šest gospođa. Prvih pet gospođa prikazuje nam pjesnik riječima ciganke u kratkim potezima, ali su ti potezi toliko jaki, da one žive pred našim očima. U stihovima »Prvoj gospođi« ukazuje nam se lik žene, pred kojom lebdi ideal majčinstva. U riječima »Drugoj gospođi« susrećemo se sa ženom, koju resi junačka vjernost nedostojnom i nevjernom suprugu. U stihovima »Trećoj gospođi« susrećemo ljubomornu ženu, kojoj ciganka savjetuje, kako će svojeg dragog privezati samo uza se. Govor »Četvrtoj gospođi« govori nam o liku beznadne bolesnice. Riječi »Petoj gospođi« pjevaju nam o »miloj i ljupkoj ženi«, koja ima jednu jedinu želju: da joj se ljubav uzvrati ljubavlju.

Sad, na koncu prilazimo središnjoj osobi djela: šestoj gospođi. Na sve prijašnje likove padalo je tek prigušeno svijetlo, svi su oni bili manje važni. Ali sada dolazi jedna nada sve važna pojava,

koju će nam pjesnik rasvijetliti, takoreći, reflektorskim svijetlom, na koju će sasuti bujicu riječi i koju će iskititi najljepšim i najzvučnijim poredbama. Ciganka joj počinje gatati ovim riječima:

Blagodari, gospo, boga
i raduj se, ma radosti,
er pod suncem ni' mladosti,
ku čes gledi toli mnoga,
koli tebe, moja slavo
duga zdravlja i duge moći,
neć' bo viku znat' nemoći,
tako meni Dančuo zdravo!
da vazda ćeš kako riba
sve dni zdravo pribivati,
ti ćeš, gospo, uživati
veće, neg je ženam triba.
Srebro, zlato, blago svako,
koje uzmož' poželiti,
istom ti će u stan pliti,
a neć' znat' od kud, ni kako;
tako da će mnogi puci
skupno i skladno govoriti:
pravo joj je svim dvoriti,
er je sriće njoj u ruci.

Od razuma što ću t' reći
na taj lita, koja imaš
ner da druge ovdi nimaš
i da želit ni' moć' veći.
Da samo ga, gospo, grubiš
jednom vele malom stvari,
reću t', bi' me, ali kari,
tko te ljubi, er ne ljubiš.
Da se u to ne upada
tvoja pamet samo dilo (?)
ne bi umn'je od tebe bilo
od iztoči do zapada.
Kroz toj neka s'u svem svrsna
i mudrija, neg sve ostale,
i tve da su u sve hvale,
ne bud' ljubit' veće srčna,
kušaj, kušaj, er tko kuša
samo jednom, ljubav ča je,
reće, meda slađa da je,
i dražija nego duša.

(Čubranovićeva »Jegjupka«, stih 261.—300.).

Između prvih pet dijelova i potonjeg dijela Čubranovićeve »Jegjupke« postoji neki vanjski nerazmjer, ali ako se zadubemo u samo djelo i ako uočimo, da je prvih pet dijelova samo priprava za posljednji, mi ćemo taj nerazmjer potpuno opravdati. Zanimljivo je, da se ovaj nerazmjer opravdava na temelju iskonstruirane životopisne građe, bez stvarne podloge. Tako na pr. Branko Vodnik u svojoj »Povijesti hrvatske književnosti« knj. I. str. 97. veli slijedeće: »Ciganka je prerušen dubrovački pjesnik leutaš, koji u obliku maskerate svome idealu — šestoj gospođi — otkriva svoju ljubav. Zato je 360 od 620 stihova čitave »Jegjupke« namijenjeno šestoj gospođi, pa iako je to formalno nerazmjerje, s unutarnjih je razloga— jer prema ideji pjesnikovoj — i treba sve da bude samo uvod u šestu pjesmu — kompozicija jedinstvena i skladna«.

Ovakvo gledanje na prividni vanjski nerazmjer Čubranovićeve »Jegjupke« jest potpuno krivo i bez temelja. Mi prije svega do dana današnjega ne znamo uzroka postanku ovog djela. Životo-

pisna građa o Andriji Čubranoviću je veoma oskudna. Znamo tek toliko, da je bio zlatar i da je, po svoj prilici, pisao u prvoj polovici 16. stoljeća. Istina, čitajući ovo djelo mi osjećamo, da je pisac njegovu sadržinu duboko proživio, ali to još ne znači, da je pisac morao u stvarnosti doživjeti ono, što je napisao. Koliko se puta u umjetnosti ponavlja povijest Galatee i Pigmaliona. Umjetnik često udopunjuje ono, što ne nalazi u zbiljskom svijetu, a izraz tog udopunjavanja stvarnosti jest uvijek iskren, ako odgovara unutrašnjem, osobnom svijetu pjesnika. Jedna od najljepših pjesama mladog hrvatskog pjesnika Marijana Matijaševića »Pismo majci« ne odgovara stvarnosti. Marijan Matijašević je tu pjesmu »živoj majci« napisao, kad mu je majka davno bila umrla. Pjesnik Mirković, poznat pod imenom Balota, piše svojoj »Galatei«:

Ja te nikad ne ću vidjet, ženo čudna,
onakvu, kakvom te moja mašta stvori...

I tu se radi, kako vidimo, o proizvodu pjesnikove mašte. Takve primjere bismo mogli nizati u beskraj.

Na koncu, kad bi i bila utvrđena činjenica, da se pjesnik prerušio u ciganku gatalicu, da može slobodno izraziti svoj ljubavni osjećaj, to bi nam samo razjasnilo to nerazmjerje, a nipošto opravdalo.

Umjetnost je, kako smo malo prije naglasili, *svijet za sebe*, i taj svijet za sebe mora imati *u sebi* jakosti, da nas uvjeri o svojoj istinitosti, svojoj stvarnosti. Ako jedno »djelo umjetnosti« nema te jakosti ili je nema u punoj mjeri, onda ono ili nije umjetnost ili ima neki nedostatak. Životopisna građa može nam koješta razjasniti u »djelu umjetnosti«, ali to djelo mora imati sve potrebno, da na nas djeluje kao zasebni svijet, koji stvarno doista i postoji. Uzalud bismo se mi trudili da razjasnimo nerazmjer u kompoziciji »Jegjupke« ljubavlju pjesnika prema šestoj gospođi, kad cijela arhitektura spjeva ne bi bila tako sačinjena, da prvih pet pjevanja čini samo uvod u šesto pjevanje. Da šesta gospođa nije glavna osoba djela, i to ne prema subjektivnoj zamisli pjesnika, nego prema stvarnoj formi spjeva, zaludu bismo se natezali kojekakvom životopisnom građom, u našoj bi duši nakon čitanja »Jegjupke« uvijek ostajao osjećaj nesklada.

Govoreći o prividnom nerazmjeru između pojedinih dijelova Čubranovićeve »Jegjupke« potrebno je ukazati na drugi momenat, koji taj nerazmjer opravdava, t. j. da je šestoj gospođi namijenjena veća pažnja kao glavnoj osobi »Jegjupke« i da je sve drugo u arhitektonici ovog djela stubište, koje nas vodi do vrhunca

lijepe građevine. Autor kroz pet dijelova pripravlja svoju glavnu osnovu, govoreći o vrijednosti i ljepoti uzvišene erotike, da na koncu završi jednim snažnim akordom, zanosnom poemom i odom ljubavi, koja je organski povezana sa svim onim, što je prije ispjevano i izrečeno. Šesta gospođa je središnja osoba i sve teži u tom spjevu, da nju što više podigne, da njene vrline što vidnije istakne i da se ljubav nepoznatog prema njoj što dublje i jače izrazi. Ona je glavni nosilac estetske vrijednosti djela. Sve je drugo dobro i vrijedno smišljena oprema, koja je zato tu, da uzdigne njezinu vrijednost i veličinu.

Ovakvih prividnih nerazmjera nalazimo nerijetko u povijesti umjetnosti. Za nevješta promatrača oni znače veliku estetsku pogrješku, ali za svakog poznavaoca ne samo da nisu nikakva mana, nego oni naprotiv znače poseban čar i posebnu izvornu vrijednost.

Sjetimo se samo Sikstinske Madone neumrlog Rafaela. Majstorski kist Rafaelov prikazuje nam Sikstinsku Madonu visoko u oblacima, sa Djetetom u naručaju, a njoj s jedne i druge strane stoje papa Siksto i Sv. Barbara. Kompozicija je ove slike tako sačinjena, da sve u slici teži prema Djetetu — Kristu. Mi smo primorani da na nj posebno svratimo pažnju. To je postigao Rafael vanjskim nerazmjerom, t. j. na taj način, da je Dijete — Isusa naslikao prema drugim likovima u nerazmjerno znatnijoj veličini. Dijete — Krist je tu središte čitave kompozicije.

Omjer između pojedinih dijelova Čubranovićeve »Jegjupke« ne znači nikakav nedostatak. Čubranović je na taj način, poput mnogih drugih umjetnika, jače istaknuo i podigao glavnu osobu svojeg djela.

3

»Jegjupka« je, nema sumnje, lirsko-epski spjev veće umjetničke vrijednosti, kojim se još i danas može ponositi hrvatska književnost. Ona je, treba istaknuti, izvorno djelo dubrovačkog pjesnika iz 16. stoljeća. Ni najgovorljiviji propovjednici talijanskog utjecaja na oblikovanje dubrovačke književnosti ne smatraju »Jegjupku« tekovinom uvoza sa strane. Pokladne pjesme, koje su u vrijeme Čubranovića bile prava moda u Firenzi Lorenza dei Medici, nemaju gotovo ništa zajedničko s njegovom nenadmašivom »Jegjupkom«.

U cijelom talijanskom pjesništvu onoga vremena nailazimo na dvije kratke pjesmice, u kojima se obrađuje pojava gatalica, i to u stihovima »Canto delle zingane« od pjesnika Guglielmo detto il

Giuggiola i u stihovima »Canto per indovinare che ando la notte della Epigania« od pjesnika M. Batista Dell Ottonaio. Ali tu se uvijek govori o općenitom tipu gatalice i ne dolazi do samog čina gatanja. Nema u talijanskom pokladnom pjesništvu takvog spjeva, u kojemu bi pjesnik opisao pojavu jedne jedine gatalice-ciganke sa svim njenim pojedinačkim oznakama, i to u činu gatanja. Prema tome ni sam motiv u tim talijanskim pjesmama i u Čubranovićevoj »Jegjupki« nije jednak. Postoji tek neka blijeda veza, koja nije od kakvog jačeg značenja.

Uostalom, da je motiv i potpuno jednak, ne bismo smjeli nijekati izvornost piscu, ako je isti motiv obradio na izvoran način. Znamo na pr., da su Żeromski i Sienkiewicz obradili isti pejsaž, a ipak su ti umjetnici svaki na svoj izvoran način iznijeli potpuno jednak sujet. Izvornost pisca nije u izvornosti sadržaja, nego u izvornosti forme! A razlika između forme Čubranovićeve »Jegjupke« i one talijanske »canti carnascialeschi« jest duboka i nepremostiva.

U Čubranovićevoj »Jegjupki« susrećemo svagdje fini otmjeni izraz, dok talijanske pokladne pjesme, pisane s računom da zabave široka mnoštva, obiluju često grubim, neukusnim izrazima, prikazujući likove grubijana, divljaka, razbojnika i pijanica. Dosta je da se sjetimo stihova jednog od glavnih predstavnika toga pokladnog pjesništva, naime pjesnika, po imenu Pier Francesco Giambulari. Spomenimo se samo njegovih versova: »Pjesma soboslikara«, »Pjesma proizvođača dušeka« i dr. Sve su to stihovi upravljeni ženama sa dvostrukim značenjem, gdje je pjesnik, očito, išao za jeftinim učinkom, da pomoću bestidnih fraza izazove odobravanje publike. Tu nailazimo na aluzije, koje graniče s pornografijom.

Međutim Čubranovićeva »Jegjupka« je otmjena erotika i adekvatna forma njenog sujeta je otmjena.

Čubranovićeva »Jegjupka« je dubok doživljaj pjesnika (iako možda ne stvaran), i zato je snaga njezine emocije veoma velika i zato je njezin izraz sugestivan, žarak i neobično jak. U talijanskim se pokladnim pjesmama ne kriju dublji pjesnički doživljaji. Pjesme, koje je pisao Lorenzo dei Medici, da njima opije gomile, da im pruži igre i zabave i tako uzmogne slobodno i samovoljno vladati, pjesme, koje je pisao taj otmjeni razbojnik, da zagluši jecaj potlačenih i zatočenih, s pjesmama koje su pisali drugi, da postignu pljesak i odobravanje širih slojeva, bile su tek bijedna tendencija i manira. Te pjesme nisu dio srca pjesnikova; one nisu iskreni izraz pjesničke osobnosti; one nisu kadre da nas osvoje

i zanesu magijom pjesničke riječi. U njima se susrećemo s pojavama, kojima pisac nije u jakoj mjeri dao umjetničku stvarnost, umjetnički nerv, umjetnički život. U tim pjesmama čujemo glazbu riječi, osjećamo ljepotu onoga što bismo nazvali modernim ili verlaineovskim rječnikom »chanson«, ali tu nema nikakva dubljeg i potresnijeg, vlastitog pjesničkog doživljaja, pa zato te riječi i nemaju jačeg odjeka u duši čitača.

Posegnimo za jednom od najpoznatijih i najboljih talijanskih pokladnih pjesama, t. j. za stihovima »Trionfo di Bacco e d'Arianna« od Lorenza dei Medici i čitajmo nekoliko prvih strofa:

Qunt'è bella giovinezza,	*(Kako lijepa mladost ta je,*
Che si fugge tuttavia!	*Koja teče kao rijeka.*
Chi vuol' esser lieto, sia:	*Neka svak vedrinom sjaje:*
Di doman non c'è certezza.	*Tko zna, što nas sutra čeka.*
Quest' è Bacco e Arianna	*Bacchus to je, Ariadna,*
Belli, e l'un dell'altro ardenti:	*Jedan drugog plamom žari.*
Perchè 'l tempo fugge, e 'nganna,	*Krasni. Jerbo vrijeme leti,*
Sempre insieme stan contenti;	*Oni piju sreće čari.*
Queste Ninfe, e altre genti	*Radost vila, drugih lica*
Sono allegre tuttavia:	*Stalno teče kao rijeka.*
Chi vuol' esser lieto sia:	*Neka svak vedrinom blista:*
Di doman non c' è certezza.	*Tko zna, što nas sutra čeka.*
Questi lieti Satiretti	*Oni vedri satirići,*
Delle Ninfe innamorati,	*Koji vole nimfe bijele,*
Per caverne e per boschetti	*Po šumama i špiljama*
Han lor posto cento aguati:	*Boravišta svoja dijele.*
Or da Bacco riscaldati	*Sad od Baka ogrijani*
Ballan, saltan, tuttavia:	*Plešu, skaču izdaleka.*
Chi vuol'esser lieto sia:	*Neka svatko vedar bude:*
Di doman non c'è certezza.	*Tko zna što nas sutra čeka.)*

(Bracci-Guerrini: »Canti carnascialeschi«, str. 17.).

Osjećate li život tih lica i pojava, koje se pred vama redaju? Nije li sve tu bezživotno poput pokladnih papirnatih koriandola i obrazina od kartona? A tako je svagdje u pokladnom talijanskom pjesništvu, koje je u povijesti *jedne velike i sjajne književnosti* — blijeda stranica. I najozbiljniji motivi, koje susrećemo u tom pjesništvu, nemaju one težine oblika, koju bismo od njih očekivali. Žrtvom toga uzorka pada i jedan Antonio Alamanni, pa čak u svojoj najboljoj pjesmi »Il carro della morte«. Navesti ćemo samo nekoliko stihova:

Dolor, pianto e penitenza
Ci tormentan tuttavia.
Questa morta compagnia
Va gridando penitenza.
Fummo già come voi siete,
Voi sarete come noi
Morti siam, come vedete:
Così morti vedrem voi,
E di là non giova poi
Dopo il mal, far penitenza.

(Žalost, jecaj i pokora
Sve nas muče neprestano.
Ovo mrtvo društvo, znano,
Ide, zove na pokoru.
Mi smo bili kako vi ste,
Vi bit ćete kao mi.
Mrtci, koje vi gledate
I vi ćete biti svi,
Poslije smrti nema hasne
Nakon grijeha pokori.).

(Bracci-Guerrini: »Canti carnascialeschi, str. 99.).

Pa i sam ozbiljan pisac i veliki političar svojeg doba Nicolo Machiavelli igra se riječima u svojim pokladnim stihovima. Na pr. u pjesmi »Canto de' diavoli«, iz koje uzimamo prvu polovicu versova:

Gia fummo, or non siam piu spirti beati,
Per la superbia nostra
Dall' alto e sommo ciel tutti scacciati;
E' n questa città vostra
Abbiam preso il governo,
Perchè qui si dimostra
Confusione e duol più ch' in inferno.
E famme e guerra e sangue e ghiaccio e foco,
Sopra ciascun mortale
Abbiam messo nel mondo a poco a poco;
E' n questo carnovale
Vegniam a star con voi,
Perchè di ciaschun male
Stati siamo e sarem principio noi

(Bracci-Guerrini: »Canti carnascialeschi«, str. 124)

(Bjesmo, a sada već nismo preobraženi dusi.
Po gordome grijehu našem
S nebeskoga visa i vrha prognani mi smo,
I sada u gradu našem
Mi vladamo tamom,
Jer ovdje se osjeća jače
I jad i pometnja mnoga
Nego u paklu samom.
I glad i rat i krv i led i plam

U ovome ljudskome kalu
Stvorismo mi polako, nečujno, tiho
I danas u ovom karnevalu
Vi ste nam drugovi svi,
Jerbo početak svakome jadu
Jesmo i bit ćemo mi.)

Da pokladna talijanska poezija nije značila tendenciju i maniru, već iskreni doživljaj pjesnika, imali bismo u njoj manje igre riječi, a više umjetnosti, možda manje zvučnih i blistavih izraza, a više snage i života. Daleko smo od toga, da toj poeziji niječemo svaku estetsku vrijednost, ali moramo objektivno ustvrditi, da pokladni spjev Andrije Čubranovića tu poeziju znatno nadmašuje.

Umjetnost je, kako smo istaknuli, život, a život može poteći samo iz života. Rađanje pjesme slično je tjelesnom rađanju. Bila pjesma vedra ili žalosna, ona uvijek izvire iz nutrine koja ključa, koja krvari.

Čubranovićeva »Jegjupka« nije samo izvorna u svojem predmetu, nije samo izvorna u svojoj obradbi, ona je izraz istinskog pjesničkog doživljaja i zato ona nosi žive umjetničke odlike neprolazne vrijednosti. Ona je natkrilila pokladne pjesme svojeg vremena. Ona je ostala kao jedan od najblistavijih spomenika zlatnog doba dubrovačke književnosti. Štaviše, možemo reći, ona je ostala kao dragi kamen u nizu pjesničkih tvorevina cjelokupne hrvatske književnosti.

LITERATURA:

Dr. Michal Sobeski: Filozofja sztuki (Dzieje estetyki. Zagadnienie metody. Twórczosć artysty.). Poznan: Fiszer i Majewski, 1924.

Benedetto Croce: La poesia, Bari, 1937., Laterza e figli.

Artur Schopenhauer: O pisanju i stilu, Sarajevo.

Stari pisci hrvatski, knj. VIII., izd. Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 1876.

Dr. Milorad Medini: Dubrovačke poklade u XVI. i XVII. vijeku, Dubrovnik, 1898.

Branko Vodnik: Povijest hrvatske književnosti, knj. I., izd. Matice Hrvatske, Zagreb 1913.

Dr. Vinko Lozovina: Dalmacija u hrvatskoj književnosti, izd. Matice Hrvatske, Zagreb, 1936.

Czestaw Jastrzębiec-Kozłowski: Andrija Čubranović, Cyganka, Ivan Gundulić, Dubravka, ze wstepem o maskeratach i grach pasterskich w Dubrowniku przez dr. Mihovila Kombola, Warszawa, 1935., Dom Ksiazki polskiej.

Bracci-Guerrini: Canti carnascialeschi, Milano, Sonzogno, lib. 78.

Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, Istituto Giovanni Treccani, 1931.-9.

Luigi Russo: Gli scittori d' Italia, volume primo, Vallecchi, Firenze.

IVAN GORAN KOVAČIĆ, ZAGREB

POEZIJA SLIKA

Pjesnički ukrasi su zametci poezije. Nalazimo ih u svim velikim eposima, u svim narodnim poezijama, u najvećim djelima. Spočetka neposredni i naivni, kao izgovoreni kroz usta djeteta, zadivljena pred svijetom, oni su ljudskoj radosti, boli, nesreći, bijesu davali veličanstvene oblike. Ta je naivnost, koja bi se mogla nazvati pupoljkom poezije, stvarala čudesa (Ilijada i Odiseja, Mahabharatam i Ramajanam, Biblija, Nibelungenlied, Kalevala i t. d. do naše narodne pjesme, muške i ženske). Kada počinje ulaziti u plodove naivnosti i djetinje neposrednosti svijest, koja pjesnički govor sistematizira u trope i figure: u metafore i metonimije, u personifikacije i alegorije, u sinegdohe, perifraze, ironije, hiperbole, litote, paronomazije, onomatopeje, asonance, aliteracije, anafore, epifore, anadiploze, pleonazme, tautologije, antiteze, oksimorone, asindetone, polisindetone, apostrofe, aposiopeze, klimakse, onda nestaje *poezije* i nastaje *poetika*, kako je uočio Vladimir Nazor.

Kad bismo povjesnički slijedili sudbinu pjesničkih uresa, našli bismo snažnu potvrdu ove misli. Veliki pjesnici odbacuju kićenost, koja nije osjećajna, nego umna, i teže za neposrednošću, jednostavnošću. Marinizam i u novije vrijeme imažinizam znače negativne pojmove u pjesničkom izražavanju. Čim ukras u poeziji biva vlasništvom svijesti, on postaje svrhom, a ne sredstvom. U taj čas su njemu podložne ljudske tuge, radosti, boli, nesreće, gnjevi, zanosi, i rađa se pjesničko gizdanje, a u najboljem slučaju — kad genij poetizira — veličanstvena zgrada, koja nas zadivljuje svojim pročeljima i reljefima, stupovima i kupolama; koja poražava mozak, smućuje udivljenjem svaku misao, ali ne grči srce, ne lomi kosti, ne potresa živce, ne uzbuđuje krv.

U našoj starijoj poeziji takav je genij Ivan Mažuranić. On nije propustio ni jedan ukras pjesničkoga govora; i kad ne bismo imali »Smrti Smail-age Čengića«, gdje bi profesori u srednjim školama nalazili matematski savršene primjere za sve figure i trope? Ali njegova genijalnost očituje se upravo u tome, što je idejom, možda i dramatskom radnjom, ali sigurno prekrasnim jezikom, spasio ljepoti pjesnički smisao svoje veličanstvene arhitekture. Iako u toj palači poetike dolazi do izražaja u prvom redu ingeniozan mozak, vidi se, da je čitavu zamisao nosio žar velikog pjesnika, koji izbija silno na nekoliko poetikom nimalo neskučenih mjesta. U novijoj hrvatskoj književnosti našao je Antun Branko Šimić u

Mažuraniću svoga prototipa. Golemi studij pjesničkih finesa europske moderne lirike odrazio se u njegovu pjesničkom djelu. Svi rezultati europske moderne poezije u proučavanju vrijednosti samoglasnika i suglasnika, smještaja riječi, prijeloma stiha, uloge sroka, promjene ritma, grafičke slike pjesme savršeno su primijenjeni u njegovim stihovima. Tu primjenu kompenzirala je snaga njegova bola i spasila je za poeziju. Uza sve to, u djelu prvog i u djelu drugog, osjeća se težina sistema, koji priječi izravan užitak, nesmetano opajanje, najdublje utonuće u slast pjesničkog doživljaja.

Europska lirika brzo odbacuje ornamente i prelazi u jednostavnost — ili nastoji prodrijeti do praizvora pjesničkih ukrasa, kada su odisali kao dojenče. Kroz šumu upravo perverznih zakona probijala se ona do tajanstva prvog spoznanja, do prazanosa, do pradoživljaja, praizraza. Kaošto su u dječjoj dobi ljudstva ti praelementi, nevini i čisti, našli svoj ljiljanski procvat, tako su ih europski liričari uzeli tražiti u mutnim spoznanjima svog ranog djetinjstva, u prvim svojim drhtajima, strahovima, radostima, priviđenjima, slikama svijeta. (Već je to Gautier naslutio, govoreći, da su stari majstori imali tu sreću, što su se pojavili u mladosti svijeta, takoreći u zori čovječanstva, dok još ništa ne bijaše izrečeno i svaki oblik, svaka slika, svaki osjećaj imađaše čar djevičanske novosti. Velike riječi, koje čine osnovicu ljudske misli, bijahu tada u svom cvijetu, i one su bile dovoljne jednostavnim genijima, koji govorahu djetinjem narodu. Ali dugotrajnim neprestanim ponavljanjem te glavne teme poezije postadoše otrcane kao novac, koji od velikog kolanja gubi svoj otisak; a, s druge strane, život postavši složeniji, krcat pojmovima i idejama, nisu više mogli reprezentirati ovi sastavci, stvoreni u duhu posve drugog doba.) Kroz golema iskustva »lirske prošlosti«, kroz čitav taj aparat, prelili su kao kroz raskošne vodoskoke, staklene cijevi, kao preko mramornih padina, ispod zlatnih mostova svoje zapjenjene potoke iz praizvora (»Rêve parisien«!). Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Rilke, Jesenjin, Ady! Ni jedan se od njih ne odriče velikih tekovina, ali spasavaju njihovu elementarnost. Tako je, ma da zvuči paradoksalno, došlo do najvećeg rafinementa europske lirike.

U mladom razvoju hrvatskog stiha zanimljivija su i značajnija nego što mislimo svraćanja k narodnoj pjesmi. (Od nabrojenih europskih pjesnika možemo samo u Jesenjina naći neku analogiju). Iako su ona pojedinačna, nimalo planska, ipak ti pojedinci, redovito jaki, djelovahu na čitav niz stvarača i na pjesnički izraz uopće. Ta pojava u usponu hrvatske lirike, u izgrađivanju njezinih

zakona i sredstava, nije prostudirana, niti su dublje ispitani pojedinačni slučajevi. Rezultati studija bili bi veoma poučni. Na ovom mjestu nabacit ću samo neke primjedbe, koje se tiču najmodernije hrvatske lirike u svraćanju k narodnoj poeziji, osvrnuvši se ukratko i na prošlost.

U našoj narodnoj poeziji nailazimo na bezbroj metafora, često veličanstvenih. Mnoge od njih su »metaphorae perpetuae«, mnoge se otrcaše svagdašnjom upotrebom, ali čim prodremo do njihova prapočetka, do časa postanka, kada je čovjek stajao gô i zadivljen pred tajnama svijeta, i u najotrcanijoj od njih naći ćemo nevjerojatnu snagu. (Čak u onoj banalnoj: »kao grom iz vedra neba«). To prodiranje do elementarnosti, otkrivanje čistoće, spasavanje nevinosti, uživljavanje u djetinju elementarnost omogućeno je samo pjesniku, jer ni toga prodiranja, ni otkrivanja, ni spasavanja, ni uživljavanja nema bez novog stvaranja, bez novih ostvarenja.

Tim putem je u našoj starijoj poeziji pošao Mažuranić, a kasnije, još dublje, Vidrić (»Narodna«), Nazor (veliki dio opusa), Ujević (»Svagdašnja jadikovka«) i još neki pjesnici s manje uspjeha. U novijoj hrvatskoj lirici spasila su te elemente iz naše narodne pjesme, davši im svoj lični oblik, dva pjesnika: Dragutin Tadijanović i Vlado Vlaisavljević. Zato njihova lirika izaziva većim dijelom pomisao na bjelinu, čistoću: ljiljane, jagnjad, proljetne oblake, vedro nebo, djetinje radosti. Ako malo bolje razmislimo o njihovu rječniku i o njihovim motivima, naći ćemo za taj nesvijesni doživljaj bijelosti snažnu potvrdu. I jedan i drugi govore doista veoma rado o ljiljanima, o čistim snježnim oblacima, o mlijeku, o jagnjadi, o bijelim golubima, o snijegu, o rosi. Njihove su boje pretežno jasne i čiste: bijela, žuta, zelena, modra, i tek katkada crna. Oba vole govoriti o djetinjstvu, o djevojčicama i dječacima. Tadijanović se poslužio mnogim elementima narodne pjesme, okupavši ih u svježini svojih doživljaja, voleći gotovo uvijek jednostavnost. A prije svega, spasio je tonove narodne pjesme, priljubivši im svoj vlastiti ritam, i krasnu jedrinu jezika, oblikujući riječi, kao da su prvi put čuvene, pa se čovjeku čini, da su sve te pjesme napisane samo radi jezika. Vlaisavljević se zaustavio na slikama, na metaforama, nastojeći da u njima, kao u tisućama zrcalnih kaplja i kapljica rose, odrazi svijet i sebe, djetinjski nevino, jednostavno, čisto, naivno i zadivljeno. Gdje mu je to posve uspjelo, tu je Vlaisavljević dao jedinstvena ostvarenja, koja odražavaju djetinju radosnu zagrcalost nad dražesti igračke, cvijeta, leptira, ptičice. A obojica su postigla, jedan više, drugi manje,

pa i onda kad se osjeća neposredna inspiracija stihom i motivom narodne pjesme, lirsku rafiniranost, koja je upravo modernistička, europska. U najnovije vrijeme pošao je tim putem, često veoma smiono, Šime Vučetić, ali mu nedostaje ukusa.

Ako promatramo Vlaisavljevićevu liriku u tom okviru i tražimo u njoj pjesme, koje se mogu najsavršenije uklopiti u nj, opazit ćemo, da su to njegovi — antologijski radovi. Takova je na pr. »Balada o Tounjčici«, zacijelo najizvornija, a možda i najbolja Vlaisavljevićeva lirika:

Još opanci i suknje na lišću leže.
Po njima pauci svilene niti predu,
A ovce strminom bježe
U neredu.

Krik je razbio plavi prozor rijeke.
Zvijezde su zapalile svijeće.
Ćuk, čuvar šume daleke,
Sad virove oblijeće.

Vraćene ovce ko srušeno brdo snijega
Na putu stoje,
Dršćuć ko da se udarca boje
Zbog bijega.

Samo Blaga bijelom glavom maše.
Zvoni klepka, tužnu priču širi.
Iz staje hladna sumnja viri:
Zar nema više pastirice naše?

Mrtva leži mala djevojčica
Na mokrom dlanu kamena.
Slap što joj pada preko ramena
Kao da šumi: Tounjčica, Tounjčica.

I kao da biser u grob baca
Što se dubok crni.
Tužan kao da mjesec moli:
Dragi, svijetla trni.

Narodni motiv, legenda o Tounjčici napisana je modernim jezikom, štoviše modernističkim slikama, a ipak je u njoj osnovni dojam — naivnost, puna dražesti i ljepote, koju izaziva samo narodna pjesma. U toj pričici, djetinjski nevinoj, što miriše po

snijegu i đurđicima, u toj tužaljci, koja sadržava toliko svjetlosti, nalazi se nešto, što je čini srodnom narodnoj pjesmi, mogli bismo kazati, što je čini njenom mlađom i otmjenijom posestrimom. Zacijelo pojačava taj dojam sâm motiv. Ali kad ne bi bilo drugih materijalnih, jedva uhvatljivih argumenata, ne bi ni motiv djelovao tako sugestivno. Analizom je nemoguće čarobnjački zahvatiti cjelinu, jer je upravo analiza razbija, ali njome možemo ukazati, ako ne pretjeramo, na neke činjenice, na kojima počiva magija cijele pjesme. Već riječi »opanci« i »ovce« u prvim stihovima označuju seljački milieu. U daljnjim strofama ime ovce, »Blaga«, zatim riječi »klepka«, »staja« i »pastirica« do kraja pjesme upozoravaju na nj. Uz to tek jedna ili dvije poznate slike iz narodne lirike, malo prerađene (kao na pr. »ovce ko srušeno brdo snijega«) pojačavaju toliko sugestiju, da ni hipermoderna slika »Krik je razbio plavi prozor«, ni složen stih »Iz staje hladna sumnja viri« ne uništavaju u toj baladi dojam srodnosti s narodnom pjesmom. Pa opet, koliko imade u toj pjesmi dramatskih momenata! Kako je već prvom strofom, bez određene izjave, jasno, da je pastirica pala u ponor. Svaka daljnja kitica izvanredno obilježuje jedan čin tragedije. Druga: pad i sudjelovanje čitave Prirode u tuzi. Treća: dirljiv povratak ovaca k mjestu nesreće, u strahu, da su one nešto skrivile; tu se ujedno očituje njihova ljubav prema pastirici, a dolazi i do pojačanja boli nevinom nerazumnosti nijemih životinja, koje ne slute nesreću (ova je scena »psihološki« izvanredna). Četvrta strofa: bol raste do vrhunca, jer najmilija ovca Tounjčice kao da sluti nesreću. Jasno možemo u posljednjim strofama razabrati klasičnu katarzu. I muzički je to jedna od najzanimljivijih Vlaisavljevićevih pjesama, u kojima se često osjeća odsutnost muzike:

Mrtva leži mala djevojčica
Na mokrom dlanu kamena.
Slap što joj pada preko ramena
Kao da šumi: Tounjčica, Tounjčica.

Uza sve to nije u »Baladi o Tounjčici« nestala jednostavnost, naivnost, čistoća prave narodne lirike, a rodila se izvorna, svježa Vlaisavljevićeva poezija. Iz narodnog stiha pojavila se ta lirika kao visibabe i sunovrati ispod snijega: tek je bjelina ostala ista, ali finije nosnice nalaze i isti miris.

Još je samo jednom nakon »Balade« uspjelo njenu autoru uhvatiti cjelinu, koja imade u sebi svježine pravog narodnog duha, što se razlikuje od biti ostalih naroda, uza sve modernizme: »Najmilije janje«. Ma da imade u toj lirici nekoliko vrlo nespretnih slika, koje djeluju neprirodno i neugodno, kao »srce starog mlina svježinom lupa, sijedo, ali ne poznaje bola« i »ko lampioni prolijetaju ptice«, svježina i naivnost, koje nas usrećuju, čine, da te stihove zaboravljamo bez ikakve štete, i — pače — tako spasavamo djelo u cjelini kao primjer naše narodne lirske plastike, modernizirane i europeizirane, individualizirane, a opet iskonske:

Polumrak u staji umiva oči.
Torba krije bjelinu sira.
Zlatokosi dječak u goru će poći,
Gdje jagnjadi kolo sebi pašnjak bira.

Razdragano jutro sa suncem pupa.
Zarudila rijeka ko djevojka gola.

Na krovovima pognutih kuća
Vijori dim, plavi duh šuma.
Dva pogleda, dva brata, žure preko druma;
Negdje već čeka varenika vruća.

Pritajena livada iza grma
Zelenom maramom sakriva lice.
Smije se staza, vijugava srma.

Tiho se krade najmlađe janje.
Mokra mu njuška ljubi trave svilu.
Maramu skidaj, moje milovanje,
Željan sam sreće u tvome krilu.

I u toj pjesmi imade pripovijetka, koja joj daje ton romance. Ali mnogo je zanimljivije djelovanje slikâ: »jagnjadi kolo« i »dva pogleda, dva brata« (uzeta iz neke narodne pitalice!), riječi »varenika« i uzvika »moje milovanje« na jednostavnu uvjerljivost, neishitrenu naivnost neobičnih Vlaisavljevićevih personifikacija i metafora, kao na pr. »Polumrak u staji umiva oči«.

Štoviše, neke izričito Vlaisavljevićeve kombinacije dobivaju »narodni ton«: »Zarudila rijeka ko djevojka gola«.

I kada Vlaisavljević ubacuje u stih samo neki stereotipni epiteton iz narodne poezije, on sve svoje slike na neki način »ponarodi«, čitavoj pjesmi daje neku magičnu boju narodne tvorevine u višem i dubljem smislu:

Podne u šumi kraj sitih volova,
Kola puna bjelogrudih jela,
Sunčana pijanka povrh sela,
O, i svatovi mojih drugova.

A tek konji, konji vrani,
Konji vrani, dva mlada hajduka.
Hoće li još kada, košto je do lani,
Moja na pojilo voditi vas ruka?

U tim strofama iz »Iseljenikova pisma«, jedne od prosječnih Vlaisavljevićevih pjesama, pridjev »bjelogrudih« i slika »konji vrani dva mlada hajduka« izvršiše preobraženje, u kojem i usiljena slika »stišano jezero ljubinog oka« ne može posve upropastiti psihološku uvjerljivost, čistoću i jednostavnost.

Vlaisavljević kasnije sve rjeđe provodi u cjelini uspjeli izraz svoje »Balade«. Vidi se to i po razlici u kakvoći između nje i ostalih dvaju cjelovitijih primjera. Malo pomalo ostavlja samo gdjekoju srebrenu žicu nekog stiha, što zazvuči pučkim napjevom, prilagođenom uhu tankoćutna skladatelja: »Ide čaša od usta do usta, ko djevojka ražarena lica« (Pudar); »Miriše uzdah starih stvari« (Koliba); »A kad se boli ko starci smire, iz moje duše jagode mire« (Spoznaja); »Pogled oblaka ko pogled ubojice« (Plač žita).

Autor »Balade« postaje brzo svijestan svoga otkrića, ali ne onoga, kojemu korijen (»dijete dubina«) leži u narodnoj poeziji. On ostade u većem dijelu svoga lirskog djela zabliješten površinom metaforičkog blistavila. Tako je njegov put, u početku širok, sa sjajnim perspektivama, zablistao doskora samo kao staza »vijugava srma«. Njegovo metaforiziranje je virtuozno, on iz njega izvlači maksimum mogućnosti. Doskora se naučio da svoje slike, nove i svježe, vješto ponavlja, što je ponekada nužno dovelo do stereotipije, pa i do sterilnosti (»slikovnice«, »molitvenici«, »krunice« variraju nakon prvog uspjeha u mnoštvu metafora). Te su slike doista same po sebi mala lirska ostvarenja. — Češće, upravo kada su izvučene iz cjeline, koja ih guši bezbrojem riječi, one, osamljene, dobivaju svoj pravi sjaj: »Modre grozdove suton donosi, tiho ih vješa na zlatno granje drveća« (I to će doći); »Žure ruke, nekad sestre cvijeća« (Moja mati); »Nad nama oblaka čopor crni se ko puščani prah« (Nedjelja u selu); »Svijetlo ko srna skakuće bjelinom« (Prognanik na putu); »Prošli smo šumu golemu, crnu tvrđavu«; »Minute ko iskre brzovlaka jure« (Pjesma djetinjstva).

Upravo uzastopce dolaze njegove uspjele personifikacije: »Sklapaju se ruke, izmučene sluge« (Koliba); »Izašli mjesec srebrnog pijetla pušta na gorsku čistinu« (Rano proljeće); »Vjetar, putnik bez konaka« (Vjetar u noći); »Tišina, gluhonijemo siroče«; »Mir, grobar u bjelini« (S groblja); »Zadrhtao je zrak kao dijete« (Lovac); »Sišo i mrak, lovac u crnini« (Susret); »Suton, stari zvonar« (Vrijeme); »Sunce je zlatar vrhu zvonika« (Jutro u provinciji).

Tu lakoću u metaforiziranju iskorišćuje Vlaisavljević kao zlatni rudnik i komplicira slike; iz metafore pravi novu metaforu. Divan je primjer takvoga, u početku dražesnog i uspjelog, kaleidoskopskog zrcaljenja »Draga tišina«:

Topli pogledi šuma i mahovina
Ko ljubičaste zvijezde u meni sjaje.
Slatki korijen, dijete dubina,
Mirise zemljinog htijenja daje.

Kako je čudan rastanak s danom
Na pustoj livadi pod laticom samoće.
Krvava se sjena njiše granom,
I tužan je mravinjak zbog skore sljepoće.

Draga tišino, pupoljče bola,
Plava te rijeka kraj vrbika voli,
Noć kad grije ruke u njedrima dola,
A jedna se skitnja pred vratima moli.

Analizom bismo lako razbili čar ove paučinaste mreže, pune otajstvene rose u duginu sjaju. Stih »Krvava se sjena njiše granom« čini najneotpornije mjesto u toj krhkoj prefinoj mreži.

U drugim pjesmama metaforomanija sve više ugušuje u njenu stvaraču pjesnika: »Plavi đerdan mojih očiju sja na vratu djevojke u prolazu. Leprša zelena marama daljine na ramenima gora. S vrata ko janjeta još katkad sine đerdan nemirnog mora. Za glasom joj, slavujem strasti, za pogledom, svitanjem proljetnog dana, za bićem joj požarom usred dana« (San o susretu).

I »Pjesma nad Pjesmama« je pretrpana poredbama, odviše kićena, da bi bila veoma duboka, pa i neobično elementarna, jaka. Ta virtuoznost, koja, kao i svaka virtuoznost, možda zadivljuje čitaoca, ali ga ne očarava: »Pod stropom svjetiljka ko obješen šišmiš šuti. Otvorenom prozoru vjetar staklo krši. Sa slutnjama se duše cjeluju minuti ko sa snijegom bola što iz vječnosti prši«

(I to će doći). »Prolazi suton pognute glave. Dan mu šešir skida. Još pokaza krvarenje trave, zatim nesta s vida« (S groblja); »Harfu igre suton je odnio. Anđeo je zlatni vrč nagnuo. Lice od šećera nježno umio. Slikovnicu pod krilo spremio« (Djevojčica i blagdanje veče). I t. d. Ovako nakitima pretrpane strofe nalikuju na božićno drvce i na licitarska srca s raznobojnim ornamentima od šećera, sa slikom »lijepe« djevojke, malim zrcalcetom i stihićima.

Ali iako je Vlaisavljević otišao od »Balade« daleko u artizam, koji bi mogao, kad je najbolji, nastati na svakoj zemljopisnoj širini i dužini Europe, ipak se njegov dar ne da posve utući. Mjesto k čistom izvoru narodne pjesme, obraća se on svom djetinjstvu, sluteći, da gubi jednostavnost, neposrednost, čistoću:

Odlaziš, ipak još jednom zaviri
Kroz razbijeni prozor djetinstva.
Vidjet ćeš: još uvijek ruke širi
Dijeleći dobročinstva.

(Prije odlaska)

I doista, u »Odrazu mladosti«, u »Listopadu«, »Susretu« i osobito u »Grmlju«, punom mirisne pubertetske drhtavice, pa u »Igri slutnje«, s istim motivom, u »Spoznaji« i »Vjenčanju« podijelilo je djetinjstvo čista dobročinstva u naivnim, svježim stihovima:

Sunce, zlatna narukvica,
Pala je s vrele ruke dana
U vrt nebeskih ljubičica.

Ona se vraća razdragana
Svirkom predvečerja
Dragom milovanju
Svog malog stana.

U ruci ključevi zvone.
Iz kuta anđeli vire.
I govore joj: Na stolu te čeka pismo.
I gdje si? Čitav dan te vidjeli nismo!

(Njen povratak)

Kaleidoskopsko gomilanje slikâ imade u Vlaisavljevićevu stihu kao posljedice razlomljenost, nemuzikalnost. Njegovi verzi, blistavi kao đerdani, prelamaju se prema dužini koralja, koji su u

njima nanizani, a ne prema zahtjevu cjeline i osjećaja, koji njome struji. To su rezultati posvemašnje pretege metafore. U Vlaisavljevićevu stihu može se roditi sasvim nov, lijep muzički motiv, ali on ga ne će baš zbog toga do kraja provesti. Na pr. u »Cesti« nosi prvu strofu ritam, pun čežnje, strasti, slobode, koji već u drugoj strofi pada, kao da je udario o stijenu:

Otići sâm u ljetni dan
Sa štapom po prašnoj cesti
Daleko u polja gdje dozrijeva lan
I nikog, nikog ne sresti.

Samo kakav otpadak u travnoj grabi... I t. d.

U najboljim Vlaisavljevićevim pjesmama često upravo gruba amuzikalnost razbija uljuljavanje u pjesnički san.

Ali autor zbirke »Kruha i srca« imao je toliko snage, da pronalazi najrazličitije motive. Njegovi stihovi o predgrađu (»Dječak iz gradskog dvorišta«, zatim poznata pjesma »Zamire srce«, unošena u antologije, a naročito »Mačka«) svjedoče, kolikom je toplinom i nenamještenošću davao četvrti bijede:

Kraj hrpe smeća povorka stade.
Mrtvu mačku baciše u jamu.
Najmlađe je dijete govorilo u tamu:
Možda bi još noćas imala mlade.

Dobri su mu i motivi sa sela, jer u njima iskrsava sjećanje na djetinjstvo (»Pudar«, »Nedjelja u selu«, »Koliba«, »Večernji razgovori« i »Rano proljeće«).

Međutim, čovjek ne bi očekivao, da će ovaj djetinji pjesnik, ovaj blistavi lirski dekorater, ovaj majstor stihovanih ornamenata iznijeti na noktima crnu krv svoje nutrine, potresnom snagom:

Ulazim i ja i zovem čašu. Mrak mi u nju crne kapi toči.
I gledam njegove podle oči;
Vrijeme, bešćutni grobar, prst mi u srce moči. (Vrijeme)

Drhti svijeća, nikog nema.
Samo noć neumivena.
Srce dube, kosti sprema.

Srce, kosti, ničeg nema. *(Tajna trenutka)*

U tim »tajnama trenutka« Vlaisavljević je elementaran i dubok (»Možda su nam davno ruke neke druge oslijepile oči za vid u

čistoću«), ali kada »filozofira«, stihovi ostaju prazni kao čahure, iz kojih izletješe noćni leptiri: »Zemljo, nevjesto najljepša«, »Balada o sutonu na Golgoti«, »Pjesma čovjeku«.

Vlaisavljević piše i pjesničku prozu. Naivnost, koja je u stihovima potrebna, lirika, koja je bit svake poezije, smetaju konstrukciji novele, dinamici rečenice, ali autor »Balade« znao je mjestimice priljubiti sadržaj svom lirskom raspoloženju i opet prosuti pregršti metaforičkih dragulja: »Bijesna kletva groma pade na uzdrhtale grudi zemlje«; »U kutovima ispod streha slamnih krovova caklile se male hrpice zaostale tuče kao oči u mrtvaca«; »Ljuljala svoje čedo kao raspjevalu zvijezdu«; »Mjesec, tajanstveni vrtlar, sadio čarobne srebrne cvjetove«; »Vjetrić, raščupani pastir«. Vlaisavljevićeva proza se ne može usporediti s njegovim najboljim stihovima, ali je vrlo zanimljiva kao pokušaj izrazitog lirika, da uđe u razna suvremena životna i društvena pitanja. Uostalom, ti prozni pokušaji nastaše radi honorara »po retku«, kao bar neka bijedna naknada za prezrenu srokovanu i nesrokovanu liriku, koju su u posljednje vrijeme stali naši književni listovi plaćati kao stihovanu robu, kao drva, platno i gradilišta — prema prostoru. Ali zato Vlaisavljevićeve pjesme u prozi otkrivaju njegov novi dar, sudeći po »Granici u svemu«, »sentimentalnoj lirskoj prozi«, (Hrvatska Revija, 1938. g.), blistavoj i snažnoj, nepretrpanoj slikama, nerazbijenoj, mirno građenoj, iako je puna unutrašnjeg žara i strasti, što — bez ikakve štete — možda podsjeća na indijskog, odnosno bengalskog, majstora »Pjevačevih žrtava« i »Vrtlara«.

Teško je u umjetničkom stvaranju, izloženu najčudnijim hirovima, predviđati, davati prognozu, a isto tako je opasno upozoravati na putokaz. Vlaisavljević je uglavnom odredio svoj magički krug, po motivima veoma bogat. Možda će te motive dalje razgrađivati, možda pronalaziti nove, zacijelo na njegov dosadašnji izvorni način. Upozorio sam na sve pozitivne i negativne njegove strane. Moguće bismo željeli, da se ponovno vrati k »Tounjčici«, ali kad bi on pošao nad taj ponor sa sviješću, što treba tamo naći, ne bi našao ništa, ili bi i sâm nestao u njemu, jer treba da ga do njega dovede slutnja, bez kompasa, bez razuma, bez računa. Ali više jednostavnosti, više čistoće, a manje kićenosti i šarenila, koji djeluju artificijelno, treba u daljnjem radu od njega zahtijevati. Dragulji su zato skupocjeni, što ih imade malo. Radi se samo o njihovoj veličini i sjaju. Takav je dragulj i pjesnička slika, kao i svaki drugi lirski ukras. Osobito metafora mora biti tako položena u pjesmi, da čitavu arhitekturu podiže uvis ili uranja u dubinu, šireći oko nje tajanstveni sjaj.

IZ ŠEHERA IDEM NA RAMAZAN KUĆI, MATI JE UMRLA

Kloparanje šina, mašina i vagonskih točkova
donosim u glavi roditeljskoj kući
i ponosim se jednostavnim i složenim pravilom trojnim.
Mati je umrla. Maćeha kuću kući.
Otac je prema meni hladniji, grublji i ljući:
kad se legne, na kapandžu prislanjam uho
i slušam: maćeha me panjče u vrijeme gluho.

Predručano doba: rana zora. Na merdevinama čuje se tap nogu
i... maćeha zbacuje jorgan s mene s jetkim: Hajde! — Ne mogu
durati studen, zato ustajem zahvaljujuć Bogu
što sam živ (nena mi je to utuvljivala još od malih nogu).
Na moj ležaj zirka mjesec sličan uskoj motici ili rogu.
Iza ručka otac šutkom pripriječa na me i mnogu
cigaru puši. Teško, teško mi je tad pri duši!...

Stidljivo sunce kad odskoči za konopac i po,
polako da njih ne probudim izšuljam se iz kuće:
trešnja snijegom osuta, krošnjama se tromo lîlâ;
jedna ledenica ko golem svrdô sa ćoškom se strehe slila
i jedna graška na vlazi kraj sofe klila...

Podne. U džamiji. Sat se rakoli na zidu.
Rodne snježnom kitinom grane šljiva kroz prozore se vidu.
Srodne arije Kur'anske iz naših usta drhtavo idu:
mukabelu učimo.

Do iftara vrzem se oko Firdevsine kuće,
a stid mi potkrvljuje obraze, kao kuče
bojažljivo se klonim svakom s puta.
Njen vragoljasti pogled više puta
iza bijelog zara i vázâ zelenolisnatog husnijusufa
kao jara pŭri me po licu i škaklji po srcu i duši,
a zimski lahor već bogzna kadašnji maltar njene kuće ruši...

Sofra čeka. Još šezdeset tiktakaja i top će puknuti.
Otac razlama samune; istom s vatre juha se puši.
Maćeha pali lampu. Na čiviji kraj peći, očev se kaput suši.
Meni su dali da kahvu meljem. Dim se iskipjela mlijeka guši.

ČARŠIJA

Na ćefencima zveckaju tespihi kao valjutci ledeni
na konjskim repovima ili na dlaci za kopitama.
Po crijepovima poput pepeljastog znoja dim se probija,
i mnoštvo prosjaka dućanske pragove obija.
Čaršija sve više mrtvačnice lik dobija:
radi se »sjajno«, da se i koljenčit muhe ima kada.
Crvi toče i grizu joj srce, i čaršija izgleda sada
kao stado, koje metilj ništi ili crna avet glada.
O, ali u njenom srcu još stoji svijetla u Boga nada!

DA ZAVRŠIM...

Šeher mi se u ovom siječanjskom jutru čini
kao ucrvana šljiva mavilom magle osuta.
Naši su mozgovi obenđijani i čini
čarobnjakâ zauzdali su ih, kao na mjesečini
vještica lahkovjerne ljude.
Pozobat ćemo crve, stući čarobnjačke glave,
makar sezale mimo sfere zvjezdane i plave.
Osjećaji bunta, što se kupaju u našim krvima,
poteći će kao láve
i spržit korov, da izniknu trâve
nenatrunjene Vjere istinske i prâve...
nenatrunjene Vjere istinske i prâve.
— — — — — — — — — —
Nad uličnim mangalama ruke se beskućnika krâve...

ISMET ŽUNIĆ

Tumač za neke riječi: ćefenak = vratnica na dućanu, koja se spušta, *husnijusuf* = vrsta cvijeta, *iftar* = prvo jelo poslije posta u doba ramazana, *kapandža* = brava na vratima, *kraviti* = topiti (oživjeti od topline), *mangala* = otvoren sud sa žeravicom, *màvilo* = plavilo, *merdevine* = ljestve, *mukabela* = molitva, *obenđijan* = omamljen, očaran, *pripriječati* = gledati poprijeko, *pûriti* (spûriti) = pârom opržiti, *samun* = (somun) mekani kruh, *tespih* = krunica.

TEK ŽELJE

Težiti za dalekim, posve neznanim stranama.
Za nepoznatim ciljem nesvijesno žuditi.
Bez boli u starim, još otvorenim ranama
doći u kraj gdje će nova zora zaruditi.

I s druge strane neke vodene površi
ostaviti težinu svih grijeha, patnji i bolova.
Neka se već jednom ta tužna golgota dovrši,
jer noge trudno koracaju teške poput olova

Žuditi za dalekim krajem prostrane ove grude
i tražiti druge, nama neznane staze.
Sretati nova lica: bolje i sretnije ljude
što vedrijim danima u susret ponosnije od nas gaze.

NOĆNO ĆASKANJE

U zatišju malo selo sniva.
Sve kućica do kuće se stisla.
Zgurene su i pogleda siva
kao bake što prebiru čisla.

Okanca im u daljinu zure,
dok s kamina pramen vatre tinja.
Duge sjene drumovima žure.
Iz kola se širi miris dinja.

Drvoredi pred kućom na straži,
a kroz lišće mjesec proviruje.
Tihi lahor umor ljudi blaži.
Zvuk tambure sa klupe se čuje.

Stari sjede, ćaskaju i puše.
Do njih redom bake posjedale,
pa žagorom noćnu tihost ruše,
dok u jarku djeca vode šale.

A kad mjesec iziđe iz granja
i čarobno svijetlo selom prosu
ulaze u kuću puni sanja,
tapajući umorni kroz rosu.

VJEKOSLAV EĆIMOVIĆ

IVO BALENTOVIĆ, ZAGREB

OTAC SE RAZBOLIO

Otac se danas razbolio. I tek sada, valjda prvi put, zagledao sam se dublje u njegovo lice. Nikada do tada nisam ga s toliko pomnje motrio. Njegovi su brci tužno visjeli, prosijedi, opaljeni vatrom mnogih popušenih cigareta. Duboke crte lica su slične brazdama na njivi, onima, što ih je toga dana izorao. Oči su bile tamne kao dva ponora. Sjale su. Kao bunarska voda u noći. Zjenice su nemirne krijesnice. Sa čela je visjela u razbacanim pramenovima crna očeva kosa, kao da je umjetno na tjeme nalijepljena. Bio mi je stran i nepoznat. Naučio sam se dotad da ga letimice pogledam. Uvijek u prolazu. Brzo. A rijetko kada bez crne oklopavjele kape, koja je skrivala oči i čelo, spuštajući se nekako zaštitnički na uši. Pognut je bio u hodu otac, pa kad bi koračao, izazivao bi izvjesnu samilost: odavao je čovjeka, kojemu je teret života pognuo leđa.

Izorao je pola njive, a kada je s plugom zašao na novi slog, morao je stati. Ruke je objesio niz rasove i sve mu se vrtjelo u glavi. Njiva, drveće, konji. Vrane su letjele u jatu, konj je Dorat zahrzao, češljugar se javio s pjesmom, a otac je stisnut i tužan jedva opremio kola. Napola ležeći, zgrčen, s bolnim mrskama na licu, došao je kući u sumrak.

Sada leži u sobi. Prije nego sam ušao, stajao sam snužden na vratima. Za tren sam se bojao ući. Tjeskoba mi je zapela prsa. Mati je imala suzne oči. Upitni je pogled uprla u mene: — Što ćemo uraditi? Da zovnemo doktora, hm? Taj 'oće novaca, a imamo malo... Možda mu bude bolje, šta misliš?

Kad sam ušao, otac je stenjao. U sobi je bilo sparno. Oćutjeh smrad staje i znoja. Otac je ležao leđima naslonjen na crvenom pokrivaču. Stenjao je i tužno gledao u mene. Pogled mu je bio dirljiv. Tražio je, da mu pomognemo, bilo kako.

Stajao sam pognut.

Tišina.

Sat je zastrugao i nakašljujući se otkucao tromo sedam puta. U muklom jecanju čovjeku gmižu minute. Teško je motriti materine zaplakane oči. Cijeli dan sam hodao po šumi, još mi krcka granje pod nogama u šupljini uha, a u koljenima osjećam umor. Treba stvoriti odluku. Čovjek traži pomoći.

— Mati, šta ćemo? Ha?

Njene oči jasno govore: Sine, uradi kako znaš. Sine, pomozi nam.

Moja važnost raste u mojim i njenim očima. Vidim, da je došlo vrijeme, kad sam postao čovjek. A nije tome dugo — tako mi se čini — kad sam se hvatao za skut majčin, s komadićem kruha u rukama. Prošlo je to. Leptiri. Smijeh dječjeg srca. Nevine sanjarije.

— Mati, idem k doktoru!

— Je li?

— Idem.

— Hajde, Bog s tobom.

Teturam ulicom, a čelo mi se orošuje sitnim kapljama znoja. Znam, da imamo samo manju svoticu novaca. Još jučer smo se borili s ovrhovoditeljem, i nije dobio ništa. Crveneći mati je govorila: — Nemamo, gospodine, danas, za nekoliko dana obrat ćemo kukuruz, vjerujte, platit ćemo vam, budite bez brige. — Zatim glas ovrhovoditelja: — Uvijek govorite isto. To čujem svuda, draga snašo, to su riječi i priče!

Jesen ide selom i miriše zrelim dunjama. Sijem pšenicu, zrnje mi klizi kroz prste. Zadnje sam zrnje zasijao, a u oknu je još samo nekoliko vreća. Treba uhraniti svinje, na sajmu ću možda nešto dobiti, da u kući zakrpam najveće rupe.

Idem kroz mrak poznatom stazom: znadem svaki crijep. Kako ću započeti razgovor s liječnikom? U njega je strogo zamišljeno lice. On je stranac. Tuđinac. Došao je ovdje i zarađuje lijep seljački novac.

Lupam bojažljivo na okno visokog prozora.

— Tko je?

Drhturi mi srce, glas mi je čudan i brecav.

— Ja. To jest, molim vas... — mucao sam pozivajući ga k sebi.

I nakon pola sata:

— Čovjek mora u bolnicu. Operacija. Hitan je slučaj. Nađite auto. Inače bit će prekasno, ako bolesnika vozite kolima.

Auto. Vidio sam ga samo u vožnji. Motrio sam ga na cesti, kad je stajao nepokretan pred kojom gostionicom. Na njemu sjaj, pusti sjaj. U toj glatkoći vidi čovjek svoju sliku. U selu je jedan stari auto, vlasnik mu Martin, siromah sa petero djece. Stidljivo sam zamolio liječnika:

— Gospodine doktore, platit ćemo vam sutra... ili za dva dana, vjerujte nam.

Je li to smiješak na njegovu licu? Kaže:

— Dobro. Samo nek je sigurno.

Idem kumu Martinu, da mi uzajmi dvije stotine dinara:

— Uzajmi, kume, vratit ću ti, znaš, nenadan slučaj.

Ustao čovjek iz kreveta. Trlja krmeljive oči. Pljune pokraj mene i oblizuje se. Gladi brk. Češe ćelavo tjeme. Pri svijeći vidim mu crni sljušteni nokat. Zubi su u kuma rasklimani, rijetki, žuti:

— Znaš, kako je, nemam. The, znaš, sine, drage bih volje dao, ali sam danas dao egzekutoru.

Odlazim. U grlu mi gorko, slina, mogao bih zaplakati. Čujem svoj korak. Šušti lišće, a u bubnjićima mi očev jauk. Možda mu je još i gore. Moguće da umire... Molim strica Petra:

— Nemoj mi se izgovarati, striče. Znam, da imaš.

Stric šuška po slamnjači. Mrmlja. Oči mu kažu: — U to doba me smetaš! He, radi zajma. Baš si mene izabrao. K vragu idite! Evo! Baš mi se ne daje, znaš, nemam volje. — Govori međutim glasno:

— Nemam nego to, evo ti, nosi. Novac je đavolji ižum. To mi je zadnje. Vratite mi kroz osam dana.

Martinov je auto čekao pred kućom. Hladno je veče prisililo Martina, da se zarinutih ruku u džepove hlača poguri i nekoliko puta živo othukne.

— Hajde, dovedite staroga! Naprijed! Hladno je, je li?

Otac prestao stenjati. Tvrd, žilav, godinama u životnoj borbi, na kolima, po mnogim kirijama. Čuvši, da će u grad odmah i s autom, ojačao se. Možda od izvjesnog uzbuđenja. Čak je ustao sam i sa štakom uz moju pomoć pošao iz kuće. Još je tiho stenjao.

— Malo mi je bolje — izjavi. — A mislio sam, da ću umrijeti. Samo ne znam, kako će to biti s tom operacijom, hm!

Pljune i nakašlje se. Prije ulaska opet hrakne. Sjedne uz moju pomoć. Zapali cigaretu.

Martin je s mukom upalio motor i mi smo pošli. Sjedio sam pokraj oca i slušao motor, kako se muči. Išli smo sporo. Otac je sporo i otežući pričao:

— Nekad sam ovaj put prevaljivao s mladim konjima za tri sata. Išo sam ovom istom brzinom. A ipak je to zgodno. Samo sjedni i hajde.

Prolazi drveće. Svijetla. Škripa kola. Negdje nebo obijesno vrisnu. Idemo dalje. Prvo, drugo — treće selo. Auto je dvaput stajao i odmarao se. Martinove psovke su zvučale metalno i resko. Negdje je zablistala površina vode u bari. Samo za tren. Sada negdje spavaju divlje patke. Mislio sam: Sada na raskršću u mome

selu romoni djevojačka pjesma. Djevojka me čeka sada na kapiji, ne zna, gdje sam. Sjeća se mojih ruku, prisniva ih na svome struku, u njedrima. Znam, da je topla i draga, a usne su joj vrele i s njih se rasipa tiha ljubavna pjesma. Kaplje pjesma, a u glasu je srce, koje uzbuđeno bije ispod grube košulje. Uzalud me čeka ove večeri, samoća i zvijezde neba neka je tješe i mjesečina neka je nježno miluje. Zbogom, djevojko moja!

Ruke su moje umorne. Grube i žuljave ruke. Sutra ću nastaviti prekinuti očevu brazdu. Dovršit ću oranje, a ocu šta će biti? Sad je noć. Evo grada. Martin mi kroz buku dovikuje:

— Doktor je lopov, ne će primiti u bolnicu, valja ga potplatiti. Sto dinara moraš mu dati, a da ti ne zapiše u knjigu. Ni potvrdu ne ćeš dobiti.

— Je l' se to mora, Martine?

— He, kamo sreće, da ti lažem! Ali tako je.

Zvonim na velika vrata. Zvonce negdje daleko ciliče. Koraci.

— Tko je? Zar sada? Kao da nema sutra dana. — Opet mir. Tada koraci, ali sitni, brzi. Ključ. Škripa vratnice. Jedna časna sestra. — Hajdete. Idemo doktoru. U laboratoriju je. Radi. Uredite s njim.

Idem za ženom, i u meni neka hladna struja od nogu do tjemena. Nesreća je to, ta bolest očeva, ti razgovori s gospodom. Zašto ja moram sada raspravljati s tim nepoznatim čovjekom?

Ulazim za ženom. Šutnja. Zlatne naočari i ukočena maska liječnikova lica. Riječi:

— Nema mjesta. — Suhoća. Grubost. Kažem:

— Gospodine doktore, težak bolesnik. Nužda...

— Nema mjesta.

Znojim se. Zlatni naočari me zbunjuju. Prilazim blizu, stavljam na stol novčanicu i najradije bih glasno uzdahnuo. Sustežem se, da se ne razbjesnim. Riječ do riječi:

— Evo, oprostite, siromašni smo... budite dobri, gospodine doktore!

— He he — smiju se zlatne kružnice. — Ja sam prijatelj seljaštva. Dobro. Nešto ću poduzeti. Hajd'. Dovedite čovjeka!

Okrene se zapovjednički sestri:

— Odmah: šišanje, kupanje, soba broj 6, krevet 13. Naprijed!

I otac se stenjući uspne visokim stubama. Odbaci opušak cigarete i pljune još jednom. Onda me na rastanku tužno pogleda.

— Zbogom! — reče. A pogled je govorio ovo: — Tko zna, kako će me udesiti ovi krvnici? Hej, hoću li opet vidjeti zelene

njive i šume! Možda nikada. No ništa. Hajde. Kako bilo. — I za menom se zaklope golema bolnička vrata.

O svojim bolničkim doživljajima pričat će nam otac:

Odmah su me bolničari odveli u neku malenu sobu. U mojoj je kosi zaškripao stroj za šišanje. Preko očiju mi je padala uznojena kosa u pramenovima. Ja sam mislima bio u staji, čuo sam, kako ržu konji i jakim zubima grizu suhu djetelinu. Iz kuta se pomolio štakor, prevejano žmirkao nekoliko trenutaka, i pretrčao preko staje. Krava je muknula u kutu. Žena lijeva vodu na bunaru, dugačko cvili đerma. Vani je vedro, nad stajom opet sja ona krupna blistava zvijezda. A iz dimnjaka se vije gust trak dima i gubi u noćnoj vedrini.

Šušti stroj, a kosa se prosipa po podu.

Zatim se kupam, u vrućoj mi vodi nestaje svega ispred očiju. Otvaram oči i vidim bjelinu oko sebe. Bijeli bolnički krevet. U sobi svi spavaju. Moj je krevet u kutu. Do mene jedan debeli čovjek, vidim mu dlakavu nogu ispod pokrivača. Osjeća se miris ljekarija. Kakav je to miris, ja ne znam. Ležim u tmini, a mjesečina se uvlači kroz prozor i šulja preko kreveta. Netko se bučno useče, pljuje i stenje muklo. — Jaojj — cvili neki krupni muški glas. Osjećam veliku vrućinu. Prije nego će me ostaviti, bolničar me pita: — Možete li izdržati do jutra? — Odgovorio sam: — Mogu. — A sada ležim i u trbuhu mi gori kao neka užarena kugla. Hoće li to tako trajati stalno? Neki piskav glas se iz vrućine javlja: — Hej, heej! Udaviše me hrrrhrr... Braćo! Ovo je ludnica! Ludnicaaa! — Ućuti, a u ušima mi dugo ječi piskutljivi glas bolesnikov. Pokušao sam da se zabavljam mislima. Zašto mi se ovo sada desilo? Toliko puta sam pao, klonuo, izgubio svijest ove godine. A nekad je u meni ključala divlja snaga. Dizao sam klade, razmahivao maljem i sjekirom, a snaga je ključala u meni, mislio sam, da je neiscrpna.

Sad je to sve — prošlo. Ovdje su me primili hladno. Stroj u mojoj kosi šuštao je neprijateljski. I u glasu bolničara titrao je hladni, trpki zvuk. Na ulazu vidio sam lice opatičino. Ukočeno i lijepo lice. Njene oči, bolničarove oči, liječnikove oči, sve su govorile jasno: — Opet jedan seljak! Opet jedan čovjek zamazan stajom i zemljom. Kako će proći ujutro operacija?

Zaspao sam i probudio se u ranu zoru.

— Dobro jutro — kimnuo je glavom susjed. — Od čega vi ovdje? Operacija, hm. I meni je isto. Znaš, ovaj je doktor pravi

mesar. Znam ja. Ali ja ću mu dati tri stoje, pak nek pazi. Imam novaca, radnja mi jako dobro ide. Šta kažeš?

Nisam kazao ništa. Košulja mi je bila mokra. Othuknuo sam i zamišljao se, kako ležim na odru. Takve misli! To zbilja nema smisla. Nema smisla!

Ujutro je rano došao u našu sobu liječnik. Nije to bio onaj od sinoć. Njegov je smiješak bio sladunjav i naoko blag. Nisam mnogo povjerenja imao u njegov slabašni i nježni glas, kad mi je rekao: — Još malo, pa ćeš u kiruršku sobu. Budi bez brige. Nije to opasna stvar.

Zamišljao sam se rasporena trbuha širom. Crijeva klokoću i krče, a srce hoće da se raspukne. Je li to tako? Doskora ćemo vidjeti.

Sunce je palo na krov dvorišnih zgrada. Krovovi se smiju okupani suncem, a bjelina bolesničke sobe motri nas zabrinuto. Moj susjed stenje, kune, psuje oca doktoru i svoj medicinskoj znanosti svijeta, a onda priča: — Svi su oni u ovoj bolnici isti. Vlada ti tu, moj brate, velika korupcija. A to ti je, znaš, ono, kad mu moraš dati novac, da ga skloni na posao, koji bi morao obaviti bez i jednog dinara. Eno, onaj s cvikerima, vidio si ga sinoć, to ti je kriminalni tip .Sagradio je kuću u centrumu. Pitam ja tebe, odakle mu novac? A žena mu velika milostiva, spiska na mirise pola mjesečne plaće. Kćerka mu uči glasovir, guska bez sluha, i to se plaća pedeset dinara na sat. Moj brajko. A to ti je ovako: onaj stoju, onaj dvije, pa ugojena guska, pa svinjski nasoljeni but, pa kokoš, pa maslo i šta ti ja znam. Siguran sam, da je malo čega kupio na pijaci. Hehee, brate! Tako je lako živjeti!

— S našom mukom! — nastavlja jedan blijedi čovjek, rekao bih neki gradski radnik. — S našim žuljevima, gospodska psina! Ali i tome će biti kraja, mora ga biti. Ja sve mislim i hoću da smislim: Dokle će tako? Dokle?...

— Sve dotle, dok mi sami ne budemo svijesni gospodari sebe i svojih snaga, dok gladni i pokvareni tuđinac bude krojio zakone u našoj kući... — Zapela je riječ susjedu u grlo. Prekinuo se. Htio je on ovu misao nekako drugačije reći, ali se sjetio: Možda ima netko, tko ne smije svašta čuti. Radnik je grmio dalje protiv tlačitelja i krvnika, dugo, sumorno, s nemirnim kretnjama desnice (lijeva mu je ruka bila sva u gipsu). — Ne će biti dugo, pa će se svršiti i taj cirkus — završio je i dugo pljuvao u pljuvačnicu. Lice mu se zacrvenilo i napela jabučica pod grlom. Kroz rastvorenu mu košulju opazih mršave pruge rebara.

Iznijeli su me u drugu dvoranu i počeli vezati žutim kajišima. Znoj me je oblijevao po tijelu. Znao sam, da su mi na čelu krupne kaplje znoja. Zadrhtaše mi zubi od iznenada navrle jeze. Liječnik u bjelini, sestre u bjelini, bijela soba, jastuk, sve titra u mojoj svijesti, a leđa mi mokra, i trnci prolaze kroz tijelo. — Budi miran i bez brige — reče doktor.

Pokušavao je da me uljulja u san, ali to je teško išlo. Tek sam zaspao u neki polusan, a oči i zube sam stisnuo ukočen kao mrtvac. Doktor je mislio, da sam usnuo. Govorio je tiho nekome u uho: — Načinit ćemo pokus. Slučaj nije jednostavan. — Zatim hrpa latinskih riječi, nepoznatih i dalekih, i opet: — Ako ostane, bit će to sretan slučaj! — Oćutjeh, kako mi duša obamire. Htio sam kriknuti.

Nisam kriknuo.

Znao sam, da sam sapet. Bespomoćnost me obuze, tupost. Opet se gledam: mrtav sam, na odru. Plamsaju svijeće. Žestok bol me trže. Nož para moju utrobu. Sigurno se vide moja crijeva. — Stisni, stisni zube! — zapovijedam sam sebi. — Ne proslovi ni glasa! — ponavljam u sebi. — Umm, aaah! Moram izdržati!

Ne mogu da se maknem. Šta se događa sa mnom? Polje crvenih noža vidim pred sobom. Ne! To je potok, a umjesto vode teče krv! Šta je to? Crvena magla? Onda mi se javlja sunčano svijetlo: sama bjelina — bjelina! Liječnikov kaput. Ruka. Sjaj njegove britve. Gdje su moja crijeva? Je li to gotovo? Doktor je rekao: — Ako ostane, bit će to sretan slučaj. — Šta to znači? Njemu je svejedno, šta će biti? Jedan čovjek manje, šta je to! Čovjek je muha. Šta je čovječji život za doktora? Koliko ih je iščeznulo pod ovim oštrim nožićem?

Ležim poslije u toplome, ne mičem se. Vatra se u meni propinje kao avet. Soba mi se okreće kao vrtuljak po nekoliko puta. Deder. To je zanimljiva igra. Oči sestrine nada mnom pune su brige. Nježne su joj riječi:

— Hoćete li vode? Na!

Pijem, a njene usne postaju mi blize i vidim ih, kako su raspucane i blijede. Opet se soba okreće. Plešu kreveti i glasovi. Sunce igra i prozor se smije ljudskim grohotom. Crna plahta silazi odnekud i dvije nadnaravne ruke navlače je na moju glavu. Šta će od mene biti?

Kad sam stigao u bolnicu, otac je ležao u besvijesti. Otvorenih usta ležao je blijed i nepokretan kao mrtvac. Susjed se smijao i govorio, da je odustao od operacije.

— Još dok nisam vidio njega, imao sam odvažnosti. Sada je više nemam. Ne ću, brate, pod nož, znam, što je nož. Dvadeset godina koljem stoku, pa zašto da mene ovdje netko zakolje! He-he, pa valjda sam čovjek.

Čekao sam, da se otac osvijesti, ali on se nije nikako micao. Došao je doktor, pogledao me strogo i upro prstom u vrata.

— Izađi! Bolesnici trebaju mira.

Ja sam izišao, a u hodniku mi stalno lebdjele pred očima materine suze. Na leđima mi je bijela seljačka torba i u njoj kolač. Plačući ga mati zamijesila, stavljajući u njeg zadnju kašiku masti. — Nek se okripi čovik, znam da je to uvik volio. — Uzdasi i suze. Molim bolničara na hodniku, da preda ocu kolač. Hladan je i služben, kad kaže: — Ne može! Ne smije jesti. On će jesti samo griz na mlijeku. — Zatim dodaje uzrujano: — Idite, ne budite dosadni.

Stajao sam tužan, obasjan suncem na ispranim kamenim stepenicama.

Do podne sam stajao.

Noge su mi odrvenile od stajanja.

Onda su me zovnuli.

Čuo sam, gdje mi govore:

— Ocu nije bolje i ne miče se . . . — Otac možda ne će ni preboljeti.

Tišina.

U mojim očima suze.

Prvi put znam, kako boli duša.

I najzad:

— Tvoj otac je umro.

Sunce prestade sjati, a nutrina mi se obli krvlju.

Nemam više oca. Zar je morao otići?

MARKO FOTEZ, ZAGREB

USKRS U PALERMU

Već je kasno poslije podne. U domovini prolaze sada ulicama skupine i povorke u svečanim odijelima i polaze u crkve na proslavu uskrsnuća. Djeca s očima punim gledanja »božjih grobeka« prošlih dana i želja za novim svečanostima, mladost u novoj odjeći, starci oživljeni buđenjem proljeća, koje uskrisuje stare uspomene, isprane su ulice i na nebu je bakreni sjaj prvih vedrih dana — čujem ona zvona, što tako radosno navješćuju Uskrs. Draga sjećanja djetinjstva na redovite posjete djedu i baki, kad bi uskrsna zvona zazvonila već u dva sata poslije objeda, jer su mudri građani rasporedili svečanosti Velike Subote tako, da mogu ići iz crkve u crkvu i dospjeti na sva Uskrsnuća, jedno poslije drugoga. A crkvi je mnogo i trebalo je početi rano poslije podne, da do devet sati bude sve gotovo, kako bi se mogla načeti uskrsna šunka. Doživljaji zastava, svijeća, tamjana, pompoznih šubara varaždinskih purgera, Kristov kip pod baldahinom, sve začarano miomirisima i bojama i zvukovima, što uvijek ostaju u sjećanju i obnavljaju se redovito kao čežnjiva nota nepovratne ljepote.

Lutam ulicama u svim smjerovima, uvijek se iznova vraćajući na Quattro canti, ne bih li našao negdje barem tračak neke nade u kakvu povorku, slutnju svečanosti, jeku uskršnjeg zvona. Ništa. Kavane, ulični barovi, dućani s običajnim dnevnim prometom, bez ikakve predblagdanske užurbanosti. Crkve nemaju vijenaca žarulja, koje bi svojim sjajem navješćivale sutrašnji dan, zastori na vratima vise oronuli i izblijedjeli, ništa na ulicama ne nagoviješta skoro rasipanje ružinih latica i trunjenje lovorova lišća, po čijem bi sagu stupao uskrsli Bog.

Ostavljam središte, splet modernih zgrada, gdje se odvija poslovni život gradske svakidašnjice. U predgrađa, u predgrađa, u prastare gradske četvrti, kroz luku, u kojoj se ne osjeća prolaznost stoljeća, prema starim portalima i fasadama, gdje ću svakako naći neki znak onoga, što mora doći na taj jedini i jedinstveni dan u godini. Via Maqueda, via Cavour, Porta San Giorgio, nebrojene crkve i uličice, luka sa starim jedrenjacima i crnim trgovačkim brodovima, sa zadahom sjevernjačkih grahtova — nigdje nema Velike Subote. Mačke se provlače zakucima, po izvučenim, izvrnutim barkama stružu tesari, jedan brod liče, pa zvekću lanci po trupini, kojom se penju ličilci, more je ustajalo, masno, išarano mrljama razlivene boje i rastvorenog ulja, svi su

prozori po kućama mutni, prljavi: nema sjaja, nigdje nema veselih odblijesaka, nema dječjeg hihota! — Gdje je ta Velika Subota, koju sam tako živo želio doživjeti u ovome gradu? Ili je to mrtvilo u meni, jer tebe nema, tišina, tupost mojih sjetila, žalost mojih osjećaja, jer si ti daleko?

Preostaje mi kino, bar ili kakav dancing. Na Veliku Subotu? Ne. Radije spavati. Zatvoriti se u svoju sobu i probuditi sjećanje. Oćutjeti opet događaje, koji su prošli, proživjeti veselja i ushite, koji se više ne će vratiti, i dočaravati sam sebi ono, čega nema, čega nema nigdje vani, ni u ovom gradu, a možda uopće više nigdje na svijetu; nigdje nema bezbrižnog djetinjstva, radosnog doživljavanja slobode i onog slatkog iščekivanja nečega lijepog, što dolazi sigurno i nesmetano, samo i neočekivano, što mora doći i dati smisao života i vjeru u Uskrs. Zaspati. Spavati.

Sunce me probudilo. Nije bilo zvona, ali je bilo ptica. Veseo cvrkut i gradski žamor, koji se dizao nad krovove i lebdio u vedrome jutru. Van, van, brzo van, ta danas je Uskrs. Koliko se toga može osjetiti i doživjeti na jedan Uskrs!

Izletio sam iz hotela. Sad će biti glazbe, svečanih služba božjih, zvona, povorka, uskrsne radosti u novom, svečanom ruhu...

Svi su dućani otvoreni. Trguje se kao i svaki dan. Mesari, pekari, trafike, čak i trgovci šeširima sjede u svojim izbama s otvorenim vratima na ulicu. I nikome ništa. Ljudi božji, pa zar vi ne znate, da je danas Uskrs? Željeni, toliko iščekivani Uskrs u Palermu, za koji sam se spremao i veselio tolikih Uskrsa zagrebačkih, varaždinskih i dubrovačkih, Uskrsa na moru i u gorama, Uskrsa vedrih i tmurnih, radosnih i tužnih, ali uvijek punih čežnje za ovim današnjim?

Tržnica je krcana kao u sajamske dane. Smrad po izložbenim daskama, klizavost tla zasipanog otpacima, žamor svjetine. Ne čuje se »Hosana! Alleluja!«, već »cinque lire, solo cinque lire«... stotinu prodavača izvikuje hiljade stvari. Domaćice, šegrti, prodavačice, preprodavači — čini mi se, da sam u krakovskom ghettu, a ne na talijanskom jugu, gdje je svaki drugi dan crkveni svetak.

Trčim u katedralu. I pred njom je vašar. Oči, pune sjaja proljetnog dana i tisuće boja oblaka, krovova, haljina i caklastog, zvonkog šarenila po sajamskim šatorima, zaslijepljene su gustom tamom svodova. Crkvene lađe rasječene mačevima svijetla kroz prozore, u kojemu lebdi prašina kao dim tamjana, na dalekim oltarima iskre svijeća, svjetlucanje slova na zastavama, pozlate križeva i srebro kipova, sve to opominje, kao da će sad brecnuti malo zvonce ministranta i najaviti početak pontifikala, a onda će

se raspjevati velika misa orgulja, zapalucat će debele uskrsne svijeće sred radosnog pijeva i zajedničkog, gromkog i svečanog Alleluja! Ali crkva je prazna i ta je praznina hladna, žalosna. Težim za unutarnjošću, proživljavanjem, a moram se zadovoljiti vanjštinom, površnim promatranjem. Na toj bivšoj mošeji ocrtavaju se sva stoljeća i svi gospodari, svi ratovi, sve vjere, sve što je vladalo Sicilijom i dalo tom otoku njegov izuzetan i čaroban značaj. Normani i Saraceni dograđivali su joj tornjiće i kapelice, gotika joj dade krasne lukove, renesansa divan zvonik, dok je konačno barok nije obdario kupolom, koja potpuno opravdava pobunu Sicilijanaca prigodom njene gradnje. Ali je to ipak crkva, u kojoj se odrazuje život i povijest, razvoj misli i bujanje osjećaja, a to je njen arapski lik mošeje pretvorilo u kićenu rezbariju rafinirane čipke. Izvana. Ali unutra — mrak, praznina, golotinja zidova i suha rebra svodovlja. Gdje ste, vi lijepe crkve Italije, pa i onaj firentinski Dome, čija me unutrašnjost nikad nije mogla zanijeti, usprkos divnom imenu del Fiore?

Htio bih nazočnost Uskrsa. Gdje su mise, procesije, blagoslovi, oslobođena, uskršnja pjesma?

U kraljevskoj palači nalazi se dvorska kapelica, zavjetno mjesto Palerma i službeno svetište za svečane zgode.

Dugo čislo ulica i uličica vodi do južnih gradskih bedema, gdje se na poljani uređenog perivoja diže Dvor. Pred tom poljanom i opet sajam. Kotlari, slastičari, medičari, sve vrste prodavača, koji se ne vide nigdje do na ovakvim sajmovima, kao da drže ovdje danas svoj svjetski sabor. Miris svježe pečenog mesa, zaglušni povici trgovačkih izvikivača, mrmor svjetine i buka gramofonskih zvučnika, što sviraju razglašene napjeve u interpretaciji razglašenih tenora, oblaci prašine, koju podižu sami njeni uništavatelji priprostim posudama za polijevanje ulica, cjenkanje, cika, vriska djece i žena na njihaljkama, grozno klepetanje rasklimanih pušaka na streljanama, u nepravilnim razmacima prasak topa za iskušavanje snage, pratersko raspoloženje nedjeljnog poslijepodneva, ubijaju ovdje svaku svijest ovog časa, koji znači jedan od najljepših dana u godini, a nikako ga ovdje ne mogu doživjeti.

Kraljevsku su palaču počeli graditi Saraceni, a dovršavali su je Robert Guiscard, Roger I., dva Wilhelma, Friedrich II. i Manfred, dok Roger II. 1132. godine ne uredi Capellu Palatinu u arapsko-normanskom stilu i posveti je Svetome Petru. Sjećanja srednje škole izlaze iz magle zaborava i nesigurnosti i u ovoj palači, u ovoj kapelici, u svim spomenicima ovoga grada, i oblikuju se točni i jasni obrisi stilova arapskog, saracenskog i normanskog.

Mozaik, koji djeluje sasvim drukčije od venecijanskog San Marka i sofijskog Aleksandra Nevskog, stapa ovdje šarenilo kamenčića s posebnim dražima jednostavnog ali neodoljivog opojnog crteža i sve obavija svjetlucanjem dragoga kamenja i stakla, te se u milijardama zraka prelijevaju spektri tisuće šara. Vladalački Isusov lik sa velikim blagim očima i usnama, u koje je urezana sva veličina i uzvišena dobrota jedne besmrtne ideje, fantastična križanja svodova, šuma lukova, raskošno plamsanje svijeća, miris tamjana, brujanje orgulja i zvučan, gust pijev, zlatno i srebreno vezivo na teškim brokatnim zastavama, što se lagano ljuljaju i kao da oživljuju likove svetaca i zaštitnika — sve se to splelo i ispreplelo i sve zveči i šumi i njiše se u gužvi i buci gradskih korporacija i radoznale gomile stranaca. Nije to uskrsna misa djetinjstva s otajstvenom tišinom Podizanja i oduševljenim, zahvalnim Alleluja u Benedictusu.

S observatorija, na kojem je Piazzi godine 1801. otkrio planetoid Ceres, vidi se čitav grad s dalekim poljanama naranača, s morem što se gubi u plavetilu neba s obličjem Monte Pellegrina, na kojemu je Hamilkar Barkas logorovao četiri godine, uzalud čekajući, da mu se Panormus preda — odavle se vidi čitav gradski prostor među lukom i dalekim brežuljcima s vrtovima i voćnjacima u pozadini, a sasvim pod tornjem su Porta Nuova, Palazzo Reale, visoke afričke palme velikoga parka i silna prašina, što se uzvitlala nad poljanom sajmovanja i prošteništa. Nije to nježni, proljetni lik prirode, što se kod nas oko Uskrsa tek počinje buditi, u kristalnoj i svježoj bistrini zraka — to je užarena, usijana oaza u pustinji opijenoj i zasićenoj suncem, koje se uštapilo u zenitu i kupole crkve San Giovanni degli Eremiti pretvorilo u minarete Afrike ili Arabije.

Bježim, bježim odavle. Stari munjovoz, koji se trese i poskakuje, kao da želi iskušati sve mogućnosti, da se raspadne, vozi me u Monreale, malo mjesto na Kraljevskom Brijegu, s najslavnijom normanskom katedralom na Siciliji. To znači, na svijetu.

Vašarska se buka gubi i nestaje u toplom, sunčanom decrescendu. Zamrzio sam danas sve sajamske glasove i svaku praznu, bučnu viku. Koliko smo puta govorili o Parizu, i dok si ti spominjala tišine dvorana Sorbonne i Instituta, u kojima si učila, ja sam ti pričao o vrevi monmartreskih sajmova, sa šatorskim galaprodukcijama raznih »svjetskih senzacija i neviđenih čuda«, kroz koju sam prolazio dane i dane — jer tamo ti sajmovi uopće nisu prestajali — željan da doživim čudo otkrivanja biti jednoga grada. U Parizu sam to doživio nekoliko puta, ali ovdje nikako. Želio

sam ovdje doživjeti čar Uskrsa u Palermu i vidjeti pravu sicilijansku tarantellu. Već sam nekoliko dana na tom žuđenom otoku, ali čudesa nema. To ipak ne znači, da sam prestao vjerovati u njih.

Ulice predgrađa su kao kraci pauka, napete niti, kojima grad vabi u središte. Vozimo se kraj kaznionice, s neugodnom oprekom njena izgleda i značenja u slobodnom proljetnom pejzažu. Sve je više praznih gradilišta i sve većma su ta gradilišta pretvorena u voćnjake i vrtove. Naranče, žute, oble i sjajne lopte stidljivo sakrivene među zelenim kožnatim lišćem, kroz koje prosjajuju kao grudi djevojačke. S jednog mjesta otvoren pogled prema Monte Pellegrinu, na kojemu se ocrtava obris Favorite, kraljevske vile, koju je u kineskom stilu dao sagraditi Ferdinand IV. Široko obzorje blješti usijanim podnevom. More se rastalilo i nad njim lebde valovi usijanog zraka, kao treptaji užarenih žitnih poljana. Prema jugu dižu se brežuljci i bregovi s jasnim hrptovima i s onim lijepim prozračnim oblinama drveća, kroz koje sja sunce, kao smiješak žene kroz lepezu. Dižemo se sve više i munjovoz struže i cvili, drma se i poskakuje preko skretnica. Došli smo do jednog sela, zove se Rocca, već nekih tri stotine metara nad morem, i tu nas vežu za mali vagončić, što ga vuče lanac, kao kod žične željeznice. Sasvim je uzak pojas te munjovozne pruge, usječen u kamenje i ukrašen prirodnim skupinama kaktusa i umjetnim nasadima mediteranskog cvijeća. Munjovoz juri uzbrdo i oko njega se bibaju i talasaju grmovi i stručkovi, kao da se klanjaju i pozdravljaju nas na našem putovanju. Čičkovi trepću svojim plavim iglicama, lampice, maslačka truse bijele pahuljice, deseci vrsta cvjetova, kojima ne znam imena, svih boja od svijetložute do žarkocrvene i zagasitomodre, kao lišaji ili mahovina stisnuti među kamenjem ili ponosno uzdignuti na kićena koplja držaka, drhću i povijaju se, njišu se i kao zvone, prateći našu vožnju. A preko ograde vidi se splet gromača, među kojima su kao na šahovskoj dasci poslagani vinogradi, maslinici, povrtnjaci i polja naranača, šparoga, badema, ananasa, artičoka, čitav jedan zemaljski raj voća i povrća, koje poznajem tek s menua, a sad im se divim u njihovu prirodnom carstvu, s čvrstom odlukom, da naučim njihove talijanske nazive.

Cesta kraj naše pruge neprestano zavija te se probija ispod nas i iznad nas, dok se mi dižemo u pravcu uzbrdo. Već se vidi sedlo toga zapalermskog gorja, a ispod njega šiljak tornja katedrale i bogate arkade benediktinskog samostana. I katedralu i samostan gradio je Wilhelm II. od 1174.—1189. i oko tog biskupskog sijela razvio se gradić kao čaroban cvjetnjak. Na blago

položenoj padini, zaštićen s obje strane oblim kosinama, s divnim vidikom na Palermo i more, sav utonu u cvijeće i drveće, opojen mirisima morskih strujanja, sunčanih poljana i čokota malvazije, Monreale je kao grad iz priča. Sa svojim povijesnim spomenicima, s kućicama svojim ovijenima cvijećem, koje je ispreplelo sve prozore, balkone i krovove, s ulicama vijugavim i s prolazima, u kojima ramena stružu fasade, s ljudima u starinskim nošnjama, taj grad kao da nije od danas, on postoji izvanvremenski i ništa se u njemu ne opaža novo ili moderno. Izdaleka strši i blješti kao slika viteške gradine sa starih razglednica, a kad se munjovoz bučno zaustavi na njegovoj piazzi, čini se da sam došao na pozornicu kakvog zapuštenog kazališta, gdje još stoje kulise posljednje predstave. Portali, balkoni, trgovi, fontane, sve sa starinskom patinom, mirno i mrtvo. Buka munjovoznih zavora bila je posljednji zvuk. Zatim zavlada tišina. Putnici se iskrcaše i odmah nestaše, kondukteri se povukoše u sjenu, da se malo rashlade i odmore (jer tek za pola sata vraća se munjovoz u Palermo) — i tako ostajem sam. Hvala Bogu. Nema sada stranaca, a od ono malo, što ih je u Palermu, kome bi palo na pamet, da se u podne vozi munjovozom! Sam samcat u gradiću, koji kao da je ostatak kakve sicilijanske Atlantide. Kuće sa spuštenim zavjesama na prozorima i balkonima, kavane potpuno puste i prazne, na ulicama niti mačka, crkvena vrata zatvorena, zvona mirna, jedini je znak života jedna mala fontanica, u kojoj neumorno prska vodoskok, ali i to skriveno i tiho, kao daleko pucketanje božićnih svjećica ili tiho zveckanje trojke u snježnom kraju. Koraci rađaju peterostruku jeku i već sam obišao pola mjesta, ali još nema nigdje nikoga.

Uskršnji objed mora biti svečan. Tražim jednu trattoriu za doličnu proslavu. Da ti napišem, što sam jeo? I onako ne znam imena ni tih životinja ni tih biljaka. Ali znam ime božanske malvazije, poslije koje mi je ovaj gradić postao još miliji i nezaboravniji. Bio sam jedini gost i kao takvome obratiše mi punu pažnju. Ta je trattoria svakako imala podvorbe za trideset-četrdeset Amerićana, Engleza, Francuza, Nijemaca — a sad je sve to iscrpio jedan Hrvat. Činilo mi se, da zastupam čitavu Europu u tom gradiću, kome je rat odnio putnike, ali ostavio svu ljepotu njegova položaja, povijesti, njegove katedrale, vrtova i njegova samostana, dodavši svemu čar samoće i ničim pomućenog doživljavanja starinske osebujnosti.

Donijeli su mi cvijeća na stol u čudnoj nekoj visokoj vazi. Dobio sam i šunke, ali bez hrena, jer nisam znao, kako se zove. Čak su bila prostrta i tvrdo kuhana jaja, jedino nisam mogao

udesiti, da budu obojena. Uskrs, Uskrs! S konobarom sam popio čašicu malvazije i nazdravio mu »Buona Pasqua!«, zavalio se u slamnatu renesansnu stolicu, pomirisao sicilijanske klinčiće (tako sam ih sam nazvao, ne znajući im pravi naziv) i zagledao se van, kroz vrata, koja su svojom četvorinom uokvirila krasan prizor, dostojan pejzaža Segantinija. Daleka pozadina mora i otoka helenske jasnoće, oštri brid jedne kuće sa starinskim balkonom, u sredini kićena fontana, kojoj se rubovi cakle ljepotom mokrog ženskog tijela, u britkom clair-obscuru taj krasni prizor razdijeljen sjenom u opreci podnevnom suncu. Prelijepo, a da bi moglo biti opisano...

Svečano tiho, drago uskrsno popodne. Veliki mir nakon slave. Prolazim ulicama, u kojima nema nikoga. Samo zastave mirno vise, zadovoljne, što su ispunile svoju dužnost. Tu je jamačno bila jučer ili jutros procesija, a sada su u kućama obiteljski objedi. Stranac nema kuće ni obitelji. Lutam ulicama, ali nosim u srcu bogatstvo sjećanja, radost doživljaja i blago ljubavi. Već nakon nekoliko koraka evo me pred gradskim vratima. Krajina se prostire preda mnom slična našem kršu plodnijih mu ogranaka, nad gorskim sedlom sja široki prostor plavog neba, s velikim suncem u zenitu, koje sjeća na Afriku, jedva dvije stotine kilometara daleku. Talijanski krajobraz s kućicama kao kulisama Goldonieve Venecije, ukrašenim balkonima, terasama na krovovima, strehama vinove loze, prokopima između pojedinih katova, s malim vrtićima bajama i smokava i s čitavim zidovima kakta i tamariska, oživljenima jarkim cvjetićima pelargonija. Magarčići, strpljivi i mirni, konjići upregnuti u sicilijanske dvokolice islikane biblijskim prizorima, nakićeni perjanicama i resama, jedina su živa bića u tom prostoru kamena, terasastih vinograda, živopisnih kućica, šume najfantastičnijih dimnjaka i prozirne svijetle maglice sunčane prašine. Svuda velebni mir uskrsle prirode, oplođene i nabujale, sretne i pune iščekivanja. Atmosfera našeg zrelog ljeta u okviru sicilijanskog proljeća, gdje je sve zaliveno mirisima cvijeća i vlažne crvene zemlje.

Sjedam na gromaču i slušam krugoval, koji iz obližnje kućice donosi valove slatkih talijanskih pjesama, koje plove zrakom i sve hvataju u njihanje svojih melodija. Nad kućicom je nadvijena perjanica dima, što ga pamučnobijela prede dimnjak i čitav taj impresionistički krajobraz, vangoghovski zasićen suncem, postaje živ, te mi se sve stvari, bilje, drveće, kuće, ograde, dimnjaci, srebrene niti potočića za natapanje i šareni ćilim nasada, čine kao živa bića i pretvaraju se u kolo prijatelja, s kojima sam se sastao

na razgovor i veselje. A tvoj mi se lik smiješi u središtu svega. Veselim se Assisiju, jer u ovim krajevima sasvim su razumljivi razgovori Božanskog Brata s biljkama i životinjama.

Ne znam, kako je dugo trajalo to snatrenje, prekinuto najzad zvonjavom s katedrale. Nebo je već bilo narančasto i sunce se sklonilo za Monte Pellegrino, ožarivši ga ružičastom aureolom zapadanja. Sjene brda pružile su svoje ruke duboko u polja, kao da skupljaju dragulje i bisere po morskome dnu. U nizinama je sve tonulo u jedinstvenu plavičastu rasvjetu, u visine dizao se prema posljednjim zrakama sunca samo pijev uskršnjih zvona. Vratio sam se u gradić. Podnevni žar popločenih ulica i trgova lagano je umirao, isparujući opojni umor. Iz kuća su polako izlazile skupine i pojedinci, oko fontane na glavnoj piazzi već je sjeo vijenac staraca, kao po našim dalmatinskim i primorskim mjestima, raspredajući već toliko puta ispletena tkanja davnih doživljaja. Čisla žena neprestano su ulazila u crkvu.

Zvona još uvijek zvone i njihovi batovi kao da udaraju o zidove benediktinskih arkada, najvećih i najljepših svoga romanskoga stila. Dvije stotine i šesnaest stupova s čipkastim glavicama ornamenata i likova, u vitkoj liniji lukova, kao da sve to i nije tvar, već paučina sanja, kroz koju se vide Palermo i okolica kao u kakvoj čarobnoj kutiji panorame. Samostanski mir kao oživotvorena čežnja oaze u žurbi i ludilu modernoga svijeta. Jedna sasvim uska vratašca ukažu se u zidu. Još uvijek zvone zvona i njihov zvuk rasprostire se bezgranično i kao da se gubi tek tamo među onim otocima, koji se sada utapaju u večernjem ultramarinu mora. Ne mogu ti opisati čar tih arkada, koje debeli samostanski zidovi dijele od svijeta i grada i trga, a vidik iz njih usmjeren je samo prema daljinama neba i zemlje. Tako mora biti na svetom brdu Montsalvatu, gdje Gralovi vitezovi čuvaju sveti Kristov kalež.

Otvaram vratašca. Uronio sam u tajanstveni podmorski svijet. Oči se polako priučavaju crkvenoj tami. Najprije se naziru plamečci svijeća i kandila. Ali koliko ima tu tih izvora svijetla? Uz stupove, po svim zidovima, po stropu, na ivicama svih lukova, čitava je crkva puna blijesaka. To sjaju mozaici i lagano se odbljesci kamenčića spajaju u biblijske slike, početničke u crtežu ali fantastične u šarama i bojama. Kroz prizme stakalca, koja su pomiješana među kamenčiće, lome se milijarde spektara, tako da se ne vide granice stvarnoga, ne osjećaju se ni zidovi ni svodovi: sve je to golemo i beskrajno, kao zvjezdani svod nebeski, kao san podmorskih prostora. Granitni i mramorni stupovi ožareni su

bljeskovima, koji drhću i prelijevaju se. Već vidim slike i kipove, zastave i oltare. I ljude vidim, kako kleče na slamnatim klecalima. Ovdje nema velike mise, to je skromni provincijski blagoslov, ali ljepši i pobožniji od svakog najsvečanijeg pontifikala. U čudesnom lomljenju zraka i titraju boja i odbljesaka i ljudske oči dobivaju neki tajanstveni sjaj. Pijev se izvija u verdijansku melodiju, i kad svećenik blagosliva mnoštvo na koljenima, svi padaju ničice pred ljepotom te katedrale, pred čudesnom tajnom davnih vremena, koja su je stvorila, pred otajstvom Uskrsa.

Zvona su već davno prestala, pijev je zamro, svećenik je izašao, crkva se ispraznila, svijeće su pogašene. Još uvijek sam u crkvi i u zjenicama mi igraju neopisivi prizori. U toj katedrali nema mraka. Ono jedno kandilo, što gori pred glavnim oltarom, stvara tisuće plamečaka u svim kutovima crkve, po čudesnom slijedu optičkih zakona. A nad oltarom opet se iskre blage oči normanskoga Krista, vječnoga Krista, uvijek uskrslog, uvijek živog, poput ljepote, poput misli.

Vani je noć. I nebo je čarobni mozaik zvjezdanih svjetova i ulice su mozaik osvijetljenih izloga i prozora, čitav je kraj beskrajni mozaik, u kojem blješte rubovi brda i krošanja, a daleki Palermo sa svojim svijetlim tkanjem ulica i šetališta čini se kao crkveni prozor u velikoj katedrali svijeta.

Uskrs, Uskrs! Osjetio sam ga, i sad sam smiren i sretan.

Munjovoza više nema i spuštam se pješice kroz usjeklinu punu sjena i mirisa. Palermo je sve veći, bliži, svjetliji. Projurit ću kroz ulice, da što prije dođem kući. Možda me tamo čeka tvoje pismo.

Dr NIKOLA PERŠIĆ, ZAGREB

DRŽAVA KAO OBLIK ŽIVOTA

Geopolitičko shvaćanje države u Kjellenovu djelu »Der Staat als Lebesform«

Osnovno shvaćanje suvremene države, njezinih zadataka, postanja, razvoja i propasti znatno se je izmijenilo u posljednje vrijeme, osobito kroz posljednjih trideset godina. Promjene uzrokovane velikim događajima u miru i u ratu jako su pospješile razvoj nauke o državi, koja je do najnovijeg vremena bila isključivo područje u prvom redu pravnih nauka, a zatim diplomatske povijesti, sociologije i nacionalne ekonomije. Kako je kod država jedan od prvih uvjeta zemljište omeđeno granicama, i zemljopis u svome razvoju počinje se sve više baviti državom kao prostornom pojavom. Tu je najdalje otišao osnivač moderne antropogeografije Fridrich Ratzel u svome djelu »Politička geografija (zemljopis)«. Oslanjajući se na Ratzelov politički zemljopis Šveđanin Rudolf Kjellen, osnivač geopolitike, ide dalje i državu promatra kao živo biće. Od velikog broja znanstvenih radova sam Kjellen smatra svoje djelo »Der Staat als Lebensform« najvažnijim, pa za nj kaže, da se osnovne misli svih njegovih dosadašnjih proučavanja slijevaju u ovo djelo poput pritoka u glavnu rijeku i tu dobivaju jedinstvenost pogleda. Suvremena zemljopisna nastava svuda, a osobito u Njemačkoj, promatra i naučava sve više činjenice političkog zemljopisa kroz prizmu geopolitike. Suvremena politika i diplomacija također se ne mogu zamisliti bez geopolitičkih pogleda, pa ćemo ovdje razmotriti Kjellenovo shvaćanje o državi u njegovu glavnom djelu.

Već u prvom poglavlju Kjellen upozoruje na jednu činjenicu, koja nije bez važnosti i za nas Hrvate: »Često se čuje, da ne kažem da je i općenito priznato, da naše švedsko stanovništvo nema darovitosti za politiku, a slično i za trgovačka zvanja«. Krivnju za to pisac pripisuje u prvom redu nedostatku i zanemarivanju učenja političkih znanosti u školama i nepristupačnosti starijih teorija o državi.

Slično se je s mnogo strana čulo i o nama Hrvatima. Te su tvrdnje opovrgli najnoviji događaji. Koliko tu ima i istine u pogledu Hrvata, uzrok su joj (pored onoga, što ga navodi Kjellen) u prvom redu, što Hrvati već kroz vjekove nisu imali svoje potpuno nezavisne države; velika krivica je i na onima, kojima je

bila dužnost usavršavanje odgoja u tom pravcu. Mnogi profesori srednjih škola i — što je još gore — neki i na sveučilištu bili su po svom rođenju i shvaćanju daleko od težnja hrvatskog naroda, pa je sasvim jasno, da njegovoj mladeži nisu mogli usaditi ono, za što su bili pozvani, zapuštajući nesvijesno, a neki i svijesno, odgoj hrvatske omladine u političkom i ekonomskom pravcu.

Prelazeći na dosadašnje shvaćanje o državi Kjellen navodi, da je prema tomu shvaćanju država prvenstveno pravni subjekt. Pojam države temeljio se je jedino na ustavu i ničemu više, pa je nauka o državi bila zapravo čista i isključivo nauka o ustavu. Da je država pravno biće i, prema tome, da je nauka o državi pravna znanost, bilo je tako utvrđeno, da se o tome nije dugo raspravljalo. To shvaćanje nalazimo već kod Aristotela, Cicerona i Machiavellia. Tu dakle nismo više pred nacionalnom, već pred universalnom predrasudom; ali nije ni znanost zubom vremena nedirnuto veličanstvo. Kod današnjeg stanja države dolazi nauka o državi u iskušenje, da postane obrana slučajno oživotvorenog državnog ideala, mjesto da bude ogledalo državne ideje i državne stvarnosti. Ako se djelovanje države ograniči samo na održanje pravnog poretka, onda postaje poznavanje i čuvanje ustava i odgoj državnih činovnika glavna stvar, jer služiti državu znači služiti pravu ili — kako se dobro pisac izražava o naučavanju glasovite manchesterske škole »the minisers« — država postaje »dobavljač pravne zaštite«.

Uviđajući sve to dolazimo do zaključka, da tradicionalnu nauku o državi moramo proširiti, poput prstena, koji je postao pretijesan. Kod toga nastaje pitanje: U kojem pravcu? Ovo pitanje traži pooštreno i neposredno promatranje predmeta naše rasprave.

I. BIT DRŽAVE

Htijući shvatiti bit države najbolje je »ne razumom utvrditi, nego iskustveno promatrati«.

Kakva zapravo iskustva ima državljanin o svojoj državi? Prvi dojam bit će posve negativan. Većina državljana provodi svoj svakidanji život i uopće ne dolazi u dodir s državom. Ali usprkos tomu država je svagdje nazočna kao zrak. Tko hoće vidjeti i osjetiti državu, treba samo da se ogriješi o pravni poredak. Tada izlazi država sa svojim zakonima, dužnosnicima i ustanovama — redarstvom, sudom i zatvorom iz pozadine. I ništa ne pomaže, ako se pojedinac ili skupina odupire. Država ima sredstva sile, da slomi otpor. Ovo je prvi način, na koji država

pokazuje pojedincu, da ona postoji. S druge strane prvotno ograničenje slobode pojedinca predstavlja ujedno i zaštitu pojedinca ili skupine od drugih. U oba slučaja čuva država određeni pravni poredak i pojavljuje se kao volja i kao sila, koja zna što hoće i koja može što hoće.

Prvo svojstvo države, koje smo upoznali tokom njenog promatranja, kao da nam daje dokaz više za učvršćenje mišljenja, da je država pravni subjekt. Bez sumnje država čuva pravni poredak, ali to nije jedina njezina zadaća. Kod daljnjega promatranja primjećujemo, da država i bez izazivanja sa strane pojedinaca izlazi sa tražbinama pred njih. Traži porez i bar jedanput u životu prekida posebnički slobodni život zdravih muškaraca tražeći od njih, da služe vojsku. U ratu traži sve, pa i život svojih državljana, koji su sposobni i potrebni za službu u vojsci. Time država još nije uzdrmala svoj pravni značaj, jer njezine su tražbine potrebne za održanje i očuvanje pravnog poretka od vanjskih i unutarnjih neprijatelja.

Međutim, država ne oduzima samo pojedincu, nego još znatno više daje. Prosvjeta, ustrojba (organizacija) rada i privrede, uzdržavanje prometnih sredstava, javni radovi, uređenje društvenih odnosa i t. d. su stvari, koje ni veći broj pojedinaca bez državne vlasti ne bi mogao izvršiti. Kod toga rada država ne postupa jedino na korist pojedinaca, već ispunjava više zadatke: ona podupire pojedince samo toliko, koliko to služi njezinim višim zadacima. Sve više i više vidimo, da država utječe sa vlastitom pobudom u kulturni, privredni i socijalni život. Na primjer, odnošaji između poslodavca i posloprimca već odavno nisu njihova posebnička stvar, a država također sve više sama neposredno preuzima ulogu privrednog poduzetnika. Moderna poljodjelska, šumarska i rudarska politika također sve jače zanima državnu zajednicu.

Slika države, koju dobivamo na taj način, veoma je malo slična idealu države starijeg liberalizma, koji je puštao državi jedino pravnu zaštitu, a za opći napredak brinuli su se pojedinci. Prema tome nauka o državi mora priznati, da država nije samo pravna sila, nego također privredna i socijalna sila. To znači početak osamostaljivanja državne znanosti prema jurisprudenciji, ali ovdje dolazimo do opasnosti, da iz jednostranosti prijeđemo u protivnu krajnost, pa da država postane pojam, koji je isključivo društvu podčinjen; odlučimo li pak privredni život od socijalnoga, pravo dobiva opasne takmace i u sociologiji i u nacionalnoj ekonomiji, čijem bi krugu država jedino imala pripasti. Već nam to

pokazuje, da naše dosadašnje istraživanje nije dovelo do željenog cilja, jer smo promatrali život države samo unutar njenih granica. Da tu prazninu popunimo, sada ćemo promotriti državu i izvan njenih granica. Tu nam u prvom redu izlazi pred oči državno zemljište opasano granicama, i tu dolazimo do uvjerenja, da je država dio organiziranog čovječanstva na određenom području. Kako su prema tome zemljišta i ljudstvo elementi novog pojma države, nije čudo, da suvremeni zemljopis traži taj predmet i za sebe. Fridrich Ratzel (1844.—1904.) je svojim istraživanjima dokazao, da između države i njezina prostornog područja postoje mnogo tješnji odnosi, nego se je to tada u nauci uzimalo, ali ni ovdje ne smijemo biti jednostrani, pa nauku o državi prepustiti jedino zemljopisu ili geopolitici, već moramo priznati, da su još važni činioci pravo, sila, društveno uređenje, povijest i privredna snaga. Nakon svega toga dolazimo do zaključka, da su države golema živa bića sa vlastitim ciljevima ili živi organizmi s vrlo različitim funkcijama. Država je dakle oblik života, između svih ostalih najugledniji. Ona postoji na zemljišnoj površini održavajući se vlastitim životnim snagama i naklonošću povoljnih prilika, u neprekidnom takmičenju s drugima, dakle u borbi za opstanak. Vidimo, kako se države rađaju, rastu i umiru, pa bi one mogle biti predmet biopolitike, jer povijest nema neposrednog zanimanja za postojeća velika bića, koja nazivamo državama, osim ako su države u pokretu, te povijest postaje tek pomoćna nauka za državnu znanost.

Dalje ćemo promatrati sve činioce važne za državu i u državi, koji zajedno poput prsta na ruci u miru rade, a u ratu se bore, ali ćemo naročitu pažnju obratiti zemljištu i ljudstvu, dakle područjima geopolitike i etnopolitike, jer se tu najposrednije izrazuje biološki značaj države.

II. DRŽAVA KAO ZEMLJIŠTE (GEOPOLITIKA)

Geopolitika je nauka o državi kao zemljopisnom organizmu ili kao pojavi u prostoru.

Bez zemljišta država postaje društvena pojava i ništa više. Samoupravna tijela dijele s državom nužno zemljišno obilježje, ali im ne dostaje pravo potpunog samoodređenja. Iz tog temeljnog stajališta slijedi, da može biti ljudstvo organizirano i prije postanka države. Stari Germani i Slaveni imali su svoje organizacije i donekle uređen ustav, prije nego što su osnovali svoje države.

Ako pratimo povijesni razvoj država, opazit ćemo, da starovječne države nose skoro isključivo imena glavnih gradova (Atena, Šparta, Rim, Kartaga i t. d.), jer je tada jedino u gradu kucao državni život, a ostalo područje bilo je manje važno i kod državnih poslova sudjelovalo je tek posredno. Daljnji razvoj ostvaren je u Rimskom carstvu, i tada je Rim od države nazadovao na glavni grad carstva. Kasnije je za državu postalo čitavo državno područje skoro jednako važno, bez obzira, je li ono gradsko ili seosko, a čak i nenastanjeni dio područja nije bez važnosti za cjelokupnost države.

Država je posjednik zemlje, ali je velika razlika između države kao posjednika zemlje i privatnog posjednika. Pojedinac može svoj posjed prodati, zamijeniti ili pokloniti, pa se i bez njega održati, ali država gubitkom svoga zemljišta propada. Ona je vezana uz svoju zemlju i ona umire, ako je izgubi. Uspoređena s biljnim svijetom, država naliči šumi. Država ne može, kao ni stabla u šumi, visiti u uzduhu, već je vezana na stanovitu zemlju, kao i šuma, koja iz nje crpi hranu za život i razvija stabla, koja po njoj isprepliću svoje korijenje. I kada se država sprema na osvajanja ili na naseljavanje, to je rast, a ne kretanje, bez obzira na to, da li se radi o ispunjenju njezina prirodnog prostora ili se ona želi proširiti i izvan njega. Svaka država ima dakle jednom za uvijek utvrđeno svoje bitno područje (Kernland), od kojeg se ne može odijeliti i od kojega se može otrgnuti samo uz cijenu svoga vlastitog života. Tu nam država naliči pojedinom stablu, koje na istom mjestu postaje, raste i ugiba. Država lakše podnosi gubitke ljudi, nego gubitke zemljišta, jer je zemljište tijelo države. Ozljeda zemljišta je ozljeda države, a ne njezinog posjeda, to je povreda osobnosti, a ne vlasništva. Ako država zbog vanjskih nezgoda izgubi dijelove zemljišta, ovaj se gubitak ne može usporediti s gubitkom posjeda, već s operacijom dijela živoga tijela, jer tu ona gubi i dio svoje životne snage. Ako je operacija djelovala suviše duboko ili ako u nje ne postoji više prava životna snaga, država s vremenom ugiba. Ali tamo, gdje u njoj još ima zdravlja, pokazuje se želja i potreba, da se ono, što je vani izgubljeno, nadoknadi pojačanim unutrašnjim radom. Ovo bi mogli nazvati zakonom obnavljanja; ali gubitak najvažnijih dijelova u svakom slučaju donosi smrt. Prema tome su različita državna područja u sličnom medjusobnom odnosu, kao organi kod tijela, na kojemu pojedini dijelovi imaju različitu važnost za održanje života cijelog organizma. Ovo svojstvo organizma još se bolje opaža pri usporedbi ljudstva i zemljišta. Čim dulje borave ljudi

na izvjesnom području, tim oni više osjećaju zajednicu s njime (poput duše i tijela). Kod ljudstva se sve više razvija najuzvišenija ljubav — ljubav prema domovini.

Svaka država, kao i svaki prirodni organizam, nastoji, da je tišti što manji vanjski pritisak. To postiže povoljnim smještajem i prirodnim granicama, koje joj olakšavaju miran unutrašnji razvoj. Međutim pitanje granica je u prvom redu pitanje snage dvojice susjeda. Jaka država lagano podnosi loše granice, koje za slabiju državu mogu biti sudbonosne, ali loše granice u svakom slučaju predstavljaju otvorena vrata.

Oduvijek, a naročito u novijoj povijesti i u suvremenim događajima, opažamo znatne razlike između malih država i velesila. Kod velesila nije dovoljan velik broj stanovništva i veliko zemljište, već je potrebna k tome i jaka kultura, volja i sila. Države s velikom životnom snagom i s ograničenim prostorom i životnim sredstvima stoje pod kategoričkom političkom nuždom, da uvećaju svoj prostor naseljavanjem, udruživanjem ili osvajanjem. U tom je položaju prije bila Engleska, a danas su Njemačka, Italija i Japan. To nije sirovi nagon za osvajanjem, već prirodna potreba za samoodržanjem. Nad malim državama stoje velike, a nad ovima čovječanstvo, koje se služi jednima i drugima u svrhu kulturnog razvitka.

Oblik i položaj države također su važni činioci. Najpovoljniji je koncentričan oblik, dok je rastegnutost vrlo nepovoljna (Chile, bivša Austrija i bivša Čeho-Slovačka).

Položaj države je izvanredno važan zbog podnebnih i prometnih činilaca. U razvoju države može nastupiti i promjena položaja bilo u povoljnom bilo u nepovoljnom smislu. (Otkrića početkom novoga vijeka nepovoljno su utjecala na Sredozemlje, dok su atlantske zemlje došle u središte svjetskog prometa). Može se uslijed raznih razloga pomicati samo središte države (kod Hrvata od mora prema Podunavlju).

Nezgodan je položaj takozvanih jastučnih država (Pufferstaat), čiji opstanak zavisi od ravnoteže pritiska susjednih velesila.

III. STANOVNIŠTVO (ETNOPOLITIKA)

Slijedeći korak vodi nas do promatranja stanovništva, kao drugog važnog činioca u državi. *Država bez ljudstva je još manje moguća, nego država bez zemljišta.* Ako promatramo vanjsko lice države u miru, onda se najprije opaža državno područje, ali ako je država u pokretu (u ratu), stanovništvo je prvi činilac. Ljudstvo

može biti starije od države, ali istom onda postaje ono državom, kad se veže sa zemljom i kad organizira zajednički život. I kod naziva države igra veću ulogu stanovništvo, nego područje. Skoro sva imena država stvorena su na etničkim temeljima (Hrvatska, Njemačka, Madžarska, Turska, Španjolska, Rusija i t. d.).

Država je vezana uz stanovništvo, ali ako pojedini državljani ili veći broj stanovnika ostavi državu, ona ne će propasti, ako u domovini ostane zdrava jezgra. Na isti način može država primiti državljane stranih država, pa ih naturalizacijom učiniti svojima. Solidarnost države i stanovnika očituje se i u tome, što država podupire i čuva svoje članove, dok oni sami ne rastrgnu veze s njom time, što se naturaliziraju u stranoj državi. Država gubi svake godine na prirodan način neki broj ljudi, ali isto tako dobiva nove mlade državljane. Ovo je prirodna i stalna izmjena ljudi, koja državu ne zanima sve dotle, dok se to vrši u normalnim granicama, ali kada se pojača smrtnost (makar i uslijed rata ili bolesti) ili znatno padne rađanje, pa normalni godišnji prirast padne, onda država u svrhu svog održanja mora poduzeti sve, što je u njezinoj moći, da pojača prirodni prirast. Prema tome je jasno, da se ljudska podloga države stalno mijenja, a država stalno ostaje.

Zajednički život više pokoljenja pod zaštitom jedne te iste države mora već po ljudskoj naravi uzrokovati osjećaj skupnosti, i to bez obzira na veću ili manju srodnost njezina stanovništva u početku zajedničkog života. Stanovnike neke države naročito veže pravni poredak u miru i zajednička odgovornost u ratu. Time, što država veže državljane uz sebe, veže ih i stanovitim osjećajem skupnosti. Osjećaj zajedničkih prava, dužnosti i odgovornosti stanovnika neke države Kjellen naziva lojalitetom. Lojalitet je dinamički pojam, što znači, da se prema načinu vladanja, jednakopravnosti i pravednosti može tokom vremena ili kod izvjesne skupine u državi znatno mijenjati. Drugi važan činilac, možda za državnu zajednicu najvažniji, jest narodnost. Narodnost je kao i lojalitet značajna pojava osjećaja skupnosti, ali narodnost ne djeluje poput lojaliteta preko države, nego neposredno između državljana.

Mnoštvo ljudi, koji su u izvjesnoj državi vezani samo lojalitetom, zovemo ljudstvom, a mnoštvo, koje veže narodnost zovemo narodom. Odnos između ovih dviju pojava je glavni problem opće etnopolitike. U onim državama, čije je stanovništvo jedne narodnosti u golemoj većini, taj problem ne postoji ili je vrlo neznatan.

Ovdje ne ćemo točno istraživati obilježja narodnosti, potrebna za utvrđivanje pojma naroda (krvno srodstvo, jezik, običaji, pravni pojmovi, povijest, domovina i t. d.), već ćemo nedvoumno ustvrditi, da je to osjećajna zajednica duša. Narodi stoje između pojedinaca i čovječanstva, kao neminovno potrebna veza. Narod je etnički ili potencirani individuum, jer kao skupnost posjeduje svojstva svojih članova, i to isključivo ona svojstva, koja oni posjeduju. Ali stupanj narodnosti je isto tako dinamičan kao i lojalitet.Kod naroda, gdje većina pojedinaca svoje koristi stavlja pred opće, pa je osjećaj skupnosti manji od egoizma, narodnost je slaba, a gdje je pojedincima preča opća korist od osobne i gdje se u svim njihovim činima osjeća pripadnost zajednici, tamo je narodnost jaka i život naroda osiguran. Naravno je, da se kod svih naroda, slično kao i kod pojedinaca, opaža darovitost za izvjesne poslove ili pak obratno slabija sposobnost za neke vrste djelatnosti.

Život i težnje različnih naroda su različiti, ali jedno je stalno kod svih naroda, a to je nagon za samoodržanjem i težnja za zemljištem.

Život u obliku vlastite države je cilj svih nastojanja naroda, čiji su članovi postali svijesni, da su dio neke više i veće osobnosti. Tu se već razvija politički proces, jer narod svijestan svoje punoljetnosti traži, da ga i ostali činioci u međunarodnom životu takvim i prikazuju. Oživotvorenje narodnih ideala može se najbolje i skoro isključivo postići u vlastitoj državi, jer država daje narodu onaj viši narodni sadržaj, koji narodne skupine same po sebi nemaju.

U praksi načelo narodnosti djeluje na dva načina. Kao centrifugalna sila tamo, gdje u istoj državi više naroda teži za slobodom, a kao centripetalna sila tamo, gdje više država istoga naroda teži za sjedinjenjem. I rasa i vjera mogu pojačati državnu homogenost, ali nisu bitni uvjeti za opstanak države. Također stupanj dinamike narodnog osjećaja može država donekle upravljati. I ovdje se ideal ne nalazi u krajnosti, već u razumnoj i potrebnoj umjerenosti. Ako se pretjeruje sa narodnošću (tu za primjer Kjellen uzima Srbiju), dužnost je države da zadržava mnoštvo, da ne bi osjećaj prešao sve granice razuma, ali ako je kod naroda počela narodnost jako slabiti (stara Poljska), dužnost je države da taj osjećaj pojača.

Ni jedan narod ne živi sam na zemaljskoj površini, već se mora stalno takmičiti s ostalim narodima. Zbog toga svaki narod mora uz populacionu politiku dobro paziti, da ne oslabi borbeni

duh naroda, kao što mora sva nepotrebna ratnička izazivanja raznih kasta i skupina onemogućiti. I kod svih tih pojava u vezi sa stanovništvom opažamo, da država mora poput razumnog bića različito postupati, već prema potrebama i pojedinim slučajevima.

IV. DRŽAVA KAO KUĆANSTVO

(Privredna politika — sociopolitika — politika vladanja.)

Državno zemljište je stan i posjed pučanstva, koje si mora ovdje stvoriti mogućnost da zadovolji tjelesne potrebe života. Da postigne taj cilj, mora svoje područje organizirati poput velikoga kućanstva. Važnost državne privredne politike porasla je u vezi s jakim porastom stanovništva u sadašnjosti, te povećavanjem i proširenjem životnih potreba. U životu država su privredna politika i populacija u uskoj vezi. Posljedice prevelikog nesklada između njih mogu biti tako velike, da one diktatorski određuju čitavu vanjsku politiku izvjesnih država. Politički problem današnje Engleske je u prvom redu privredni problem, jer na otocima živi tri puta više ljudi, nego ih ti otoci mogu prehraniti. Kod Engleske je od najveće važnosti trgovina, koja uređuje životne potrebe poput krvotoka s arterijama i venama, i to na taj način, da se tvornički proizvodi izvoze, a sirovine uvoze. Gubitak izvora sirovina i tržišta stajao bi ovu zemlju života, za koju su zbog toga važni slobodni morski putovi, kojima se služi svjetsko gospodarstvo. Neke države uslijed veličine nagomilane glavnice nastoje tu glavnicu uložiti izvan države i na taj način povećati prihode. Neke velike države (poput Njemačke) nastoje pojačanim radom i dobrom organizacijom urediti državnu privredu. U potpunoj opreci prema engleskom gospodarstvu stoji gospodarstvo poljodjelskih država. Ako je ono prvo znak nadkulture i dolazi u opasnost skore propasti, ono drugo je znak još neizgrađene privrede i izvjesne podređenosti, premda je kod tih država trgovačka bilanca često aktivna (izvoz velikih količina sirovina i sredstava prehrane, a uvoz tvorničkih proizvoda). Vidimo, da i ovdje ideal nije u krajnostima, već u ravnoteži između dviju krajnosti. Punu autarkiju, to jest pokriće bitnih potreba stanovništva iz izvora sa vlastitog državnog područja, teško je provesti u bilo kojoj državi. Ni autarkijski sustav ne smije prelaziti u krajnost, već mora uvažiti izvjesne potrebe svjetskog prometa i trgovine — jer se inače sprečava svaka izmjena, pa i napredak — da zemlja ne bude osuđena na propadanje (stari Kitaj). *Mjesto toga dužnost je svih*

državnika, da izgrade sve privredne mogućnosti svoga područja u različitim smjerovima, koje dopuštaju prirodne prilike zemlje u savezu sa zdravim privrednim načelima.

Daljnji važan čimbenik u državnom životu je društvo, pa ćemo se kratko pozabaviti sociopolitikom, koja promatra društvene zakone u vezi sa državnim životom. Sociopolitika je često vezana uz gospodarske interese, koji stvaraju skupine ljudi, što vode međusobne borbe i time dobivaju socijalno značenje. Borba između proizvođača i potrošača, između poljodjelaca i veleobrtnika, između pristaša zaštitnih carina i branitelja slobodne trgovine i t. d. socijalni su odrazi privrednih interesa. Međutim sociopolitika ima i svoje samostalno područje. Privredna politika ide samo za rješenjem materijalnih potreba, a sociopolitika ide dalje i rješava osim odnosa pojedinih društvenih skupina i klasa još i važne potrebe duhovne kulture. Urazličenje klasa je posljedica diobe rada, pa je prema tome nuždan proizvod kulturnog razvitka, koji se može nadvladati samo u savezu s čitavom kulturom. Opasnost nastaje zbog toga, jer pojedine klase nastoje snagom države ili glavnice nametnuti svoje interese. Kod toga je prvi zadatak države, da ona unaprijed ne očituje više solidarnosti s bilo kojom klasom, nego što je potrebno za postignuće njezinih objektivnih (narodnih) svrha. Samo se po sebi razumije, da država smije posredovati protiv pojedinih klasa jedino uz posvemašnje poštivanje pravnog poretka, ali kad zbog djelovanja pojedine klase država dođe u opasnost, ona mora pokazati, da ne nosi uzalud svoj mač. Oružana sila i državno činovništvo moraju služiti neposredno u cilju socijalnog izmirenja.

Način i metoda vladanja je također vrlo važan činilac u državnom životu. Glavni je interes vladavinske politike na području uprave zemlje, pa se ovdje dodiruju pravna i politička znanost. Tu treba nastojati, da se stvori sklad između slobode i prava pojedinaca i probitaka zajednice. Tokom povijesnog razvoja mijenjali su se razni sustavi, a gdjekada su vladali i takvi, koji su se osnivali na nepotrebnim krajnostima i pretjerivanju, bilo kod slobode pojedinaca — što je dovodilo do anarhije — bilo na pretjeranom i nepotrebnom stezanju svake osobne slobode. Kada stanovništvo uvijek za sve zlo krivi svoju vladu, to je utoliko opravdano, što je dužnost vladajućih organa, da prilagode državni ustav tražbinama velikog zakona vremena, jer ne postoji »idealni ustav«, kako su to tvrdili neki filozofi 18. vijeka (Montesquieu). Svaki ustav mora biti u skladu sa osobitim duhom naroda i s općim duhom vremena. Država je važnija i trajnija od ustava.

V. SVRHA, POSTANAK, RAZVOJ I PROPAST DRŽAVA

Dolazimo do pitanja: Koja je svrha države? Je li dobro i sreća pojedinaca jedina njezina svrha? U različnim vremenskim razdobljima nailazili smo na potvrdu tog shvaćanja (Bacon, Bentham, Locke, Kant), ali se je ono kasnije pokazalo kao neispravno, jer bi prema tome država bila sluga pojedinaca. Konačni cilj države, koja nije samo gomila pojedinaca, već organska jedinica, nije dobro pojedinaca, nego dobro naroda. Država za materijalistu nema druge svrhe, nego da se on u njoj iživljuje, prema svojim darovitostima i mogućnostima, ali idealista pored toga poznaje i osjeća odgovornost za pravac svoga života, a preko toga i za dobro države. Razvitak ljudskih darovitosti do sve veće potpunosti je zapravo zadnja svrha države.

Naša istraživanja elemenata države su zaključena. Sada se država ne pokazuje više kao neka slučajna ili umjetna, u pravnim pojmovima ukočena tvorevina, nego kao organski uzrasla pojava, dakle jednom riječju živo biće.

Ako je dakle država neka vrst živog bića, nije li onda i ona podvrgnuta bitnim zakonima života, među kojima je zakon prolaznosti najveći? Da se države zaista rađaju, već je dokazano time, što one postoje. Da mogu umrijeti, pokazuje nam i površan pregled u povijest (stari Rim i t. d.). *Sigurno je dakle, da mogu i države umrijeti. Ali ovo pitanje dobiva svoju ozbiljnost tek onda, ako upitamo: Moraju li umrijeti? Imadu li propisanu dužinu života?* I ovdje moramo nastojati da pronađemo neko rješenje, makar da osjećamo, da smo time došli do posljednjih granica našeg razuma, gdje od znanosti ne možemo više tražiti točnog odgovora. Kako se rađaju države? Kod toga procesa moramo razlikovati dva načina: primarno stvaranje država na slobodnom prostoru, i sekundarno u već gotovu sustavu država. Prvo zavisi isključivo od stalnog naseljenja i socijalne organizacije. To je dakle stvar narodnog napretka i razvoja. Tek kod sekundarnog postanka države dolazi do međunarodnih zapletaja, jer je država već kod svog rođenja opterećena krivnjom, da je prekršila međunarodno pravo, jer je nastala na račun jedne ili više država.

Obvezana pretpostavka za postanak suvremene države je proglašenje samostalnosti, dakle narodnost, koja se je probudila. Proglašenje samostalnosti prvi je čin ovoga procesa. Život donosi zahtjeve i pretpostavke za njihovu opravdanost, ali ništa drugo, jer ni jedan narod ne može tražiti od drugih, da umanje svoje područje i tako promijene postojeću ravnotežu. Nadalje, narod

dobiva svoje vrhovništvo tek međunarodnim priznanjem i primanjem u sistem država.

Postojeće države — obično velesile — sakupe se u sudski zbor. Ovdje se ispituje, hoće li se tražbina naroda pretvoriti u djelo ili ne će. I tek kad to pozitivno utvrde, država se je rodila.

Od nove države obično se traži slijedeće: Pored narodne svijesti novi član mora biti državno organiziran, te mora imati svoju vladu, koja može održati mir i red. Područje, što ga ona traži, mora biti približno prirodna cjelina, te ne smije odveć oštećivati ostale države, i — što je važno — narod mora dokazati, da može svojim samostalnim prinosima sudjelovati u izgradnji zajedničke kulture. Od prvenstvene su važnosti volja, snaga i odlučnost naroda, da pod svaku cijenu brani svoje »pravo osobnosti«.

U mogućnosti reinkarnacije postoji oštra razlika između smrti države i smrti pojedinca. Ponovni postanak države Hrvatske je uskrsnuće stare države nakon vjekova. Dakle nije još sve izgubljeno, ako država propadne, a narod dalje živi. Jedan slučaj postoji, gdje za državu nema više nikakove nade, a to je smrt samog naroda kao naroda.

Prije 2000 godina nije postojao gotovo ni jedan od sadašnjih velikih europskih naroda. Hoće li nakon daljnjih 2000 godina živjeti još koji od njih? Ovdje se dovršava put znanosti, a počinje put vjerovanja.

Naše je istraživanje ipak dovelo do nekog rezultata: Život države je konačno u rukama pojedinaca. Od njih ovisi snaga ili slabost države i duljina njezina života.

Dr MILAN IVŠIĆ, ZAGREB

FRAGMENTI IZ SOCIOLOGIJE HRVATSKOG SELA

Sociolozi i agrarni političari ističu prednosti maloga i srednjega seljačkog posjeda prema onima, koje nazivamo patuljasti, veliki ili latifundijski. U prednosti se ubrajaju, što taj mali i srednji seljački posjed, koji uostalom sačinjava okosnicu naših sela, uposluje svu snagu seljačkih obitelji podjednako tokom čitave godine u različitim granama seljačkog gospodarstva: u ratarstvu, stočarstvu, povrtlarstvu, voćarstvu, peradarstvu, kućnom radu i obrtu, pa i u samom šumarstvu. A seljačko gospodarstvo baš po tim raznolikim granama, pa i po različitom uposlenju, biva s narodnogospodarskog gledišta znatno proizvodnije, negoli je gospodarstvo na velikim posjedima, iako ne mora biti tako unosno. Dokazano je naime, da je veliki posjed redovito po hektaru obradive površine znatno manje proizvodan.

Među prednosti malog i srednjeg seljačkog posjeda navode sociolozi naročito i to, što takav seljački posjed stvara tjelesno najzdravije, socijalno najmirnije, najsređenije i predaji najodanije, a narodno najjače pučanstvo svake zemlje i svakog naroda. Zdravo seljaštvo čini zato svojom krvlju, svojom narodnom snagom i svojom narodnom sviješću najjaču i najzdraviju osnovicu svoga naroda.

Iako se sve te prednosti seljaštva mogu i moraju naglasiti s gledišta *sociološkog*, one se ipak dadu teže utvrditi i uočiti s gledišta čisto *gospodarskog i materijalističkog*. S toga gledišta posebničko (privatno) gospodarstvo će se nerijetko odlučiti za gospodarsku unosnost (rentabilitet), t. j. za čisti prinos bez obzira na gospodarsku proizvodnost (produktivitet), t. j. na brutto-prinos.

Međutim prava *narodna* vrijednost seljačkoga gospodarstva iskače u tom, što se koristi seljačkog gospodarstva poistovjećuju uvijek s koristima općenarodnim, općegospodarskim i općesocijalnim, budući da seljačko gospodarstvo nije u prvom redu vođeno i upravljano koristima posebničko- i pojedinačno-gospodarskim. A to je vazda slučaj u obrtu, trgovini i veleobrtu (industriji), pa i u samom velikom posjedu.

Najveća je ipak prednost seljačkog posjeda i gospodarstva u tom, što je u seljačkom radu sadržan sav seljački život. A taj je glavno vrelo života svakoga naroda. Te se vrijednosti i prednosti seljačkog života počesto i ne mogu prikazati nikakvim brojid-

benim (statističkim) brojkama u odnosu prema velikom posjedu i ostalim privrednim granama. Prednosti naime seljačkog gospodarstva s toga gledišta i ne leže ni u kakvim brojidbenim (statističkim) prikazima o posjedima i njihovoj proizvodnji, nego o njihovim vlasnicima, koji su ne samo svojim radom nego i čitavim životom svojim vezani na zemlju (»glebae adstricti«). Kad zato na tim posjedima ne bi živjeli seljaci, koji vole svoju zemlju — bila im ona plodna ili neplodna, bila im ona rodna crnica ili jalova žutulja i kameni krš — mi bismo radije gledali veleobrtovanje (industrijalizaciju) svoga poljodjelstva u oblicima velikih posjeda.

Griješimo, kad seljaka i njegov rad poređujemo s radom ostalih privrednih staleža, koji se po specijalizaciji rada, a i po samom pisanom pravu, sve više razdvajaju i množe. Seljaštvo ostaje uvijek po svome radu i po svojoj društvenoj ustrojbi (organizaciji) mimozakonska nedjeljiva *cjelina,* koja se ni specijalizacijom rada ne razdvaja. *Seljaštvo ostaje trajno i bez ikakvih zakonskih propisa opća i široka radna i narodna zajednica.*

Seljak je u svome radu *prvotni proizvođač* svih dobara jednako za vlastitu trošnju kao i za trošnju svih ostalih staleža. Seljak stvara *sirovine* jednako za vlastito prerađivanje kao i za prerađivanje svih ostalih obrtničkih i tvorničkih radionica. Seljak je istovremeno i *trgovac* svoje robe. Seljak je i svoj vlastiti *prevažač;* njemu njegovi konji i volovi služe ne samo kao pogonska snaga u proizvodnji, nego i za prijevoz robe. Kao što je s gospodarskog gledišta utvrđeno, da se seljački rad po svojim »zakonima« bitno odvaja od gospodarskih zakona u obrtu, trgovini i veleobrtu, tako je i sa sociološkog gledišta najvažnija činjenica, *da je seljački rad istovjetan sa seljačkim životom. Prestaje zato seljački život, gdje nestaje seljačkog rada. A gdje iščezava seljački rad, nestaje onim časom i samog seljaka.* Poljodjelski rad američkih i australskih farmera nije *seljački rad i život,* pa zato ondje i ne može biti seljaka. Po svome se radu ti farmeri ni u koliko ne razlikuju od svih ostalih građanskih staleža. Stoga je i opravdano, da se građansko zakonodavstvo jednako primjenjuje i na njihovo poljodjelsko privređivanje.

Europski je seljak, bar u većini država, zadržao onu još svoju iskonsku, radnu i društveno-životnu zajednicu, koja se po svim svojim ciljevima smatra narodnom zajednicom i općenarodnim privređivanjem.

I naše hrvatsko seljaštvo sačuvalo je sve svoje značajke seljačkog rada i života. Po tom je radu i životu seljaštvo različita, ali nije i ne može biti *odvojena jedinica* od ostalih narodnih staleža.

Bilo je stoga u najmanju ruku najveća sociološka pogrješka — da ne kažemo i prosti narodni zločin — odvajati naše seljaštvo od grada. Seljački je dom po svojoj prirodnoj zadaći i po svom prirodnom biću *otac-hranitelj* čitava svoga naroda i svih svojih staleža, kao što je po rađanju svoje djece prava *majka-roditeljica* čitava svoga naroda. Osim toga hrvatski je seljak po svojoj ljubavi za svoje selo i svoj seljački dom trajni i budni čuvar svega onoga, što narod u njegovoj kulturi čini narodom. Zato s punim pravom u tom značenju možemo govoriti o seljačkom narodu, a ne samo o seljačkom staležu. Po svom *seljaštvu svi mi imamo temelj i izvor hrvatskog narodnog života,* a kad to ne bismo htjeli, kao što to žele boljševički učenici, imali bismo međunarodne radnike nadničare poljoprivrednog veleobrta na glavničarskoj (kapitalističkoj) osnovi bez glavničarske odgovornosti; ili bismo imali farmere i radnike na plantažama, kao što ih imaju Amerika i Australija.

Na raskršću:

ili *brisati s onih ravnih poljana i brežuljaka svoje zdravo hrvatsko seljaštvo i pretvarati makar i seljačku sirotinju u onu međunarodnu radničku sirotinju bez doma i roda — u tvornički proletarijat — a one bolje seljačke gospodare u obrtnike i trgovce zemlje, ili čuvati svoj hrvatski seljački narod, koji je i po svojem malom seljačkom domu pravi čuvar svega onoga, što je taj seljak svojom iskonskom snagom stvorio, a svojom čistom seljačkom kulturom oplodio,*

na raskršću, za koga da se odlučimo, *za našeg seljaka, koji svoju zemlju voli i obrađuje,* ili za unajmljenog zemljoradnika i veleobrtnika zemlje, mi se bez ikakva oklijevanja odlučujemo za onog našeg makar i siromašnog hrvatskog seljaka na njegovu seljačkom sitnom posjedu. Nama je stoput miliji i draži onaj mali seljački posjed, negoli one velike farme, plantaže i kolhozi, koji izbacuju svojim posjednicima i kolektivnim poduzetnicima na štetu poljodjelskom radniku golemu čistu dobit (»rentabilitet«). Svi su ti posjedi samo gola tvar (materija) bez seljačke duše i srca. A za tu golu tvar vezan je farmer, poduzetnik i veleobrtnik zemlje samo dotle, dok mu zemlja izbacuje čistu dobit. Kad te dobiti više ne bude bilo, ostavit će svi ti svoju zemlju bez ikakve žalosti, bez ikakve nostalgije kao za nečim, što bi bilo dio njihove duše i njihova života, dio čitava njihova narodnog bića. Veleobrtnik zemlje kao čisti poduzetnik u poljoprivredi, zvao se on veleposjednik ili farmer ili kolhoz ili država ili dioničarsko društvo, jer nije duševno i narodno srastao sa zemljom, napušta je mirna srca; potražit će

zato svoju što veću čistu dobit u bilo kojoj drugoj grani privrede — u bilo kojoj drugoj tvari (rudarstvu, šumarstvu, veleobrtu, trgovini, prometu).

Hrvatski narod kao cjelina poštuje svoje seljačko gospodarstvo, ne zato, što bi ono izbacivalo seljaštvu veliku dobit ili što bi mu omogućavalo lak život, nego što je naš seljak vezan s tom zemljom svim svojim bićem: svojom dušom, svojim ćudoređem, svojom molitvom, svojim poštenjem, svojim požrtvovanjem za bližnjega, svojim žrtvama, svojom ljubavlju za rođenu grudu, svojom vjerom u Boga i Providnost Božju, koja »ne plaća svake subote«, svojim predanjem ne nekom slijepom usudu, a ni proračunanoj spekulaciji, nego dobroti Božjoj, koja daje, da ono zrno, bačeno u zemlju nikne po vlazi i toplini zemlje, izraste u vlat i klas i donese stostruki plod.

Vrijednost hrvatskog seljaštva mora se ocjenjivati najprije po onoj brojnoj i zdravoj djeci naših sela, po onom visokom seljačkom ćudoređu, po onom pravom narodnom duševnom i tjelesnom radu, koji ga izdiže nad međunarodni rad svih ostalih staleža, po onim plodovima njegova znoja i muke, kojima se čitav narod hrani i odijeva, po njegovu životu u obitelji i općini, po cijelom seljačkom biću kao čuvaru čistog narodnog duha, narodne kulture, narodnog jezika, narodne nošnje i narodnih običaja.

Po tom životu i radu naša sela postaju i ostaju najčvršći temelji čitave hrvatske države. Na tim čvrstim temeljima izgrađuju svi ostali staleži svoj gospodarski i socijalni, pa i politički život. A i duh pravne seljačke svijesti postaje temelj *Seljačkog Zakonika, koji će donijeti ustaška Nezavisna Država Hrvatska.*

U svome hrvatskom seljaštvu ne gledamo stoga onu bezbojnu gomilu međunarodnog »klasnog proletarijata«, nego živu sadržinu hrvatskog narodnog bića. A u tom narodnom biću ima svoju potpunu vrijednost naš seljak i kao pojedinac i kao dio narodne cjeline. Nama je zato i te kako na srcu svaki seljak, jer je on u svojoj obitelji svojim biološkim vitalitetom najjači i najbolji član velike narodne obitelji; jer je on najbolji, najvjerniji i najsigurniji državljanin, jer je on najistrajniji i najvjerniji sudionik u gospodarskom, političkom i socijalnom životu svoga naroda.

Naš se hrvatski seljak razlikuje od svih ostalih staleža najjače po tom, što su njegov *rad* i njegova *duša* najuže sjedinjeni s prirodom Božjom — sa zemljom. Ta zemlja — prirodna kao da sama rađa i uči seljaka i u njemu izgrađuje onu živu vjeru u Boga i besmrtnost duše, kao da mu sama oživljuje sve tjelesne snage, izgrađuje čvrst narodni karakter, a oplemenjuje čovjekovu dušu. Pa zato, što je seljak dulje po svojim ocima i djedovima združen s tom prirodom, sa zemljom, ne samo kao njezin radnik nego kao njezin vlasnik, to je djelovanje zemlje na seljakovu dušu jače i trajnije. Odatle dolazi, zašto se onaj i dugogodišnji zakupnik zemljišnog posjeda nikad ne osjeća tako združen sa svojom zemljom kao onaj seljak, koji tu zemlju kao *dio svoga tijela* njeguje, hrani, uljepšava, da mu ona bude i ostane njegova seljačka baština, njegova miljenica, njegov obiteljski ponos. Engleski farmer, koji unajmljuje zemlju od svoga lorda, da mu ona izbacuje što veći čisti prinos, nema one ljubavi za svoj posjed, što je ima kao zemljišni vlasnik onaj naš najsiromašniji hrvatski Zagorac, Primorac i Hercegovac...

Seljakova ljubav za zemlju ima svoj živi izvor i u tom, što je uvijek u svaki seljakov rad presađen i udahnut *dio seljačke duše.* Dok je najveći dio proizvoda obrtnika, a pogotovo radnika u veleobrtu, djelo iz mrtve sirovine pomoću mrtvog oruđa i stroja, dok je to proizvod kratkoga vremena — često tek pokreta ruku na stroju, dotle svaki seljački proizvod dobiva sliku i oblik seljakove duše, njegove pažnje i ljubavi sve od sjetve, od sadnje voćke, od porođaja životinja. Seljak daje još jače svoj lik usjevima u njihovu rastu, voćkama u cvijetu i dozrijevanju, a osobito onoj stoci, koja će mu rastom i radom najvjernije služiti. Pa ipak seljak sve to voli i svemu daje lik svoje duše ne zato što bi imao kakvu neposrednu korist. Plaću za svoju ljubav i te svoje muke ne će vidjeti seljak možda ni svake godine. Proći će ponekad i desetak godina, dok vidi pravi plod svoje muke, svoje ljubavi i svoga rada.

U takvu najtajnijem životu prirode Božje njegovane ljudskim radom može seljak gledati i ono polje i one voćke i onu livadu i onu stoku kao svoju rođenu djecu. Sve se to pred njegovim očima rodilo, sve pod njegovom očinskom pažnjom raslo i na njegovo puno zadovoljstvo i veselje dozrijevalo i davalo svoj plod.

Bez te seljakove skrbi i ljubavi postat će i sama priroda tvrda, opora i ružna, hladna i neprijazna. Neorana zemlja zarast će trnjem i korovom; zemlja će ispiranjem vode postati neplodna jalovica, jer je čovječja ruka nije njegovala i jer joj nije dodavala potrebne hrane. Voćka bez svoga pravog gospodara prestat će rađati ili će na njoj rasti ono sitno i trpko voće. Po zapuštenim vinogradima rast će vinjaga. Teško i stoci bez prave ljubavi i bez pravog gospodara.

Divno je stoga uzajamno oplemenjivanje seljaka i njegove zemlje. Čovjek oplemenjuje zemlju, kroti divlji rast prirode i

stvara u domaćim životinjama svoje najvjernije prijatelje, a priroda oplemenjuje opet seljaka i čini ga svojim živim bićem, koje osjeća, ljubi, plače, veseli se... Priroda, štaviše, ujedinjuje sa sobom dušu seljakovu. I ta duša kao najbolja supatnica i suradnica trpi i plače, kad prirodne nepogode unište usjeve, kad rednja prorijedi stoku. Seljak ne plače nad svom tom nesrećom, što bi mu propala plaća kao zemljoradniku, a izmakla čista dobit kao poduzetniku; duša njegova plače, jer je tim udaren on sam, jer je otkinut dio njegova duševnog i tjelesnog bića...

Potpunog zajedništva s prirodom ne može osjećati ni onaj zemljoradnik-zakupnik, koji promatra zemlju, stoku, rast bilja i voćaka kao svoj obrt, kao svoju radionicu, kao svoj veleobrt. A nikakva osjećaja s prirodom nema radnik u tvornici. Šum strojeva ne oplemenjuje njegove duše; štaviše, onaj jednolični rad na stroju pretvara i sama živa ljudska bića u sastavni dio one mrtve tvari — ili u najbolju ruku — u sluge samih strojeva. Nema tu nikakve uzajamne ljubavi i oplemenjivanja, nego jedino međusobnog iscrpljivanja. Čovjek nastoji iskoristiti, što više može, sve zakone mehanike, a onaj stroj svojim brzim pokretima iskorišćuje i iscrpljuje, sa svoje strane, do najviše mjere radnikovu tjelesnu i duševnu snagu.

Istina, tvornički rad i tvornička proizvodnja prijeko su potrebni i korisni čovječanstvu. Nažalost, tvornica nije često za čovječanstvo — za tjelesni bitak naroda — ništa drugo nego grobnica živih bića...

Brzo bi zato nestalo hrvatskog naroda, kad ne bi pored tih tvornica i grobnica bilo one *rodne grude,* koja rađa ne samo proizvodima, nego i zdravim narodom.

Kamo samo sreće, kad bi svi znali cijeniti tu *rodnu grudu,* tu najmiliju, najzdraviju i najplodniju majku i kolijevku naroda! Ta koji drugi rad mami i traži ruke već one sitne dječice kao rad na zemlji i o zemlji! Koje djelo traži toliko zajedništva ruku čitave obitelji kao seljakov rad! Tu se udružuju snage roditelja i djece, djedova i unuka.

Zemlja tako kao najbolja majka ujedinjuje jednakom ljubavlju sve članove seljačke obitelji; ona povezuje njihov rad u jedan vijenac od najljepšeg cvijeća; ona nikoga ne tjera od sebe, nego — rekli bismo — s bolju plače za svakim, koji je ostavlja, koji polazi u grad, u tvornicu...

A koja je obitelj svojim životom i radom tako čvrsto srasla s rodnom grudom kao upravo seljačka obitelj? I dok ima dosta

plodne zemlje, ni jedno od seljačke družine i ne pomišlja, da se otrgne od svoje seljačke obitelji, od svoga seljačkog doma, od svoga sela. Seljak ne napušta ni svoje najuže obitelji drugim putem, negoli onim, koji ga vodi po fiziološkom pozvanju novog rađanja i stvaranja u drugi seljački dom.

A radnička obitelj? A obrtnička obitelj i obitelj iz bilo kojega građanskog staleža? Ta nje nestaje već u rađanju i stvaranju. Ona je kao ona biljka, koja živi i koja se razvija, dok ne procvjeta, a kad jednom procvjeta, ugine. Čim dijete naše građanske obitelji nešto poodraste, polazi u samostalan rad izvan očinskog krova, jer zna, da mu tu budućnosti nema; polazi u gradove, da se ondje obrazuje i pripravi za kakvo drugo zvanje, koje će biti unosnije i uglednije, negoli je očevo.

I dok redovito svako seljačko dijete smatra prirodnim i časnim, da pripada seljaštvu i da su mu otac, djed i pradjed bili seljaci, to se djeca ostalih privrednih staleža počesto stide svoga roditeljskog zvanja. Djeca svih tih staleža smatraju nesrećom, ako im nije pošlo za rukom, da se izdignu ma samo za jednu stepenicu u kakvo više privredno ili činovničko zvanje.

U prirodi je, a ne u samovolji čovjeka, što je u svima građanskim staležima slaba spona između pojedinih članova obitelji i što među njima nema čvrstih rodbinskih veza. Jezik građana novijega vremena ne pozna zato ni svih onih mnogobrojnih pojmova za najtanje i najdalje krvne veze. To je obilje u izražavanju i označivanju rodbinstva mogao stvoriti samo naš hrvatski seljak, koji je živio u svojim kućnim zadrugama i koji je svoje krvne i rodbinske veze trajno i najbolje čuvao.

Naši današnji građanski staleži ne stvaraju tako nikakve čvrstoće i povezanosti između oca i djece. Oni su kao one ptice, koje gone i izbacuju iz gnijezda svoje vlastite mlade, čim im malo krila podrastu; oni su, štaviše, često nalik kvočkama, koje tuku svoje vlastite piliće, kad se još nejaki hoće da okupe i skriju pod materinja krila.

Nikakvo onda čudo, što ovakve građanske obitelji po prirodi ne mogu biti snaga i čvrsta kolijevka ni jednom narodu. Tih obitelji zato i brzo nestaje. Brojidba je dokazala, da građanske obitelji u *prosjeku* nestaju već u trećem koljenu.

A seljačka obitelj? Kad je ona zdrava, kad živi pod povoljnim podnebnim uvjetima, kad ima hrane ma samo za goli život, ako u njoj ne zavladaju kakve pošasne bolesti među djecom i odraslima, živi ona gotovo vječno u pokoljenjima. Istina, katkad ona prelazi iz muške loze u žensku, ili iz ženske u mušku, kad u obitelji pre-

težu djeca jednoga spola. Ali rijetko se nađe seljačka obitelj, koja bi posve izumrla već u svojim najbližim pokoljenjima.

Činjenica je stoga, da je naše hrvatsko selo i naša seljačka obitelj najjače, neiscrpljivo i nepresušno fiziološko vrelo za čitav hrvatski narod. Ali je gorka istina, da ondje propada svaki narod, pa tako i naš, gdje »rodna gruda« — selo — prestane biti kolijevka brojnog poroda. Propada stoga hrvatski narod u svim onim selima i bez ikakve tuđinske pretege i sile, čim se po seoskim grobljima počnu množiti oni svježi humci s križevima, a po seoskim domovima nestajati kolijevke. Propada narod, čim ponestaje zdravih ruku, da izmjenjuju one stare grede stoljetnog doma, da popravljaju natruli krov, da podižu povaljane plotove i ograde oko svoga dvorišta i potkućnice, da plijeve u vrtovima posijano i rasađeno povrće, da uništavaju po dvorištima onu visoku bujad i gustež...

Ako je stoga naše poštovanje prema seljačkoj obitelji i prema seljačkom domu veliko, ono je i *opravdano*. Ono je, štaviše, naša narodna dužnost. Naše priznanje selu i seljaku, naše poštovanje njegova rada i života ne smije biti zato nikakva »povremena moda«. Naše hrvatsko *selo i seljački narod* ne smije niti je smjelo biti predmet političkog laskanja i demagoškog dodvoravanja, nego predmet brige i volje, da se ojača njegova otporna snaga, uzdrže sve njegove vrline, stane na put porocima, gdje ih ima, i njegovoj ljubavi za zemlju doda i oruđe boljeg, naprednijeg radnog iskustva.

Naše pravo poštovanje i priznanje selu i seljaku bit će borbenost i rad za svoj seljački dom, seljački posjed, seljački rad i seljačku obitelj. Mjere i naše t. zv. *seljačke politike* idu za ciljem, da nam se seljački posjed ne rasipava i ne prelazi u ruke tuđina; da ono, što je uzeto hrvatskom seljaku, dođe u njegove ruke; da se seljačkim imovinskim zakonikom od naših jakih i zdravih seljačkih domova i seljačkih gospodara drobljenjem posjeda ne stvara »seoski proletarijat«.

Dr RUDOLF HORVAT, ZAGREB

FRANJEVAČKI SAMOSTAN U ČAKOVCU

Hrvatski ban Nikola grof Zrinski, praunuk istoimenog junaka sigetskog, doveo je u Čakovec godine 1659. prve redovnike Franjevce. On im je usred trgovišta podigao drven gostinjac, u kome su Franjevci stanovali tečajem prvih 40 godina. Kraj gostinjca dade ban odmah zidati crkvu, u kojoj će oni moći služiti svetu misu. Kako se ban zvao Nikola, stavljena je i ta crkvica pod zaštitu Sv. biskupa Nikole.

Velika je nesreća stigla hrvatski narod 19. studenoga 1664., kad je nenadano poginuo njegov ban Nikola Zrinski, navršivši jedva 43. godinu života. Svijetu se javilo, da je Nikolu razderao vepar na lovu u Kuršanečkom lugu kod Drave. Potajno se pak šaputalo, da je Nikolu dao ubiti bečki dvor, što ipak nije ničim dokazano.

Iza Nikole Zrinskoga ostade jedinac sin Adam, komu bijaše tek jedna godina. Kad je Adam Zrinski odrastao i preuzeo upravu očeve baštine (t. j. cijeloga Međimurja), postade i on zaštitnikom i dobročiniteljem čakovečkih Franjevaca. Adam je naumio da mjesto dotadašnje drvene kuće podigne Franjevcima u Čakovcu velik i zidan samostan. Dugotrajan rat s Turcima, koji je počeo godine 1683., priječio je Adama Zrinskoga, da izvrši svoju namjeru. Polazeći godine 1691. ponovno na vojnu protiv Turaka, sjetio se Adam Zrinski čakovečkih Franjevaca. Zato je u svoju oporuku stavio odredbu, da se u slučaju njegove smrti ima Franjevcima isplatiti 600 forinti kao pripomoć za gradnju njihova samostana.

Sudbina htjede, da Adam Zrinski zaista pogine u toj vojni. Mladi (tek 28-godišnji) grof, koji se nedavno oženio i sebi tako savio obiteljsko gnijezdo, izgubio je život 19. kolovoza 1691. u velikoj bitci kod Slankamena, gdje su Turci doživjeli strahoviti poraz.

Kralj je odredio, da se Franjevcima u Čakovcu isplati 600 forinti iz ostavštine grofa Adama Zrinskoga, koji je umro bez potomaka, uslijed čega je kraljevskoj komori (rizničkoj oblasti) pripala sva njegova imovina. Franjevci stekoše još jednoga dobročinitelja. To bijaše Franjo pl. Rüestarff, koji je čakovečkim Franjevcima darovao 500 forinti za gradnju samostana u Čakovcu.

Malo iza toga stiže Franjevce u Čakovcu i nesreća. U rujnu godine 1699. porodio se u Čakovcu požar, koji je zahvatio i drven

krov na crkvici Sv. Nikole. Vatra je tako oštetila crkvicu i s njom spojenu kapelicu, da su Franjevci morali jedno i drugo do temelja porušiti. Ipak ih nije ta nesreća slomila. Oni dapače odlučiše, da će naskoro (čim naime podignu svoj samostan) početi graditi i prostranu crkvu, jer je prijašnja crkvica bila premalena, te u nju nije mogao stati sav narod, koji je k Franjevcima dolazio na svetu misu.

Gvardijan O. Martin Šimunčić počne 4. rujna 1702. graditi veliki (sadašnji) franjevački samostan u Čakovcu. Tada je franjevački provincijal bio O. Aleksije Buzjaković, a generalni komesar O. Matija Klarić. Temeljni je kamen položen ispod kućnih vrata, koja vode na ulicu tik sadašnje crkve Sv. Nikole. Odista su Franjevci godine 1702. gradili samo južno (glavno) krilo svoga samostana, s izgledom na ulicu.

Da se gradnja samostana franjevačkoga uzmogne što prije izvesti, trebalo je mira, a toga upravo tada nije bilo. Protiv kralja Leopolda I. podiže naime bunu knez Franjo II. Rakoczy, koji je po svojoj majci Jeleni Zrinskoj bio unuk hrvatskog bana i mučenika Petra Zrinskoga. Oduševljeno pristanu Madžari uz Rakoczya, koga dapače proglase i kraljem ugarskim. Ali Hrvata na svome saboru u Varaždinu 20. veljače 1704. zaključe, da će kralju Leopoldu pomagati ugušiti ustanak u Ugarskoj. U tu svrhu dići će Hrvatska 15.000 vojnika, koje će voditi hrvatski ban Ivan Palfy.

Kad je Rakoczy doznao za taj zaključak hrvatskoga sabora, odmah odluči protiv Hrvata upotrijebiti silu oružja. Zato njegovi generali Aleksander Niczky i Sigismund Gencsy koncem veljače godine 1704. iz Ugarske provale preko Mure u Međimurje. Madžari su nesmiljeno palili međimurska sela, a pustošili su i plijenili kao u osvojenoj zemlji. To je sklonilo hrvatskog bana, da s vojskom pođe u pomoć Međimurcima. Brzo zauze ban Palfy trgovište Čakovec, te su već 10. ožujka hrvatske straže opet čuvale most na Muri kod Središća.

Premda je Rakoczyeva buna potrajala još nekoliko godina, ipak su Franjevci u Čakovcu mogli nastaviti gradnju svoga samostana. Kada su bile izgrađene neke sobe u južnom krilu samostana, nastane se u njima 13. prosinca 1704. oci i braća Franjevci. Tada je gvardijansku službu u samostanu čakovečkom vršio O. Melkior Nemčec. Njegovim je nastojanjem godine 1705. s ulične strane pred prozorima toga južnoga krila samostana zasađeno slično drveće, kakvo je tada raslo na bedemima (nasipima) Zrinske tvrđe u Čakovcu. Isti je gvardijan Nemčec godine 1706. dao u

samostanskom vrtu zasaditi mnogo voća, osobito jabuka, krušaka i drijenaka.

U svibnju godine 1707. bio je potpuno izgrađen cijeli južni dio samostana i 3 sobe zapadnog dijela. Na to je gvardijan O. Cirijak Naizer počeo gradnju nove (sadašnje) crkve samostanske. U tomu ga je pomogao tadašnji franjevački provincijal O. Hilarije Svilenčić.

Temeljni je kamen položen u ugao svetišta (sanktuarija) od strane evanđelja. Godine 1710. srušio se po noći cijeli svod nad svetištem, jer ga zidari nisu dobro izradili. Radi toga moradoše zidari platiti globu i ponovno dizati svod nad svetištem. Godine 1711. bilo je dovršeno cijelo svetište sadašnje crkve zajedno s tamošnjim korom za redovnike; pod svetištem izgrađene su dvije grobnice: jedna za Franjevce, a druga za građane.

Kad je to bilo gotovo, došao je u franjevački samostan O. Maksimilijan Klarić, koji bijaše već treći put izabran za provincijala franjevačke pokrajine Sv. Ladislava. Klarić je uz velike svečanosti 19. veljače 1711. blagoslovio gotovo svetište franjevačke crkve u nazočnosti velikog broja Međimuraca, koji toga dana pohrliše u Čakovec. Po starom hrvatskom običaju priređen je toga dana u samostanu svečani objed za domaću braću i za goste uzvanike. Dok je trajao objed, zapalio se krov nad samostanom. Vatra je uništila cijeli krov, ali nije prešla na susjedne kuće, jer nije bilo vjetra.

Dugo su vremena Franjevci služili svetu misu samo u svetištu svoje crkve, jer nisu imali sredstava, da nastave gradnju crkve. Malo po malo gradilo se tečajem slijedećih godina crkveno tijelo od sjevera (gdje je svetište) prema jugu (gdje će biti zvonik). Sve je to građeno dobrovoljnim prinosima pobožnih Međimuraca, naročito pak stanovnika čakovečkih.

Istodobno sticahu Franjevci u Čakovcu i nekretnine. Tako je Sofija Gorner 2. srpnja 1722. franjevačkom samostanu darovala svoj vinograd u Mihalovcu i 2 livade u Globeckoj, a povrh toga još 70 forinti u gotovu novcu i 18 olovnih zdjelica. Juraj Orban darovao je Franjevcima velik vinograd »Prepovčan«, radi čega dadoše Franjevci godine 1724. izraditi Orbanovu sliku. Od drugih pobožnih ljudi dobiše Franjevci livade: Volariju, Jonu, Habečić i Filipović.

U Čakovec su 13. svibnja 1723. na majalis došli gimnazijalci iz Varaždina. Toga je dana buknuo u Čakovcu veliki požar, koji je uništio 24 kuće. Vatra je prijetila i franjevačkom samostanu, koji bi sigurno izgorio, da ga nisu s velikom požrtvovnošću obranili

varaždinski đaci. Isti đaci obraniše i kuću franjevačkog vicesindika Della Martina, kako to (zahvalno) jedno i drugo spominje »Liber memorabilium« (knjiga spomenica) u samostanu čakovečkom.

Godine 1723. popravljen je krov na samostanu franjevačkom. Krov je ponovno pokriven hrastovim daščicama, a ne crijepom, koji se tada nije u Čakovcu nigdje upotrebljavao. Iste je godine 1723. samostan temeljito ožbukan i obijeljen. Samostan je dobio tada i onaj dulji hodnik, koji još sada vodi od uličnih vrata do ulaza iz samostana u svetište. Franjevci su godine 1723. postavili ogradu oko svoga vrta. Iste je godine za 26 rajnskih forinti nabavljeno zvono za vinograd »Prepovčan«. To je učinjeno po želji okolišnih žitelja, koji taj novac otplatiše samostanu tečajem narednih godina moštom.

Međutim se nastavljala izgradnja franjevačke crkve. Godine 1724. dovršen je cijeli zid s istočne strane, počevši od svetišta do pročelja crkve. Nato su počeli na crkvu stavljati pravi krov mjesto dotadašnjeg privremenoga krova. Franjevci su godine 1728. na istočnu stijenu svoje crkve prislonili dvije nadsvođene kapelice (Sv. Križa i Sv. Antuna). Iste godine podigoše u crkvi dvije grobnice, a na svome dvorištu velik štagalj s 2 komore (jednu za vino, a drugu za čuvanje gospodarskih stvari). Tečajem narednih godina podigoše kraj crkvenog pročelja privremeni drven toranj, u koji staviše četiri zvona. Iza toga uređivahu desetak godina unutarnjost velike svoje crkve.

Čakovec je 16. svibnja 1741. zadesila velika nesreća. Toga naime dana u 2 sata poslije podne bukne vatra u kući nekog pekara blizu mosta na potoku Trnavi, koji protječe kroz Čakovec. Vjetar je vatru raznio po čitavom trgovištu. Do temelja je izgorjelo 45 stanbenih kuća i mnogo gospodarskih zgrada (staja, hambara, štagljeva, koceva i kokošinjaca). Vatra je zahvatila i franjevačku crkvu, na kojoj izgorješe zvonik i cijeli krov; u zvoniku se rastališe sva četiri zvona. Poput crkve izgorio je i samostan, komu ostadoše gole zidine. Vatra je uništila i staju u dvorištu, te cijelu drvenu ogradu oko vrta i dvorišta.

Kako je godine 1741. u Međimurju vladala velika oskudica hrane, nisu čakovečki Franjevci mogli računati na dovoljnu potporu pobožnih Međimuraca. Zato se gvardijan otac Cirijak Pontek s jednim patrom zaputi na »mendikaciju« (sabiranje milodara) u Ugarsku. On je u Požunu, Budimu i Komoranu dobio znatne prinose za obnovu crkve i samostana. Istodobno su drugi patri obilazili po Hrvatskoj, gdje su lijepe potpore našli u Zagrebu, Karlovcu i kod vlastele u Zagorju. Tako su još iste godine o Sesve-

tama mogli podići novi krov nad samostanom. Da se ubuduće zaštite od požara, pokriše krov crijepom. Iste godine 1742. sagradiše u dvorištu zidanu staju, kuhinju, zimsko spremište i stan za družinu.

Za 588 rajnskih forinti podigao je tesar Martin iz Ptuja godine 1742. novi krov nad samostanskom crkvom. Slijedećih godina pokriše Franjevci i taj krov crijepom. Iste je godine 1742. crkva dobila 3 zvona, koja su lijevana u štajerskom Gracu. Veliko je zvono težilo 4 centa i 4 funta, srednje 2 centa i 20 funta, a malo zvono 59 funta. Ova zvona postaviše 3. svibnja 1742. u privremeni drven zvoničić, dok ne smognu sredstva za gradnju velikog zidanog zvonika.

Čakovec je 14. lipnja 1750. doživio veliku svečanost. Toga je naime dana zagrebački biskup Franjo barun Klobušicki posvetio franjevačku crkvu Sv. Nikole. Istodobno je posvetio i 3 već gotova oltara, poimence glavni oltar Sv. Nikole te pobočne oltare Bl. Djevice Marije i Sv. Franje Serafinskog. U ta tri žrtvenika stavljene su moći (relikvije) svetih mučenika Celestina, Teodora, Donata i Viktora.

Kada su Franjevci sabrali dosta novaca, započeše gradnju velikoga zvonika, koji se još i sada ponosno diže kraj crkvenog pročelja (s istočne strane). Gvardijan O. Honorat Šoštarić započne 5. svibnja 1753. kopati veliku i duboku jamu, koja će služiti za temelj zvonika. Prava je gradnja počela 13. lipnja 1753., kada je u ime grofice Ane Marije de Pignatelli — udovica grofa Althana, vlastelina čakovečkoga — položio temeljni kamen Josip Antun Olber, prefekt čakovečkog vlastelinstva. Temeljni je kamen blagoslovio O. Vinko Halassi, prior pavlinskoga samostana u Svetoj Heleni kod Čakovca.

Po tadašnjem je običaju svaka velika gradnja trajala više godina. Tako je i gradnja toga zvonika potrajala do godine 1767., jer je ponovno bila prekinuta. Prinosima »Bratovštine Sv. Franje« nabavljeno je veliko zvono, teško 8 centi. Međutim su g. 1766. Franjevci dali u crkvi i na koru postaviti klupe. Iste je godine u samostanskom dvorištu podignuta družinska kuća s tako jakim temeljima, da se je u slučaju potrebe moglo nadograditi još jedan kat. U čakovečkom je samostanu g. 1768. živjelo 28 redovnika (što otaca što braće).

Trgovište je Čakovec dugo spadalo pod župu u Mihovljanu, gdje se još i sada nalazi groblje. Kako je Mihovljan 2 do 3 kilometra udaljen od Čakovca i njegovih predgrađa (Buzovec, Mortani i Putjani), dolazili su žitelji iz ovih mjesta k sv. misi u franjevačku

crkvu, gdje su redovito primali također sv. ispovijed i presv. pričest. Zato kralj Josip II., koji je vladao od g. 1780. do g. 1790., nije ukinuo franjevački samostan u Čakovcu, kako je ukidao brojne druge samostane. Dogodilo se upravo obratno; kralj je naime g. 1789. ukinuo staru župu u Mihovljanu, te je Franjevcima u Čakovcu predao upravu spomenute župe.

Kraljev je nalog proveo zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac 8. studenoga 1789., kad je župu Sv. Mihajla prenio iz Mihovljana u franjevački samostan. Biskup je u službu prvoga župnika čakovečkog po crkvenom kanonu uveo O. Hilariona Lavašića. Počevši od g. 1789. pa do danas upravljaju Franjevci neprekinuto župom u Čakovcu. Od onda uživaju i znatne posjede bivše župe u Mihovljanu. Vrhovac je u Čakovec došao još dva puta, da dijeli sv. potvrdu. Prvi put je 8. kolovoza 1803. krizmao 3572, a drugi put 14. lipnja 1822. više od 2000 osoba.

Žestok je vjetar g. 1810. srušio kupulu s tornja franjevačke crkve. Nova je kupula postavljena troškom samostana i župljana. Prinosima samoga naroda podignuta je g. 1813. kraj crkvenoga tornja kapela Sv. Križa, koju je s dopuštenjem biskupa Vrhovca blagoslovio domaći gvardijan. U tu je kapelu postavljen starinski križ, koji je nekada stajao pred samostanom, gdje su ga godine 1756. i obnovili.

Pod večer 31. ožujka 1821. porodio se požar u velikoj Horvatovoj kući na desnoj obali potoka Trnave. Silan je vjetar raznio vatru po cijelom Čakovcu. Njegovom je žrtvom pala većina kuća i gospodarskih zgrada, te su bez krova ostale 72 obitelji. Vatra je opustošila i samostanske zgrade, naročito štagalj i staje. Vjerojatno bi tom prigodom izgorjela i crkva i samostan, da nisu bili pokriveni crijepom mjesto drvenim daščicama.

Prigodom krizmanja g. 1822. obavio je biskup Vrhovac i kanonsku vizitaciju čakovečke župe. U svojem zapisniku kaže biskup, da trgovište Čakovec broji 138 kuća, u kojima stanuju 1294 žitelja, od toga 1143 rimokatoličke, 125 židovske, 23 grčko-istočne i 3 luteranske vjere. Cijela župa broji 3535 stanovnika, od toga 2232 dorasla za sv. ispovijed, a 1303 nedorasle djece. Župom je g. 1822. upravljao O. Josip Večković, koji je dobro govorio hrvatski i latinski, srednje njemački, a samo ponešto madžarski. Vrhovac ističe, da je župna crkva iznutra u dobrom stanju, samo bi joj trebalo popraviti krov. U crkvi se uvijek propovijeda i pjeva samo hrvatski. Mnogi žitelji u trgovištu Čakovcu zanemaruju sv. ispovijed, a ne vrše post. U Čakovcu ima već i razuzdanih žena.

Čakovečka je župa g. 1822. posjedovala 118 rali oranice, 22 rali livade, 30 rali šume i vinograd na 40 kopača. Župa ima u Žiškovcu 11 kmetova, koji posjeduju zajedno 9 cijelih sesija (selišta) zemlje. Oni župniku podavaju desetinu priroda u naravi, a devetinu u gotovom novcu i povrh toga 1 forint za »dimnicu« (državnu daću). Za otkup od dužnosti podavanja podvoza daju kmetovi župniku maslac, jaja, piliće, kopune i besplatne težake. Godišnji je dohodak čakovečkoga župnika procijenjen na 466 forinti i 44 krajcara.

U svojem zapisniku od g. 1822. kaže biskup Vrhovac, da u Čakovcu ima pučka škola, koju polazi 87 đaka, od toga 52 dječaka i 35 djevojčica. Učitelj je Ivan Krampatić, koji je svršio 6 razreda gimnazije i 2 tečaja filozofije. On dobiva u ime plaće od zaladske županije 111 forinti na godinu. Više mu nosi orguljaška služba u franjevačkoj crkvi. Kao orguljaš uživa 2 rali oranice, a od vlastelinstva dobiva godimice 30 forinti. Kada župnik o Božiću ide »s križecom« blagoslivati kuće svojih župljana, prati ga orguljaš, kojemu svaka kuća u Čakovcu daje 12, a na selima 6 krajcara. Orguljaš dobiva jošte pristojbe, kada župnika prati kod sprovoda, te kada orgulja i pjeva kod zadušnica.

Po nalogu biskupa Jurja Haulika došao je 19. svibnja 1841. u Čakovec zagrebački kanonik Ivan Vahtarić, da kao bekšinski arhiđakon obavi kanonsku vizitaciju. U svojem izvještaju opisuje Vahtarić franjevačku crkvu ovako: Crkva je duga 17 hvati i 3 stope, a široka 7 hvati i 2 stope. Ima solidno građen svod i nedavno obnovljen krov. U crkvi je 8 oltara, od kojih je prvi (glavni) posvećen Sv. biskupu Nikoli, drugi Bl. Djevici Mariji, treći Sv. Franji Serafinskomu, četvrti Sv. Ivanu Nepomuku, peti žalosnoj Majci Božjoj, šesti Sv. Antunu Padovanskomu, sedmi je oltar Bl. Djevici u kapelici Lauretanskoj, a osmi je oltar Sv. Križa u istoimenoj kapeli. Glavna crkvena vrata vode prema jugu. Na koru su orgulje. Sakristija je 5 hvati duga, a 3 hvata široka.

Na području čakovečke župe postoje 2 javne kapele (u Vidovcu Sv. Roku) i 2 privatne kapele, od kojih se kapela Sv. Franje Ksaverskoga nalazi u starom Zrinskom gradu, a kapela Sv. Helene pripada barunu Ivanu Kneževiću. Župnik je O. Aleksije Košnjak, koji se rodio u međimurskom selu Kraljevcu. Njemu pomažu 4 patra, od kojih trojica propovijedaju hrvatski, a jedan madžarski. Župa posjeduje 118 rali oranice, 16 rali livade, 20 rali šume i vinograd od 20 kopača na brdu Lopatincu. Uz to ima župa 5 kmetova u Mihovljanu i 14 u Žiškovcu. Narodnu školu u Čakovcu polazi do 100 učenika i učenica. Uz katoličke obitelji živi u Čakovcu 30

židovskih obitelji i 6 osoba grčkoistočne vjere. Narod je većinom hrvatskog jezika, ali se među njim nalaze također Madžari i Nijemci. Karakter naroda nije dobar.

Zagrebački je kanonik Andrija Jandrić obavio kanonski pohod u Čakovcu 12. srpnja 1864. On izvješćuje, da čakovečka župa broji 3378 žitelja. Općina je u Čakovcu g. 1859. podigla veliku pučku školu, koju polazi 181 dijete. Osim trgovišta Čakovca pripadahu čakovečkoj župi: Buzovec, Putjani, Mortani, Mihovljan, Mačkovec, Šenkovec, Gornji Pustakovec, Pribislavec, Savska Ves, Ivanovec, Sveta Helena, Gornji Vidovec i Sveti Rok.

Nedašnja je pavlinska crkva u Svetoj Heleni kod Čakovca bila dulje vremena prepuštena sama sebi, jer je nitko nije popravljao i uzdržavao. Kad je već bila jako oštećena, morao ju je župnik g. 1881. zatvoriti. Kasnije su porušili cijelo tijelo ove crkve, pa je do danas uzdržano samo njezino svetište. Mjesto ove dobila je čakovečka župa novu kapelu Sv. Florijana, koja je podignuta u selu Pribislavcu.

SADRŽAJ

Strana